

Inštitut za narodnostna vprašanja

Percepcije slovenske integracijske politike

»uskoško« prebivalstvo v Beli krajini,
etnična diskriminacija v delovnem okolju,
izseljevanje in povratništvo Slovencev

Zaključno poročilo

uredila
Miran Komac in Mojca Medvešek

Ljubljana 2006

Projekt **Percepcije slovenske integracijske politike: drugi del**
je potekal v okviru Ciljnega raziskovalnega programa
»KONKURENČNOST SLOVENIJE 2001-2006«

Izvajalci:

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana
Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Vodja projekta:

izr. prof. dr. Miran Komac

Sodelavci:

asist. dr. Romana Bešter,
doc. dr. Mitja Hafner-Fink,
doc. dr. Marina Lukšič Hacin,
Felicita Medved,
dr. Mojca Medvešek,
doc. dr. Mirjam Milharčič Hladnik,
doc. dr. Petra Roter,
dr. Natalija Vrečer

Financerji:

Ministrstvo za notranje zadeve,
Ministrstvo za šolstvo in šport

Urednika:

Miran Komac, Mojca Medvešek

Inštitut za narodnostna vprašanja – Institute for Ethnic Studies
SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, e-mail: inv@inv.si

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.743(100=163.6)(082)

KOMAC, Miran

Percepcije slovenske integracijske politike : »uskoško«
prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem
okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev : zaključno poročilo
/ [vodja projekta Miran Komac] ; uredila Miran Komac in Mojca
Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. - Ljubljana :
Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006

ISBN 961-6159-26-7

1. Gl. stv. nasl.
227341568

Vsebina

Cilji in namen projekta.....	5
I Ugotavljanje stališč prebivalcev naselij Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči o metodah in poteh ohranjanja etno-kulturne dediščine »uskoških« teritorijev	6
1. Uvod.....	7
2. Razumevanje manjšin v evropskem kontekstu	8
3. Opredeljevanje narodnih manjšin v slovenskem modelu varstva manjšin.....	13
4. Kriteriji opredeljevanja manjšin v okviru režima o varstvu manjšin	17
4.1 Ohranjanje dolgotrajnih, trdnih in trajajočih vezi z državo	17
4.2 Številčnost	33
4.3 Nedominantni položaj	43
4.4 Drugačnost oziroma posebna identiteta	45
4.4.1 Zgodovinski spomin.....	48
4.4.2 Jezik.....	48
4.4.3 Veroizpoved	53
4.4.4 Narodno zavedanje.....	55
4.5 Subjektivna volja pripadnikov manjšin, da ohranjajo svojo drugačnost (manjšinskost)	59
4.6 Državljanstvo	63
5. Zaključek.....	66
6. Literatura	69
II Pojavi etnične diskriminacije v javni upravi, vojski in policiji v Republiki Sloveniji.....	73
1. Uvod.....	74
2. Etnična diskriminacija v delovnem okolju.....	76
2.1 Neposredna in posredna etnična diskriminacija.....	85
2.2 Trda in mehka etnična diskriminacija v delovnem okolju	87
3. Ugotavljanje in merjenje etnične diskriminacije.....	99
4. Metodologija	105
5. Etnična diskriminacija v javni upravi, vojski in policiji v Republiki Sloveniji	112
5.1 Vprašanje »etničnosti« v delovnem okolju	114
5.2 Trda diskriminacija v delovnem okolju	121
5.3 Mehka diskriminacija v delovnem okolju	128
6. Druge ugotovitve raziskave.....	140
6.1 Diskriminacija do strank	140
6.2 Diskriminacija v vzgojno-izobraževalnih ustanovah	143
7. Zaključek.....	146
8. Literatura	148
III Ugotavljanje stališč slovenskih izseljencev in njihovih potomcev do slovenske politike integracije.....	152
A. Izseljevanje in povratništvo v Sloveniji do 1990.....	153
1. Repatriacija v Slovenijo po koncu druge svetovne vojne	153
1.1 Uvod.....	153
1.2 Repatriacija.....	154
1.3 Jugoslavija.....	156
1.4 Slovenija.....	157
1.5 Notranja ureditev baze za repatriacijo.....	159

1.6 Številčni podatki.....	160
1.7 Zaključek.....	162
2. Evropske migracije po drugi svetovni vojni	163
2.1 Povratništvo po 1950.....	166
2.2 Povratništvo v šestdesetih in sedemdesetih.....	168
2.3 Povratništvo v obdobju 1981-1991	169
B. Povratništvo po 1990	171
1. Statistike o povratništvu po 1990.....	171
2. Odnos Republike Slovenije do vračanja izseljencev in njihovih potomcev	173
2.1 Zakoni, akti, programi in podobno, ki se kakorkoli nanašajo na povratništvo in povratnike.....	175
2.2 Nekaj o Resoluciji o odnosih s Slovenci po svetu in predlogu zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja	185
2.3 Zaključek (+ hiter »izmuz« na prižnico).....	192
3. Vračanje Slovencev iz Argentine.....	194
3.1 Priselitev.....	195
3.2 Pomoč pri selitvi.....	198
3.3 Urejenost dokumentacije ob selitvi.....	201
3.4 Urejenost bivališča – stanovanje.....	204
3.5 Iskanje zaposlitve	206
3.6 Izobraževanje	208
3.7 Socialni stiki in kakovost življenja.....	210
3.8 Rešitve, kot jih predlagajo 'povratniki'.....	211
3.9 Sklep.....	214
4. »Dobrodošli doma?« vračanje slovenskih izseljencev v Republiko Slovenijo.....	215
4.1 Kako, od kod in zakaj.....	217
4.2 Povratne migracije ali »povratništvo«, »povratnik« ali remigrant, repatriiranec in še kaj.....	217
4.3 Zakaj bi se vrnil(a)?.....	220
4.4 Slovenija, obljubljeni dežela?.....	223
4.5 Odhod ali zaključek.....	231
C. Teoretske tematizacije povratništva	233
1. Teoretske tematizacije povratništva	233
1.1 Povratništvo/remigracija kot del migracijskega kroga.....	233
1.2 Beg možganov kot ena od različic izseljevanja in povratništvo	234
1.3 Različice strategij v odnosu do povratništva.....	236
IV Predlogi za področne integracijske politike (nediskriminacija, šolstvo, kultura, mediji, politična participacija).....	243
1. Kako pojmovati integracijo v slovenskih razmerah?	246
2. Integracija vs. varstvo manjšin.....	249
3. Predlog	258
4. Literatura	259
5. Priloga	260

Cilji in namen projekta

- 1.** Ugotavljanje stališča prebivalcev v naseljih Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči o metodah in poteh ohranjanja etno-kulturne dediščine »uskoških« teritorijev.
- 2.** Ugotavljanje stališč o obstoju etnične odbojnosti, netolerance in diskriminacije na delovnem mestu. Raziskovanje bi opravili med zaposlenimi v državni upravi, vojski in policiji.
- 3.** Ugotavljanje stališč slovenskih izseljencev in njihovih potomcev do slovenske politike integracije.
- 4.** Pripraviti podlage za področne integracijske politike (nediskriminacija, šolstvo, kultura, mediji, politična participacija).

Ugotavljanje stališč prebivalcev naselij Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči o metodah in poteh ohranjanja etno-kulturne dediščine »uskoških« teritorijev

Avtorji:

Romana Bešter
Mitja Hafner-Fink
Miran Komac
Felicita Medved
Mojca Medvešek
Petra Roter
Natalija Vrečer

1. Uvod

V slovenskem modelu varstva narodnih/etničnih manjšin je bil status »klasičnih« (»avtohtonih«) manjšin dodeljen pripadnikom italijanske in madžarske manjšine. Postopno se temu modelu približujejo tudi pripadniki romske skupnosti. Je na slovenskem nacionalnem ozemlju prisotna še kakšna narodna/etnična populacija, ki ima podobne značilnosti, kot jih imajo italijanska, madžarska in/ali romska skupnost in bi torej sodila med »klasične« narodne manjšine, pa je bila ob nastajanju samostojne slovenske države »spregledana«?

Preden se podrobneje seznanimo z rezultati terenskega dela¹, opravljenega v Beli krajini, velja na kratko spregovoriti o problematiki opredeljevanja manjšin. Opredeljevanje manjšin v evropskem kontekstu, kateremu velja dodati še nekatere specifične elemente iz slovenskega modela varstva manjšin, predstavlja metodološki okvir, znotraj katerega iščemo odgovor na vprašanje o obstoju narodnih manjšin v Beli krajini in na potrebo o priznanju teh skupnosti kot posebnih manjšinskih družbenih subjektov. Tem manjšinskim skupnostim naj bi, v skladu z načelom nediskriminacije, pripadel prav takšen status, kot ga imata italijanska in madžarska narodna manjšina, ter identičen nabor »posebnih« pravic, kot ga posedujeta obe klasični, teritorialni manjšini.

¹ Terensko delo v Beli krajini je bilo opravljeno v obdobju september-december 2005. Izvedli smo 37 intervjujev s prebivalci vasi Miliči, Marindol, Bojanci in Paunoviči.

2. Razumevanje manjšin v evropskem kontekstu

V evropskem kontekstu so nosilci pravic manjšin oziroma objekti varstva manjšin narodne manjšine². Tako se tudi posamezni poskusi opredelitve termina manjšina nanašajo na iskanje kriterijev, ki opredeljujejo oziroma naj bi opredeljevali narodne manjšine – torej tiste skupnosti s posebno identiteto, ki se ohranja s pomočjo mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin, ki je nastal po koncu hladne vojne (glej Roter 2003).

Pristop k pojmovanju manjšin, ki so bile na univerzalni ravni predmet določenega mednarodnopravnega varstva, je bil nekako pragmatičen. Države so stremele k identifikaciji manjšin, ki naj imajo določene pravice, na osnovi etničnih kazalcev teh skupnosti. Tako so poimenovalle te manjšine kot jezikovne, kulturne in verske (v obdobju Društva narodov tudi še kot rasne) – skladno s prepričanjem, da se njihovi pripadniki razlikujejo od večine po etničnih kazalcih, kot so jezik, kultura ali vera. Terminološki odmik od pojmovanja teh skupnosti kot etnične, jezikovne ali verske manjšine, ki se je na univerzalni ravni – z izjemo člena 5/1(c) Konvencije proti diskriminaciji v izobraževanju (*Convention against Discrimination in Education*³; 14. decembra 1960 jo je sprejela Generalna konferenca Organizacije združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo,⁴ velja pa od 22. maja 1962) – zgodil po koncu hladne vojne, ko je deklaracija Generalne skupščine Združenih narodov o pravicah manjšin že v naslovu omenila (tudi) narodne manjšine, je dvignil precej prahu v akademski skupnosti (Shaw 1992: 20–2, Benoît-Rohmer 1996: 14–15, Kly 1997, Pejic 1997, Pentassuglia 2000). Shaw (1992: 21, 22) je na primer menil, da bi bilo boljše, če bi zaradi »problemov, ki jih termin narodna manjšina povzroča v odnosu do formule 'etnične, verske in jezikovne manjšine' iz člena 27«, izraz narodna manjšina popolnoma opustili, vsaj »zaradi kronične negotovosti glede tega, kaj natančno pomeni 'narodni/-a' [*national*].«

Na nek način se je takšen odmik morda celo zgodil, saj mednarodno varstvo manjšin v Evropi ne temelji na natančno opredeljenem objektu tega varstva, ampak na pragmatičnem razumevanju manjšin kot nosilcev posebnih pravic, in sicer z namenom varovati etnično, jezikovno in versko identiteto manjšin. Povedano drugače: posebnosti njihove identitete pragmatično opredeljujejo

² Podrobneje o pojmovanju manjšin v Roter Petra (2003). Rethinking minority protection in Europe – towards an international regime, doktorska disertacija; University of Cambridge, Cambridge.

³ Dostopna na http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/d_c_educ.htm (15. julij 2003).

⁴ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO).

vsebino pridevnika narodni/-a. To je razvidno že v Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*, sprejel jo je Odbor ministrov Sveta Evrope, 10. novembra 1994, za podpis je bila odprta 1. februarja 1995, v veljavi je od 1. februarja 1998, ETS No. 157). Člen 5/1 namreč določa, da bodo države pogodbenice ustvarjale pogoje, ki bodo posameznikom, pripadnikom narodnih manjšin, omogočili »ohranjanje in razvoj kulture in varovanje osnovnih elementov njihove identitete, tj. njihove vere, jezika, običajev in kulturne dediščine.«

Termin narodna manjšina je kontroverzen zaradi različnih pojmovanj pridevnika *national*, ki izhajata iz različnih konceptualizacij termina *nation*. Barrington (1999: 12) tako trdi, da »narodne manjšine sebe vidijo kot narod v okviru njihove države bivanja in da posledično želijo politični nadzor nad določenim delom te države« ali pa »se vidijo kot del večjega naroda.« Na splošno se termin narodna manjšina nanaša »tako na manjšinske skupine, katerih pripadniki so državljani določene države, kot na skupine, ki jih označuje stremenje po samoupravi, vključno z željo po neodvisnosti« (Pejic 1997: 673). Podobno trdi tudi Pentassuglia (2000: 37): niti državljanska vez niti vez z drugimi jezikovnimi in kulturnimi skupinami kot (večjimi) narodi »nista v neskladju s tradicionalno idejo manjšine na evropski ravni«.

Zgodnejši poskus formalizacije termina narodna manjšina v evropskem kontekstu je februarja 1991 pripravila t. i. Beneška komisija (*The Venice Commission*; zaradi sedeža v Benetkah) oziroma Komisija za demokracijo skozi pravo (*Commission for Democracy through Law*), čeprav je njen predlog terminološko še vedno sledil terminologiji Združenih narodov – manjšine so bile tako še vedno označene kot etnične, verske ali jezikovne. V členu 2/1 svojega Predloga evropske konvencije za varstvo manjšin (*Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities*) iz leta 1991 je Beneška komisija termin manjšina (kot objekt določenega varstva) opredelila takole:⁵

<p>termin 'manjšina' naj označuje skupino, ki je po številu manjša od preostalega prebivalstva v državi, katere pripadniki, ki so državljani te države, imajo etnične, verske ali jezikovne karakteristike drugačne od tistih, ki jih ima preostalo prebivalstvo, in ki jih vodi želja, da bi ohranili svojo kulturo, običaje, vero ali jezik.</p>	<p>the term “minority” shall mean a group which is smaller in number than the rest of the population of a State, whose members, who are nationals of that State, have ethnical, religious or linguistic features different from those of the rest of the population, and are guided by the will to safeguard their culture, traditions, religion or language.</p>
--	---

⁵ Prevod Petra Roter.

Drugi in najodmevnejši poskus definicije narodnih manjšin v evropskem kontekstu pa je pripravila Parlamentarna skupščina Sveta Evrope. V svojem priporočilu št. 1201 (*Recommendation 1201 (1993)*)⁶ je Parlamentarna skupščina pripravila predlog dodatnega protokola k Evropski konvenciji o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah (*Proposal for an additional protocol to the European convention on human rights*). Ta dodatni protokol, ki je bil namenjen kulturnim pravicam narodnih manjšin, v členu 1 opredeljuje narodno manjšino⁷ kot skupino posameznikov v državi, ki:⁸

a. prebivajo na ozemlju te države in so njeni državljani,	a. reside on the territory of that state and are citizens thereof,
b. ohranjajo dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi s to državo,	b. maintain longstanding, firm and lasting ties with that state,
c. kažejo posebne etnične, kulturne, verske ali jezikovne značilnosti,	c. display distinctive ethnic, cultural, religious or linguistic characteristics,
d. so zadostno zastopani, čeprav po številu manjši od preostanka prebivalstva te države ali od regije v tej državi,	d. are sufficiently representative, although smaller in number than the rest of the population of that state or of a region of that state,
e. jih motivira skrb za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, njihovimi običaji, njihovo vero in njihovim jezikom.	e. are motivated by a concern to preserve together that which constitutes their common identity, including their culture, their traditions, their religion and their language.

Na prvem srečanju na vrhu Sveta Evrope leta 1993 na Dunaju so se države članice Sveta Evrope odločile, da ne bodo udeležile priporočila Parlamentarne skupščine glede sprejema dodatnega protokola o kulturnih pravicah pripadnikov manjšin k Evropski konvenciji o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah – torej priporočila št. 1201 iz leta 1993. Parlamentarna skupščina se je nemudoma odzvala in obžalovala takšno odločitev,⁹ ki so ji botrovali različni pogledi na sam obstoj manjšin in s tem posledično tudi na potrebo po sprejemu dodatnega protokola k Evropski konvenciji o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah. Pomen takšnega protokola se seveda nanaša na mehanizem implementacije človekovih pravic, kot so zapisane v Evropski konvenciji

⁶ Priporočilo 1201 (1993) – *Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 1. februarja 1993, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta93/erec1201.htm> (15. februar 2004).

⁷ Parlamentarna skupščina je kasneje, leta 1995, vnovič potrdila »načela iz Priporočila 1201 (1993) in dodatni protokol, ki ga je takrat predlagala, še zlasti definicijo 'narodne manjšine'« (odst. 2, Priporočilo 1255 (1995) – *Recommendation 1255 (1995) on the protection of the rights of national minorities*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 31. januarja 1995, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta95/erec1255.htm>, 15. februar 2004).

⁸ Prevod Petra Roter.

⁹ Glej odst. 5 v Priporočilu 1231 (1994) – *Recommendation 1231 (1994) on the follow-up to the Council of Europe Vienna Summit*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 26. januarja 1994, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta94/erec1231.htm> (15. februar 2004).

o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, predvsem na možnost tožbe posameznikov na evropskem sodišču za človekove pravice.

Kljub temu da ni bilo politične volje, da bi vsebino priporočila Parlamentarne skupščine Sveta Evrope – torej predlog dodatnega protokola (z definicijo pojma narodna manjšina) k Evropski konvenciji o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah – sprejeli še v pravno obvezujočem dokumentu, se je predlog Parlamentarne skupščine oz. njen poskus definicije termina narodna manjšina pokazal kot zelo pomemben in odmeven na več ravneh. Med drugim je postala vsebina tega priporočila pravno zavezujoča za nekatere države – zlasti tiste, ki so se vključevale v Svet Evrope po letu 1993 (torej po tem, ko je Parlamentarna skupščina sprejela priporočilo št. 1201).

Parlamentarna skupščina je eksplicitno omenila Priporočilo 1201 (1993) med tistimi dokumenti, ki jih morajo spoštovati nove države članice Sveta Evrope – tako določilo je Parlamentarna skupščina sprejela med drugim glede Estonije,¹⁰ Češke Republike¹¹ in Slovaške.¹² Za pravnike je ta dokument Parlamentarne skupščine še posebej pomemben, ker je dobil pravno zavezujočo naravo kot sestavni del bilateralnih pogodb o dobrososedskih odnosih in varstvu manjšin, ki so jih sklenile nekatere srednje- in vzhodnoevropske države. Takšne dvostranske sporazume, v katerih sta se podpisnici zavezali, da bosta spoštovali tudi določila iz Priporočila 1201 (1993), sta sklenili Madžarska in Slovaška (leta 1995), leto kasneje pa je Madžarska podpisala takšen sporazum še z Romunijo (Gál 1999: 11).¹³

S sklenitvijo sporazumov, ki so preoblikovali določila v Priporočilu 1201 (1993) v pravno zavezujoči dokument, so države podpisnice teh sporazumov tudi implicitno priznale pojmovanje narodnih manjšin, kot ga je predlagala Parlamentarna skupščina Sveta Evrope v členu 1 predloga za dodatni protokol k Evropski konvenciji o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah.

¹⁰ Glej odstavek 5 v Mnenju št. 170 (1993) – *Opinion No. 170 (1993) on the application of the Republic of Estonia for membership of the Council of Europe*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 13. maja 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Fepi170.htm> (15. februar 2004).

¹¹ Glej odstavek 8 v Mnenju št. 174 (1993) – *Opinion No. 174 (1993) on the application by the Czech Republic for membership of the Council of Europe*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 29. junija 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Fepi174.htm> (15. februar 2004).

¹² Glej odstavek 8 v Mnenju št. 175 (1993) – *Opinion No. 175 (1993) on the application by the Slovak Republic for membership of the Council of Europe*, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 29. junija 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Fepi175.htm> (15. februar 2004).

¹³ Oba sporazuma sta natisnjena v Bloed in van Dijk (1999: dodatek).

Poleg takšnega eksplicitnega *de jure* sprejemanja definicije termina narodna manjšina se zdi, da tudi druge države *de facto* podpirajo omenjeno definicijo. V intervjuju z mednarodnim uslužbencem Sveta Evrope, ki je v začetku 90. let prejšnjega stoletja sodeloval pri sprejemanju standardov Sveta Evrope s področja varstva manjšin, se je to tudi jasno potrdilo – prav omenjena definicija iz člena 1 je bila namreč tista, ki jo je podpiralo in jo podpira največ držav članic Sveta Evrope.¹⁴

Iz vsega zgoraj povedanega sledi, da je prav definicija termina narodna manjšina, ki jo je v začetku 90. let pripravila Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, najbližje evropskemu pojmovanju narodnih manjšin. Pri tem je potrebno dodati, da takšna konceptualizacija pojma narodna manjšina sledi Capotortijevi opredelitvi termina manjšina iz konca 70. let vsaj v tem, da predstavlja kombinacijo objektivnih (npr. obstoj populacije, ki je različna od večine, njena številčnost in nedominantni položaj) in subjektivnih (npr. želja ohraniti posebno manjšinsko identiteto) kriterijev za določevanje neke skupine ljudi kot pripadnikov narodne manjšine (Benoît-Rohmer 1996: 14). Prav zato si velja podrobneje pogledati kriterije, ki jih vsebuje večina poskusov opredeljevanja manjšin kot objektov določenega varstva, oziroma pogoje, ki jih mora izpolnjevati skupina ljudi, da bi jo lahko označili kot manjšinsko skupnost, upravičeno do določenega varstva oziroma pravic.

¹⁴ Več v Roter Petra (2003). *Rethinking minority protection in Europe – towards an international regime*, doktorska disertacija; Cambridge, University of Cambridge.

3. Opredeljevanje narodnih manjšin v slovenskem modelu varstva manjšin

Preden nadaljujemo razpravo o kriterijih opredeljevanja manjšin v evropskem kontekstu, velja spomniti še na značilnosti slovenskega modela varstva manjšin. Slovenski model varstva »klasičnih« narodnih/etničnih manjšin sicer ne pozna definicije narodne/etnične manjšine¹⁵. Vendar je mogoče iz značilnosti družbenih skupin, ki jim je bil dodeljen status narodnih manjšin (Italijani, Madžari), razbrati, da gre za populacije, ki imajo naslednje značilnosti:

1. prepoznavna jezikovna in kulturna različnost v odnosu do pripadnikov večinskega naroda;
2. strnjen poselitveni prostor na točno določenem delu slovenskega nacionalnega ozemlja;
3. dolgotrajno in permanentno bivanje na »zgodovinskem« poselitvenem prostoru;
4. državljanstvo Republike Slovenije;
5. želje in hotenja po ohranjanju podedovanih jezikovnih in kulturnih značilnosti;
6. želje in hotenje pripadnikov narodnih/etničnih manjšin po posedovanju statusa narodne/etnične manjšine.

Na podlagi zapisov v zgodovinopisni strokovni literaturi bi bilo populacije s posebnimi etničnimi atributi ter dolgotrajno in stalno prisotnostjo mogoče najti na področju Bele krajine¹⁶.

¹⁵ Glej o tem podrobneje: Komac, Miran (2005). Varstvo "novih" narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike (uredila Miran Komac, Mojca Medvešek). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 207-236.

¹⁶ O raziskovanju uskoških populacij pred letom 1991 glej:

Valvazor Janez Vajkard (1984). Slava Vojvodine Kranjske. Mladinska knjiga, Ljubljana.

Gruđen Josip (1992). Zgodovina slovenskega naroda. Mohorjeva. Celje.

Filipović S. Milenko (1970). Srbska naselja u Beloj krajini. Radovi ANU BiH, knj. 12. Sarajevo, str. 147-238.

Dražumerič Marinka, Terseglav Marko (1987). Prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini. V: Traditiones. Inštitut za slovensko narodopisje. Ljubljana, str. 205-245.

Mal Josip (1911). Žumberak in Marindol (zgodovinska črtica). V: Dom in svet XXIV. Ljubljana, str. 266-269; 313-315.

Županič Niko (1912). Žumberčani i Marindolci. Prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj. V: Prosvetni glasnik. Beograd, str. 5-49.

Skarić Vladimir (1924). Odakle su žumberački Uskoci? V: Glasnik geografskog društva, knj. X. Beograd, str. 46-58.

Med raziskavami opravljenimi po letu 1991 velja omeniti:

Terseglav Marko (1996). Uskoška pesemska dediščina Bele krajine. ZRC SAZU. Ljubljana.

Štrumbl Žarko (1991). Uskoki na Slovenskem in v Žumberku. V: Arhivi. Ljubljana.

Zajc Marko (2003). Dobri, pogumni, zli. Podoba žumberških Uskokov na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja. Razpr. gradivo - Inšt. nar. vpraš. (1990), št. 42, str. 222-237.

Zajc Marko (2003). Žumberak kot pozabljena regija: ali kako lahko mejno območje zmede slovenske politike. Zgod. čas., let. 57, 3/4, str. 261-267.

Opozorilo na potrebo po ohranjanju »avtohtonih« poselitvenih prostorov hrvaškega in srbskega življa je staro že dobrih deset let. Ob pripravljanju nove slovenske ustave leta 1990 je Inštitut za narodnostna vprašanja pripravil obsežno razpravo o problematiki varstva narodnih manjšin v Sloveniji. V tej razpravi je bilo opozorjeno tudi na problematiko varovanja drugih narodnih skupnosti, poleg Italijanov in Madžarov. V publikaciji, ki je izšla ob tej razpravi, smo zapisali, da bi bilo nujno razmisliti še o položaju nekaterih drugih etničnih skupnosti, ki poleg italijanske in madžarske ter Romov avtohtono živijo na ozemlju Slovenije. »Srbi (na obmejnem območju v Beli krajini), Hrvati (na nekaterih obmejnih območjih), sproža pa se tudi vprašanje obstoja nemške etnične skupnosti (za katero je dolgo veljalo prepričanje, da v Sloveniji ne obstaja več)«. ¹⁷

Opozorila Sloveniji o potrebi ovrednotenja Srbskega (pa tudi Hrvaškega in Bosanskega) jezika prihajajo tudi iz Sveta Evrope. V poročilu Odbora ekspertov, ki deluje na podlagi 17. člena Evropske listine za regionalne ali manjšinske jezike (poročilo je bilo objavljeno 9. junija 2004), je mogoče prebrati tudi naslednje:

»29. The presence of Serbian on today's Slovenian territory dates back to at least the XVI century, when Serbian people from the nearby military frontier region, the »Vojna Krajina« (today in Croatia), set up by the Austro-Hungarian Monarchy as a defensive line against the Turks, resettled in Bela Krajina. The Committee of Experts, however, did not receive any information as to the continuous influence of Serbian in Bela Krajina since that time and its present-day situation.

Zajc Marko (2005). Slovensko-hrvaški odnosi s posebnim ozirom na slovensko-hrvaško mejo 1830-1918: doktorska naloga, (Disertacije, 61). Ljubljana: 382 f

Zajc Marko (2003). Problem slovensko-hrvaške meje v 19. stoletju: (žumberško vprašanje): magistrska naloga. Ljubljana, 264 f., ilustr.

Knežević Hočevar Duška (2000). Nekateri razmisleki ob preučevanju domačinskih razumevanj nacije v dolini zgornje Kolpe po vzpostavitvi slovensko-hrvaške državne meje. Migr. teme, god. 16, br. 1/2, str. 29-45.

Knežević Hočevar Duška (2004). "Kri ni voda": potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji. Razpr. gradivo - Inšt. nar. vpraš. (1990), št. 45, str. 126-143.

Knežević Hočevar Duška (1999). Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe: domačinska zamišljanja nacije in lokalitete, ([Zbirka] ZRC, 24). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 233 str.

Petrović Tanja (2004). The Serbian population in the Slovene Region in Bela Krajina and their language-related identity strategies. *Ethnologia Balkanica*, 2004, vol. 8, str. [91]-102.

Petrović, Tanja (2005). Srbi u Beloj krajini: jezička ideologija i proces zamene jezika = Srbi v Beli krajini: jezikovna ideologija in proces zamenjave jezika : doktorska disertacija. Ljubljana.

Tomažin Martin (2005). Uskoško prebivalstvo v belokranjskih vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči. Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 46, str. 220-241.

¹⁷ Narodnost – manjšina ali skupnost. Urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji (ur. Miran Komac). Razprave in gradivo, 24, INV, Ljubljana, november 1990, str. 133.

30. The information provided to the Committee of Experts by Serbian language representatives during the 'on-the-spot' visit further suggests a second wave of Serbian-speaking people, particularly in the bigger cities, from the end of the XIX and beginning of the XX century. The total figures, as far as it is possible to trace them back, show the following: 11.000 ethnic Serbs were living in Slovenia in 1953, 13.000 in 1961, 42.000 in 1981 and 47.000 in 1991. The figures from the 2002 census, as well as the distribution of Serbian speakers over the Slovenian territory are not known to the Committee of Experts. On the other hand, according to the 2002 census 1,6% of the population of Slovenia declared that their mother tongue was Serbian.«¹⁸

»29. Navzočnost srbskega jezika na današnjem slovenskem ozemlju sega nazaj do XVI. stoletja, ko so se Srbi z bližnjega obmejnega pasu, znanega kot vojna krajina (danes na Hrvaškem), ki jo je avstro-ogrška monarhija oblikovala kot obrambno črto proti Turkom, preselili v Belo krajino. Toda odbor strokovnjakov ni prejel nikakršnih informacij o poznejšem vplivu srbskega jezika v Beli krajini in njegovem sedanjem stanju.

30. Informacije, ki so jih odboru strokovnjakov priskrbeli predstavniki srbskega jezika ob obisku na kraju samem, pa kažejo na drugi val srbsko govorečih ljudi s konca XIX. in začetka XX. stoletja, zlasti v večjih mestih. Skupni podatki, kolikor jih je mogoče ugotoviti za nazaj, prikazujejo, da je leta 1953 v Sloveniji živel 11.000 etničnih Srbov, leta 1961 jih je bilo 13.000, leta 1981 že 42.000 in leta 1991 skupaj 47.000. Podatki o številu etnično opredeljenih Srbov iz popisa prebivalstva iz leta 2002 in o poselitvi srbsko govorečih na slovenskem ozemlju odboru strokovnjakov niso znani. Je pa 1,6% prebivalstva Slovenije ob popisu prebivalstva leta 2002 izjavilo, da je srbsčina njihov materni jezik.«¹⁹

V drugem poglavju omenjenega poročila (Ocena odbora v zvezi z II. in III. delom listine) so člani odbora zapisali:

39. With regard to the Serbian language, there are indications of a traditional presence of this language in Slovenia (see paras. 29-30 above). The Committee of Experts therefore

¹⁸ European Charter for Regional or Minority languages. Application of the Charter in Slovenia. ECRML (2004) 3, str. 7. Dostopno na internet strani: http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Local_and_regional_Democracy/Regional_or_Minority_languages/2_Monitoring/Monitoring_table.asp#TopOfPage (24. 4. 2006).

¹⁹http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Local_and_regional_Democracy/Regional_or_Minority_languages/2_Monitoring/2.3_Committee_of_Experts%27_Reports/Slovenia_1st_report_slo.pdf, str. 7 (24. 4. 2006).

encourages the Government to clarify these elements in co-operation with the speakers and to comment on the results of this process in the next periodical report²⁰.

»39. Za srbski jezik je nakazana tradicionalna navzočnost v Sloveniji (glej. 29. in 30. odstavek tega poročila). Zato odbor strokovnjakov spodbuja vlado, naj razčisti te prvine v sodelovanju z govorci in naj pojasni izsledke tega postopka v naslednjem občasnem poročilu.«²¹

Za pripravo odgovorov na (raziskovalna) vprašanja in dileme, ki so bila predstavljena v predhodnem besedilu, bo uporabljena teoretično – aplikativna metoda; v teoretični model, kot ga je mogoče izrisati iz obstoječega režima varstva manjšin (z dodajanjem posebnosti slovenskega modela varstva narodnih manjšin) bomo vnašali rezultate terenskega dela. Primerjava med modelom in rezultati terenskega dela bo podlaga za iskanje odgovorov na prve tri sklope, ki so predstavljeni na strani 6 pričujočega besedila. Za izdelavo točke 4, so bili poleg rezultatov CRP-2 uporabljeni še rezultati CRP-1²².

²⁰ Dostopno na internet strani:

http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Local_and_regional_Democracy/Regional_or_Minority_languages/2_Monitoring/Monitoring_table.asp#TopOfPage (24. 4. 2006).

²¹ Dostopno na internet strani:

http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Local_and_regional_Democracy/Regional_or_Minority_languages/2_Monitoring/2.3_Committee_of_Experts%27_Reports/Slovenia_1st_report_slo.pdf, str. 9 (24. 4. 2006).

²² Percepcije slovenske integracijske politike : zaključno poročilo / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek ; [sodelavci Romana Bešter ... et al.]. 2. natis. Ljubljana. Inštitut za narodnostna vprašanja, 2005, 791 str. : Ilustr.; 29 cm Objavljeno tudi na internetni strani: <http://www.inv.si>

4. Kriteriji opredeljevanja manjšin v okviru režima o varstvu manjšin

Na osnovi poskusov opredeljevanja manjšin in njihovih pripadnikov kot nosilcev določenih posebnih pravic oziroma upravičencev do posebnega varstva ter na osnovi razvijajoče se prakse glede aplikacije mednarodnopravnih in političnih norm glede varstva narodnih manjšin je v evropskem kontekstu prisotnih vsaj pet prevladujočih kriterijev, na osnovi katerih države pojmujejo narodne manjšine. Ti kriteriji so: dolgotrajne, trdne in trajajoče vezi; številčnost; nedominanten položaj; posebna identiteta; subjektivna volja po ohranjanju manjšinskih posebnosti; državljanstvo.

4.1 Ohranjanje dolgotrajnih, trdnih in trajajočih vezi z državo

Eden izmed ključnih evropskih kriterijev pojmovanja narodnih manjšin, ki ga je v svojem Priporočilu št. 1201 zapisala Parlamentarna skupščina Sveta Evrope in ki je posebej pomemben v slovenskem modelu varstva narodnih skupnosti, je ohranjanje dolgotrajnih, trajajočih in trdnih vezi. Takšne vezi morajo obstajati med pripadniki manjšin in med državo, v kateri živijo (in katere državljanstvo imajo).

Tako zastavljeni/zapisani kriterij Parlamentarne skupščine, ki se je uveljavil tudi v evropski praksi identifikacije narodnih manjšin, je posebej problematičen, ker je nenatančen in kot tak podvržen zelo različnim interpretacijam. Ni namreč jasno določeno ali zapisano, kdaj so vezi med državo in pripadniki neke narodne skupnosti dovolj trdni ali dovolj dolgotrajni, da bi jih bilo mogoče šteti za pripadnike narodne manjšine in tako kot upravičence do posebnega varstva (posebnih pravic).

Če ni jasno, kdaj so vezi med določenimi posamezniki in državo dovolj dolge, trdne in trajne, da bi lahko govorili o obstoju narodne manjšine v tej državi, pa je iz evropske prakse jasno, da imigrantske skupnosti niso narodne manjšine in torej niso upravičene do posebnega varstva. Povedano drugače: s kriterijem dolgotrajnih vezi so se države izognile aplikaciji varstva narodnih manjšin na imigrantske skupnosti, pri čemer ni jasno, kdaj – če sploh – neka imigrantska skupnost postane (dolgo)trajno naseljena v neki državi.

Razlikovanje med narodnimi manjšinami in drugimi etničnimi skupnostmi posebej poudarjajo tudi predstavniki tradicionalnih narodnih manjšin – najbrž v strahu pred možnostjo, da bi se znašli v situaciji, ko bi več nedominantnih etničnih skupnosti tekmovalo za omejene finančne vire, ki jih države namenjajo oz. so jih pripravljene namenjati ohranjanju manjšinskih posebnosti. Člen 2/2 Konvencije o temeljnih pravicah etničnih skupin v Evropi (dodatni protokol k EKČP), ki jo je leta 1992 pripravil FUEN, tako navaja, da se pojmovanje manjšin ne nanaša:²³

<p>niti na migrantske delavce in njihove družine, ki zakonito bivajo v državah pogodbenicah, niti na ostale migrante, skupine beguncev ali oseb, ki iščejo zatočišče.</p>	<p>neither to migrant workers and their families lawfully residing in the State Parties, nor to other immigrants, groups or refugees or persons seeking asylum.</p>
---	---

Takšno razlikovanje med narodnimi manjšinami kot skupnostmi državljanov in drugimi skupnostmi, prav tako etnično različnimi od večinske populacije v neki državi, se seveda ne odraža le na ravni pojmovanja. Prav nasprotno – raven pojmovanja teh skupnosti je osnova za njihov položaj in njihove pravice, ki jim jih (ne) zagotavlja nudi država, v kateri dejansko živijo.

Kriterij dolgotrajnih vezi ima, kot že omenjeno, osrednjo vlogo v slovenskem modelu varstva manjšin. Slovenija namreč narodne manjšine pojmuje s pomočjo koncepta avtohtonosti (tega najdemo tako v slovenski ustavi kot v drugih zakonskih aktih, Slovenija pa ga uporablja tudi kot kriterij aplikacije mednarodnopравnih norm s področja varstva manjšin).²⁴ Ni pa določeno, kdaj neka skupnost postane avtohtona; kdaj torej lahko postane upravičena do posebnih ukrepov, s katerimi bi si zagotovila nemoten obstoj in razvoj. Na ta problem pojmovanja avtohtonosti samo v povezavi z madžarsko in italijansko skupnostjo (in deloma z romsko skupnostjo), ob pomanjkanju kakršne koli definicije glede dolžine bivanja pripadnikov neke skupnosti na ozemlju današnje Republike Slovenije, ki bi bilo dovolj dolgo, da bi te pripadnike lahko opredelili kot avtohtone

²³ Prevod: Petra Roter.

²⁴ Glej interpretativno deklaracijo Slovenije k Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin (*Declaration contained in a Note Verbale from the Permanent Representation of Slovenia, dated 23 March 1998, handed to the Secretary General at the time of deposit of the instrument of ratification, on 25 March 1998, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?>, 15. februar 2004).*

prebivalce Slovenije²⁵, so Slovenijo že opozarjale mednarodne institucije. Takšno razumevanje avtohtonosti namreč ne omogoča nediskriminacijskega pristopa k pojmovanju in varstvu manjšin.

O dolgotrajnih, trdnih in trajajočih vezeh obravnavanih populacij s Slovenijo

Predniki pretežnega dela prebivalcev v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči so se na ozemlja ob Kolpi naselili v 16. stoletju. Josip Gruden je zapisal, da »so se imenovali ti ljudje Vlahi ali Morlaki, pa tudi Uskoki ali Pribegi, ker so uskočili Turkom in pribežali k Hrvatom in Slovencem. Po narodnosti so bili večinoma Srbi iz Bosne ali nekdanje kraljevine srbske in pravoslavne vere, deloma pa tudi katoliški Hrvati iz Dalmacije, Hercegovine in Slavonije. Ti so se navadno imenovali Predavci ali Pridavci (adiuncti). Tu in tam pa nahajamo med Vlahi celo Rumune onega plemena, ki je še dandanes naseljeno v večjih ali manjših skupinah po Macedoniji in Albaniji in ki jih imenujejo Kucovlahe ali Zinzare.«²⁶

Čeprav so se begunci – »uskoki v Sloveniji naselili tako v Prekmurju, na Štajerskem in na Primorskem, so se tu večinoma asimilirali in na njihov prihod kažejo samo še posamezni relikti. Drugače je bilo v Beli krajini, kjer uskoške jezikovne, pesemske in sploh kulturne prvine živijo še danes in ta uskoška ljudska kultura deloma ohranja še svojo kontinuiteto, ob vsakokratnih sprotnih vplivih in prepletanjih etnij na tem obmejnem področju.«²⁷ Srbski živelj se je v Beli krajini ohranil v nekaterih vaseh občine Črnomelj: Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči. Po veroizpovedi so pravoslavci, saj unija ni segla v Belo krajino oz. v »Bojance in Marindol, ki sta zaradi svojega statusa (nista bila v Vojni krajini) in odmaknjenosti ostala 'pozabljena' tudi v verskem pogledu, zato se je pravoslavje tam ohranilo. Bojanci in Marindol sta sprejemala tudi tiste Žumberčane, ki niso hoteli sprejeti unije in so se zatekli v te vasi.«²⁸

Ferdinand I. Habsburški je leta 1535, ko je bila ustanovljena Vojna krajina na območju današnje Hrvaške, Uskokom v zameno za opravljanje vojaške službe namenil zemljo in svobodo (Štih in Simoniti, 1996: 181). Za dvajset let jih je oprostil vseh davkov, najemnin in desetini (Gruden, 1992: 590). Pozneje so jim te privilegije še podaljševali. Biti pa so morali vedno na voljo za boj proti turškim četam. Za vojsko sposobni možje so služili kot konjeniki ali pešci in za to tudi

²⁵ Kako močno je pojem avtohtonosti zasidran v slovenski politični in pravni sferi govori podatek, da se pojem avtohtonosti pojavlja tudi v razpravah o Slovencih v sosednjih državah. V Zakonu o odnosih s Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (Ur. l. RS 43/06 z dne 21. 4. 2006) se striktno rabi pojem »avtohtone slovenske narodne skupnosti«.

²⁶ Gruden Josip (1992). Zgodovina slovenskega naroda. Mohorjeva, Celje, str. 586.

²⁷ Terseglav Marko (1996). Uskoška pesemska dediščina Bele krajine. ZRC SAZU, Ljubljana, 1996, str. 7.

²⁸ Terseglav Marko, isti vir, str. 19.

dobivali plačo (Gruden 1992: 589). Za šest let so jih oprostili davkov, kranjski deželni glavar Kacijanar pa jim je obljubil še privilegije glede pašnikov (*ibid.*).

Za začetek naseljevanja Uskokov na območje vasi Marindol v Beli krajini je pomembno leto 1546. Tega leta je poveljstvo nad uskoškimi četami prevzel hrvaški general Ivan Lenković in začel sistematično skrbeti za begunce. Lenković je v letih od 1549 do 1555 utrdil grad Pobrežje (Kos 1991: 74) in zaokrožil ozemlje okrog njega. S tem je izpolnil pogoje za naselitev prvih večjih skupin Uskokov v Beli krajini, ki so uživale vse zemljiške privilegije, dokler so le bile na voljo za boj proti Turkom. Izpraznjene kmetije na območju Marindola in Pobrežja je general Lenković podelil uskoškim skupinam, ki so poprej pribežale iz Bosne in leta tavale po Žumberku in Beli krajini (Kos 1991: 114).

Prva srbska kolonija je v Marindol prišla leta 1548 iz Prilesja (Terseglav 1996: 131) in iz Pribincev (Mal v Terseglav 1996: 22), danes slovenske vasi, ki leži med Adlešiči in Tribučami. Leta 1561, ko si je Marindol priključil Lenković, pa so se vanj naselili še pravoslavci, ki so prišli s področja Žumberka (Terseglav 1996: 131). Ta naselja so bila relativno majhna, v povprečju so štela štiri družine (*ibid.*). Na vseh Lenkovićevih zemljiščih naj bi živelo skupaj 800 Uskokov, vendar je Lenković sem štel le za služenje vojske sposobne moške, ne pa tudi njihovih družin (*ibid.*).

O naselitvi preostalih današnjih belokranjskih uskoških vasi nimamo zelo natančnih poročil, saj so v zgodovinskih virih bolj poredko omenjene. Točna letnica naselitve Bojancev ni znana. Ime Woianze se v dokumentih prvič pojavlja v urbarju iz leta 1674. So pa Bojance naselili drugi Uskoki kot Marindol. Ustno izročilo današnjih Bojančanov pravi, da so Bojance leta 1593 naselile družine *Kordić*, *Radajčić*, *Vrlinić* – te so omenjene tudi na novejši spominski plošči na cerkvi v Bojancih – in njihove potomce v Bojancih najdemo še danes, omenja pa se še rod *Mirosaljac* oziroma *Mirosaljić*, ki naj bi že zdavnaj izumrl, nanj pa spominja le še toponim Mirosaljka v Bojancih (Filipović 1970: 151, 165).

V urbarjih se do 18. stoletja ne omenjata vasi Miliči in Paunoviči, prav tako naseljeni s pravoslavnim uskoškim prebivalstvom. V starejših virih dolino Kolpe južno od Marindola najverjetneje štejejo kar pod ta kraj in zadrug, ki so jih ustanavljali tam naseljeni Uskoki, ne štejejo za samostojna naselja. Te zadruge so se navadno imenovala po najstarejšem članu skupnosti in tako sta svoje ime najbrž dobili tudi vasi Miliči in Paunoviči. Eno zadrugo je

naseljevalo tudi do pet bratov z družinami (Terseglav 1996: 131), včasih celo še več. Ob naraščanju števila prebivalstva v zadrugah so se le-te spremenile v zaselke z več hišami in kasneje v samostojne vasi.

O Uskokih v Beli krajini najdemo zapis v delu Janeza Vajkada Valvazorja Slava Vojvodine Kranjske, o katerih je zapisal:

»Da, skoraj vsi so dobri vojaki. Ni jim treba plačevati davkov in kontribucij, morajo pa zato služiti vojake in, kadarkoli je potreba in jim glavar ukaže, morajo v boj zoper dednega sovražnika ali stražiti dan in noč na lastne stroške. Od tega dvojega najrajši prvo storé, namreč da se odpravijo zoper dednega sovražnika, ker jim upanje na dober plen izmika nevarnost izpred oči.

Sicer se hranijo povečini z živinorejo, z govedom, s kozami in kozli, zlasti pa imajo veliko koristi in hrano od ovac, ki jih ima marsikdo po dve sto, torej celo čredo. Mnogi tudi trgujejo na žegnjanjih s konji, volmi in drugo živino, ki jo ali zamenjavajo ali prodajajo; tudi sicer na ta ali oni način kupčujejo in skušajo kaj pridobiti.

Zlasti so izvrstni mojstri v umetnosti, nekaj najti, preden človek izgubi, in voljno vzeti, preden človek dá. Vendar se to ne more vsem pripisati, kajti tudi med njimi so pošteni in vrli ljudje, ki si ne pomagajo samo s krajo, temveč s pošteno obrtjo in delom.

Prav nekaj navadnega pa je, da vtikajo nos prav globoko v vrčke in kozarce in da radi spreminjajo želodec v vinsko klet in jedilno shrambo. Navadno pojedó in popijejo jeseni vse, kar so pridelali vina in žita. Vse je treba takoj pognati! Hodijo od hiše do hiše, goltajo, požirajo in žro, dokler je še kaj. Od tega imajo vsaj to korist, da jim nič ne splesni, ne strohni ali Turkom v roke pade. Ko so vse pojedli in ima golt delopust, gredó na plen. Če ga ne dobé pri dednem sovražniku, iščejo križem po deželi, kje bi ga našli. (Ne trdim pa tega o vseh.) Zato nastanejo zaradi njih v deželi često velike nevšečnosti. Drže skupaj kakor veriga in se za kak naklep tako zvežejo, da nihče drugega ne zapusti. Povrh so dobri tekači in mnogi tako dirkajo, ga jih noben nemški konj ne dohiti; zato jih često zaman zasledujejo. Če koga zasačijo, ga vržejo v ječo, naj si bo posvetni ali duhovni, pop ali kaludjer«.²⁹

Vasi Marindol, Miliči in Paunoviči so bile do ukinitve Vojne krajine leta 1871 njen sestavni del, medtem ko Bojanci niso bili nikoli del Vojne krajine. Bojanci so v zgodovini spadali pod jurisdikcijo Kranjske in tudi v Kraljevini Jugoslaviji so pripadli Sloveniji oziroma Ljubljanski oblasti in kasneje Dravski banovini. Po ukinitvi Vojne krajine so pa Marindol, Miliči in Paunoviči pripadli Hrvaški, pod katero so bili tudi v obdobju Kraljevine Jugoslavije. Zaradi poteka meje med tedanjo Vojvodino Kranjsko, ki je bila del Avstrije, in Hrvaško oziroma Ogrsko je prihajalo tudi do sporov z bansko vlado v Zagrebu. Po zgodovinskem pravu bi moralo območje Žumberka in Marindola pripasti Kranjski, kateri je pripadalo, preden je prešlo pod Vojno krajino. Ker pa tega območja niso naseljevali Slovenci, je banska vlada v Zagrebu zahtevo Kranjske zavračala (Županić 1912: 7–8).³⁰

²⁹ Janez Vajkard Valvazor (1984). Slava Vojvodine Kranjske. Mladinska knjiga, str. 123.

³⁰ Zapis na straneh 19-21 je delo Martina Tomažina (2005). Uskoško prebivalstvo v Belokranjskih vaseh Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči. Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 46, str. 223-224.

Na začetku druge svetovne vojne so bili v Miličih nastanjeni tako italijanski vojaki kot hrvaški ustaši. Italijanska postojanka je bila v župnišču oziroma parohiji, ustaši pa so bili nastanjeni pri nekem domačinu. Zagreb in Rim sta se zaradi slabe povezanosti Marindola z drugim bregom Kolpe sporazumela, da bodo mejo prestavili na reko Kolpo. Tako so se ustaši že julija 1941 umaknili s tega brega Kolpe in s tem so Italijani prebivalce teh vasi rešili pred ustaškim preganjanjem. Se je pa takrat, leta 1941, zaradi gonje ustašev proti vsemu pravoslavnemu iz Miličev umaknil pravoslavni duhovnik³¹. Duhovnikom v delu Bele krajine tako rimokatoliki kot pravoslavci rečejo pop.³²

Po končani 2. svetovni vojni so Marindol, Miliči in Paunoviči najprej pripadli črnomaljskemu okraju, leta 1946 pa je na tem območju spet obveljala stara meja iz Kraljevine Jugoslavije, po kateri je Marindol pripadal Hrvaški. Takrat je bil v Miličih nekaj časa celo sedež občine. Februarja 1952 so imeli na pobudo vaščanov v vaseh Marindol, Miliči in Paunoviči referendum, na katerem so se odločali o tem, ali naj se priključijo takratni Ljudski republiki Sloveniji. S priključitvijo se takrat v treh vaseh nista strinjala le dva volilna upravičenca. 1. aprila 1952 je bila ustanovna skupščina občine Adlešiči, na katero so tega dne uradno prenesli matične knjige in katastrski elaborat tudi za te tri srbske vasi, leta 1955 pa so celotno občino Adlešiči priključili k občini Črnomelj. Leta 1952 je v tem delu Bele krajine spet obveljala meja, ki se je tu vzpostavila v 14. stoletju.³³

Razlogi za priključitev k Sloveniji so bili predvsem praktične narave. Pred tem – pred vojno in po njej, ko so ukinili občino Miliči – so namreč omenjene tri vasi sodile pod hrvaški občini Prilišće in Netretić, s katerima pa so imele zelo slabe povezave. Prebivalci so imeli dolgo pot do občinskega središča v Netretiću in tudi pošto so dobivali bolj poredko. Problem so bile tudi pogosto narasle vode reke Kolpe. Mostu iz teh vasi na hrvaško stran ni bilo. V bližnjih Žuničih, ki ležijo med Paunoviči in Miliči, so ga zgradili šele leta 1955. Vaščani so tudi videli, da se kraji

³¹ Pop se je v Miliče – potem ko je preživel mučenje v ustaškem taborišču – vrnil po drugi svetovni vojni ter tam ostal do leta 1947. Po tem letu se je v Miliče vozil maševat pop iz Karlovca do pred dobrih desetih let. Ob začetku zadnje vojne na Hrvaškem je bil od tam namreč pregnan. V Bojancih, z izjemo obdobja pred drugo svetovno vojno, niso imeli svojega duhovnika. Za Bojance so leta 1934 ustanovili posebno pravoslavno parohijo (Krajevni leksikon Dravske banovine 1937: 121). Ker v Bojancih niso imeli župnišča, je duhovnik oziroma paroh, ki je maševal v Bojancih, stanoval v Črnomlju in se vozil na obrede v Bojance. Pred tem je za duhovno oskrbo Bojančanov skrbel paroh iz Miličev.

³² Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003 (Tomažin, 2005).

³³ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003 (Tomažin, 2005).

na slovenski strani Kolpe razvijajo nekoliko hitreje od tistih na hrvaški strani in so se tudi zato odločili za priključitev k Sloveniji.³⁴

Dokaze o dolgotrajni prisotnosti je mogoče iskati na različnih področjih in na različne načine. Običajno pa nam arheologija in nekatere antropološke specializacije razkrivajo največ tančic nad preteklimi dogodki. Arheologi in etnologi iz Belokranjskega muzeja v Metliki³⁵ so tako, na primer, opravili popis »uskoških« grobov³⁶ in ugotovili so sledeče:

Pokopališče: **BOJANCI**

Za vas: Bojanci (pravoslavno)
Občina: Črnomelj
Župnija: Bojanci (pravoslavna)
Število grobov: 61
Povprečna starost umrlih: 60,20 leta
Povprečna starost žensk: 63,07 leta
Povprečna starost moških: 57,53 leta

Najpogostejši priimki: Vrlinić (39), Vrlinič (25), Radojčić (12), Kordić (12), Radojčić (11), Ivkovič (4), Drakolič (3), Drakolić (2), Selakovič (2), Vidnjevič (29)

Najpogostejša moška imena: Rade (9), Niko (8), Simo (8), Nikola (6), Ilija (5), Jovo (5), Stevo (4), Petar (3), Janko (2)

Najpogostejša ženka imena: Marta (6), Milica (6), Ana (5), Marija (5), Sava (4), Smilja (3), Stana (3), Danica (2), Jelena (2), Latinka (2), Ljubica (2), Marica (2), Nada (2), Vida (2)

Pokopališče leži okoli cerkve sv. Janeza Krstnika, na robu vasi. Staro je preko 500 let. Na pokopališče se pokopavajo vaščani iz Bojancev. Na pokopališču je še veliko (11) nagrobnikov pisanih v cirilici. Med priimki prevladujejo *Vrlinič*, *Radojčić* in *Kordić*. Prav priseljenci s temi priimki naj bi bili ustanovitelji vasi. Vas naj bi ustanovil uskoški general in kranjski deželni glavar Jurij Lenković v drugi polovici 16. stoletja.

³⁴ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003 (Tomažin, 2005).

³⁵ V Belokranjskem muzeju v Metliki je del razstavnega prostora posvečen tudi uskoški dediščini.

³⁶ Podatke je posredovala Alenka Misja, kustosinja Belokranjskega muzeja v Metliki (9. 1. 2006).

Slika 1: Pokopališče v Bojancih (2005)

Pokopališče: **MARINDOL**

Za vas: Marindol (pravoslavno)
 Občina: Črnomelj
 Župnija: Marindol (pravoslavna)
 Število grobov: 47
 Povprečna starost umrlih: 67,40 leta
 Povprečna starost žensk: 67,50 leta
 Povprečna starost moških: 67,29 leta

Najpogostejši priimki: Stipanović (16), Bunjevac (8), Katić (7), Vukčević (7), Stipanović (5), Selaković (4), Milašinović (3), Vrlinič (3)

Najpogostejša moška imena: Mile (5), Nikola (3), Pavle (3), Rade (3), Ilija (2), Petar (2), Simo (2)

Najpogosteša ženska imena: Marija (13), Ana (5), Danica (2), Dragica (2), Marta (2), Milica (2), Pavla (2), Zorka (2)

Pokopališče stoji na samem polju nad vasjo. Staro naj bi bilo okoli 300 let. Na pokopališču naj bi stala lesena cerkev sv. Štefana, ki je pogorela leta 1890. Pokopališče je obdano z gabrovo živo mejo. Marindol je bil poseljen že pred prihodom Uskokov. Leta 1548 ga je koloniziral uskoški stotnik Ivan Lenković (enako Miliče in Paunoviče). Nekdaj so vas imenovali tudi Šobatovci ali Šobatovo selo.

Pokopališče: **MILIČI**

Za vas: Miliči, Žuniči (pravoslavno)

Občina: Črnomelj

Župnija: Marindol (pravoslavna)

Število grobov: 36

Povprečna starost umrlih: 63,53 leta

Povprečna starost žensk: 74,75 leta

Povprečna starost moških: 56,04 leta

Najpogostejši priimki: Milič (16), Milić (14), Jakovac (13), Vukčević (5), Barjaković (2), Čavić (2), Čavić (2), Dragičević (2), Selaković (2)

Najpogostejša moška imena: Nikola (8), Petar (6), Rade (3), Mile (2)

Najpogostejša ženska imena: Ljubica (4), Marija (4), Ana (3), Marta (3), Darinka (2), Dragica (2), Sava (2)

Slika 2: Pokopališče v Miličih (2005)

Pokopališče stoji na samem gozdu nad vasjo. V vasi je tudi pravoslavna cerkev sv. Petra. To je že drugo pokopališče. prvotno so zaradi težje dostopnosti opustili. Prebivalci vasi so potomci Uskokov in so srbskega porekla ter pravoslavne vere. Vas je koloniziral leta 1548 uskoški stotnik Ivan Lenković. Krajevno ime je patronimično (iz priimka Milič/Milić) in se je sprva glasilo Milič selo.

Pokopališče: **PAUNOVIČI (novo)**

Za vas: Paunoviči (pravoslavno)
Občina: Črnomelj
Župnija: Marindol (pravoslavna)
Število grobov: 9
Povprečna starost umrlih: 59,52 leta
Povprečna starost žensk: 70,11 leta
Povprečna starost moških: 53,56 leta

Priimki: Vidnjevič (9), Selakovič (7), Džordžević (3), Paunovič (3), Adlešič (2), Barjakovič (2), Brajkovič (2).

Moška imena: Petar (5), Nikola (2), Branko (1), Džordže (1), Milivoj (1), Nick (1), Niko (1), Rade (1), Ratko (1), Tomislav (1).

Ženska imena: Marija (3), Ana (2), Milica (2), Anica (1), Dragica (1), Jožica (1), Marica (1).

Zaradi težke dostopnosti v gozdu nad vasjo so staro pokopališče opustili in leta 1969 preselili na polje ob vasi. Prebivalci vasi, ki jo je leta 1548 koloniziral uskoški stotnik Ivan Lenković, so potomci Uskokov, srbskega porekla in pravoslavne vere. Vas ima ime po priimku Paunovič/Paunović. Vas se je imenovala tudi Paunovič selo.

Pokopališče: **PAUNOVIČI (staro)**

Za vas: (opuščeno)
Občina: Črnomelj
Župnija: Marindol (pravoslavna)
Število grobov: 4
Povprečna starost umrlih: 47,33 leta
Povprečna starost žensk: 48,14 leta
Povprečna starost moških: 46,20 leta

Priimki: Vidnjevič (6), Paunović (4), Vidnjetič (2), Radojčić (1).

Moška imena: Nikola (2), Jovan (1), Jovo (1), Petar (1) Simo (1).

Ženska imena: Ana (1), Ljubica (1), Marija (1), Marta (1), Milica (1), Miljeva (1), Sava (1).

Opuščeno pokopališče stoji v gozdu nad vasjo, dostopno le peš. Ohranjeni so le štirje kamniti nagrobniki, od tega eden v cirilici. Še v začetku stoletja naj bi na pokopališču stala cerkva sv. Petra, ki je propadla. Vzpetini kjer je stala, domačini še danes rečejo sv Petar. Tudi nevihte, ki pridejo nad vas, pridejo "izza svetog Petra".³⁷

V luči potrjevanja dolgotrajne prisotnosti bi bil zanimiv tudi prikaz **stavbne dediščine**. Žal je te kaj malo.

V Žuničih je obnovljena Šokčeva domačija, s katero upravlja Zavod RS za varstvo narave in služi kot zametek informacijskega centra Krajinskega parka Kolpa.

Slika 4: Obnovljena Šokčeva domačija v Žuničih (2005)

V obravnavanih vaseh sta tudi dva sakralna spomenika: v Bojancih in Miličih. V Bojancih je cerkev Usekovanja glave sv. Jovana Krsitelja. V letu 2005 je bila obnovljena, tudi s pomočjo finančnih sredstev Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

³⁷ Podatki iz Belokranskega muzeja.

Slika 5: Cerkev v Bojancih pred obnovo (2001)

Slika 6: Cerkev v Bojancih pred obnovo (2001)

Slika 7: Cerkev v Bojancih po obnovi (2005)

Slika 8: Cerkev v Bojancih po obnovi (2005)

Druga cerkev stoji v Miličih. Obnova cerkve (statična sanacija) je uvrščena na seznam odobrenih projektov Ministrstva za kulturo za leti 2006/07. Republika Slovenija bo prispevala 1.195.873,99 SIT, kar predstavlja 74% zaprosenega zneska.

Slika 9: Cerkev v Miličih (2005)

Slika 10: Cerkev v Miličih, notranjost (2005)

Slika 11: Cerkev v Miličih (2005)

Slika 12: Napis na cerkvi v Miličih (2005)

Toda, naj bo iskanje korenin daleč v preteklost še tako mamljivo, je to brez prave vrednosti, če so procesi etničnega stapljanja (asimilacije) in migracijskih tokov povsem spremenili etnično podobo določenega ozemlja. Poskusi nadomeščanja narodnega načela (dejstev!!) z zgodovinskim načelom, so se pogosto »poosebili« v skladovnicah mrtvih in pohabljenih.

4.2 Številčnost

Kriterij številčnosti se je pojavil v tako rekoč vseh poskusih definiranja manjšin, vključno s tistimi, ki so jih predstavile (narodne) manjšine same (glej Chaszar 1999: 186-98) ali pa so jih zapisali strokovnjaki. Vsi ti poskusi so tako temeljili na predpostavki, da je število pripadnikov narodne manjšine manjše od števila preostale populacije v državi, v kateri ta manjšina živi. Prvi Visoki komisar za narodne manjšine Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi, Max van der Stoel, je tako pojasnil, da je vedno »spremljal položaj določenih skupin – ponavadi tistih, ki so v številčno podrejenem položaju; z drugimi besedami manjšin« (van der Stoel 2001: 1).

S teoretičnega vidika velikost sama – razen doseganje minimalnega števila vsaj dveh ljudi – nima pomena opredeljujočega dejavnika neke skupnosti kot manjšine (Packer 1993: 48). Podobnega mnenja kot Packer je tudi Ramaga (1993: 577), ki je zapisal, da je minimalna velikost manjšin nepomembna, toda ob pogoju, da je »članstvo skupine zadostno za ohranjanje njenih posebnih značilnosti«. Toda v praksi lahko postane velikost skupine zelo sporna, če ne kontroverzna zadeva (Brunner 1996: 21). Problemi se pojavljajo predvsem takrat, ko je treba skupine ljudi, ki jih povezujejo določene posebnosti, identificirati kot manjšine oziroma kot nosilce določenih posebnih manjšinskih pravic. Prav v takšnih situacijah države pogosto rade postavijo pogoj doseganja določenega minimalnega članstva te skupnosti (manjšine) oziroma nek številčni prag, ki naj ga ta skupina ljudi dosega, če naj bo opredeljena kot (narodna) manjšina in tako upravičena do določenih posebnih pravic (Packer 1993: 49, Ramaga 1993: 577). Minimalno število pripadnikov manjšine je za države pomembno »vsaj zaradi tega, ker lahko pomeni priznanje premalo številčne manjšine nesorazmerne potrebe glede državnih virov« (Benoît-Rohmer 1996: 14).³⁸

Glede številčnosti kot kriterija opredeljevanja manjšin je posebej zanimivo tudi priporočilo Parlamentarne skupščine Sveta Evrope 1201 (1993) oziroma predlog definicije termina narodna manjšina, ki ga to priporočilo vsebuje. Ta definicija določa, da mora imeti manjšina le 'zadostno predstavništvo' (ki pa je številčno manjše od preostanka prebivalstva), hkrati pa dodatno opredeljuje številčni kriterij v geografskem smislu – in sicer tako, da so državam dodane še regije. Tako je manjšina »manjša od preostanka prebivalstva te države ali od regije v tej državi«

³⁸ Podobno je ugotavljal že Capotorti (1979: odst. 566).

(Člen 1/d Predloga o dodatnem protokolu v Evropski konvenciji o človekovih pravicah, Priporočilo 1201 (1993) [*Recommendation 1201 (1993)*]).

Številčnost narodnih manjšin je tako določena v okviru politično-administrativnih entitet. To se odraža tudi v dejanski praksi opredeljevanja skupnosti kot narodnih manjšin. Švica, na primer, je ob pristopu k Okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin svoje narodne manjšine opredelila kot skupine posameznikov, ki so med drugim »številčno inferiorni od preostale populacije v državi ali v kantonu«.³⁹

Tako opredeljeni kriterij številčnosti oziroma številčne inferiornosti (v primerjavi z ostalim prebivalstvom neke politično-administrativne enote) je osnovan na predpostavki, kot pojasnjuje Brunner (1996: 29), »da je skupine ljudi mogoče številčno registrirati in medsebojno razlikovati glede na določene relevantne objektivne in subjektivne kriterije«, kar pa prinaša s sabo vrsto težav. Slednje segajo od problemov glede točnosti statističnih podatkov in državnih popisov do nevarnosti manipulacije s tako pridobljenimi podatki. Seveda pa je k temu treba dodati še kritiko iz strokovnih in akademskih vrst, ki zadeva sam koncept opredeljevanja manjšin v smislu njihove številčnosti oziroma njihovega geografskega položaja, kar naj bi bilo nepotrebno, saj je pglavitni cilj varstva manjšin zagotovitev ohranjanja njihove identitete (*ibid.* 21-2).

Prebivalstvo vasi Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči skozi številke

»V Marindolu je bilo leta 1900 skupaj z vasema Miliči in Paunoviči 330 prebivalcev. Marindol, ki so mu takrat rekli tudi še Šobatovo selo ali Šobatoenci, je štel 169 ljudi, Miliči so imeli 113 prebivalcev, Paunoviči pa 48. V Bojancih je tega leta živelo 220 ljudi. Vse štiri vasi so skupaj leta 1900 šteje 550 prebivalcev. Poleg teh 550 ljudi pa je Županić (1912: 8-9) kot del srbske skupnosti štel še zaselek Vukobrati z dvema hišama – v katerih danes nosijo enak priimek kot pred sto leti –, ki je bil že takrat del vasi Žuniči, in zaselek Čavići na hrvaški strani Kolpe, ki je danes del vasi Mrzljaki.

V Bojancih je bil že pred sto leti življenjski standard višji od tistega v Marindolu. Za to so zaslužni boljši pogoji kmetovanja v Bojancih, pa tudi trgovska žilica, ki so jo pripisovali Bojančanom. Nekateri Bojančani so se ukvarjali s preprodajo žita in živine, ki so jo kupovali na

³⁹ Glej švicarsko deklaracijo, ki je dodana ratifikacijski listini Okvirne konvencije o varstvu narodnih manjšin (*Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 21 October 1998*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp>? (15. februar 2004).

Hrvaškem in v Beli krajini in prodajali po Kranjskem ter tja do Trsta (Županić 1912: 10). Oboji pa so se ukvarjali tudi z vinogradništvom in živinorejo (Filipović 1970: 180-181).

Ker pa vse to ni bilo dovolj za dostojno življenje, je v drugi polovici 19. stoletja prišlo do izseljevanja. V osemdesetih letih 19. stoletja so se nekateri podali v Bosno na izgradnjo železniških prog, v devetdesetih letih pa je te kraje tako kot druge dele Bele krajine zajelo izseljevanje v Ameriko. Nekaj se jih je kasneje tudi vrnilo, večinoma pa so ostali v Ameriki, predvsem v okolici Pittsburgha (Filipović 1970: 183).

Če so se pred prvo svetovno vojno ljudje iz teh krajev izseljevali predvsem v Ameriko, pa je izseljevanje v letih takoj po drugi svetovni vojni zaznamovala poleg selitve v mesta tudi selitev približno desetih družin iz Marindola, Bojancev in Paunovičev v Banat, kjer so se naselili predvsem v vasi Gudurica na domove, ki so jih zapustili pregnani vojvodinski Nemci⁴⁰. Nekateri so tam ostali, dve družini pa sta se že v kratkem času vrnila na svoje domove⁴¹. Kljub napredku je te vasi po drugi svetovni vojni izseljevanje prizadelo še močnejše kot prejšnja izseljevanja. Mnogi ljudje so se izselili v Črnatelj, pa tudi v Novo mesto, Ljubljano in Maribor (Filipović 1970: 150)«. ⁴² Mlajši, ki so pridobili višjo izobrazbo ostajajo v večjih mestnih središčih (npr. Ljubljani). V novejšem času se nekateri vračajo na domačije, obnavljajo stare hiše ali si postavljajo nove kot vikende ali stalna bivališča. Nekaj je tudi novih priseljencev, t. i. vikendašev.

Kaj so nam o migracijskih tokovih povedali anketiranci:

»Iz Marindola jih je šlo več v Vojvodino, v Banat, v hiše iz katerih so izgnali Nemce. Iz Bojancev jih je šlo več v Ameriko, in samo dve družini v Banat, pa še to se je ena vrnila. V Bojancih so bile večje kmetije.

.... V šestdesetih letih se je vas (op. Bojanci) spraznila. Potem pa so se ponovno začeli vračati iz Črnatlja.«⁴³

»V Miličih je od 19 hišnih števil 6 praznih. Vas se ne polni. Bojanci se polnijo, tam je precej priseljenih. Večinoma so ljudje zaposleni v Črnatlju in Novem mestu. ... Že vsaj petnajst let ni več polkmetov. Včasih smo imeli živino, krave ... zdaj pa se to ne izplača več. Mleko se ne zbira

⁴⁰ Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003 in intervju z osebo št. 2, 1. september 2003 (Tomažin 2005).

⁴¹ Intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003 (Tomažin 2005).

⁴² Martin Tomažin (2005). Uskoško prebivalstvo v Belokranjskih vaseh Bojanci, Marindol, Miliči, Paunoviči. Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 46, str. 226.

⁴³ Intervjuvanec, št. 14, 4. november 2005, Bojanci.

več po vaseh, meso se individualno ne sme več prodajati, zemlja pa ni primerna za obdelovanje, je preveč razdrobljena, poleg tega je to kraško območje, veliko je skal, vrtač. ...»⁴⁴

Leta 1860 so imeli Bojanci 273 prebivalcev (Štrumbl 1991: 48), leta 1890 še 264 (Dražumerič in Terseglav 1987: 215), danes pa jih je v vseh štirih srbskih vaseh le še 243. Najbolj je izseljevanje prizadelo Miliče, ki so imeli leta 1890 161 prebivalcev (Štrumbl 1991: 49), po zadnjem popisu pa jih štejejo le še 23, nekoliko manj pa Marindol in Paunoviče. Od leta 1869 se je skupno število prebivalcev v vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči zmanjšalo za več kot 400 oseb (glej tabelo 1).

Tabela 1: Število prebivalcev obravnavanih vasi po popisih prebivalstva.

Leto	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1966	1981	1991	2002
Število prebivalcev	686	627	688	550	503	492	452	471	398	361	304	285	243

Vir: Angelovski, Petric in Simčič, 2000: 40 in Spletni vir⁴⁵

Dve srbski družini sta konec šestdesetih let prejšnjega stoletja živeli tudi v zaselku Vukobrati, ki je od leta 1953, ko se je delala nova numeracija naselij v Sloveniji, uradno del vasi Žuniči. Dve srbski družini sta se naselili v Perudini, vasi med Bojanci in Vinico, in še ena v Adlešičih (Filipović 1970: 154–156). Izseljevali so se (...) tudi po drugih krajih v Sloveniji, največ pa se jih je izselilo v bližnji Črnomelj, kjer danes najdemo priimke Bunjevac, Busić, Drakulić, Jakovac, Kordić, Milić, Paunović, Radojčić, Selaković, Stipanović, Vidnjević, Vignjević in Vrlinić (...), mnoge med njimi že poslovenjene⁴⁶.

Število prebivalcev v obravnavanih vaseh, ugotovljeno ob popisu 2002, je naslednje:

Tabela 2: Število prebivalcev v posameznih naseljih, po spolu

Naselje	Skupaj	Moški	Ženske
Bojanci	92	48	44
Marindol	87	39	48
Miliči	23	10	13
Paunoviči	41	22	19
Skupaj	243	119	124

Vir:

<http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=NAS011&ti=Prebivalstvo%2C+naselja%2C+Slovenija%2C+Popis+2002++&path=../Database/Popis2002/Naselja/Prebivalstvo/Demografске%20zna%E8ilnosti/&lang=2> (25. 4. 2006)

⁴⁴ Intervjuvanka, št. 4, 15. oktober 2005, Miliči.

⁴⁵ Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002 (2003); več o tem na spletni strani: http://www.sigov.si/popis2002/popisni_rezultati/slovenija/CRNOMELJ.htm (1. 7. 2003).

⁴⁶ Tomažin Martin (2005). Uskoško prebivalstvo v belokranjskih vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči. Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 46, str. 226-227

Prebivalci živijo v 102 stanovanjskih stavbah s 108 stanovanjskimi enotami:

Tabela 3: Število stavb in stanovanjskih enot po posameznih naseljih

Naselje	Stavbe s stanovanji	Stanovanja-skupaj	Pov. število stanovanj na stavbo s stanovanji
Bojanci	38	40	1.1
Marindol	35	37	1.1
Miliči	15	15	1.0
Paunoviči	14	16	1.1
Skupaj	102	108	

Vir:

<http://www.stat.si/pxweb/Database/Popis2002/Naselja/Stavbe%20in%20stanovanja/Stavbe%20in%20stanovanja.asp>

Skupno število družin je 64, število gospodinjstev 85:

Tabela 4 : Število družin v posameznih naseljih:

Naselje	Število družin
Bojanci	23
Marindol	23
Miliči	6
Paunoviči	12
Skupaj	64

Vir: <http://www.stat.si/pxweb/Database/Popis2002/Naselja/Družine/Družine.asp> (25. 4. 2006).

Tabela 5: Število gospodinjstev v posameznih naseljih:

Naselje	Število gospodinjstev	Povprečna velikost gospodinjstva
Bojanci	30	3.1
Marindol	31	2.8
Miliči	11	2.1
Paunoviči	13	3.1
Skupaj	85	

Vir: <http://www.stat.si/pxweb/Database/Popis2002/Naselja/Gospodinjstva/Gospodinjstva.asp> (25. 4. 2006)

Zapísali smo, da so **migracijski tokovi močno vplivali** na sedanjo sestavo prebivalstva v naseljih, ki so predmet našega zanimanja. Ugotovitev potrjujejo tudi statistični podatki, pridobljeni ob popisu leta 2002. Priseljenega je skoraj polovica prebivalstva, del prebivalstva (med 5 in 10 odstotki) tudi iz tujine.

Tabela 6: Prebivalstvo po tipu selitve, popis 2002

Naselje	Skupaj	1	2	3	4	5	6
Bojanci	92	48	44	z	z	z	4
Marindol	87	58	29	13	3	4	9
Miliči*	z	z	z	z	z	z	z
Paunoviči*	z	z	z	z	z	z	z

*podatkov za naselji ni mogoče prikazati zaradi določb o varstvu osebnih podatkov (z – zakrito)

1. Od rojstva živijo v naselju prebivališča
2. Priseljani – skupaj
3. Priseljani iz drugega naselja iste občine
4. Priseljani iz druge občine iste statistične regije
5. Priseljani iz druge statistične regije
6. Priseljani iz tujine

Vir:

<http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=04NAS&ti=Prebivalstvo+po+tipu+selitve%2C+naselja%2C+Slovenija%2C+popis+2002&path=../Database/Popis2002/Naselja/Prebivalstvo/Demografske%20zna%20znosti/&lang=2> (25. 4. 2006)

Kakšne so socialne značilnosti prebivalstva, ki so predmet našega zanimanja? Koliko socialne vitalnosti te populacije izkazujejo? Tri vrste podatkov imamo na razpolago: starost, izobrazbo in status aktivnosti:

Tabela 7: Prebivalstvo po naseljih in starostnih skupinah

Naselje	skupaj	0-14	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+	Indeks staranja	Povprečna starost
Bojanci	92	8	16	14	8	21	6	5	14	237.5	43.9
Marindol	87	8	12	10	8	16	12	15	6	262.5	45.0
Miliči*	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z
Paunoviči*	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z

* podatkov za naselji ni mogoče prikazati zaradi določb o varstvu osebnih podatkov (z – zakrito)

Vir:

http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=01_NAS&ti=Prebivalstvo+po+starostnih+skupinah+in+spolu%2C+naselja%2C+Slovenija%2C+popis+2002&path=../Database/Popis2002/Naselja/Prebivalstvo/Demografske%20znosti/&lang=2 (25. 4. 2006)

Prebivalstvo v obravnavanih vaseh je zelo staro. Glede na to, da je zadnji indeks staranja za Slovenijo za konec leta 2005 izračunan na 110, lahko za »tako velike indekse celo rečemo, da prebivalstvo že izumira. Taki indeksi so značilni za demografsko najbolj ogrožena področja.«⁴⁷

⁴⁷ Pojasnilo Danilo Dolenc, Urad vlade RS za statistiko (5. 6. 2006).

Tabela 8: Prebivalstvo po naseljih, staro 15 let in več, glede na izobrazbeno strukturo

Naselje	Skupaj	1	2	3	4	5
Bojanci	84	16	17	20	22	9
Marindol	79	37	15	21	z	z
Miliči*	z	z	z	z	z	z
Paunoviči*	z	z	z	z	z	z

* podatkov za naselji ni mogoče prikazati zaradi določb o varstvu osebnih podatkov (z – zakrito)

1. Nepopolna osnovna šola
2. Osnovna šola
3. Nižja in srednja poklicna šola
4. Srednja strokovna in splošna srednja šola
5. Višja in visoka šola

Vir: [http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05-](http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=05-NAS&ti=Prebivalstvo%2C+staro+15+let+ali+ve%E8%2C+po+izobrazbi%2C+naselja%2C+Slovenija%2C+popis+2002&path=../Database/Popis2002/Naselja/Prebivalstvo/Izobrazba/&lang=2)

NAS&ti=Prebivalstvo%2C+staro+15+let+ali+ve%E8%2C+po+izobrazbi%2C+naselja%2C+Slovenija%2C+popis+2002&path=../Database/Popis2002/Naselja/Prebivalstvo/Izobrazba/&lang=2 (24. 5. 2006)

Najugodnejšo izobrazbeno strukturo imajo prebivalci Bojancev. Anketiranci so nam zatrjevali, da je temu tako zato, ker so se starši že zgodaj zavedli pomena izobrazbe.

»V Bojancih je veliko mladih, dobro izobraženih, že njihovi starši so imeli višjo izobrazbo. pobrali so večino dobrih služb v Črnomlju ...«⁴⁸

Tabela 9: Prebivalstvo po naseljih, po statusu aktivnosti

Naselja	1	2	3	4	5
Bojanci	92	42	18	25	7
Marindol	87	z	17	30	z
Miliči*	z	z	z	z	z
Paunoviči*	z	z	z	z	z

* podatkov za naselji ni mogoče prikazati zaradi določb o varstvu osebnih podatkov (z – zakrito)

1. Prebivalstvo – skupaj
2. Aktivno prebivalstvo
3. Neaktivni – otroci, učenci, dijaki, študenti
4. Neaktivni – upokojenci
5. Drugi neaktivni

Vir:

<http://www.stat.si/pxweb/Dialog/varval.asp?ma=08NAS&ti=Prebivalstvo+po+statusu+aktivnosti%2C+naselja%2C+Slovenija%2C+popis+2002&path=../Database/Popis2002/Naselja/Prebivalstvo/Aktivnost/&lang=2> (25. 4. 2006)

⁴⁸ Intervjuvanka, št. 2, 28. september 2005, Miliči.

Bi relativno majhno število prebivalcev v obravnavanih vaseh predstavljalo omejevalni element za priznanje statusa narodne manjšine (avtohtone narodne skupnosti, po slovenski ustavni terminologiji)?

Teoretično NE, saj slovenski model varstva narodnih manjšin ne pozna številčne klavzule. Slovenski model varstva narodnih/etničnih manjšin postavlja v izhodišče pojem **narodnostno mešano ozemlje**. Takšen pojem je bilo možno vpeljati zato, ker sta obe zgodovinski manjšini (Italijani, Madžari) poseljevali v času nastajanja zaščitnega modela po drugi svetovni vojni jasno prepoznane poselitvene teritorije⁴⁹.

Pojem **narodno mešano ozemlje** predstavlja, poleg sklopa **kolektivnih pravic** temeljni steber obstoječega modela varstva narodnih/etničnih manjšin. Kolektivne pravice so manjšini priznane ne glede na število, oziroma proporcij pripadnikov narodnih manjšin na narodno mešanem ozemlju. Kolektivne pravice gredo narodnim skupnostim kot objektivno obstoječim subjektom. Od posameznikov, pripadnikov narodnih skupnosti pa je odvisno, kdaj in v kolikšni meri se bodo »podeljenih« posebnih pravic posluževali. Odsotnost številčne klavzule pomeni, da država priznava narodne skupnosti kot posebej pomemben element razvoja prostora, na katerem živi večje število pripadnikov narodnih skupnosti.

In še ena izjemno pomembna opomba. Uresničevanje »posebnih« pravic narodnih manjšin zadeva vse prebivalce narodno mešanega ozemlja, ne glede na njihovo etnično provenienco ali status (ne glede na to ali so pripadniki večinskega naroda ali so pripadniki narodnih manjšin).

Uresničevanje posebnih manjšinskih pravic je v slovenskem modelu vezano na narodno mešano ozemlje. Ko pripadnik narodnomanjšinske skupnosti zapusti narodnomanjšinsko ozemlje (prenese stalno prebivališče v kraj zunaj narodno mešanega ozemlja) izgubi tudi nabor »posebnih« manjšinskih pravic. To lahko »asocira na »rezervatni« tip varstva manjšin, ki je pogosto inkompatibilen s sodobnimi potrebami posameznika, torej tudi pripadnika manjšinskih skupnosti. Toda če bi želeli preseči tovrsten model varovanja narodnih manjšin, bi morali ustvariti multilingvalne državne skupnosti – torej, Slovenijo bi morali pretvoriti v večjezičen državni teritorij, kar je v sedanjih razmerah povsem utopičen projekt. Sedanjost nam omogoča le ustrezno dopolnitev tradicionalnega »rezervatnega« varstva manjšinskih skupnosti. Vsaj dve

⁴⁹ Zdi se, da se bo »zgodovinsko poseljen prostor« uveljavil tudi v primeru zaščite romskega naroda, kot je to mogoče razbrati iz določb Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o lokalni samoupravi, UL 51/2002. Zakon v členu 101a določa, da imajo pripadniki romskega naroda pravico do »romskega svetnika« v 20 občinah.

vodili narodnomanjšinske politike velja uresničevati, če želimo razvijati opisani model. Najprej, promoviranje spoznanja, da je kulturna in duhovna dediščina narodnostno mešanega ozemlja skupna lastnina vseh njenih prebivalcev, ne glede na njihovo narodnostno pripadnost in socialni status, ki so ga imeli v različnih zgodovinskih obdobjih. In drugič, določitev tistih pravic, ki jih pripadniki narodnostnih skupnosti uresničujejo tudi zunaj narodnostno mešanih območij. Med te pravice je slovenska država uvrstila pravico pripadnikov narodnih skupnosti do vpisa v posebni volilni imenik narodnosti za izvolitev poslanca narodnosti v državni zbor tudi v primeru, ko ne živijo na narodnostno mešanem ozemlju, in pravico do učenja jezika narodnih manjšin tudi zunaj narodnostno mešanega ozemlja.⁵⁰

Včasih se slišijo interpretacije, da bi se s »priznanjem« manjšinskega statusa »uskoškim« populacijam odprla vrata za priznanje srbske skupnosti v Sloveniji kot celote, ne glede na provenienco njenih pripadnikov. Obstoječi model varstva manjšin v Sloveniji ne dopušča takšnih zaključkov. Res je, da nimamo definicije pojma »avtohtone narodne skupnosti«. Toda povsem brez podlag za razlago upravičencev do posebne zaščite le nismo.

Ustavno sodišče je v odločbi, sprejeti leta 1998, ugotovilo, da »vse posebne pravice, s katerimi ustava varuje narodni skupnosti, se nanašajo le na pripadnike avtohtonih italijanske in madžarske narodne skupnosti – torej ne na vse osebe, ki se opredelijo kot Italijani ali Madžari. Glede na to za uresničevanje posebnih pravic (zlasti posebne volilne pravice) ne zadošča, da se oseba opredeli za Italijana ali Madžara. Ustavno nedopustna bi bila ureditev, po kateri bi morala komisija samoupravne narodne skupnosti v posebni volilni imenik vpisati vsakega polnoletnega in poslovno sposobnega državljana, ki bi izjavil, da se šteje za pripadnika avtohtone italijanske ali madžarske narodne skupnosti. Dejanska pripadnost avtohtoni italijanski oziroma madžarski narodni skupnosti ni le stvar posameznikove volje, ampak tudi stvar te narodne skupnosti, ki v skladu z zakonskimi merili takega posameznika tudi sama šteje za svojega pripadnika in ga vpiše v posebni volilni imenik. Ureditev, po kateri bi bil vpis v posebni volilni imenik zagotovljen vsakomur, ki bi se opredelil za pripadnika avtohtone italijanske ali madžarske narodne skupnosti, ne bi razširila varstva narodnih skupnosti, temveč bi omogočila neomejene zlorabe bodisi v izključno volilne namene bodisi z namenom popačenja prave volje te skupnosti pri njenem siceršnjem delovanju, pri volitvah njenih lastnih organov in podobno. S takšno ureditvijo bi bile

⁵⁰ Miran Komac (1999): Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1999, str. 39.

izničene posebne pravice pripadnikov avtohtonih italijanske in madžarske narodne skupnosti.«⁵¹ Zakon o evidenci volilne pravice bi moral, tako Ustavno sodišče, vsebovati merila, po katerih »komisije italijanske in madžarske samoupravne narodne skupnosti odločajo o vpisu volilcev v posebni volilni imenik državljanov pripadnikov avtohtone narodnih skupnosti.«⁵² Kriteriji do dandanes še niso bili izdelani, tako da bi se težko zgledovali po že obstoječih modelih.

Ne glede na to, katere kriterije bi snovalci vključili med pogoje za članstvo v (hipotetični) srbski narodni manjšini v Beli krajini, bi t. i. imigrantske srbske populacije, kljub njihovi etnični sorodnosti, iz tega modela izpadle. Najprej zato, ker imigrantske populacije ne sodijo, kot je bilo v tem besedilu že ugotovljeno, v režim varstva klasičnih manjšin; drugič zato, ker ne živijo na narodno mešanem ozemlju, in tretjič, ker prebivalci iz obravnavanih naselij ne čutijo nič skupnega s populacijami srbskega pokolenja, ki so v Slovenijo prišli kot ekonomski imigranti.

Torej račun, po katerem bi priznanje srbskih populacij v Beli krajini kot posebne narodne manjšine pomenil »rešitev« za srbsko narodno skupnost v Sloveniji, se ne izide.

Nekaj odgovorov anketirancev, pridobljenih s terenskim raziskovanjem:

»Malo stikov z njimi (op. Srbi, ki živijo v Sloveniji.). N., ki živi v Semiču, hodi k maši v Miliče. Priseljenci se ne morejo istovetiti z mano. Ne želimo, da se predstavljajo z nami. Morda se najdejo ekstremni posamezniki, ki menijo drugače ... s tistimi, s katerimi se družim jaz, ne mislijo tako ...«⁵³

»Nimamo nobenih povezav (stikov) s Srbi, ki živijo drugod po Sloveniji.«⁵⁴

»Nismo seznanjeni z željami ostalih Srbov, ki živijo v Sloveniji.«⁵⁵

»Ostali Srbi v Sloveniji nimajo stikov z nami. Ne vidimo nobene povezave in interesa, da bi se z njimi povezali.«⁵⁶

»Mi se ne moremo istovetiti s tistimi, ki so prišli s trebihom za kruhom, oni me ne morejo predstavljati niti ne more biti, da bi se oni z menoj predstavljali (...) ne bi sprejel predstavnikov društev kot je »Srbska zajednica« s tem namenom.«⁵⁷

»Srbi iz drugih krajev Slovenije (priseljenci), niso vzpostavljali stikov z njimi. Hodijo pa v cerkev.«⁵⁸

⁵¹ Ustavno sodišče. 844. Odločba o ugotovitvi skladnosti z ustavo zakona o volitvah v Državni zbor, zakona o lokalnih volitvah, 22. člena zakona o evidenci volilne pravice, 4. odstavek 53. člena, 134. člena in 2. odstavek 140. člena statuta Mestne občine Koper, o ugotovitvi protiustavne pravne praznine v zakonu o evidenci volilne pravice ter o delnem zavrženju pobude. Ur. l. RS, št. 20/98, str. 1313.

⁵² Prav tam, str. 1308.

⁵³ Intervjuvanec št. 3, 15. oktober 2005, Miliči.

⁵⁴ Intervjuvanec št. 1, 14. september 2005, Marindol.

⁵⁵ Intervjuvanka št. 5, 15. oktober 2005, Paunoviči.

⁵⁶ Intervjuvanka, št. 15, 4. november 2005, Bojanci.

⁵⁷ Intervjuvanec št. 20, 4. november 2005, Miliči.

⁵⁸ Intervjuvanec št. 8., 3. november 2005, Bojanci.

»Srbija ni naša matica«.⁵⁹

»... Ne zdi se mi prav, da se z nami predstavljajo. (op. s tem so bili mišljeni ostali Srbi, priseljeni s področja nekdanje Jugoslavije, ki živijo drugod po Sloveniji.) Od Srbije nismo dobili nič. Nočemo razdora.«⁶⁰

Torej, karkoli se bo na področju zaščite teh skupnosti dogodilo (če se sploh kaj bo), **ni bojazni, da bi zaščitne norme (upoštevajoč obstoječi model varstva manjšin) pljusknile čez meje območij naselij**, ki so predmet naše obravnave: Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči.

4.3. Nedominantni položaj

Naslednji splošni kriterij opredeljevanja skupnosti kot manjšin, ki je – kot se zdi – osrednji element vseh poskusov definiranja (narodnih) manjšin, je njihov nedominantni položaj. Izvor tega kriterija je povezan, kot pojasnjuje Shaw (1992: 25-6), s preprosto željo, da »bi se izognili situaciji, podobni tisti v Južnoafriški republiki«, kjer je bila večina podrejena dominantni manjšini. Seveda se je med tem z odpravo apartheida situacija v Južni Afriki spremenila, toda kriterij nedominantnosti je ostal sestavni pogoj sodobnega razumevanja manjšin (kot nosilk določenih posebnih pravic).

Pri tem je treba dodati, da se – tako kot v zvezi z drugimi kriteriji opredeljevanja manjšin – tudi v zvezi z nedominantnim položajem pojavljajo kritična mnenja. Na primer Packer (1996: 168) je prepričan, da je ta kriterij »odveč, ker preprosto ponavlja bistvo pojmovanja manjšine: nezmožnost skupine, da bi svojo voljo spremenila v pravo«. Povedano drugače: »moč izhaja iz aplikacije večinskosti, iz katere izhaja tudi sama opredelitev manjšine« (Packer 1993: 48). Takšna mnenja se v literaturi pojavljajo izjemoma, predvsem kot izključni pogoj za opredeljevanje manjšinskosti. Nedominantni položaj je namreč praviloma razumljen v kombinaciji še z drugimi (predvsem objektivnimi) kriteriji, kot je obstoj posebne etnične identitete.

Kaj naj bi nedominantni položaj pomenil? Ko imamo opraviti s strogo delitvijo družbe po etničnih kriterijih in zaukazano neprehodnost med posameznimi etničnimi skupinami, je razprava o nedominantnosti določene etnične skupine relativno enostavna. Več je težav tedaj, ko ni zaukazanih odnosov etnične dominantnosti in etnične nedominantnosti. Sodobni procesi mobilnosti so omogočili, da se pripadniki narodnih manjšin pojavljajo v vseh družbenih slojih. Je mogoče zato razpravo o nedominantnosti dopolniti tako, da v nedominantnost uvrstimo družbeno

⁵⁹ Intervjuvanec št. 11, 3. november 2005, Bojanci.

⁶⁰ Intervjuvanec št. 13, 4. november 2005, Bojanci.

marginalizacijo, diskriminacijo? Mnogi bodo imeli do takšne razvrstitve pomisleke, ampak ob upoštevanju zgoraj zabeleženih opomb se zdi takšna razvrstitev gradiva sprejemljiva.

Na vprašanje o diskriminacijskem odnosu do prebivalcev obravnavanih vasi smo v naši raziskavi dobili naslednje odgovore;

»Nikoli nismo bili v nobenem pogledu diskriminirani. Tisti, ki pravi tako, je z njim kaj drugega narobe in se zgovarja ...«⁶¹

»Vsi nas upoštevajo kot prave Slovence. Nobenih problemov nimamo. Vse so nam naredili, cesto, vodovod ... Posebne zaščite ne rabimo. Srbija ni naša matica.«⁶²

»Dobro živimo tukaj, nimamo nič proti slovenski državi. Nismo rabili pisat prošnje za slovensko državljanstvo, ker smo avtohtoni prebivalci, oziroma Srbi v Sloveniji. Sosedje nas niso nikoli diskriminirali. Samo med vojno nas niso klicali v Teritorialno obrambo.«⁶³

»Ob osamosvojitvi Slovenije je bilo čutiti nestrpnost, to se je potem pomirilo. Država ni spremenila odnos, občina da vsem vasem enako.«⁶⁴

⁶¹ Intervjuvanka št. 5, 15. oktober 2005, Paunoviči.

⁶² Intervjuvanec št. 11, 3. november 2005, Bojanci.

⁶³ Intervjuvanec št. 23, 4. november 2005, Marindol.

⁶⁴ Intervjuvanec št.27, 4. november 2005, Miliči.

4.4 Drugačnost oziroma posebna identiteta

Naslednji kriterij, na katerem temeljijo doslej predstavljeni predlogi opredelitve termina (narodna) manjšina, je drugačnost oziroma posebne etnične, jezikovne, verske in druge značilnosti pripadnikov manjšin. Temu kriteriju seveda sledi tudi formalizacija pojma narodna manjšina v evropskem kontekstu. Dokumenti Sveta Evrope in OVSE tako opredeljujejo narodne manjšine kot skupnosti posameznikov, katerih etnične, jezikovne, kulturne ali verske značilnosti so drugačne od tistih, ki jih imajo predstavniki večinske populacije. S tem kriterijem – tj. kriterijem posebne manjšinske identitete v smislu določenih označevalcev identitete, kot so jezik, kultura, vera itd. – soglašajo tudi predstavniki narodnih manjšin [glej člen 2/1 Konvencije o temeljnih pravicah etničnih skupin v Evropi (dodatni protokol k EKČP⁶⁵) [*Convention on the Fundamental Rights of Ethnic Groups in Europe (Additional Protocol to the ECHR)*], ki jo je leta 1992 pripravila Federalna unija evropskih narodnosti [*Federal Union of European Nationalities (FUEN)*].⁶⁶

Ko govorimo o posebni identiteti narodnih manjšin, ki se razlikuje od identitete (v etničnem, verskem, jezikovnem in/ali kulturnem smislu) večinskega prebivalstva neke države ali regije v tej državi, je potrebno takoj dodati, da pojmovanja oziroma poskusi definiranja manjšin ob tem predvidevajo, da si predstavniki manjšin želijo te svoje posebnosti tudi ohranjati. Ta dodatek se v strokovni literaturi omenja kot t. i. subjektivni kriterij opredeljevanja posameznih skupnosti kot (narodnih) manjšin.

Katere elemente velja vključiti med pokazatelje posebne identitete? Zgodovinski spomin, jezik, narodno zavedanje, veroizpoved? Iz pogovorov s prebivalci vasi je mogoče razbrati, da če jih kaj razlikuje od ostalih Belokranjcev, je to pravoslavje in delno jezik. **Ohranja se praznovanje krščanskih praznikov po pravoslavnem koledarju, družinskih slav.**

»Imamo svoje praznike: Petrovo, 12. 7., ki je družinski praznik, takrat se družina zbere na kosilu ... praznujemo tudi druge pravoslavne praznike.«⁶⁷

»Praznujemo pravoslavni Božič, veliko noč«⁶⁸

⁶⁵ Evropska konvencija o človekovih pravicah.

⁶⁶ Omenjena konvencija je natisnjena v Chaszar (1999: 186-98).

⁶⁷ Intervjuvanka št. 5, 15. oktober 2005, Paunoviči.

⁶⁸ Intervjuvanka št. 24, 3. november 2005, Marindol.

»Praznujemo vse svete 8. november, Sv. Nikola 19. december...«⁶⁹

»Praznujemo pravoslavne praznike in slovenske. Nekateri zaprosijo za praznike za dopust.«⁷⁰

»Praznujemo v glavnem pravoslavne praznike: Božič, novo leto, velika noč, Sv. Sava (27. januar), Petrovo (12. julij). V cerkvah je takrat maša.«⁷¹

»Običaji se ohranjajo, ljudje se počutijo pravoslavce zlasti zaradi običajev. Večje pravoslavne praznike še praznujejo doma. Krstna slava.«⁷²

Poseben vidik drugačnosti oziroma posebne identitete bi bilo **poimenovanje**. Ime je vsekakor najpomembnejši del, »je bistvena obeležba identitete. Z imenom, torej z izrazom, s pojmom, z nazivom, naslovom identiteto tako rekoč potrdimo, jo učvrstimo in v tem smislu tudi ustalimo. (...) Ime ima tudi izjemno sporočilno vrednost. S tem, da je poimenovan in imenovan, se človek drugim ljudem najavlja in oznanja svoj obstoj in obstajanje. Z imeni pa, ki niso le njegova osebna obeležja, sintetizira pojavnosti zunaj sebe. Lahko imenuje celo tisto, kar neposrednemu videnju, dožemanju in spoznanju niti ni dostopno.« (Južnič 1993: 182)

Posameznik skuša s poimenovanjem sebe in tistega, »kar ga obkroža, pa tudi tisto, kar si zamisli in izmisli, iztrgati iz anonimnosti. S tem zabeleži in obeleži identiteto sebi in v kontrastiranju identitete določa identiteto drugim. Tako je nadevanje imen sebi pogosto ločeno od nadevanja imen drugim. Pa tudi imenovanje samega sebe ni vselej oziroma je le izjemoma posameznikova avtonomna odločitev. Poimenovanje je potemtakem lahko v koliziji. Izrazita je lahko kolizija, ki izraža navzkrižje identitete, pa tudi nesovpadnosti vrednostnih, moralnih in še kakih drugačnih sodb in stališč« (Južnič 1993: 183).

Poimenovanje lahko »bistveno prispeva k družbeni integraciji: ime priskrbi vezi vzajemnosti; hkrati na določenih ravneh individualizacije s poimenovanjem nastanejo ali pa so poudarjene ločenosti.« (Južnič 1993: 183)

⁶⁹ Intervjuvanka št. 25, 3. november 2005, Marindol.

⁷⁰ Intervjuvanec št. 31, 3. november 2005, Marindol.

⁷¹ Intervjuvanec št. 27, 4. november 2005, Miliči.

⁷² Intervjuvanka št. 29, 30. november 2005, Marindol.

Kaj o poimenovanju mislijo anketiranci:

»Tukaj živijo Slovenci pravoslavne vere.«⁷³

»To so Slovenci z drugačnim poreklom, so pravoslavci... njihova lojalnost je dokazana.«⁷⁴

»Uskoško prebivalstvo.«⁷⁵

»To so pravoslavne vasi.«⁷⁶

»Srbi pravoslavci.«⁷⁷

»Mi smo vsi Srbi s slovenskim državljanstvom... sem za ime Srbi v Beli krajini.«⁷⁸

»Belokranjci pravoslavci.«⁷⁹

»Pravoslavci v Beli krajini, Srbi so v Srbiji, še nikoli nisem bila v Srbiji.«⁸⁰

»Potomci Uskokov pravoslavne vere.«⁸¹

»Meni je to vas ko vas, ne srbska vas. Pravoslavne vasi ali slovenske vasi. Besede Uskok ne uporabljajo danes več.«⁸²

Poimenovanje je torej pestro; vendar nihče ne nasprotuje, da so to srbske vasi, dodajajo pa tudi pravoslavne, nekateri pa pravijo, da bi bilo najboljše poimenovanje zgolj po imenu vasi. Eden od naših sogovorcev je menil, da

»... kar se tiče poimenovanja so lahko poimenovani kakorkoli, če se to le ne povezuje s kakšno politiko.«⁸³

Zanimivi sta izpovedi pripadnikov večinskega naroda:

»Za njih nimamo posebnega imena, za nas so sosedje. Sploh nisem poznala besede Uskok, poniževalno bi bilo, če bi jim rekla Srbi, ker hočejo biti Slovenci, vsaj mlajše populacije.«⁸⁴

»Prebivalci teh vasi so se imenovali Uskoki. Mi smo jim rekli Srbjanci ali po domače Vlahi. Na termin Vlahi so bili bolj občutlivi. So pravoslavne vere. Tistim okoli Metlike smo rekli Žumberčani. Ti so bili grko-katoliki. Ponosni so bili na to, da so Žumberčani. Njim nismo nikoli rekli Vlahi.«⁸⁵

⁷³ Intervjuvanja, št. 4, 3. november 2005, Miliči.

⁷⁴ Intervjuvanec št. 3, 15. oktober 2005, Miliči.

⁷⁵ Intervjuvanka št. 5, 15. oktober 2005, Paunoviči.

⁷⁶ Intervjuvanec št. 1, 15. oktober 2005, Marindol.

⁷⁷ Intervjuvanec št. 8, 3. november 2005, Bojanci.

⁷⁸ Intervjuvanec št. 23, 3. november 2005, Marindol.

⁷⁹ Intervjuvanka št. 24, 3. november 2005, Marindol.

⁸⁰ Intervjuvanka št. 25, 3. november 2005, Marindol.

⁸¹ Intervjuvanec št. 26, 4. november 2005, Miliči.

⁸² Intervjuvanka št. 28, 5. november 2005, Paunoviči.

⁸³ Intervjuvanec št. 16, 4. november 2005, Bojanci.

⁸⁴ Intervjuvanka št. 22, 15. november 2005, Marindol.

⁸⁵ Intervjuvanec št. 32, 3. november, 2005, Kresinc.

4.4.1 Zgodovinski spomin

Kakšno je vedenje o izvoru njihovih prednikov? Pri vseh vprašanih osebah obstaja neko vedenje – zgodovinski spomin - o uskoškem izvoru prebivalcev vasi Miliči, Marindol, Bojanci in Paunoviči. Večinoma poudarjajo, da obstaja več različnih teorij o njihovem izvoru. Govori se, da naj bi predniki prišli iz Črne gore, iz območja ob reki Bojani, med drugim naj bi ta reka dala tudi ime vasi Bojanci. Nekdo je omenil »napušteno selo Rogulja v Bosanski krajini«. Njihovi predniki naj bi bodisi prišli s Turki, pribežali pred Turki ali pa naj bi bili izgnani (»kažnjeni«).

O zgodovini teh krajev berejo predvsem starejši, mlajši so o uskoškem izvoru prebivalcev vasi določene informacije dobili v šoli pri pouku zgodovine oziroma geografije:

»Ne ve se točno od kod so prišli naši predniki. Obstajata dve verziji. Po eni naj bi prišli kot kaznjenci, begunci. Po drugi verziji so prišli s Turki. Na začetku so bili v vasi štirje priimki: Radojčić, Vrlinić, Kordić in Mirosavec – ta priimek je že izumrl.«⁸⁶

»Zanima me naša zgodovina, prebiram literaturo, diplomske naloge na to temo ...«⁸⁷

»... Eni pravijo, da smo Črnogorci, da prihajamo iz okolice reke Bojane. Druga teorija pravi, da so prišli iz vasi Rogulje iz Bosanske krajine. Stari se imano za Srbe – pravoslavce. Mi smo že 500 let tukaj. Eni se tega sramujejo. Ne vem zakaj? Nikoli ni bilo nestrpnosti.«⁸⁸

»...V šoli so dobili določene informacije o zgodovini. O uskoški populaciji ...«⁸⁹

»Pri pouku geografije in zgodovine je bilo povedano nekaj o Uskokih ...«⁹⁰

4.4.2 Jezik

Jezik Srbov⁹¹ v Beli krajini in Žumberku po svojih značilnostih pripada vzhodnohercegovskemu narečju. Njegova osnovna značilnost je dosledna uporaba štokavščine, zaznamujeta pa ga tudi ijekavska izgovorjava z elementi ikavskega in ekavskega govora. Slednjega je verjetno treba pripisati vplivom slovenščine (Filipović 1970: 170) in dejstvu, da so prebivalci Marindola, Miličev in Paunovičev imeli pred drugo svetovno vojno pouk v srbskem knjižnem jeziku in

⁸⁶ Intervjuvanka, št. 9, 3. november 2005, Bojanci.

⁸⁷ Intervjuvanka, št. 15, 4. november 2005, Bojanci.

⁸⁸ Intervjuvanec, št. 8, 3. november 2005, Bojanci.

⁸⁹ Intervjuvanka št. 18, 15. oktober 2005, Paunoviči.

⁹⁰ Intervjuvanka št. 6, 15. oktober 2005, Paunoviči.

⁹¹ Obsežno raziskovalno delo o jeziku je opravila: Petrović, Tanja (2005). *Srbi u Beloj krajini: jezička ideologija i proces zamene jezika = Srbi v Beli krajini: jezikovna ideologija in proces zamenjave jezika: doktorska disertacija*. Ljubljana.

srbske učitelje, ki so govorili v ekavski knjižni normi, podobno pa je bilo tudi v Bojancih. Danes ijekavski in jekavski govor nista dosledna, ampak se mešata z ekavščino. Poleg navedenega je na to verjetno vplival tudi današnji ljudski jezik v pravoslavni cerkvi, saj so molitveniki prevedeni v sodobni srbski knjižni jezik z ekavsko izgovorjavo, pri mlajših prebivalcih pa tudi slovenske šole in službe (Dražumerič, Terseglav 1987: 211).

»Belokranjščina ima veliko hrvaških besed. Vedno prilagodimo jezik glede na to, s kom se pogovarjamo. Govorimo bojanski jezik – srbski jezik, ki pa verjetno ni prava srbščina.«⁹²

»Jezik je mešanica, obkolpski jezik, to ni srbski jezik. Včasih so se otroci učili v petem razredu osnovne šole srbski jezik. Zdaj pa ni potrebe, da bi se otroci iz teh vasi učili srbsko.«⁹³

»Naš jezik je čuden jezik. Govorimo po domače. To ni srbski jezik. Je mešanica slovenskega, hrvaškega, srbskega, črnogorskega.«⁹⁴

»Jezik v teh vaseh je belokranjski jezik s hrvaškim vplivom in določenimi srbskimi besedami. Starejši se pogovarjajo v tem jeziku, mladi se pogovarjajo bolj slovensko. Prisotna je asimilacija, predvsem tistih, ki so v službah.«⁹⁵

»V šoli ni treba, da se učijo srbskega jezika. Doma jih naučimo.«⁹⁶

Poimenovanje jezika med vaščani ni poenoteno. Opredelili so ga kot: srbski, hrvaški, srbohrvaški, mešani, domači, bojanski, obkolpski, materni jezik, ki je »čuden« itd. Njihov jezik se od slovenskega jezika razlikuje, ni pa po njihovem mnenju, čisto srbski. Poleg tega poudarijo, da ima tudi belokranjski govor precej hrvaških besed.

Sicer belokranjske Srbe označujejo za jezikovno prilagodljive. Z drugimi Belokranjci govorijo v njihovem narečju, s 'Kranjcem' pogovorno slovensko z narečnimi in srbohrvaškimi leksemi in izgovorjavo, s Hrvati pa hrvaško z nekaterimi odstopanji (Dražumerič, Terseglav 1987: 211). Danes je pogovorni jezik predvsem belokranjsko narečje slovenščine, le starejši vaščani med seboj še govorijo srbsko, nekateri tudi še s svojimi otroki in vnuki. Povojna generacija, ki vedno bolj opušča jezik svojih vasi, govori srbohrvaško s podobnimi težavami kakor mladina iz slovenskih krajev (Dražumerič, Terseglav 1987: 211–212).

⁹² Intervjuvanka, št. 10, 3. november 2005, Bojanci.

⁹³ Intervjuvanka, št. 15, 4. november 2005, Bojanci.

⁹⁴ Intervjuvanec št. 3, 15. oktober 2005, Miliči.

⁹⁵ Intervjuvanka št. 6, 15. oktober 2005, Paunoviči.

⁹⁶ Intervjuvanec, št. 11, 3. november 2005, Bojanci.

Njihovo jezikovno prilagodljivost smo zaznali tudi mi, na terenu, saj so z nami večinoma govorili slovensko oziroma belokranjsko.

»Govorimo srbski jezik. Eni mladi ga govorijo, drugi ne.«⁹⁷

»Mladi, visoko izobraženi se večinoma ne vrnejo domov, doma ni služb. Govorijo slovensko. Doma z očetom in mamom govorim belokranjsko z mnogo hrvaškimi besedami, z babico pa srbsko. Mladi, ki se niso izobrazili in so ostali doma, pa tudi še govorijo srbsko.«⁹⁸

»Jezik je mešan, bojanski – srbski, hrvaški, slovenski. S sinom govorim po domače. Sin je že hodil v Vinico v slovensko šolo. Tudi moja učiteljica je bila Slovenka. Na začetku smo se še učili srbsko. ... V šoli ni treba, da se učijo srbskega jezika. Doma jih naučimo.«⁹⁹

»Z očetom sem govorila slovensko in hrvaško, z mamom samo slovensko. Prave srbsčine v Marindolu ne govorijo, temveč hrvaško srbsčino. Ali precej belokranjsko, ker mešajo tudi slovenske besede. V Marindolu ni nobenega, ki bi govoril belokranjsko.«¹⁰⁰

Najpomembnejši **medij ohranjanja jezika je predstavljala družina, morda še vaško okolje.**

Na šolo in morda še na cerkveno okolje ni bilo mogoče prav močno računati. Poglejmo, zakaj je bilo temu tako. Začetki šolanja v Marindolu segajo že v leto 1829 (Angelovski, Petric in Simčič 2000: 11), šola je bila ustanovljena leta 1878 (Ognjanović 1997: 127), v Bojancih pa leta 1890 (Krajevni leksikon Dravske banovine 1937: 120). Učni jezik v Marindolu je bil do leta 1958 srbohrvaški, učni jezik na šoli v Bojancih pa je bil odvisen od učitelja. Prvi učitelj, ki je v Bojance prihajal iz Dragatuša, Tomaž Bitenc, je poučeval v slovenščini. Poučeval je ob četrtek in nedeljah, ko je imela dragatuška šola prost dan. Tudi prva redna učiteljica, doma iz Ljubljane, je poučevala v slovenščini. Županić (1912: 9) piše, da je pouk na začetku prejšnjega stoletja potekal v slovenskem jeziku, domačini pa se spomnijo, da so vmes poučevali v srbohrvaščini, če so po odhodu prejšnjega učitelja uspeli dobiti novega, ki je poučeval v srbohrvaščini¹⁰¹. Za narodno zavest bojanških otrok je skrbel predvsem verouk, ki so ga poučevali v srbskem jeziku (Županić 1912: 9).

Med drugo svetovno vojno so imeli Bojančani pouk v slovenščini, po vojni pa so do leta 1954 nekaj časa še poučevali v srbohrvaščini (Angelovski, Petric, Simčič 2000: 11), v Marindolu pa so imeli pouk v srbohrvaškem jeziku do leta 1958. Pogoji za delo učitelja so bili slabi, v vasi takrat

⁹⁷ Intervjuvanec, št. 8, 3. november 2005, Bojanci.

⁹⁸ Intervjuvanka, št. 2, 28. september 2005, Miliči.

⁹⁹ Intervjuvanec, št. 11, 3. november 2005, Bojanci.

¹⁰⁰ Intervjuvanka št. 29, 30. november 2005, Marindol.

¹⁰¹ Martin Tomažin (2005), prav tam, intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003.

namreč še ni bilo elektrike – razsvetljava je bila na petrolej – in vodovoda, po učne knjige je bilo treba hoditi v Karlovac, s katerim so bile slabe povezave, najbližja trgovina pa je bila v dobre tri kilometre oddaljenih Adlešičih. Občina Adlešiči in Zavod za šolstvo Okraja Črnomelj sta sicer razpisala delovno mesto za učitelja v Marindolu, ki bi poučeval v srbohrvaškem jeziku, a so si učitelji premislili, ko so videli, da so v vasi slabi življenjski pogoji. Poučevanje v Marindolu je nato do šolskega leta 1962/63, ko je bila šola ukinjena, prevzela Marija Krstorič, ki je poučevala v slovenskem jeziku.¹⁰²

Marindolci so sicer vztrajali pri poučevanju v srbohrvaškem jeziku. Zaradi tega so takrat v Marindolu sklicali tudi vaške sestanke, pripravljen pa so imeli tudi referendum in natisnjene lističe z referendumskim vprašanjem, na katerem naj bi odločali o učnem jeziku. Ugotovili so, da izvedba referenduma ne bi bila pametna, saj bi ta Marindolce razdelil na dva dela. Eni so namreč vztrajali pri pouku v srbohrvaščini, drugi pa so bili mnenja, da je otroke bolje poslati v šolo s slovenskim učnim jezikom, kot da sploh ne obiskujejo pouka. Na poučevanje v slovenskem jeziku so pristali tudi zato, ker so otroci nadaljevali šolanje v slovenskih šolah v Črnomlju in ne v bolj oddaljenem Karlovcu.¹⁰³

Leta 1963 so ukinili osemletko v Adlešičih in jo preoblikovali v podružnično šolo, s tem letom pa so povsem ukinili takratne okoliške podružnične šole, tudi marindolsko in bojanško. Bojanški otroci danes obiskujejo šolo na Vinici, Marindolci, Miličani in Paunovičani pa podružnično v Adlešičih, naprej pa v Črnomlju.¹⁰⁴

V novih šolah so bili učenci na splošno dobro sprejeti. Nekaj težav jim je tedaj predstavljalo znanje slovenščine in latinice, kar so rešili z organiziranjem dodatnega pouka. Otrokom iz Bojancev se je v spomin vtisnil nek učitelj iz Goriške, ki jih je zaradi pravoslavnega porekla pogosto zaničeval (Ognjanović 1997: 128).

»V Bojancih je bila prva učiteljica Danica Porenta, Slovenka. Potem pa so bili nekateri učitelji Slovenci, drugi Srbi, Slobodan Živojinović, Danica Vranešević, Mihajlo Špirič. V Bojancih je bila šola do srede šestdesetih let. ... Jezik v cerkvi je bil sprva staroslovanščina, ki pa je ljudje niso kaj dosti razumeli, potem pa je duhovnik začel govoriti v srbskem jeziku.«¹⁰⁵

¹⁰² Martin Tomažin (2005), Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003.

¹⁰³ Martin Tomažin (2005), Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003.

¹⁰⁴ Martin Tomažin (2005), Intervju z osebo št. 1, Adlešiči, 25. avgust 2003, intervju z osebo št. 2, Bojanci, 1. september 2003 in intervju z osebo št. 3, Marindol, 8. september 2003.

¹⁰⁵ Intervjuvanec št. 8, 3. november 2005, Bojanci.

»V OŠ v Adlešičih so otroke iz Marindola obravnavali kot bolj 'neumne', manj uspešne ... zdaj pa so tudi nekateri uspeli ... včasih so otroci iz Marindola izstopali s svojo srbsko kulturo in jezikom... tam so bolj tradicionalne družine.«¹⁰⁶

Otroci večinoma govorijo slovensko, »domačega« jezika se naučijo, kolikor ga pač »poberejo« v komuniciranju s starejšimi. Raba jezika pri odraslih pa je odvisna od njihove starosti, izobrazbe in mobilnosti. Večina prebivalcev vasi si v prihodnosti ne želi šole v srbskem jeziku, morda nekateri podpirajo učenje srbskega jezika kot izbirnega predmeta, vendar še ti poudarjajo praktične prednosti znanja jezika in ne potrebo po znanju jezika kot elementu etničnosti.

»V šoli naj se učijo slovenski jezik, to rabijo ... razen morda slovnice, to bi se lahko naučili v šoli.«¹⁰⁷

»Nismo zainteresirani za učenje »unega« »domačega« jezika v šoli. S tem jezikom ni prihodnosti. Otrokom škodi. Če bi sedaj imela vnuke, bi z njimi govorila slovensko. Sama sem prve štiri razrede OŠ hodila na Hrvaško. Iz čisto praktičnih razlogov. Bližje je bilo. Od 5. do 8. razreda pa sem hodila v Sloveniji«¹⁰⁸

Na tem mestu bi veljalo zapisati še rezultate popisa prebivalstva po maternem jeziku. V Bojancih, Marindolu, Miličih in Paunovičih so se za materni jezik opredeljevali leta 1991 nekoliko drugače kot za narodnostno pripadnost.

Tabela 10: Opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi po maternem jeziku.

Kraj	Število prebivalcev	Materni jezik			Drugi jeziki	Neznano
		Srbski ¹⁰⁹	Slovenski	Hrvaški		
Bojanci	102	46	38	2	-	16
Marindol	107	74	27	5	-	1
Miliči	32	26	6	-	-	-
Paunoviči	44	18	13	12	1	-
SKUPAJ	285	164	84	20	1	17

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1991: Obdelovalne tabele

V štirih obravnavanih vaseh je bilo leta 1991 164 oseb, ki so kot materni jezik navedle srbsčino ali srbohrvaščino, kar je zanimiv podatek, saj se je za Srbe leta 1991 opredelilo le 118 prebivalcev. Da to odstopanje ne gre na račun tistih, ki so se leta 1991 opredelili za Slovence,

¹⁰⁶ Intervjuvanka, št. 2, 28. september 2005, Miliči.

¹⁰⁷ Intervjuvanec št. 1, 14. september 2005, Marindol.

¹⁰⁸ Intervjuvanka št. 5, 15. oktober 2005, Paunoviči.

¹⁰⁹ Pod srbski jezik sem štel tiste, ki so kot svoj materni jezik leta 1991 navedli srbski ali srbohrvaški jezik.

kaže podatek, da je kar 84 oseb navedlo slovenščino kot materni jezik, za Slovence pa se jih je opredelilo le 55.

Za ugotovitev pripadnosti neki narodni skupnosti je najboljši kriterij materni jezik osebe, saj je ta najmanj podvržen asimilacijskim pritiskom¹¹⁰. Če prištejemo, da je 19 oseb za materni jezik leta 1991 navedlo hrvaščino, ki se v pogovornem jeziku v teh vaseh praktično ne razlikuje od srbsčine, lahko za pripadnike manjšine leta 1991 v teh vaseh štejemo kar 183 od 285 oseb oziroma dve tretjini vseh.

Za popis prebivalstva leta 2002 podatek o maternem jeziku po naseljih ni na razpolago. Lahko pa na podlagi rezultatov terenskega dela sklepamo, da je med vsemi prebivalci (teh je skupaj 243) dobra tretjina takšnih, ki so kot materni jezik izbrali srbsko-hrvaški jezik. Čemu so navedli srbsko-hrvaški jezik in ne srbski jezik, lahko le ugibamo.

4.4.3. Veroizpoved

Veroizpovedi v popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni vse do leta 1991 v nekdanji Jugoslaviji niso ugotavljali. V verskem smislu so bile vasi še v letih po drugi svetovni vojni skoraj homogene, na upad deleža pravoslavnega prebivalstva pa je poleg porok z rimskokatoliškimi verniki zagotovo vplivala tudi marginalizacija verskega življenja v nekdanji Jugoslaviji. Opredelitev prebivalcev Bojancev, Marindola, Miličev in Paunovičev glede veroizpovedi po popisu prebivalstva leta 1991 je opisana v spodnji tabeli.

Tabela 11 Opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi po veroizpovedi

Kraj	Število prebivalcev	Veroizpoved			Ni vernik	Neznano	Ni želel odgovoriti
		Pravoslavna	Rimsko-katoliška	Drugo			
Bojanci	102	51	9	-	19	23	-
Marindol	107	44	19	1	-	6	37
Miliči	32	25	2	-	-	5	-
Paunoviči	44	15	10	-	-	5	14
SKUPAJ	285	135	40	1	19	39	51

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1991: Obdelovalne tabele

¹¹⁰ Več o tem glej v Petrič (1977: 101).

Pravoslavcev je bilo leta 1991 135, rimokatolikov pa le 40. Število tistih, ki so se leta 1991 opredelili za pravoslavce, je bilo nekoliko večje od števila tistih, ki so se opredelili za Srbe, in nekoliko manjše od števila tistih, ki so kot materni jezik navedli srbsščino ali srbohrvaščino. Te številke kažejo na to, da je asimilaciji bolj od veroizpovedi podvržena narodnostna opredelitev. Manjše število rimokatolikov od tistih, ki so se opredelili za Slovence in Hrvate, kaže na to, da so ljudje, ki živijo v mešanih zakonih, bolj nagnjeni k ateizmu. Nasprotno pa večje število opredeljenih za pravoslavno veroizpoved od tistih, ki so se leta 1991 opredelili za Srbe, kaže na to, da je pravoslavje manj podvrženo asimilaciji od narodnostne pripadnosti.

Podatka o veroizpovedi in naseljih, po popisu 2002, ni na razpolago. Na podlagi rezultatov terenskega raziskovanja sklepamo, da se je za pripadnost pravoslavni veroizpovedi izreka približno tretjina prebivalcev omenjenih vasi.

Kaj so nam o pomenu veroizpovedi in vlogi duhovnikov povedali anketiranci?

»V cerkev je prej hodil duhovnik iz Ljubljane, potem smo imeli domačina iz Miličev, zdaj imamo duhovnika iz Novega mesta. Pred zidano je tu stala lesena cerkev. Obnova cerkve, ki je trajala dve leti, je stala približno 17 milijonov. Vaščani smo dali pobudo, da gre cerkev pod okrilje kulturne dediščine. Ureditev statusa je trajala več let. Pravoslavna cerkev ni nič prispevala k obnovi cerkve. Največ smo zbrali vaščani, nekaj je dala občina, nekaj pa sklad za ohranjanje kulturne dediščine.«¹¹¹

»Nikoli nismo imeli stalnega duhovnika. Ti so hodili iz Zagreba, Srbske Moravice, Gojmira ... zdaj že eno leto hodi v Bojance duhovnik iz Novega mesta. Zato ker tu ni bilo stalnega duhovnika, pravoslavna cerkev ni zaprosila za denacionalizacijo in cerkev je ostala v občinski lasti. Cerkev so obnovili. Zdaj delajo še mrliško vežico. ... v cerkev hodijo tudi Srbi iz drugih krajev Slovenije.«¹¹²

»Nisem cerkveno poročena. Ne hodimo toliko v cerkev kot ... Praznujemo dvojne praznike. Že od leta 1975 ni bilo v naši cerkvi nobenega krsta, ne poroke. Čistih zakonov praktično ni.«¹¹³

»V Bojance prihaja duhovnik iz Novega mesta. V Miliče prihaja duhovnik iz Srbske Moravice. Vsako prvo nedeljo v mesecu. Maše so bolj malo obiskane. Več ljudi pride za velike praznike. Prihajajo tudi priseljenci iz Novega mesta.«¹¹⁴

»V Miliče hodijo tudi katoliki. Cerkev vzdržuje občina, spomeniško varstvo ... če bi bili diskriminirani, tega ne bi počeli ...«¹¹⁵

¹¹¹ Intervjuvanec št. 14, 4. november 2005, Bojanci.

¹¹² Intervjuvanec št. 8, 3. november 2005, Bojanci.

¹¹³ Intervjuvanka št. 10, 3. november 2005, Bojanci.

¹¹⁴ Intervjuvanec št. 3, 15. oktober 2005, Miliči.

¹¹⁵ Intervjuvanka št. 5, 15. oktober 2005, Paunoviči.

»Ko smo bili majhni, nas je duhovnik ločil pri verouku, katolike posebej, pravoslavce posebej. To nas je bolelo, želeli smo biti skupaj.«¹¹⁶

»Včasih so bile maše v starocerkvenem jeziku, zdaj so v srbskem jeziku.«¹¹⁷

Prebivalci obravnavanih vasi zaznavajo zanimiv pojav, da se cerkvenih obredov v Miličih udeležuje tudi večje število vernikov pravoslavne veroizpovedi iz sosednjih mestnih središč, predvsem iz Črnomlja in Metlike. Sicer pa v Miličih mašuje vsako prvo nedeljo v mesecu duhovnik iz Moravic na hrvaškem.

Z določeno nejevoljo se odzivajo na obnašanje popa (duhovnika) iz Novega mesta, ki mašuje na Bojancih enkrat mesečno. Leta 2004 je želel na Bojancih organizirati vseslovensko srečanje cerkvenih odborov, vendar se prebivalci s tem predlogom niso strinjali.

»Govori o novomeško-bojanski parohiji, vendar ni jasno ali sta formalno združeni.«¹¹⁸ S takšno združitvijo se Bojančani ne strinjajo, saj bi bila s tem odpravljena večstoletna tradicija samostojne cerkvene občine v Bojancih.

4.4.4 Narodno zavedanje

Popisi prebivalstva pred sto in več leti nam kažejo homogeno nacionalno sestavo obravnavanih vasi, čeprav so takrat spraševali po občevalnem jeziku in ne po istih kategorijah kot danes. Tudi zadnji popisi še kažejo na to, da se večina prebivalcev opredeljuje za Srbe, a popisa prebivalcev iz let 1981 in 1991 kažeta na upad deleža tistih, ki se opredeljujejo za Srbe.

Tabela 12: Narodnostna opredelitev prebivalcev obravnavanih vasi

Kraj	Število prebivalcev		Narodnostno opredeljeni								Narodnostno neopredeljeni + neznano	
			Srbi		Slovenci		Hrvati		Jugoslovani			
	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991	1981	1991
Bojanci	96	102	74	47	21	18	-	1	1	14	1	19
Marindol	121	107	97	41	13	23	2	1	-	39	9	3
Miliči	45	32	32	21	5	6	4	1	4	4	4	-
Paunoviči	42	44	28	9	7	8	6	7	-	5	1	13
SKUPAJ	304	285	231	118	46	55	12	10	5	62	15	35

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva 1981: Obdelovalne tabele in Popis prebivalstva 1991: Obdelovalne tabele

¹¹⁶ Intervjuvanec št. 7, 4. november 2005, Paunoviči.

¹¹⁷ Intervjuvanec št. 3, 15. oktober 2005, Miliči.

¹¹⁸ Intervjuvanec št. 16, 4. november 2005, Bojanci.

Iz rezultatov popisa prebivalstva iz let 1981 in 1991 je videti, da se v Bojancih, Marindolu, Miličih in Paunovičih še vedno največ ljudi opredeljuje za Srbe. Leta 1981 je v štirih obravnavanih vaseh živelo skupaj 304 prebivalcev, od katerih se jih je za Srbe opredelilo 231 ali nekaj več kot tri četrtine, približno 15% se jih je opredelilo za Slovence. Le pet oseb se je leta 1981 opredelilo za Jugoslovane, kar se je spremenilo ob naslednjem popisu, ko se je za Jugoslovane opredelilo 62 ljudi od 285 ali 21,75%, torej vsak peti prebivalec teh vasi. To nedvomno kaže na veliko število mešanih porok, sploh če upoštevamo dejstvo, da je veliko prebivalcev starejših, torej takih, ki so rojeni še v čistih srbskih družinah in so obiskovali srbsko šolo. Tak porast ob popisu leta 1991 gre verjetno pripisati tudi dejstvu, da so otroci iz mešanih zakonov odrasli in se samostojno opredeljevali.

Za Srbe se je leta 1991 opredelilo le še 51% prebivalcev omenjenih vasi, delež tistih, ki so se opredelili za Slovence, pa je znašal 23,8%. Za upad deleža za Srbe opredeljenih je poleg neugodne starostne strukture in mešanih mladih družin najverjetneje kriva tudi takratna politična situacija, ko zaradi dogodkov na Hrvaškem, ki so se dogajali le nekaj deset kilometrov stran od teh štirih srbskih vasi, zagotovo ni bilo lahko biti Srb.

Popis iz leta 1991 nam kaže, da je tudi število oseb, ki so se opredelile za Srbe v Perudini, kamor sta se preselili dve družini iz Bojancev, med leti 1981 in 1991 padlo s sedem oseb na le še eno, medtem ko v Adlešičih leta 1991 ni bilo nikogar, ki bi se opredelil za srbsko narodnost. Tudi za srbski ali srbohrvaški materni jezik se v Adlešičih ni opredelil nihče, medtem ko sta se dve osebi opredelili za pravoslavno veroizpoved. V Perudini se je za pravoslavno veroizpoved leta 1991 opredelilo še pet oseb, v Žuničih pa tri (Statistični urad Republike Slovenije, Obdelovalne tabele 1991). Nekaj Srbov živi tudi v mestu Črnomelj. Leta 1991 jih je bilo 130 izmed 5462 prebivalcev. Koliko jih izvira iz obravnavanih vasi, pa je težko reči, saj so se mnogi Srbi kot ekonomski imigranti v Črnomelj priselili po drugi svetovni vojni iz republik nekdanje Jugoslavije.

Podatka o narodni pripadnosti prebivalcev omenjenih naselij, po popisu 2002, ni na razpolago. Odločitev Urada za statistiko, da teh podatkov ne objavi, je skregana z zdravo pametjo; predvsem pa je vir vseh mogočih špekulacij, natolcevanj, itd. Ta odločitev je še toliko bolj neobičajna zato, ker je celoten model varstva manjšin v Sloveniji vezan na ozemlja krajev. Brez

poznavanja narodne podobe krajev, ki so vključeni v narodno mešano ozemlje, je vsakršno postavljanje področnih zaščitnih politik zidanje zgradbe v oblakih.

Podatkov o narodni pripadnosti prebivalcev obravnavanih vasi, po krajih, po popisu 2002 nimamo. Je pa na podlagi terenskega raziskovanja, opravljenega v okviru CRP, mogoče sklepati, da se za pripadnost srbskemu narodu opredeljuje kakšnih 10% prebivalcev. Naši anketiranci so se pretežno opredeljevali kot Slovenci, pri četrtini anketirancev je odgovor o njihovi narodni pripadnosti ostal neznan. Osip izrekanja za pripadnost srbskemu narodu je v zadnjih 20 letih enormen – število tistih, ki so se opredeljevali kot Srbi, se je vsakih deset let zmanjšalo za 30%! Med vzroke za takšen osip smemo verjetno šteti vse pojave in procese, v različni stopnji in obsegu, ki smo jih navedli v pričujočem besedilu.

Kako so se na vprašanje o narodni pripadnosti odzivali naši anketiranci?

»Vsi prebivalci Marindola so srcem in dušo Srbi. Doma in v vasi govorijo med sabo – vse generacije srbsko. Veliko je tudi mešanih zakonov (pravoslavno-katoliških), pač praznujemo dvojne praznike. Nimamo nobenih težav, nobenih nestrpnosti ... vedno več pravoslavcev iz Metlike, Črnomlja se prihaja poročat v Miliče. Otroci znajo srbski jezik. Naučijo se ga doma.«¹¹⁹

»... V Marindolu se jih kar nekaj opredeljuje za Srbe. Ne vem zakaj. Nimajo stika s Srbijo. Velika večina tam nima nobenih sorodnikov. Nekateri v zadnjem času bolj poudarjajo srbstvo. Ampak teh je bolj malo. Prebivalci teh vasi večinoma rečejo, da so Slovenci pravoslavne vere. Jaz sem Slovenka. Moji otroci bodo govorili slovensko.«¹²⁰

»Na žalost. Sem že mislil, da se bo srbstvo, pravoslavstvo pozabilo, da moji otroci s tem ne bodo več obremenjeni. S strani drugih vasi se čuti nek odpor. Tukaj živijo Slovenci pravoslavne vere.«¹²¹

»To niso srbske vasi. Nikoli nismo bili v Srbiji. Niti, večinoma, tam nimamo sorodnikov. Bolj prav bi bilo pravoslavne vasi. ...¹²²

»Jaz bi rekla uskoško prebivalstvo. ... Stari ljudje bi mogoče rekli srbsko prebivalstvo. Tu Marindol malo izstopa. V dveh ali treh hišah imajo sorodstvo v Srbiji.«¹²³

¹¹⁹ Intervjuvanec št. 1, 14. september 2005, Marindol.

¹²⁰ Intervjuvanka št. 2, 28. september 2005, Miliči.

¹²¹ Intervjuvanec št. 3, 15. oktober 2005, Miliči.

¹²² Intervjuvanka št. 4, 15. oktober 2005, Miliči.

¹²³ Intervjuvanka št. 5, 15. oktober 2005, Paunoviči.

»Jaz sebe ne poimenujem tako, za ostale prebivalce teh vasi pa bi rekla, da se imajo za potomce Uskokov. Mladi se ne smatrajo za Srbe. Med mladimi se ta tema (op. etnična pripadnost) nikoli ne problematizira. Družimo se predvsem mladi iz Miličev, Paunovičev in Bojancev.«¹²⁴

»Da, to je srbska vas. Stari se imajo za Srbe – pravoslavce. Zdaj je v vasi veliko mešanih zakonov.« O matični domovini pa je menil: "Srbija ni matična država. Mi smo že 500 let tukaj. Eni se tega sramujejo. Ne vem zakaj? Nikoli ni bilo nestrpnosti.«¹²⁵

»Bojanci srbska vas, čeprav danes zelo mešana.«¹²⁶

Intervjuvanka, ki se je v vas Bojance primožila pred petindvajsetimi leti, zase pravi, da je Belokranjka, da pa se nikoli ne pogovarjajo o tem in se ne obremenjuje s tem, kdo je kaj:

»Jaz sem Belokranjka. Težko ena beseda za vse ljudi. Kot vsak hoče... kot otroci smo se skupaj družili, hodili smo skupaj, hodili smo tudi skupaj v cerkev ... iz drugih bolj oddaljenih vasi so jim rekli Vlahi (žaljivka). On so pa drugim rekli Kranjci.«¹²⁷

»To so srbsko pravoslavne vasi.«¹²⁸

»To so srbske vasi. Pa prav je tako. Zdaj so to mešane vasi. Ne zdi se mi prav, da se z nami predstavljajo. (op. s tem so bili mišljeni ostali Srbi, priseljeni s področja nekdanje Jugoslavije, ki živijo drugod po Sloveniji.) Od Srbije nismo dobili nič. Nočemo razdora.«¹²⁹

»Vasi naj se poimenujejo z njihovimi imeni Bojanci, Miliči, Marindol, Paunoviči ... «¹³⁰

»Pravoslavne, srbske vasi, vasi naj se kličejo po imenih ... ni ugotovljeno točno, od kod so prišli. Nekateri pravijo, da iz Črne Gore, reke Bojane ... Mogoče bi bilo še najboljše poimenovanje pravoslavci v Beli krajini.«¹³¹

»Uskoki pravoslavci. ... Kar se tiče poimenovanja, smo lahko poimenovani kakorkoli, če se to le ne povezuje s kakšno politiko.«¹³²

»Rekel bi slovenski Srbi, srbske pravoslavne vasi.«¹³³

»To so pravoslavne vasi.«¹³⁴

¹²⁴ Intervjuvanka št. 6, 15. oktober 2005, Paunoviči.

¹²⁵ Intervjuvanec št. 8, 3. november 2005, Bojanci.

¹²⁶ Intervjuvanka št. 9, 3. november 2005, Bojanci.

¹²⁷ Intervjuvanka št. 10, 3. november 2005, Bojanci.

¹²⁸ Intervjuvanec št. 11, 3. november 2005, Bojanci.

¹²⁹ Intervjuvanec št. 13, 4. november 2005, Bojanci.

¹³⁰ Intervjuvanec št. 14, 4. november 2005, Bojanci.

¹³¹ Intervjuvanka št. 15, 4. november 2005, Bojanci.

¹³² Intervjuvanec št. 16, 4. november 2005, Bojanci.

¹³³ Intervjuvanec št. 7, 4. november 2005, Paunoviči.

¹³⁴ Intervjuvanka št. 17, 16. oktober 2005, Marindol.

Kaj pa menite o poimenovanju potomci Uskokov oziroma Vlahi?

»Potomci Uskokov? Da, to pa ni problematično. Vlahi – to je pa bolj zmerljivka.«¹³⁵

»Vlahi je zmerljivka za Uskoke, tako kot če bi Romu rekel cigan ...!«¹³⁶

»Nimamo se za Uskoke ... mi smo Srbi. Ponosni, častni prebivalci.«¹³⁷

4.5. Subjektivna volja pripadnikov manjšin, da ohranjajo svojo drugačnost (manjšinskost)

Poleg zgoraj omenjenih objektivnih kriterijev, ki jih mora skupnost izpolnjevati, da bi jo lahko opredelili kot (narodno) manjšino, ki ji pripadajo tudi določene posebne pravice, večina poskusov opredeljevanja termina (narodna) manjšina sloni tudi na t. i. subjektivnem kriteriju. Povedano preprosto: **posamezniki – pripadniki manjšine si morajo želeli oziroma prizadevati, da bi ohranili svoje posebnosti – torej svojo manjšinskost.**

Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je ta subjektivni kriterij pri opredeljevanju manjšin zapisala v svojem Priporočilu 1201 (1993) [*Recommendation 1201 (1993)*] v obliki pogoja, da posameznike te posebne oziroma drugačne skupnosti »motivira skrb za ohranjanje vsega, kar konstituira njihovo skupno identiteto, vključno z njihovo kulturo, njihovimi običaji, njihovo vero in njihovim jezikom« (člen 1/e).

Omenjeni subjektivni kriterij pri opredeljevanju manjšin ni novost, ki bi bila značilna samo za mednarodni režim varovanja narodnih manjšin v Evropi, ki je nastal po koncu hladne vojne. Prav nasprotno – že v obdobju Društva narodov so narodne manjšine razumeli kot skupnosti, ki niso samo objektivno drugačne, ampak katerih predstavniki si hkrati želijo ohranjati te svoje posebnosti. Prav tako je Kongres narodnosti že v 20. letih prejšnjega stoletja eksplicitno določil, da morajo narodnosti (vključno z narodnimi manjšinami), ki se želijo priključiti Kongresu narodnosti, izkazovati željo po svoji neodvisni kulturni identiteti (Steensen 1991: 138).

¹³⁵ Intervjuvanka št. 4, 15. oktober 2005, Miliči.

¹³⁶ Intervjuvanka št. 6, 15. oktober 2005, Paunoviči.

¹³⁷ Intervjuvanec, št. 8, 3. november 2005, Bojanci.

Kljub temu da večina poskusov definicije (narodne) manjšine na mednarodni ravni vsebuje ta subjektivni kriterij, je tovrstno razumevanje termina (narodna) manjšina doživelo tudi nekaj kritičnih pripomb. Tako je bil ta četrti kriterij manjšinskosti označen za kontroverznega, ker je »skupinska identiteta nepojmljiva brez zavedanja o identiteti« (Brunner 1996: 21). Kot je opomnil že Capotorti (1979: odst. 567): potreba po formalnem določevanju obstoja želje oziroma pripravljenosti neke skupnosti, da ohranja svoje posebnosti, kot pogoja za zagotavljanje določenih manjšinskih pravic te skupnosti vsebuje grožnjo, »da bo lahko katera koli država, ki se bo želela izogniti pravilu, to svojo željo upravičevala s trditvijo, da skupnosti same niso nameravale ohranjati svoje individualnosti«. Capotorti (*ibid.*) je tako menil, da je subjektivni element oziroma kriterij opredeljevanja manjšin impliciten že v samem dejstvu obstoja teh skupnosti – da torej »omenjena volja na splošno izhaja iz dejstva, da je določena skupnost ohranila svoje posebne značilnosti v določenem obdobju.« Tudi Shaw (1992: 27) je zapisal nekaj podobnega: želja manjšin, da bodo tudi v bodoče obstajale kot posebne skupnosti in da »se ne bodo asimilirale v populacijo, ki jih obkroža, je samoumevna«, problem pa nastopi v zvezi »z obsegom izražanja te želje s strani pripadnikov skupnosti.«

Takšni pomisleki tako navajajo na dejstvo, ki ni značilno le za področje varstva manjšin, ampak tudi (vsaj) za širše zagotavljanje varstva človekovih pravic na mednarodni ravni. Gre za skrito željo oziroma zavarovanje interesov držav glede zagotavljanja določenih pravic manjšinskim skupnostim oziroma njihovim posameznikom. Ne smemo namreč pozabiti, da vprašanje definiranja termina (narodna) manjšina ni le teoretično vprašanje, ampak so se posamezni poskusi določitve tega pojma v mednarodni skupnosti pojavljali s točno določenim namenom: določiti upravičence do posebnih pravic, ki seveda pomenijo tudi določene obveznosti (vključno s finančnimi obveznostmi) za države, v katerih takšne skupnosti oziroma upravičenci do posebnega varstva (posebnih pravic) živijo. Prav zato se države – ko razpravljajo o definiciji termina (narodna) manjšina – poskušajo čim boljše 'zavarovati'. Povedano drugače: takó dejstvo, da se države sploh nikoli niso mogle sporazumeti o definiciji manjšin kot skupnosti, ki so upravičene do določenega varstva, kot tudi same razprave o posameznih predlogih definicije termina (narodna) manjšina jasno pokažejo, da so si države prizadevale, da bi bile manjšine – če sploh – definirane na način, ki bi državam omogočal dovolj manevrskega prostora, da se odločijo, katere skupnosti bodo dejansko priznale kot manjšine in jim tako omogočile določeno varstvo. Določevanje subjektivnega kriterija – torej izražene želje manjšin, da še naprej ohranjajo svojo posebno identiteto – kot nujnega pogoja opredeljevanja manjšin je torej treba

razumeti v širšem kontekstu sprejemanja oziroma nesprejemanja neke splošne definicije termina (narodna) manjšina.

Torej ni naključje, da prav omenjeni subjektivni kriterij, ki omogoča dodatni nadzor posameznih držav glede opredeljevanja določenih posebnih skupnosti kot (narodnih) manjšin, odpira celotni proces identifikacije manjšin manipulaciji in izražanju številnih političnih interesov posameznih (etnopolitičnih) skupin v državi. Grčija, na primer, tako zahteva, da posamezna manjšinska skupnost eksplicitno izraža ta subjektivni element – torej svojo voljo, da ohranja svojo posebno identiteto (Shaw 1992: 28), kar pa je seveda zlahka predmet različnih interpretacij. Spomnimo nenazadnje tudi na uradni slovenski argument glede vprašanja obstoja posebne nemške narodne skupnosti v Sloveniji, ko je bilo pogosto slišati, da nemško govoreči prebivalci Republike Slovenije sami ne želijo posebnega statusa in posebnega varstva, ampak to zahtevajo nacionalisti, združeni v koroški *Heimatdienst*.

S teoretičnega vidika pa subjektivni kriterij opredeljevanja skupnosti kot manjšin skriva še eno posledico oziroma zahtevo – **namreč svobodo izbire**. Iz subjektivnega kriterija tako izhaja tudi ideja, da se lahko pripadniki manjšin svobodno odločajo, ali sploh želijo biti prepoznani in/ali obravnavani kot pripadniki manjšine ali tega ne želijo, četudi izpolnjujejo vse tako imenovane objektivne kriterije določevanja manjšin. Povedano drugače: četudi v neki državi ali regiji obstaja skupnost ljudi, ki so objektivno drugačni od preostale populacije (glede svojega maternega jezika, kulture, veroizpovedi ipd.), to še ne pomeni, da naj se to skupnost oziroma njene pripadnike obravnava kot manjšino, ki je upravičena do določenih posebnih pravic oziroma posebnega varstva njene identitete.

To svobodo izbire posameznikov, da se jih oziroma da se jih ne obravnava kot pripadnike manjšin, je omenil že generalni sekretar Združenih narodov leta 1950,¹³⁸ vsebujejo pa jo tudi mednarodni dokumenti o varstvu manjšin iz 90. let prejšnjega stoletja, začenši z dokumentom, ki je bil sprejet junija 1990 na srečanju Konference o človekovi dimenziji v Kopenhagenju leta 1990 [*Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*].¹³⁹ Odstavek 32 tega dokumenta se glasi:

¹³⁸ V dokumentu z naslovom Definicija in klasifikacija manjšin: memorandum Generalnega sekretarja – *Definition and classification of minorities: memorandum submitted by the Secretary-General* (E/CN.4/Sub.2/85 (1950).

¹³⁹ Dokument kopenhavnskega srečanja Konference o človekovi dimenziji KVSE – *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*, sprejet je bil na srečanju Konference o človekovi

Pripadati narodni manjšini je stvar individualne odločitve posameznika, zaradi sprejema katere ta nikakor ne sme biti za kaj prikrajšan.	To belong to a national minority is a matter of a person's individual choice and no disadvantage may arise from the exercise of such choice.
--	--

Podobno dikcijo lahko najdemo še v členu 2/3 Predloga evropske konvencije za varstvo manjšin [*Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities*], ki ga je leta 1991 pripravila Beneška komisija. Pravica posameznikov, da se svobodno odločijo o tem, ali naj se jih (ne) obravnava kot pripadnike manjšine, je zapisana v členu 3/1 Okvirne konvencije o varstvu manjšin, medtem ko člen 3/2 Deklaracije Generalne skupščine Združenih narodov o pravicah pripadnikov narodnih ali etničnih, jezikovnih in verskih manjšin iz leta 1992 dopušča možnost svobodne izbire posameznikov o izvajanju pravic, zapisanih v deklaraciji.

Vprašanje, na katerega smo želeli z našim poizvedovanjem dobiti odgovor, se je glasilo Ali obstoja med prebivalci obravnavanih vasi subjektivna volja po pridobitvi statusa narodne/etnične manjšine?

»Dobro bi bilo, če bi imeli kakšno zaščito, saj to ni protiustavno?«¹⁴⁰

Glede statusa manjšine pravi odločen: »Ne. Potem bi pa res nastradali. ... ljudje bi rekli, če rabijo zaščito, potem je pa res nekaj narobe z njimi.«¹⁴¹

»Mogoče bi si jo starejši želeli ... večina ne ... Jaz bi dala posebno zaščito, tem štirim vsem, zaradi zgodovinskih razlogov ...«¹⁴²

Glede posebne manjšinske zaščite: »Kaj jaz vem, nič nam ne manjka. Nimamo povezave s Srbijo, čeprav imam sorodnike v Beogradu.«¹⁴³

»Ne vem, če bi se s tem strinjali. Vsi smo vezani na Slovenijo, nočemo, da se nas drugače tretira. Nam nič ne manjka, za nič nismo v Marindolu prikrajšani (...) to je precej občutljiva problematika, zato ljudje ne bodo radi o tem govorili (...) mogoče bi bili starejši za manjšino, mlajši ne. V Marindolu ni politikov. Tu so bolj kmetje, vsak gleda zase in za svojo družino.«¹⁴⁴

»Da rabijo svoj status kot Madžari in Italijani. Če bi dobili status manjšine, ne bi zahtevali nič posebnega. Nekateri starejši v vasi ne razumejo slovensko.«¹⁴⁵

dimenziji v Kopenhavnu, 29. junija 1990, <http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/hd/cope90e.htm> (15. februar 2004).

¹⁴⁰ Intervjuvanec št. 1, 14. september 2005, Marindol.

¹⁴¹ Intervjuvanka št. 5, 15. oktober 2005, Paunoviči.

¹⁴² Intervjuvanka št. 6, 15. oktober 2005, Paunoviči.

¹⁴³ Intervjuvanec št. 7, 4. november 2005, Paunoviči.

¹⁴⁴ Intervjuvanka št. 38, 4. november 2005, Marindol.

¹⁴⁵ Intervjuvanec št. 23, 3. november 2005, Marindol.

»Bil bi za status manjšine. Za večjo podporo finančno, za kulturo. Vsi smo že asimilirani.«¹⁴⁶

»Nisem za posebno zaščito. Komu pa kaj manjka? Če hočeš delati, delaš ...«¹⁴⁷

»Ni potreben noben status, nobena zaščita. Obstajali so pritiski iz Srbije v devetdesetih letih. Pisma iz Srbije, od srbske Akademije. (op. pobuda za pridobitev statusa manjšine). V vasi smo zbrali podpise, da se nočemo povezovati z njimi, in podpisali izjavo, da se od tega distanciramo. Zahtevali smo, naj nas država (op. Slovenija) zaščiti. Vso dokumentacijo hranijo v arhivu občine Črnomelj. Takšno je večinsko mnenje v vasi. (op. Bojanci) V zvezi s tem, stikov z ostalimi vasmi Miliči, Marindol, Paunoviči nimamo. V Marindolu je še nekaj takih, ki držijo srbsko. Mi v Bojancih smo šli s časom naprej.«¹⁴⁸

»Ne rabimo predstavništva, ne na lokalni ne na državni ravni. Upoštevajo nas kot prave Slovence.«¹⁴⁹

»O zaščiti je prepozno govoriti. Morda bi o tem lahko razpravljali pred tridesetimi leti.«¹⁵⁰

Večina anketirancev v štirih vaseh ne želi imeti manjšinskega statusa, kot ga imata italijanska in madžarska narodna skupnost v Sloveniji. Hkrati pa je bilo iz pogovorov zaznati, da se med prebivalci posameznih vasi mnenja o manjšinskem statusu vendarle nekoliko razlikujejo. Še največ zagovornikov te ideje je bilo mogoče slišati v Marindolu. To naj bi bile »frustracije zaradi zaostalosti kraja«, je menil sogovorec iz drugega »uskoškega« naselja. V ostalih naseljih pa je razmišljanj na temo posebnega manjšinskega statusa le za vzorec. Zanimiva so razmišljanja na temo, zakaj ne »potrebujejo« posebnega manjšinskega statusa – status manjšine bi jih na določen način »izvlekel« iz slovenske družbe, jih na poseben način zaznamoval. Zakon bi jih, po njihovem mnenju, deintegriral. Postavil bi jih v povsem novo situacijo, v položaj in status manjšinskosti, torej manjvrednosti; status, ki ga v zgodovini niso nikoli imeli.

4.6 Državljanstvo

Razumevanje narodnih manjšin v Evropi nadalje temelji na kriteriju, ki se nanaša na jurisdikcijsko vez med pripadniki manjšine in državo njihovega prebivališča – torej na državljanstvo. Skladno s tem kriterijem morajo biti pripadniki narodnih manjšin državljani države, v kateri živijo. Podobno stališče sta zavzela tudi Capotorti (1979) in Deschênes (1985), ko sta pripravljala definicijo pojma manjšina v okviru Združenih narodov, vendar odmevni komentar št. 23 Odbora za človekove pravice o aplikaciji člena 27 Mednarodnega pakta o

¹⁴⁶ Intervjuvanec št. 31, 3. november 2005, Marindol.

¹⁴⁷ Intervjuvanka št. 10, 3. november 2005, Bojanci.

¹⁴⁸ Intervjuvanec št. 14, 4. november 2005, Bojanci.

¹⁴⁹ Intervjuvanec št. 11, 3. november 2005, Bojanci.

¹⁵⁰ Intervjuvanec št. 16, 4. november 2005, Bojanci.

državljskih in političnih pravicah jasno kaže, da na univerzalni ravni še zdaleč ne moremo govoriti o konsenzu glede državljanstva kot nujnega kriterija za opredeljevanje etničnih skupnosti kot manjšin.

Tudi v evropskem kontekstu državljanstvo še zdaleč ni nekontroverzen in nesporen pogoj, čeprav se je trdno zakoreninil v evropskem razumevanju narodnih manjšin v okviru mednarodnega režima za varstvo narodnih manjšin, ki je nastal v času po padcu berlinskega zidu (Roter 2003). Še več – poleg državljanstva morajo imeti pripadniki narodnih manjšin dolgotrajno in trdno vez s svojo državo (tj. državo, v kateri bivajo). Tudi Zaagman in Zaal (1994: 96) opozarjata, da se kompromisni termin narodna manjšina [*national minority*], ki se je najprej uveljavil v okviru Konference za varnost in sodelovanje v Evropi (že v 70. letih dvajsetega stoletja), »delno nanaša na državljane [*nationals*] določene države, ki se od drugih državljanov te države razlikujejo v etničnem, jezikovne in/ali verskem smislu.« Temu kriteriju sledi tudi razumevanje narodnih manjšin na državni ravni. Tako številne države v svojih interpretativnih deklaracijah, ki jih predložijo ratifikacijskim listinam za pristop k Okvirni konvenciji o varstvu manjšin, posebej poudarjajo, da štejejo med pripadnike narodnih manjšin samo svoje državljane.¹⁵¹

Takšno razlikovanje med narodnimi manjšinami kot skupnostmi državljanov in drugimi skupnostmi, prav tako etnično različnimi od večinske populacije v neki državi, se seveda ne odraža le na ravni pojmovanja. Prav nasprotno – raven pojmovanja teh skupnosti je osnova za njihov položaj in njihove pravice, ki jim jih (ne) zagotavlja nudi država, v kateri dejansko živijo. Država namreč lahko uvede restriktivno politiko podeljevanja državljanstva, kot se je zgodilo v nekaterih baltičkih državah po vnovični pridobitvi njihove neodvisnosti, da bi se tako izognila kasnejšemu priznavanju manjšin in zagotavljanju manjšinskega varstva. S tem, ko se evropsko pojmovanje in posebne pravice narodnih manjšin pogojujejo z državljanstvom, se ohranja možnost, da se države z nepodeljevanjem (dvojnega) državljanstva – kar pogosto poteka v obliki postavljanja strogih in neživljenjskih pogojev za pridobitev državljanstva (npr. opravljanje posebnih izpitov iz znanja jezika dominantne etnične skupnosti) – izogibajo dolžnosti ohranjanja kulturne raznolikosti in posebne identitete etničnih skupnosti, kar v sedanjem režimu varstva manjšin tvori temelj za ohranjanje stabilnosti, mednarodnega miru in varnosti.

¹⁵¹ Glej na primer interpretativni deklaraciji k Okvirni konvenciji o varstvu narodnih manjšin Estonije (*Declaration contained in the instrument of ratification, deposited on 6 January 1997*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?>, 15. februar 2004) in Nemčije (*Declaration contained in a letter from the Permanent Representative of Germany, dated 11 May 1995, handed to the Secretary General at the time of signature, on 11 May 1995 – and renewed in the instrument of ratification, deposited on 10 September 1997*, <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?>, 15. februar 2004).

Ob tem je treba posebej poudariti, da državljanstvo ni povsem neproblematična kategorija niti s stališča posameznikov, še posebej kjer država ni naklonjena podeljevanju dvojnega državljanstva. V takšni situaciji je lahko odločitev posameznika za prevzem novega državljanstva – kljub temu da se lahko predstavniki posameznih etničnih skupnosti celo boljše sporazumevajo v uradnem jeziku države njihovega prebivališča (torej v jeziku večinskega prebivalstva) kot pa v svojem maternem jeziku oz. maternem jeziku svojih staršev – zelo občutljiva odločitev, saj simbolizira prekinitev s preteklostjo, z domovino oz. domovino njegovih staršev (Hammar 1985).

Problemov z urejanjem državljanstva ob nastajanju samostojne slovenske države prebivalci obravnavanih vasi (razen morda redkih posameznikov) niso imeli. Domicil so od nekdaj imeli v Sloveniji, zato so jim bile prikrajšane vse muke in težave, s katerimi so se ubadale imigrantske populacije.

5. Zaključek

Vprašanja, na katera smo skušali poiskati odgovor v naši raziskavi, so bila:

- 1) Ali je populacije v belokranjskih vaseh Bojanci, Marindol, Paunoviči, Miliči mogoče obravnavati kot artikulirano narodnomanjšinsko skupnost?
- 2) Ali imajo te populacije ustrezen nabor objektivnih elementov, ki jih srečujemo v procesu priznavanja določenih populacij kot etničnih/narodnih manjšin, tako v mednarodni teoriji in praksi kot v slovenskem okolju?
- 3) Ali si statusa (avtohtone) narodne manjšine sploh želijo?
- 4) Ali posedujejo pripadniki potencialnih narodno manjšinskih skupnosti ustrezno socialno vitalnost, ki bi omogočala uresničevanje sklopa t.im. »kompenzacijskih« pravic?

Preden skušamo odgovoriti na postavljena vprašanja, velja na kratko spregovoriti o ključnih vsebinah slovenskega modela varstva manjšin. V njem se prepletajo trije pojmi: avtohtonost, narodno mešano ozemlje in sklop kolektivnih pravic. O kontroverznosti pojma avtohtonost je že bilo nekaj povedanega. Verjetno so se množice dilem, ki spremljajo pojem avtohtonosti, zavedali tudi »goreči« zagovorniki tega pojma, pa se je izhod iz zagate »razrešil« s pomočjo pojma narodno mešano ozemlje. Naj ponovimo: narodno mešano ozemlje je sestavljeno iz območij naselij občin, na katerem je narodna skupnost permanentno prisotna skozi daljše zgodovinsko obdobje. Narodni skupnosti pripada, v luči ohranitve in razvoja posebnih etničnih atributov, nabor t. i. »kompenzacijskih« pravic. Zbir teh pravic pripada skupnosti ne glede na število oziroma proporc pripadnikov določene narodne skupnosti. Kolektivne pravice gredo torej narodnim skupnostim kot objektivno obstoječim subjektom. Od posameznikov, pripadnikov narodnih manjšin pa je odvisno, kdaj in v kolikšni meri se bodo »podeljenih« posebnih pravic posluževali. Še dodatno posebnost slovenskega modela velja omeniti – izvrševanje posebnih pravic narodnih manjšin zadeva vse prebivalce narodno mešanega ozemlja, ne samo pripadnike manjšin. Namreč, tudi pripadniki večinskega naroda so dolžni imeti, na primer, dvojezične dokumente, dolžni so učiti se jezika narodne manjšine, »tolerirati« dvojezično toponomastiko, itd.

Pravica do posebne zaščite je podrobneje razdelana v okviru t. i. kompenzacijskih pravic. Relativno zaokrožen seznam pravic (prilagojen obstoječemu modelu manjšinskega varstva v Sloveniji), bi bil lahko naslednji: pravica do rabe jezika; pravica do izobraževanja; pravica do

informiranja; pravica do lastnega kulturnega razvoja; pravica do svobodnih stikov; pravica do uporabe narodnih simbolov; pravica do ekonomskega razvoja in pravica do ustreznega političnega predstavnštva.

Kako je mogoče odgovoriti na **prvo vprašanje**. Na podlagi terenskega raziskovanja bi **težko zaključili, da imamo opraviti z artikulirano etnično skupnostjo**. Prej je mogoče govoriti o posameznih vaških skupnostih.

1. Iz pogovorov ni bilo mogoče zaznati povezanosti med prebivalci v smislu **srbske narodne skupnosti** na nekem višjem organizacijskem nivoju, iz česar bi tudi izhajala potreba po skupnem nastopanju do oblasti. Vzrokov za to je več: zgodovinska in upravna delitev med posameznimi vasmí, odsotnost skupnih socializacijskih medijev (cerkvena ureditev, šole), vasi nimajo skupne točke srečevanj (razen Gasilskega doma v Bojancih in Doma kranjskih tabornikov v Marindolu, ki pa tako ali taka služita le za vaške potrebe), socialne interakcije se ne vršijo primarno med prebivalci omenjenih vasi. Pa tudi socialna slika obravnavanih populacij ni najbolj ugodna: naraščanje števila mešanih zakonov, staranje prebivalstva, mobilnost prebivalstva (priseljevanje in odseljevanju) niso elementi, ki bi ponujali trdne temelje za gradnjo manjšinske stavbe. »Gradnja« avtohtone narodne skupnosti bi pomenila radikalno spremembo na prostoru njihovega bivanja: tako med pripadniki srbske skupnosti, kot med pripadniki te skupnosti in ostalimi prebivalci Bele krajine.

2. Na podlagi rezultatov mnogih raziskav (glej priloženo literaturo) in raziskovalnega dela, ki smo ga opravili v okviru CRP *Percepcije slovenske integracijske politike: drugi del* je mogoče zaključiti, da **posedujejo omenjene populacije vse objektivne elemente**, ki jih prepoznavamo pri ostalih avtohtonih narodnih skupnostih v Sloveniji. Toda posedovati nabor objektivnih elementov ne pomeni, da ti je določen manjšinski status avtomatično dodeljen. Tega si je potrebno želeli in ga tudi zahtevati. Zato ostaja ključno vprašanje,

3. Ali si **statusa (avtohtone) narodne manjšine** prebivalci vasi Bojanci, Marindol, Paunoviči in Miliči sploh želijo? Pripadnost določeni skupnosti je stvar individualne odločitve, nihče ne more v njihovem imenu odločati o njihovem statusu. Torej, prebivalci obravnavanih vasi so, na podlagi objektivnih dejstev, potencialna narodna manjšina (avtohtona narodna skupnost). Toda brez njihove zavestne odločitve za manjšinski status je vsakršno razpravljanje o njihovi usodi

brezpredmetno. Rezultati našega raziskovanja so pokazali, da v tem trenutku močno prevladuje prepričanje, ki je nasprotno posebnemu manjšinskemu statusu.

4. Kakorkoli se bo razprava o »uskoških« populacija v štirih obravnavanih vaseh razpletla, bo pri oblikovanju in implementaciji modela **potrebno računati na obseg in globino demografskih in socialnih potencialov**. Potrebo bi bilo poiskati odgovor na vprašanje, kaj od zapisanega v (hipotetičnem) modelu varstva srbske manjšine bi bilo mogoče uresničiti v vsakdanji življenjski praksi? Zna se zgoditi, da bo razkorak med teorijo in prakso (pre)velik. Namige o obstoju razkoraka med željami in zmožnostmi smo zaznali tudi pri našem raziskovanju.

»Do osamosvojitve je delovala folklorna skupina. Za oživitev bi se nekdo od mladih mogel angažirati ...«¹⁵²

»Ni interesa za folkloro.«¹⁵³

»Nimamo nobenega društva. V Bojancih je prej delovalo folklorno društvo.«¹⁵⁴

Socialni potenciali obravnavanih populacij so skromni. Tega se zavedajo tudi naši sogovornici. Toda hotenja po ohranjanju podedovanih posebnosti še tlijo pri mnogih, predvsem starejših prebivalcih obravnavanih vasi. Kako uresničiti hotenja po ohranitvi podedovane dediščine, pa ni prave ideje. O zaščiti teh populacij po vzgledu obeh klasičnih, ustavno priznanih manjšin, je razmislekov le za vzorec. Zabeležili pa smo izjavo, *»morda kaj malega na lokalnem nivoju.«¹⁵⁵* Kaj naj bi to pomenilo, ne vemo.

V nekaterih državah so kulturno dediščino prostora uspeli uspešno promovirati skozi krajinske parke. Zasnova Krajinskega parka Kolpa ne kaže na to, da bi kulturna dediščina »Uskokov« predstavljala pomemben segment delovanja omenjenega parka. Velja pa dodati še mnenje ene izmed naših sogovornic: *»Nobenemu v teh vaseh se ne da kaj dosti. Najprej smo bili vsi veseli, ko smo videli, da so naše vasi vključili v Krajinski park, potem pa se tako ni nič zgodilo.«¹⁵⁶*

¹⁵² Intervjuvanec, št. 8, 3. november 2005, Bojanci.

¹⁵³ Intervjuvanec, št. 11, 3. november 2005, Bojanci.

¹⁵⁴ Intervjuvanec št. 3, 15. oktober 2005, Miliči.

¹⁵⁵ Intervjuvanec št. 16, 4. november 2005, Bojanci.

¹⁵⁶ Intervjuvanka št. 2, 28. september Miliči.

6. Literatura

- Angelovski Igor, Petric Darja, Simčič Petra (2000). Prazniki in praznovanja pri Uskokih v Beli krajini. Raziskovalna naloga. Srednja šola, Črnomelj.
- Barrington L. (1999). Rethinking the triadic nexus: external national homelands, international organisations, and ethnic relations in the former Soviet Union. The Fourth Annual Convention of the Association for the Study of Nationalities. New York, 15–17 April: 38 pp.
- Benoît-Rohmer F. (1996). The minority question in Europe: towards a coherent system of protection for national minorities. Texts and commentary. Strasbourg, Council of Europe.
- Bloed A., P. van Dijk, ur. (1999). Protection of minority rights through bilateral treaties: the case of Central and Eastern Europe. The Hague/London/Boston, Kluwer Law International.
- Brunner G. (1996). Nationality problems and minority conflicts in Eastern Europe: strategies for Europe. Gütersloh, Bertelsmann Foundation Publishers, Revised edition (translated by Gabriele Schroers).
- Capotorti F. (1979). Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities, Sub-Commission for Prevention of Discrimination and Protection of Minorities.
- Capotorti F. (1985). Minorities. Encyclopedia of public international law, Instalment 8. R. Bernhard. Amsterdam/New York/Oxford, Elsevier Science Publishers: 385–95.
- Chaszar E. (1999). The international problem of national minorities. Toronto/Buffalo, Matthias Corvinus Publishing.
- Definicija in klasifikacija manjšin: memorandum Generalnega sekretarja – Definition and classification of minorities: memorandum submitted by the Secretary-General (E/CN.4/Sub.2/85 (1950).
- Deklaracija o pravicah oseb pripadnikov narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih manjšin – Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, sprejeta z resolucijo Generalne skupščine Združenih narodov 47/135 (Annex), 18. december 1992, 32 ILM 911 (1993). Dostopna na http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_minori.htm (15. julij 2003).
- Dokument koopenhavskega srečanja Konference o človekovi dimenziji KVSE – Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, sprejet je bil na srečanju Konference o človekovi dimenziji v Kopenhavnu 29. junija 1990, <http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/hd/cope90e.htm> (15. februar 2004).
- Dražumerič Marinka, Terseglav Marko (1987). Prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini. V: Traditiones. Inštitut za slovensko narodopisje. Ljubljana, str. 205–245.
- European Charter for Regional or Minority languages. Application of the Charter in Slovenia. ECRML (2004) 3, str. 7. Dostotno na internet strani: http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Local_and_regional_Democracy/Regional_or_Minority_languages/2_Monitoring/Monitoring_table.asp#TopOfPage (24. 4. 2006).
- Filipović S. Milenko (1970). Srbska naselja u Beloj krajini. Radovi ANU BiH, knj. 12. Sarajevo, str. 147–238.
- Gál K. (1999). Bilateral agreements in Central and Eastern Europe: a new inter-state framework for minority protection? Flensburg, European Centre for Minority Issues (ECMI Working Paper: 4).
- Gruden Josip (1992). Zgodovina slovenskega naroda. Mohorjeva. Celje.
- Hammar, T. (1985). Dual citizenship and political integration. International Migration Review 19(3): 438–50.
- Kly Y. N. (1997). Societal development & minority rights. Atlanta, Clarity Press.

- Knežević Hočevar Duška (1999). Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe : domačinska zamišljanja nacije in lokalitete. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 233 str.
- Knežević Hočevar Duška (2000). Nekateri razmisleki ob preučevanju domačinskih razumevanj nacije v dolini zgornje Kolpe po vzpostavitvi slovensko-hrvaške državne meje. Migr. teme, god. 16, br. 1/2, str. 29-45.
- Knežević Hočevar Duška (2004). "Kri ni voda" : potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji. Razpr. gradivo - Inšt. nar. vpraš. (1990), št. 45, str. 126-143.
- Komac Miran (2005). Varstvo "novih" narodnih skupnosti v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike (uredila Miran Komac, Mojca Medvešek). Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 207-236.
- Konvencija o temeljnih pravicah etničnih skupin v Evropi (dodatni protokol k EKČP) – Convention on the Fundamental Rights of Ethnic Groups in Europe (Additional Protocol to the ECHR), 4. različica, 28. maj 1992, pripravila jo je Federalna unija evropskih narodnosti [Federal Union of European Nationalities (FUEN)], natisnjeno v Chaszar (1999: 186–98).
- Konvencija proti diskriminaciji v izobraževanju – Convention against Discrimination in Education, sprejela jo je generalna konferenca Organizacije združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (UNESCO), velja od 22. maja 1962, http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_c_educ.htm (15. julij 2003).
- Kos Dušan (1991). Urbarji za Belo krajino in Žumberak (15. in 18. stoletje). Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- Krajevni leksikon Dravske banovine (1937). Krajevni repertorji z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev Dravske banovine. Uprava krajevnega leksikona Dravske banovine, Ljubljana.
- Mal Josip (1911). Žubmerak in Marindol (zgodovinska črtica). V: Dom in svet XXIV. Ljubljana, str. 266–269; 313–315.
- Mnenje št. 170 (1993) – Opinion No. 170 (1993) on the application of the Republic of Estonia for membership of the Council of Europe, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 13. maja 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Feopi170.htm> (15. februar 2004).
- Mnenje št. 174 (1993) – Opinion No. 174 (1993) on the application by the Czech Republic for membership of the Council of Europe, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope 29. junija 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Feopi174.htm> (15. februar 2004).
- Mnenje št. 175 (1993) – Opinion No. 175 (1993) on the application by the Slovak Republic for membership of the Council of Europe, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope 29. junija 1993, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=http%3A%2F%2Fassembly.coe.int%2Fdocuments%2Fadoptedtext%2Fta93%2Feopi175.htm> (15. februar 2004).
- Narodnost – manjšina ali skupnost. Urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji (ur. Miran Komac). Razprave in gradivo, 24, INV, Ljubljana, november 1990, str. 133.
- Ognjanović Divna (1997). Pogled kroz prošlost i viđenje budućnosti Srba u Beloj krajini. V: Vladimir Petrović (ur.): Srbi u Sloveniji, Zbornik radova sa konferencije održane 8. i 9. juna 1996, 127-131. Svetska srpska zajednica, Beograd.
- Odbor za človekove pravice: General Comment 23, HRI/GEN/1/Rev.1 at 38 (1994). Dostopno na <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom23.htm> (5. februar 2004).

- Packer J. (1993). On the definition of minorities. The protection of ethnic and linguistic minorities in Europe. J. Packer and K. Myntti. Abo/Turku, Abo Akademi University, Institute for Human Rights: 23–65.
- Packer J. (1996). On the content of minority rights. Do we need minority rights? Conceptual issues. J. Rääkkä. The Hague/Boston/London, Martinus Nijhoff Publishers (International Studies in Human Rights: 46): 121–78.
- Pejić J. (1997). Minority rights in international law. *Human Rights Quarterly* 19(3): 666–85.
- Pentassuglia G. (2000). Defining "minority" in international law: a critical appraisal. Rovaniemi, Lapland's University Press.
- Petrič Ernest (1977). Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin. Založba Obzorja, Maribor.
- Petrović Tanja (2004). The Serbian population in the Slovene Region in Bela Krajina and their language-related identity strategies. *Ethnologia Balkanica*, 2004, vol. 8, str. [91]-102.
- Petrović Tanja (2005). Srbi u Beloj krajini : jezička ideologija i proces zamene jezika = Srbi v Beli krajini : jezikovna ideologija in proces zamenjave jezika : doktorska disertacija. Ljubljana.
- Predlog evropske konvencije za varstvo manjšin – Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities, sprejela ga je Evropska komisija za demokracijo skozi pravo (Beneška komisija) 8. februarja 1991, natisnjeno v: Chaszar (1999: 93–104).
- Priporočilo 1201 (1993) – Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope, 1. februarja 1993, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta93/erec1201.htm> (15. februar 2004).
- Priporočilo 1201 (1993) – Recommendation 1201 (1993) on an additional protocol on the rights of national minorities to the European Convention on Human Rights, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope 1. februarja 1993, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta93/erec1201.htm> (15. februar 2004).
- Priporočilo 1231 (1994) – Recommendation 1231 (1994) on the follow-up to the Council of Europe Vienna Summit, sprejela ga je Parlamentarna skupščina Sveta Evrope 26. januarja 1994, <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta94/erec1231.htm> (15. februar 2004).
- Ramaga P. V. (1993). The group concept in minority protection. *Human Rights Quarterly* 15(3): 575–88.
- Roter Petra (2003). Rethinking minority protection in Europe – towards an international regime, doktorska disertacija; Cambridge, University of Cambridge.
- Shaw M. N. (1992). The definition of minorities in international law. The protection of minorities and human rights. Y. Dinstein and M. Tabory. Dordrecht/Boston/London, Martinus Nijhoff Publishers: 1–31.
- Skarić Vladimir (1924). Odakle su žumberački Uskoci? V: Glasnik geografskog društva, knj. X. Beograd, str. 46–58.
- Stane Južnič (1993). Identiteta. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Štih Peter, Simoniti Vasko (1996). Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Mohorjeva družba v Celovcu in Korotan Ljubljana d.o.o., Celovec, Ljubljana.
- Štrumbl Žarko (1991). Uskoki na Slovenskem in v Žumberku. V: Arhivi. Ljubljana.
- Terseglav Marko (1996). Uskoška pesemska dediščina Bele krajine. ZRC SAZU. Ljubljana.
- Tomažin Martin (2005). Uskoško prebivalstvo v belokranjskih vaseh Bojanci, Marindol, Miliči in Paunoviči. Razprave in gradivo, Ljubljana, št. 46, str. 220-241.
- Ustavno sodišče. 844. Odločba o ugotovitvi skladnosti z ustavo zakona o volitvah v Državni zbor, zakona o lokalnih volitvah, 22.člena zakona o evidenci volilne pravice, 4. odstavek 53. člena, 134. člena in 2. odstavek 140. člena statuta Mestne občine Koper, o ugotovitvi

- protiustavne pravne praznine v zakonu o evidenci volilne pravice ter o delnem zavrženju pobude. Ur. l. RS, št. 20/98, str. 1313.
- Valvazor Janez Vajkard (1984). Slava Vojvodine Kranjske. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- van der Stoel, M. (2001). Building a solid foundation: minority rights and their implementation. Address to the international conference "Challenges of the Minority Policy in Croatia Today". Zagreb, Croatia, 5 April: 9 pp.
- Zaagman R., H. Zaal (1994). The CSCE High Commissioner on National Minorities: prehistory and negotiations. The Challenges of Change: the Helsinki Summit of the CSCE and its aftermath. A. Bloed. Dordrecht/Boston/London, Martinus Nijhoff Publishers: 95–111.
- Zajc Marko (2003). Dobri, pogumni, zli. Podoba žumberških Uskokov na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja. Razpr. gradivo - Inšt. nar. vpraš. (1990), št. 42, str. 222-237.
- Zajc Marko (2003). Problem slovensko-hrvaške meje v 19. stoletju : (žumberško vprašanje) : magistrska naloga. Ljubljana, 264 f., ilustr.
- Zajc Marko (2003). Žumberak kot pozabljena regija : ali kako lahko mejno območje zmede slovenske politike. Zgod. čas., let. 57, 3/4, str. 261-267.
- Zajc Marko (2005). Slovensko-hrvaški odnosi s posebnim ozirom na slovensko-hrvaško mejo 1830-1918 : doktorska naloga, (Disertacije, 61). Ljubljana.
- Županić Niko (1912). Žumberčani i Marindolci. Prilog antropologiji i etnografiji Srba u Kranjskoj. V: Prosvetni glasnik. Beograd, str. 5–49.

**Pojavi etnične diskriminacije v javni upravi, vojski
in policiji v Republiki Sloveniji**

Avtor:
Sara Brezigar

1. Uvod

Raziskovanje etnične diskriminacije pri zaposlovanju, v delovnem okolju ali na delovnem mestu ima relativno dolgo zgodovino. Številne študije so se ukvarjale z zaposlovanjem etničnih in rasnih manjšin vse od 60. let prejšnjega stoletja, ko je zanimanje za ta pojav zelo naraslo. Študije o etnični diskriminaciji na področju zaposlovanja, ki jih je v Veliki Britaniji izvajala Skupina za politično in ekonomsko načrtovanje v 70. letih prejšnjega stoletja, so pokazale, da se etnična diskriminacija ohranja tudi po uvedbi zakonodaje zoper etnično diskriminacijo (Wetherell 1996: 178). V 80. letih so študije pokazale zelo podobno stanje, kot je obstajalo desetletje pred tem (Brown in Gay 1985). Ponavljajoči se rezultati podobnih študij kažejo, da se stanje na področju etnične diskriminacije v skoraj petdesetih letih ni bistveno izboljšalo. Rezultat teh študij je bila ugotovitev, da diskriminacija utrjuje družbene razlike med etničnimi skupinami in da se to kaže v vzorcih zaposlovanja pri etničnih manjšinah, kakor tudi v podatkih o bistveno višji brezposelnosti pripadnikov etničnih manjšin.

Tudi podatki o novodobnih manjšinah v Sloveniji kažejo na določene razlike na področju zaposlovanja med priseljenci in njihovimi potomci na eni strani ter pripadniki slovenskega naroda na drugi. V raziskavi Percepcije slovenske integracijske politike so npr. ugotovili, da je delež brezposelnih med pripadniki novodobnih manjšin za 1,5 odstotka večji od deleža brezposelnih med tistimi, ki so se v Popisu 2002 opredelili za Slovence (Bešter 2005: 566). V isti raziskavi so tudi ugotovili, da obstajajo nezanemarljive razlike med poklicno strukturo priseljencev in njihovih potomcev ter pripadnikov slovenskega naroda, ki bi jih lahko pripisovali pojavom, kot so ksenofobija, nacionalizem ali etnična diskriminacija (Bešter 2005: 574-575).¹⁵⁷

¹⁵⁷ Razvrstitev posameznih **življenjskih področij** oziroma situacij glede na to, v kolikšni meri se anketiranci v zvezi z njimi spopadajo z neenakopravno obravnavo, je pokazala, da je najbolj pereče **področje, področje zaposlovanja oziroma odnosov na delovnem mestu**. Najmanj neenakopravnosti pa anketiranci občutijo na področju politične participacije.

Tabela 1: Odgovori anketirancev na vprašanje »Odkar živite v Sloveniji, ali ste se zaradi svoje etnične/narodne pripadnosti soočili s/z: ...« Razvrstitev posameznih življenjskih situacij glede na aritmetično sredino odgovorov anketirancev, N=1163 (1 – nikoli, 2 – redko, 3 – pogosto)

	arit. sredina
neenaka obravnava s strani sodelavcev ali nadrejenih na delovnem mestu	1,56
neenaka obravnava pri iskanju zaposlitve	1,49
strah, da izgubite delovno mesto	1,42
problemi pri navezovanju stikov s pripadniki večinskega naroda	1,42
neenaka obravnava otroka v vrtcu oziroma šoli	1,41
težave pri reševanju stanovanjskega problema (nakup ali najem stanovanja)	1,39
težave pri urejanju zadev v javni upravi	1,35
neenakopravno obravnavanje s strani policije	1,3
neenakopravne možnosti pri politični participaciji	1,27

Več o tem: Medvešek Mojca, Vrečer Natalija (2005). Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti: nove manjšine v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 271-377.

Predvsem je iz primerjave razvidno, da priseljenci in njihovi potomci nimajo enakih možnosti za zaposlitev na delovnih mestih za zakonodajalce, visoke uradnike in menedžerje, na delovnih mestih za uradnike in v vojaških poklicih. Čeprav se razlike pojavljajo tudi pri drugih poklicnih kategorijah, so razlike v zgoraj omenjenih kategorijah najbolj zanimive. V primeru uradnikov, visokih uradnikov, zakonodajalcev ter vojaških poklicev gre dejansko za delovna mesta, ki so zelo pogosto neposredno povezana z državnim ustrojem in se nahajajo npr. v državni upravi ali vojski. Smiselno je torej privzeti, da so to delovna mesta, kjer lahko RS najlažje preprečuje in odpravlja etnično diskriminacijo, saj ima s temi organizacijami neposreden stik in tudi nadzor nad njihovim delovanjem.

Rezultati omenjene raziskave so sprožili razmišljanja o tem, ali se v delovnih okoljih pojavlja etnična diskriminacija, ki vsaj deloma pripomore k ustvarjanju razlik med poklicno strukturo priseljencev in njihovih potomcev ter pripadnikov slovenskega naroda. S tem namenom je bila pripravljena tudi za raziskava, v sklopu katere smo preučili, ali se etnična diskriminacija pojavlja v treh organizacijah, ki so tesno povezane z državno ureditvijo in zaposlujejo večje število ljudi na tistih delovnih mestih, kot so npr. uradniki, visoki uradniki, zakonodajalci, ali v vojaških poklicih, kjer se zdi, da priseljenci in njihovi potomci nimajo enakih možnosti za zaposlitev. V pretres smo vzeli javno upravo, vojsko in policijo.

Raziskava je bila izpeljana z namenom, da bi ugotovili, ali je mogoče pripisati etnični diskriminaciji v delovnem okolju vsaj del v razlike v poklicni strukturi med priseljenci in njihovimi potomci na eni strani ter pripadniki slovenskega naroda na drugi. Natančneje sta bila cilja raziskovanja:

- ugotoviti, ali se v preučevanih organizacijah pojavlja etnična diskriminacija in v kakšnih pojavnih oblikah jo lahko zasledimo, ter
- s primerjavo med tremi organizacijami ugotoviti, ali obstajajo razlike v vzorcih pojavljanja etnične diskriminacije med organizacijami in ali so te razlike dovolj obsežne, da narekujejo zasnovo in izvedbo posebnih, vsaki organizaciji prilagojenih politik za odpravljanje in preprečevanje etnične diskriminacije.

Raziskava je bila izpeljana s serijo globinskih intervjujev med pripadniki etničnih manjšin, ki so zaposleni v omenjenih organizacijah. Namen teh intervjujev je bil pridobivanje mnenj in stališč pripadnikov etničnih manjšin, predvsem priseljencev in njihovih potomcev, o etnični diskriminaciji v delovnem okolju.

2. Etnična diskriminacija v delovnem okolju

»Izvajati« diskriminacijo med dvema osebkoma ali skupinama pomeni med njima ustvarjati razliko (What is Discrimination 2005). Negativni prizvok besede diskriminacija se nanaša na formalno ali neformalno uvrščanje ljudi v skupine. Pri tem se članom vsake skupine dodeljuje posebne in ponavadi neenake pravice in dolžnosti (What is Discrimination 2005). Člani vsake skupine so deležni različnega ravnanja oziroma je postopanje z njimi različno od postopanja s člani drugih skupin. Diskriminatorno torej ravnamo takrat, ko z neko skupino na podlagi rasne ali etnične pripadnosti, spola, veroizpovedi, narodnosti, spolne usmerjenosti, političnih prepričanj, fizičnih značilnosti ali katere druge značilnosti ravnamo manj ugodno kot z drugo.

Etnična diskriminacija¹⁵⁸ se torej nanaša na etnično pripadnost ali etničnost kot lastnost posameznika, ki je – in zaradi katere je – uvrščen (ali se uvršča) v skupino, ki je podvržena diskriminaciji.

¹⁵⁸ Smiselno je na tem mestu opozoriti, da v besedilu ves čas uporabljam pojem etnična diskriminacija, čeprav bi bil kdaj bolj primeren ali sprejemljiv tudi pojem rasna diskriminacija, saj se večina doslej citiranih dokumentov nanaša na rasno in etnično diskriminacijo, v nadaljevanju uporabljena in citirana literatura pa se včasih celo navezuje le na rasno in ne na etnično diskriminacijo. Rasna diskriminacija je v skladu s prvim členom Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije katerokoli razlikovanje, izključevanje, omejevanje ali prednostno obravnavanje, ki temelji na rasi, barvi kože ali narodni ali etničnem poreklu. Ratcliff (1994: 6) ponuja naslednje pojasnilo o uporabi pojmov etnična diskriminacija in rasna diskriminacija: v nekaterih okoljih se etničnost ali etnična pripadnost uporabljata kot sinonima za raso ali rasno pripadnost. Tako Ratcliff (1994: 6) ugotavlja, da obstaja v Veliki Britaniji nekakšna sramežljivost na področju javne politike pri uporabi pojma rasa, in zato se Pakistance, Indijce, Nemce, Kitajce naslavlja z nazivom etnične manjšine ali manjšinske etnične skupnosti. V državah, kot so npr. Nemčija ali Izrael, se zaradi holokavsta striktno izogibajo pojma rasna pripadnost in uporabljajo pojem etnična pripadnost (Ratcliff 1994: 6). V nasprotju s tem pa se v Združenih državah Amerike, od koder izvira tudi veliko študij in teoretičnih okvirov o diskriminaciji, govori predvsem o rasni diskriminaciji. Podobno politiko kot Združene države Amerike imajo predvsem države, kjer je močan imigracijski tok iz azijskega sveta in kjer je med prebivalstvom precejšen delež temnopoltega prebivalstva (National Research Council 2004: 2). V teh primerih je etnična diskriminacija včasih nekakšen podpojem rasne diskriminacije. Tako se npr. v Združenih državah Amerike pod naziv rasna diskriminacija vključuje tudi etnična diskriminacija, ki postavlja ob bok Aziatom, črnskim Američanom, domorodnim Američanom še špansko etnično manjšino ali t. i. Latinos. Razlog za takšno opredelitev je dejstvo, da je diskriminacija, ki jo označujemo za rasno, prizadela tudi to etnično skupino in da obstaja med pripadniki etnične manjšine dokaj zamegljeno razumevanje o razlikah med rasno in etnično pripadnostjo. Tudi definicija, ki se uporablja v primeru ZDA za rasno pripadnost, ima veliko skupnih točk z etnično pripadnostjo, ki temelji na skupnem poreklu, skupnem zgodovinskem spominu in vidikih skupinske identitete, ki temeljijo na skupnem jeziku, veri, poselitvenemu prostoru, [...] (Blumer 1986: 54).

Rasa [...] je subjektivni družbeni konstrukt, utemeljen na opaženih ali pripisanih značilnostih, ki so pridobile družbeno relevanten pomen.

Race is a complex concept, best viewed for social science purposes as a subjective social construct based on observed or ascribed characteristics that have acquired socially significant meaning. (National Research Council 2004: 2)
--

Bistvena razlika med etnično in rasno diskriminacijo je v razmerju med subjektivnim in objektivnim: med objektivnimi, opaznimi znaki, zaradi katerih okolica nekoga prišteva v manjšino, in subjektivnim samoopredeljevanjem posameznika kot pripadnika manjšine. Otroci azijskih manjšin, črncev, mulati in mestici ne

Etnična diskriminacija se lahko pojavlja v različnih domenah človekovega življenja, kot so npr. izobraževanje in usposabljanje, zaposlovanje, iskanje prebivališča, ... Predmet te raziskave pa je etnična diskriminacij v čisto določeni domeni človekovega življenja: v delovnem okolju. Z besedno zvezo delovno okolje označujem fizično okolje, kjer posameznik vedno ali občasno opravlja svoje delovne naloge, da bi si z njimi prislužil dohodek ali nagrado. V razmerju do uslužbenca predstavlja delovno okolje načeloma kraj ali del kraja, v stavbi ali zunaj le-te, ki je pod nadzorom delodajalca (in torej ne obsega npr. dela na domu). Delovno okolje torej obsega tudi prostor, kjer ima uslužbenec malico, kjer počiva, kjer prejema prvo pomoč ali kjer mu izročajo pravne listine v zvezi z njegovim delom. Delovno okolje zajema okolje, kjer se uslužbenec nahaja zaradi obveznosti, ki izhajajo iz njegove pogodbe o zaposlitvi, ali zaradi poročanja o opravljenem delu, sprejemanja navodil, ipd. Delovno okolje nazadnje predstavlja tudi kraj, skozi katerega se mora posameznik prebiti, da pride do lastnega delovnega mesta.

Pri preučevanju etnične diskriminacije v delovnem okolju je potrebno opozoriti na dve temeljni značilnosti etnične diskriminacije. To sta **skupinskost** in **kumulativnost** etnične diskriminacije. V nadaljevanju bom poskusila pojasniti ti dve značilnosti etnične diskriminacije in njun pomen pri preučevanju etnične diskriminacije v delovnem okolju.

Robin Williams (1947: 38) je diskriminacijo opredelil kot

»... neenako obravnavanje posameznikov, za katere menimo, da sodijo v posebno družbeno skupino.«	»...the differential treatment of individuals considered to belong to a particular social group.«
--	---

V primeru etnične diskriminacije gre seveda za etničnost kot tisto lastnost, ki definira to posebno skupino. Čeprav Williamsova (1947:38) definicija tega posebej ne poudarja, privzema, da je vzrok diskriminacije članstvo ali pripadnost tej posebni družbeni skupini. Posameznik, ki doživlja etnično diskriminacijo, jo torej doživlja **zato, ker** pripada neki posebni skupini, ki jo definira skupno etnično poreklo njenih pripadnikov. Tudi Allport (1954: 51-52) namiguje, da je skupinskost temeljna lastnost diskriminacije, ko opozarja, da neenako obravnavanje na osnovi individualnih lastnosti posameznika ne tvori diskriminacije. Ključno vprašanje pri ugotavljanju

morejo enostavno zreducirati etničnosti na raven osebne odločitve. Njihove vztrajajoče fizične razlike v primerjavi z belci in enako vztrajna diskriminacija, ki se opira na te vidne razlike, jim postavlja ovire na poti delovne mobilnosti in popolnega sprejetja v neko družbo (Portes et al. 2003: 6). To ima seveda negativen vpliv na etnične identitete, ambicije in tudi šolski uspeh otrok teh imigrantov (Lopez in Stanton-Salazar 2001; Fernandez-Kelly in Curran 2001).

diskriminacije je namreč naslednje: ali posameznik doživlja neenako obravnavo zaradi lastnosti skupine, ki ji pripada - lastnosti, kot so npr. etnično poreklo, materni jezik, barva kože, spolna usmerjenost, spol ipd.? Ali pa je vzrok neenake obravnave kakšna individualna lastnost ali značilnost posameznika, ki ga postavlja v manj ugoden položaj v primerjavi z njegovimi sodelavci? Natančneje se pri preučevanju etnične diskriminacije v delovnem okolju soočamo z naslednjim vprašanjem: ali doživlja posameznik neenako obravnavo zaradi lastnega etničnega porekla in pripadnosti ali pa so vzrok neenake obravnave v delovnem okolju slabše večšine, slabše sposobnosti in spretnosti, nižji nivo znanja, izkušenj, itd.? Šele odgovor na to vprašanje, ki jasno dokazuje, da je posameznik deležen neenake obravnave zaradi svoje etnične pripadnosti, lahko predstavlja etnično diskriminacijo.

Pri preučevanju etnične diskriminacije v delovnem okolju je torej treba raziskovati vzrok neenake obravnave. Ugotoviti je potrebno, ali je vzrok domnevne diskriminacije lastnost posameznika ali lastnost skupine, ki ji posameznik pripada. Šele ko ugotovimo, da je vzrok za neenako obravnavo lastnost skupine, ki ji posameznik pripada - v našem primeru »etničnost« ali »etnično poreklo« – tedaj lahko neenako obravnavo opredelimo kot etnično diskriminacijo. Etnična diskriminacija je torej skupinski, ne individualni pojav: to pomeni, da lahko govorimo o etnični diskriminaciji le takrat, ko posameznik doživlja diskriminacijo **zato, ker** je član določene (diskriminirane) skupine. To je posebej pomembno v delovnem okolju, kjer bi lahko vsak posameznik v določenem trenutku trdil, da doživlja takšno ali drugačno navidezno diskriminacijo.

Druga pomembna značilnost etnične diskriminacije je njena **kumulativnost**. Etnične diskriminacije v delovnem okolju ni mogoče preučevati, ne da bi vzeli v poštev omejitve, ki jih postavlja kumulativnost kot temeljna lastnost etnične diskriminacije. Etnična diskriminacija se seštevata in množi v eni domeni človekovega življenja, preko domen človekovega življenja in obnavlja se celo preko generacij.

Velik del razprav o etnični diskriminaciji in o učinkih politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije namreč predpostavlja, da je diskriminacija enkratno dejanje. Nekaj, kar se zgodi enkrat, v določenih okoliščinah, v določeni domeni človekovega življenja (npr. pri zaposlovanju, usposabljanju, iskanju bivališča, itd.). Vendar diskriminacija ni enkratno dejanje, temveč se obnavlja, seštevata in množi. Pojavlja se torej kot nek dinamičen proces, ki deluje skozi različne faze znotraj ene domene človekovega življenja. Tako lahko npr. posameznik doživlja

etnično diskriminacijo pri iskanju zaposlitve in kasneje še v delovnem okolju. Kot rezultat te »dvojne« diskriminacije se lahko npr. najprej zaposli na delovno mesto, ki je manj zahtevno od tistega, ki bi ga lahko opravljal in ki si ga želi opravljati. Kasneje pa ima na tem delovnem mestu zaradi svoje etnične pripadnosti npr. objektivno slabše ocene storilnosti dela ali možnosti napredovanja.

Vendar pojavljanje etnične diskriminacije skozi različne faze znotraj ene domene je le en primer kumulativnosti etnične diskriminacije. Ta se lahko pojavlja tudi preko različnih domen skozi celo življenje posameznika. Tako npr. diskriminacija, ki jo je pripadnik etnične manjšine doživljal pri šolanju, ima posledice na njegove zaposlitvene možnosti. Če namreč zaradi svoje etnične pripadnosti ni imel dostopa do enako kakovostne šole kot njegovi vrstniki ali so ga učitelji zaradi njegove etnične pripadnosti ocenjevali strožje kot njegove vrstnike, lahko to vpliva na posameznikove možnosti zaposlitve. Etnična diskriminacija med šolanjem lahko neugodno vpliva na zaposlitvene možnosti posameznika, tudi ko se pojavlja pri mehanizmih usmerjanja učencev in dijakov. Tako lahko npr. strokovno osebje v šoli diskriminira učence ali dijake etničnih manjšin in jih zaradi njihove etnične pripadnosti usmerja v manj zahtevne in slabše plačane poklice v primerjavi z njihovimi vrstniki, ki imajo približno enake sposobnosti in znanja.

Nazadnje se etnična diskriminacija prenaša tudi skozi generacije. Zaposlitvene možnosti posameznika bodo npr. v veliki meri določale kakovost izobrazbe in število izvenšolskih dejavnosti, ki jih bo pripadnik etnične manjšine lahko omogočil svojim otrokom. Izvenšolske dejavnosti pa omogočijo otrokom razvijanje sposobnosti in spretnosti, ki jim lahko koristijo pri iskanju zaposlitve. Tako lahko npr. starši, ki otroku omogočijo dodatno učenje več tujih jezikov, pozitivno vplivajo na kasnejše zaposlitvene možnosti tega otroka.

Kumulativnost etnične diskriminacije je še posebej pomembna, ko etnično diskriminacijo preučujemo v eni domeni človekovega življenja. Pri takšnem preučevanju se namreč osredotočimo na pojave etnične diskriminacije v le enem segmentu človekovega življenja, npr. v delovnem okolju, in odmislimo, kaj se dogaja/je dogajalo v drugih segmentih človekovega življenja. Nedvomno pa je, da tudi ta dogajanja vplivajo/so vplivala na stanje, ki ga ugotavljamo na področju etnične diskriminacije pri preučevani domeni človekovega življenja. Kumulativnost etnične diskriminacije je torej posebej pomembna v tej raziskavi, kjer etnično diskriminacijo preučujemo v omejeni domeni človekovega življenja – t.j. v delovnem okolju posameznika. Takšno obravnavanje etnične diskriminacije je zelo parcialno, omejeno, prav zaradi omenjene

lastnosti etnične diskriminacije, t. j. kumulativnosti. Takšno raziskovanje lahko torej le skromno upošteva vplive, ki jih imajo na uspešnost pripadnika etnične manjšine v delovnem okolju predhodno šolanje in usposabljanje pripadnika etnične manjšine, njegov kraj bivališča ali izvenšolske dejavnosti, do katerih ima dostop. Še težje pa je pri etnični diskriminaciji v delovnem okolju upoštevati etnično diskriminacijo, ki so jo doživljali starši pripadnika etnične manjšine in ki je torej določila družbeno okolje, v katerem je pripadnik etnične manjšine odraščal in se oblikoval.

Raziskovanje etnične diskriminacije v delovnem okolju in ugotavljanje vzrokov za njen pojav je torej kompleksna naloga, ki zaradi kumulativnosti etnične diskriminacije zajema tako diskriminacijo, ki se pojavlja v delovnem okolju, kakor tudi etnično diskriminacijo v drugih domenah življenja ali celo etnično diskriminacijo staršev in starih staršev osebka, ki ga preučujemo. Predmet te raziskave je etnična diskriminacija v delovnem okolju. Torej etnična diskriminacija v čisto določeni, specifični domeni človekovega življenja. Zanima nas, kaj se dogaja s pripadnikom etnične manjšine v delovnem okolju, kakšne oblike diskriminacije doživlja v delovnem okolju, kako jih preprečiti, kako jih odpraviti. Ta zamejenost raziskave prav gotovo ne omogoča, da zajamemo širino pojava etnična diskriminacija, da torej vzamemo v poštev etnično diskriminacijo kot celovit pojav. Omejenost področja raziskovanja torej omejuje naš pogled na pojav etnične diskriminacije.

Kumulativnost in skupinskost torej postavljata etnični diskriminaciji v delovnem okolju mejnike. Skupinskost določa, katera ravnanja lahko prištevamo v etnično diskriminacijo v delovnem okolju. V etnično diskriminacijo namreč sodijo tista ravnanja, ki temeljijo na različnem obravnavanju posameznikov (in skupin) zaradi značilnosti skupine, ki ji posameznik pripada. Zato lahko trdimo, da skupinskost predstavlja temeljni kriterij, ki določa, katera ravnanja in dejanja sodijo v etnično diskriminacijo. Kumulativnost pa širi meje raziskovanja etnične diskriminacije v delovnem okolju. Opozarja namreč na to, da obstaja etnična diskriminacija, ki se ne odvija v delovnem okolju, temveč v drugih domenah človekovega življenja, vendar ima (negativne) posledice tudi v delovnem okolju posameznika.

Odkrivanje kumulativnosti etnične diskriminacije je pa vse prej kot enostavna naloga. Etnična diskriminacija je namreč zelo raznolik pojav in ta raznolikost se kaže v številčnosti disciplin, ki jo proučujejo. Tako je etnična diskriminacija pojav, s katerim se ukvarjajo številne discipline, kot so pravo, ekonomija, psihologija, politologija, sociologija in statistika. Tudi pri ugotavljanju,

ali v določenem delovnem okolju obstaja etnična diskriminacija, je smiselno upoštevati vse omenjene discipline, ki dopolnjujejo vedenje o raznih pojavnih oblikah. Zaradi raznolikosti etnične diskriminacije in številčnosti ved in znanosti, ki jo preučujejo, se je razvil širok spekter klasifikacij etnične diskriminacije. Pojmi, ki se uporabljajo za opisovanje različnih vrst in oblik etnične diskriminacije se večkrat prepletajo in prekrivajo, kar povzroča nemalo zmede na področju raziskovanja etnične diskriminacije in ustvarja občutek, da gre za različno poimenovanje zelo podobnih ali celo istih pojavov. V študiji *Migrants, Minorities and Employment* (2003: 9) avtorji tako npr. navajajo »**institucionalno diskriminacijo**«, ko javne ustanove delujejo diskriminatorno, in »**pravno diskriminacijo**«, t.j. diskriminacijo na podlagi statusa imigranta ali tujca, posredno ali neposredno, na podlagi pravnega reda. »**Statistična diskriminacija**« označuje pojav, do katerega pride zaradi napačne predpostavke o popolni informiranosti in posploševanja lastnosti skupine na posameznika (Arrow 1973; Coate in Loury 1993; Lundberg in Startz 1983). Poleg statistične diskriminacije National Research Council (2004: 56) izpostavlja še tri tipe diskriminacije, ki se nanašajo na vedenje posameznikov in organizacij. Te so: **namerna diskriminacija** (glej tudi Essed 1997, Feagin 1991, Dovidio et al. 2002, Fiske 1998, Becker 1971, Borjas in Bronars 1989, Bowlus in Eckstein 2002, Pettigrew 1998) **subtilna diskriminacija** (Brewer in Brown 1998) in diskriminacija, ki je vpeta v organizacijsko kulturo in jo sestavljajo diskriminatorne prakse teh organizacij. To diskriminacijo, ki je dejansko vpeta v organizacijske procese in jo je zelo težko odkriti, zasledimo tudi pod nazivom **strukturna diskriminacija** (Lieberman 1998).

Že iz tega kratkega in površnega pregleda najpogostejših pojmov, ki se uporabljajo pri opisovanju pojavnih oblik etnične diskriminacije, je razvidno, da je teh pojmov bistveno preveč, da bi jih lahko uporabili kot nekakšen pojmovni okvir pri raziskovanju etnične diskriminacije v delovnem okolju. Zaradi medsebojnega prekrivanja in prepletanja ne predstavljajo celovitega sistema za raziskovanje etnične diskriminacije v delovnem okolju. Zato tudi ne morejo predstavljati tistega osnovnega sidra, izhodišča, na katero lahko »obesimo« različne pojavnne oblike etnične diskriminacije v delovnem okolju. Prav tako ne bi bilo smiselno uporabiti le enega ali dva izmed navedenih pojmov, saj bi se izkazali za preozke pri zaznavanju raznolikih pojavnih oblik etnične diskriminacije. Treba je namreč upoštevati, da se v delovnem okolju pripadnik etnične manjšine sooča z različnimi primeri etnične diskriminacije (Smith 1976, Alferder in Thomas 1988, Iles in Auluck 1991) in da mora pojmovni aparat omogočiti zaznavanje širokega spektra pojavnih oblik etnične diskriminacije.

Da bi se izognila pojmovni zmedi in hkrati uporabljala pojmovni aparat, ki bo omogočil zaznavanje širokega spektra pojavnih oblik etnične diskriminacije, bom v nadaljevanju opredelila dve obliki in dve vrsti etnične diskriminacije, ki skupaj tvorijo primeren okvir za odkrivanje in preučevanje etnične diskriminacije v delovnem okolju.

Obliki etnične diskriminacije izhajata iz pravno-formalnega reda zahodnih družb in jih le-te uporabljajo pri pravnih predpisih, ki prepovedujejo etnično diskriminacijo. **Posredna in neposredna diskriminacija** tako predstavljata uradni, formalni okvir preučevanja etnične diskriminacije v Evropski Uniji, v katero sodi tudi Republika Slovenija. Obstaja širok konsenz o obstoju teh dveh osnovnih oblik etnične diskriminacije, ki sta torej široko uporabljeni pri klasificiranju pojavov etnične diskriminacije.

Posredna in neposredna diskriminacija sta univerzalni obliki diskriminacije, kar pomeni, da je z njima mogoče opisati pojave etnične diskriminacije na kateremkoli področju, v katerikoli domeni človekovega življenja. Prednost uporabe oblik etnične diskriminacije kot pojmovni okvir za preučevanje etnične diskriminacije v delovnem okolju je torej ta, da oblike etnične diskriminacije široko pokrivajo celovit spekter pojavov etnične diskriminacije. To je približno tako, kot da bi pri klasificiranju ljudi, ki trenutno prebivajo na Zemlji, uporabili kriterij spol. Vsakega človeka lahko po tem kriteriju razvrstimo v eno izmed možnih kategorij, npr. moški ali ženski. Tako tudi pojave etnične diskriminacije lahko razvrstimo po obliki v posredno ali neposredno. Zato je, tako kot spol pri ljudeh, tudi oblika diskriminacije univerzalen kriterij za razvrščanje pojavov diskriminacije.

Če pa nas pri preučevanju etnične diskriminacije zanima določena specifična domena človekovega življenja, potem nam le oblike diskriminacije ne ponujajo dovolj dobrega pojmovnega aparata. Ne omogočajo nam namreč, da bi dovolj natančno ugotovili, kakšna je diskriminacija, ki se pojavlja v delovnem okolju in kako bi jo lahko najbolj učinkovito odpravili. Težava je torej v tem, da obliki etnične diskriminacije zaradi svoje univerzalnosti ne omogočata izvajanja partikularne analize, ki lahko edina natančno identificira težavo in oblikovanje rešitev, ki jo bodo odpravile. Preučevanje etnične diskriminacije v delovnem okolju izključno s pomočjo pojmovnega aparata, ki ga ponujata obliki etnične diskriminacije, je približno isto, kot da bi točko na listu poskušali definirati le z eno premico. Da lahko natančno in ustrezno definiramo točko, potrebujemo še drugo premico. Kjer se ti dve premici križata, tam je točka, ki jo želimo opisati. Točno tako je tudi v primeru etnične diskriminacije. Da lahko posamezen pojav etnične

diskriminacije v delovnem okolju natančno opredelimo, potrebujemo poleg oblike še vrsto diskriminacije. Šele oblika in vrsta diskriminacije skupaj nam torej dovolj natančno opredelita pojav, da ga lahko preučimo zanj snujemo ustrezne politike.

Vrste diskriminacije, v nasprotju z oblikami, niso univerzalne. Obstajajo številne opredelitve vrst etnične diskriminacije, ki so primerne za preučevanje etnične diskriminacije v specifičnih, omejenih domenah človekovega življenja. Vrste diskriminacije torej niso univerzalne, temveč partikularne, prilagojene posamezni domeni človekovega življenja. Nastajajo kot sredstvo in produkt raziskovanja etnične diskriminacije v posameznih domenah človekovega življenja, kot odgovor na posameznikov raziskovalni interes. Njihov temeljni namen je, da čim natančneje pomagajo opisati etnično diskriminacijo v natančno določenem segmentu človekovega življenja, ki ga preučujemo.

Logična posledica tega je, da so vrste diskriminacije odlične za preučevanje etnične diskriminacije v eni domeni človekovega življenja, popolnoma neuporabne pa v drugi. Ponazorimo povedano s primerom: smiselno je npr. govoriti o institucionalni etnični diskriminaciji pri preučevanju ustanov; ni pa smiselno govoriti o institucionalni etnični diskriminaciji pri preučevanju odnosov med otroci v vrtcu.

Številčnost vrst etnične diskriminacije je odsev številčnosti domen človekovega življenja, na katerih lahko naletimo na etnično diskriminacijo. Pri raziskovanju etnične diskriminacije v delovnem okolju je smiselno razlikovati dve vrsti etnične diskriminacije, ki ju bom v nadaljevanju še natančneje opredelila: trdo etnično diskriminacijo in mehko etnično diskriminacijo. Ti bosta skupaj z oblikami diskriminacije služili kot okvir preučevanja etnične diskriminacije v delovnem okolju. S kombinacijo oblik in vrst etnične diskriminacije lahko pojave etnične diskriminacije v delovnem okolju razvrstimo v štiri kategorije: v neposredno trdo diskriminacijo, v posredno trdo diskriminacijo, v neposredno mehko diskriminacijo in v posredno mehko diskriminacijo. V nadaljevanju bom poskusila najprej opredeliti dve obliki etnične diskriminacije, t.j. neposredno in posredno, potem pa bom opisala značilnosti trde in mehke diskriminacije.

Vrsta\Oblika	Neposredna diskriminacija	Posredna diskriminacija
Trda diskriminacija	<p>Trda neposredna diskriminacija Na trdo neposredno diskriminacijo naletimo takrat, ko obstaja v delovnem okolju pravilnik z določilom, ki je že na prvi pogled direktno diskriminatorno do etnične skupine. Primer trde neposredne diskriminacije je npr. člen v pravilniku o napredovanju, ki prepoveduje napredovanje pripadnikov etničnih manjšin na določeno delovno mesto. V tem primeru gre za trdo diskriminacijo, saj je »zapisana v pravilniku«. Istočasno je to tudi neposredna diskriminacija, saj postavlja pripadnika etnične manjšine direktno v neugodnejši položaj v primerjavi z drugimi uslužbenci.</p>	<p>Trda posredna diskriminacija Na trdo posredno diskriminacijo naletimo takrat, ko obstaja v delovnem okolju pravilnik z določilom, ki je na videz nevtralen do etnične manjšine, vendar kljub temu ustvarja učinke, ki so za pripadnike etnične manjšine bistveno bolj neugodni kot za druge uslužbence. Primer trde posredne diskriminacije je organizacija, ki postavlja kot pogoj za napredovanje na določeno delovno mesto odsotnost dvojnega državljanstva, če le-ta pogoj ni nujen za dobro opravljanje dela na tem delovnem mestu. Ker imajo pripadniki etničnih manjšin praviloma pogosteje dvojno državljanstvo kot preostali uslužbenci gre za posredno diskriminacijo. Istočasno je to tudi primer trde diskriminacije, saj je pogoj odsotnost dvojnega državljanstva del formalnih razpisnih pogojev za delovno mesto.</p>
Mehka diskriminacija	<p>Mehka neposredna diskriminacija O mehki neposredni diskriminaciji govorimo takrat, ko se kljub formalni prepovedi etnična diskriminacija vseeno pojavlja v medosebnih odnosih. Mehko neposredno diskriminacijo izvaja nadrejeni, ki v postopku ocenjevanja storilnosti daje pripadnikom etnične manjšine sistematično slabše ocene pri postavki »Komuniciranje s strankami v slovenskem jeziku« zaradi lastnega predsodka, da ne-Slovenci ne morejo resnično obvladati slovenščine. Ker postavlja v manj ugoden položaj neposredno ne-Slovence, govorimo o neposredni diskriminaciji. Istočasno pa gre tudi za mehko diskriminacijo, saj je diskriminatorno ravnanje plod predsodkov nadrejenega in ne formalnega postopka ocenjevanja storilnosti.</p>	<p>Mehka posredna diskriminacija O mehki posredni diskriminaciji govorimo takrat, ko se etnična diskriminacija pojavlja kot stranski učinek v odnosih med ljudmi. Mehko posredno diskriminacijo izvaja npr. kadrovnik, ki je prepričan, da so za ključna delovna mesta v podjetju primerni le ljudje, ki imajo že od rojstva slovensko državljanstvo. V tem primeru gre za mehko diskriminacijo, ker ta pogoj za napredovanje ni nikjer zapisan, vendar se kadrovnik vseeno tako odloča. Istočasno je to tudi posredna diskriminacija, če je med ljudmi, ki nimajo slovenskega državljanstva že od rojstva, bistveno več ne-Slovencev, kot jih je med uslužbenci, ki imajo slovensko državljanstvo že od rojstva.</p>

2.1 Neposredna in posredna etnična diskriminacija

Med oblikami etnične diskriminacije srečujemo v družbenih vedah najpogosteje ločitev na neposredno in posredno diskriminacijo (Migrants, Minorities and Employment 2003: 9). Gre torej za pojma, ki sta osrednjega pomena pri preučevanju etnične diskriminacije in ki se jih poslužujemo pri snovanju in pripravi politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije (Migrants, Minorities and Employment 2003, National Research Council 2004, Flander 2004). Predstavljajo torej temelj, skupni imenovalec različnih politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije.

V skladu z 2. členom Direktive Ministrskega sveta 2000/43/EC o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na rasno ali etnično poreklo¹⁵⁹ (v nadaljevanju *Rasna direktiva*) prihaja do neposredne diskriminacije takrat,

»ko se z eno osebo ravna manj ugodno na podlagi etničnega porekla, kot se ravna / je ravnalo / bi ravnalo z drugo v primerljivi situaciji.«	»Where one person is treated less favourably than another is, has been or would be treated in a comparable situation on grounds of [...] ethnic origin.«
---	--

Prepoved neposredne diskriminacije je torej v bistvu prepoved različnega obravnavanja na osnovi etničnega porekla. **Posredna diskriminacija** pa je v skladu z 2. členom Rasne direktive

»Na videz nevtralen predpis, kriterij ali postopek, ki postavlja osebe z določenim etničnim poreklom v poseben, manj ugoden položaj v primerjavi z drugimi osebami.«	»Where an apparently neutral provision, criterion, or practice would put persons of ethnic origin at a particular disadvantage compared with other persons.«
--	--

Tu velja opozoriti, da definicija posredne diskriminacije v skladu z 2. členom Rasne direktive zajema le del De Schutterjeve (2005: 16) razlage, kako Evropsko sodišče za človekove pravice pojmuje posredno diskriminacijo.¹⁶⁰ Rasna direktiva namreč ne navaja posebej kot primera

¹⁵⁹ V nadaljevanju *Rasna direktiva*.

¹⁶⁰ Evropsko sodišče za človekove pravice opredeljuje etnično diskriminacijo kot pojav, ki nastopi, ko so določene kategorije oseb obravnavane drugače, ne da bi ta razlika v obravnavi imela neko objektivno in razumno utemeljitev, bodisi zato ker ne stremi k legitimnemu cilju ali ker ni razumne sorazmerne povezanosti med sredstvi, ki so uporabljena, in ciljem, ki ga zasledujemo (De Schutter 2005: 16).

Posredna diskriminacija se pojavlja v treh primerih (De Schutter 2005: 16):

1) kjer se zdi, da predpis ali običaj, čeprav ne ustvarja razlik v obravnavanju (in je torej navidezno nevtralen), postavlja člane določene skupine v posebej neugoden položaj: To seveda le v primeru, da ukrep, ki ustvarja neenake učinke, ni objektivno in razumno utemeljen;

posredne diskriminacije tudi diskriminacijo zaradi neenakih učinkov in zaradi pomanjkanja različne obravnave posameznika ali kategorije tako, da bi zanj(e) ustvaril izjemo pri uresničevanju splošnega pravila.¹⁶¹

Odkrivanje posredne diskriminacije gre onkraj običajne rabe pravnih ukrepov za sankcioniranje diskriminatornih dejanj in vedenj. Posredna diskriminacija zahteva preučevanje na videz nevtralnih postopkov in ukrepov, predvsem pa aktivno promocijo enakopravnosti.

Posredna in neposredna diskriminacija se pomembno razlikujeta v dveh vidikih. Prvič: neposredna diskriminacija se v bistvu nanaša na namerna dejanja, ki nameravajo škoditi posamezniku ali skupini (Migrants, Minorities and Employment 2003: 9). Pri preprečevanju in odpravljanju posredne diskriminacije pa je poudarek na zagotavljanju objektivne, dejansko obstoječe enakopravnosti, ne glede na to, da se z vsemi ljudmi že ravna enako, brez namernih dejanj, ki izvirajo iz rasizma (Migrants, Minorities and Employment 2003: 9). Drugič, pri odpravljanju neposredne diskriminacije se v bistvu zavzemamo za to, da bi postale osebne lastnosti »nevidne«. V primeru etnične diskriminacije je takšna »osebna lastnost« etničnost, etnična pripadnost ali etnično poreklo. Na tak način zagotavljamo, da so postopki nevtralni, ker se ne dotikajo nedovoljenih kriterijev, kot so npr. etnična pripadnost ali etnično poreklo. V nasprotju s tem pa stremijo aktivnosti, ki odkrivajo, preprečujejo in odpravljajo posredno diskriminacijo, k temu, da bi postalo vidno to, kar je običajno nevidno. Odkrivamo torej to, kar povzroča diskriminacijo v na videz nevtralnih postopkih in pravilih.

Posredna in neposredna diskriminacija predstavljata okvir obravnavanja etnične diskriminacije v Evropski Uniji, katere del je tudi Republika Slovenija. Že omenjeni direktivi poudarjata, da je pomembno preprečevati in odpravljati ne le neposredno etnično diskriminacijo, temveč tudi posredno etnično diskriminacijo. Ko pa obravnavamo etnično diskriminacijo v posebni, specifični domeni človekovega življenja, postaneta ta dva pojma preveč široka in ne dovolj aplikativna. Ugotavljanje etnične diskriminacije v delovnem okolju zahteva bistveno večje

2) kjer splošni ukrep ima učinke na nesorazmerno večje število članov določene kategorije, če tega splošnega ukrepa, ki ima tako nesorazmerne učinke, ni mogoče razumno utemeljiti. Tovrstno etnično diskriminacijo zasledimo v literaturi tudi pod imenom »diskriminacija zaradi neenakih učinkov« (disparate impact discrimination);

3) kjer snovalcu splošnega ukrepa brez objektivnega ali razumnega razloga ni uspelo različno obravnavati posebnega posameznika ali kategorijo tako, da bi zanj(e) ustvaril izjemo pri uresničevanju splošnega pravila (De Schutter 2005: 16).

¹⁶¹ Pomembno je tu poudariti, da Splošni zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja (Ur. l. RS, št. 50/2004), ki v Republiki Sloveniji predstavlja temeljni kamen preprečevanja in odpravljanja etnične diskriminacije, povzema definicije posredne in neposredne diskriminacije po Rasni direktivi.

razlikovanje pojavov etnične diskriminacije kot zgolj delitev na posredno in neposredno diskriminacijo. Zato sem za preučevanje etnične diskriminacije uporabila dva pojma, mehko in trdo diskriminacijo, ki se dobro prilagajata predmetu preučevanja – etnični diskriminaciji v delovnem okolju.

2.2 Trda in mehka etnična diskriminacija v delovnem okolju

Trda diskriminacija

Infrastrukturo delovnega okolja, v katerem deluje posameznik, sestavlja sklop pravil in postopkov, ki urejajo delovanje organizaciji in njenih uslužbencev. Pravila so formalne, praviloma zapisane trditve, ki določajo, katere so sprejemljive in nesprejemljive odločitve, ki jih lahko sprejemajo člani organizacije. Poleg pravil urejajo delovanje uslužbencev v vojski, policiji in državni upravi še postopki ali procesi. Postopki so vnaprej določena zaporedja korakov, ki jim uslužbenci organizacije morajo slediti pri izpolnjevanju svojih delovnih nalog in pri reševanju težav. Postopke večkrat sestavlja večje število pravil, ki jih je treba izvajati zaporedno. Pravila in postopki sestavljajo tisto infrastrukturo, ki uokvirja posameznikovo delovno okolje.

Pravila in postopki so sestavni del tako mehanicističnih sistemov kot organskih sistemov organizacije. Vse tri organizacije, ki so predmet te raziskave – javna uprava, policija in vojska, delujejo na osnovi mehanicističnih sistemov. Zaznamuje jih obsežna raba formalnih pravil in ureditev, centralizacija odločanja, relativno ozko definirane delovne pristojnosti in rigidna hierarhična lestvica, na osnovi katere se uveljavlja avtoriteta. V nasprotju z mehanicističnimi pa uporabljajo organski sistemi bistveno manj formalnih pravil in postopkov, imajo široko definirane delovne pristojnosti in fleksibilno strukturo vzpostavljanja avtoritete z manj nivoji na hierarhični lestvici. Lahko bi torej dejali, da se v mehanicističnih sistemih ustvarjajo pravila, kadarkoli je le mogoče, saj pravila služijo kot osnova za prihodnje delovanje uslužbencev. V organskih sistemih pa se ustvarjajo pravila le takrat, ko je to nujno potrebno, kot npr. pri varovanju virov organizacije, seveda človeških in materialnih.

Med mehanicistične sisteme sodi birokracija, ki jo je prvi definiral Max Weber (1947)¹⁶² in na takem sistemu organizacije temeljijo tudi policija, vojska in javna uprava. V svoji najbolj čisti obliki je birokracija tip organizacije, ki temeljni na skupku pravil ali zakonov, ki določajo delovanje uslužbencev. Pravila, zakoni, postopki, procesi, pravni akti, uredbe itn. omogočajo konsistentno delovanje uslužbencev organizacije. To pa zagotavlja, da se z vsakim posameznikom, ki pride v stik s to organizacijo, ravna na enak način.

Trda diskriminacija je tista vrsta diskriminacije, ki je neposredno produkt teh postopkov in pravil, na osnovi katerih deluje organizacija. Natančneje je trda diskriminacija rezultat procesov, ki npr. urejajo ocenjevanje storilnosti uslužbencev ali napredovanje in ki se odvijajo v organizaciji, kjer je pripadnik etnične manjšine zaposlen. Kako se pojavlja trda diskriminacija je najlažje ponazoriti s primerom procesa ocenjevanja storilnosti. V okviru tega procesa uslužbenec nadrejeni ocenjujejo na osnovi različnih kriterijev ali lastnosti. Tako lahko npr. ocenjujejo doseganje določenih ciljev ali obvladanje določenih znanj in veščin. Eden izmed takšnih kriterijev ocenjevanja storilnosti je lahko npr. tudi znanje slovenskega jezika. Znanje slovenskega jezika na določenem delovnem mestu se lahko ocenjuje z ocenami nezadovoljivo, zadovoljivo, dobro in odlično. Čeprav je znanje slovenskega jezika vključeno med kriterije ocenjevanja storilnosti na določenem delovnem mestu, je lahko ta kriterij pomemben, relevanten za to določeno delovno mesto ali pa nepomemben, ne-relevanten. Če je ta kriterij zanemarljivega pomena na tem delovnem mestu, potem smemo zanj trditi, da je lahko diskriminatoren do tistih posameznikov, ki imajo zaradi svoje etnične pripadnosti drugi materni jezik in slovenskega obvladajo le povprečno. To je še posebej pereče, če prejme pripadnik etnične manjšine zaradi slabše ocene pri znanju slovenskega jezika manjšo nagrado ali ima manjše možnosti za napredovanje.

To obliko diskriminacije bom v nadaljevanju poimenovala trda diskriminacija. Gre torej za diskriminacijo, ki nastaja neposredno zaradi procesov, ki se odvijajo v organizaciji. Proces ocenjevanja storilnosti je namreč le eden izmed procesov, ki se odvijajo v organizaciji in ki lahko privedejo do trde diskriminacije. Ti procesi so najpogosteje neposredno ali posredno povezani s pripadnikom etnične manjšine in zajemajo poleg formalnih procesov ocenjevanja storilnosti, tudi formalne procese nagrajevanja in napredovanja, pa tudi poti do dodatnega usposabljanja in izobraževanja. Ponavadi so opredeljeni v pravilnikih, postopkih, pravnih aktih,

¹⁶² Max Weber (1947) je predlagal sedem značilnosti, ki so postale klasične lastnosti birokratske organizacije. Te so: pravila, specializacija, meritokracija, hierarhična struktura, ločeno lastništvo, neosebnost in odgovornost.

poslovnih, standardih, uredbah ali procesih, ki omogočajo konsistentno in urejeno delovanje organizacije. Običajno obstajajo v pisni obliki ali pa obstaja znotraj organizacije visoka stopnja konsenza o njihovem poteku.

Trda diskriminacija je lahko neposredne ali posredne oblike. Primerov, da bi organizacijski procesi dejansko predpisovali diskriminacijo na etnični osnovi, je verjetno zelo malo, saj je načelo nediskriminacije na etnični osnovi močno uveljavljeno pravno načelo zahodnih družb. Zato je malodane nemogoče zaslediti tovrstno pravilo ali postopek, ki neposredno diskriminira pripadnike določene etnične skupine. Kot diskriminacijo, ki je trda in neposredna, pa lahko opredelimo tudi tiste primere pozitivne diskriminacije, za katere so sodišča ugotovila, da niso dopustni.¹⁶³

Pogosteje se torej trda etnična diskriminacija pojavlja v posredni obliki, ko na videz nevtralni postopki – kot je npr. ocenjevanje znanja slovenskega jezika, - ustvarjajo učinke, ki so diskriminatorni do etničnih manjšin.

Če povzamem, za trdo diskriminacijo je značilno, da se pojavlja v formalnih procesih, v sistemih organizacije, kjer ponavadi obstaja zapisano pravilo ali uveljavljen red o tem, kako naj uslužbenci ravnajo v določenem primeru.

¹⁶³ Dileme, ki jih postavljajo politike pozitivne diskriminacije, ki so osnovane na kvotah, so še posebej pereče. Najbolj zanimiv primer na tem področju predstavlja politika pozitivne diskriminacije, ki so jo uveljavili pri postopku sprejemanja kandidatov na univerzo na Švedskem. Univerza v Uppsali je rezervirala 10% mest v vsakem prvem letniku šole prava za kandidate, katerih oba starša sta bila rojena v tujini. Ta ukrep je bil v skladu z zakonodajo iz leta 2003, ki stremi k uveljavljanju pluralizma v visokem šolstvu. Pravila sta pod vprašaj postavili dve osebi ženskega spola z visokim povprečjem, ki bi bili sprejeti na program, če ne bi obstajala 10% kvota mest, ki so rezervirani za osebe, katerih starša sta bila rojena v tujini. Osebi sta trdili, da je kriterij diskriminatoren na etnični osnovi in okrajno sodišče v Uppsali je razsodilo, da je ukrep v nasprotju s prepovedjo neposredne diskriminacije. Sodišče je nadalje pojasnilo, da pozitivna akcija ni dovoljena v primeru, da obstajajo razlike med ocenami kandidatov (Annual report on equality and non-discrimination 2005: 20). Podoben pravkar predstavljenemu švedskemu primeru je tudi primer *Regents of the University of California v. Bakke* (438 U.S. 265, 1978, v Zupančič et al. 2000: 201). Gre za primer, ko se belski kandidat ni mogel vpisati na medicinsko fakulteto, ker je le-ta v sklopu ukrepov pozitivne diskriminacije rezervirala 16 mest za afro-ameriške študente, čeprav je bil po rezultatu sprejemnih izpitov boljši od vseh 16 afro-ameriških študentov, ki so bili sprejeti na fakulteto. Vrhovno sodišče ZDA je v tem primeru razsodilo, da ni mogoče nikomur onemogočiti vpisa na univerzo zgolj na podlagi rasne pripadnosti, čeprav ta rasna skupina na sodi med rasne manjšine. Vrhovno sodišče je nadalje univerzi predlagalo, naj namesto rasnih kvot uporablja sistem, kjer bi bila rasna pripadnost zgolj eden od kriterijev, ki vplivajo na vpis na univerzo. To, kar je sodišče priporočilo, je politika upravljanja z različnostjo.

Mehka diskriminacija

Ugotovili smo torej, da je trda diskriminacija neposreden produkt procesov, ki se odvijajo v organizaciji. Na osnovi procesa ocenjevanja storilnosti sem poskusila pokazati, kako je lahko proces sam, tako rekoč po črki in duhu diskriminatoren do pripadnikov etničnih manjšin. Zato je trda diskriminacija neposreden rezultat teh procesov. Vendar diskriminacija je lahko tudi posreden rezultat teh procesov. To lahko pojasnim s primerom procesa ocenjevanja storilnosti, ki sem ga navedla v prejšnjem poglavju. Ugotovili smo, da je lahko znanje slovenskega jezika pomemben, relevanten kriterij ocenjevanja storilnosti na določenem delovnem mestu ali pa nepomemben, nerelevanten. Če je ta kriterij zanemarljivega pomena na tem delovnem mestu, potem smemo zanj trditi, da je lahko diskriminatoren do pripadnikov etničnih manjšin. Vendar obstaja še drug način, kako lahko pride do etnične diskriminacije v tem primeru. Nadrejeni, ki ocenjuje pripadnika etnične manjšine, se lahko diskriminatorno obnaša do njega in ga oceni slabše, kot bi ga, če bi pripadal večinskemu narodu. Tovrstnemu tipu diskriminacije pravimo mehka diskriminacija.

Mehka diskriminacija se pojavlja, ker sistemi, pravila, navodila in postopki, na katerih temelji organizacija, praviloma ne zmorejo urejati do potankosti ravnanja uslužbencev organizacije. Zato se lahko v organizaciji pojavljajo še drugi primeri etnične diskriminacije, ki sestavljajo **mehko diskriminacijo**. V nasprotju s trdo diskriminacijo, ki se pojavlja kot rezultat formalnih procesov in postopkov, je lahko mehka diskriminacija le indirektno povezana s formalnimi procesi in postopki. Mehka diskriminacija je namreč povezana predvsem z vedenji posameznika, ki uhajajo nadzoru formalnih postopkov delovanja organizacije in njenih uslužbencev. Poleg diskriminacije, ki je vpeta neposredno v sisteme organizacije, obstajajo namreč še drugi pojavi etnične diskriminacije, ki so bolj subtilni, prikriti, težje jih je zaznati in opredeliti, vendar niso zato nič manj škodljivi pripadnikom etničnih manjšin. V nadaljevanju bom poskusila osvetliti različne podvrste ali primere mehke diskriminacije v delovnem okolju.

Ena izmed omejitev obstoječega pojmovanja etnične diskriminacije je, da temelji etnična diskriminacija na ravnanjih, vedenjih in praksah. To pojmovanje etnične diskriminacije se torej razlikuje od definicije, ki vključuje tudi predsodke, obstoječe drže in stereotipe, ki se občasno prelevijo v diskriminatorno ravnanje ali ustvarjajo diskriminatorne učinke. Posredna in neposredna diskriminacija sta protizakoniti, predsodki, negativen odnos do etničnih manjšin in

stereotipno razmišljanje pa ne. Težava se pojavi, ko se stereotipi in predsodki prelevijo v subtilne pojave diskriminacije, ki so sicer subjekt pravnih postopkov, vendar se zaradi težav pri merjenju in dokazovanju tovrstnega obnašanja pogosto ne kaznuje. Vsi tovrstni subtilni pojavi etnične diskriminacije sodijo v mehko diskriminacijo.

V mehko diskriminacijo lahko torej sodi tudi besedni antagonizem, ki skupaj z nebesednimi oblikami sovraštva ustvarja sovražno vzdušje v delovnem okolju (Allport 1954, Essed 1997, Feagin 1991), to pa lahko negativno vpliva na uspešnost pripadnika etnične manjšine v delovnem okolju. Besednim in nebesednim oblikam sovraštva lahko sledijo tudi resnejše oblike škodljivega ravnanja, kot je npr. oviranje pri zaposlitvi ali onemogočanje pridobivanja zaposlitve (Dovidio et al. 2002, Fiske 1998) ali oviranje pri napredovanju v organizaciji. Tudi tovrstno oviranje sodi v mehko diskriminacijo, v kolikor je dovolj prikrito, da navidezno ne krši pravil delovanja organizacije. Druga podvrsta mehke diskriminacije lahko izvira iz t. i. čuta za diskriminacijo (Becker 1971). Tudi negativna nastrojenost do medrasnih stikov lahko namreč vpliva na trg delovne sile in na višino plač pripadnikov etničnih manjšin (Becker 1971, Borjas in Bronars 1989, Bowlus in Eckstein 2002). Izogibanje družbenim stikom (Pettigrew 1998) je na prvi pogled zelo nedolžno dejanje, vendar pa se, če se pojavlja na več življenjskih področjih, množi in lahko privede do dolgoročne segregacije. To lahko postane še posebej problematično v okoliščinah, kjer je mreženje zelo pomembno, kot npr. pri napredovanju na delovnem mestu (National Research Council 2004: 57).

V delovnem okolju obstaja torej cela vrsta primerov etnične diskriminacije, ki se ne ujame v pravno mrežo. Le kako je mogoče ugotoviti, da se intervjuvanec na intervjuju za napredovanje na novo delovno mesto odreže bistveno slabše kot kolega, zato ker ga je kadrovník venomer prekinjal, mu postavljaj manj vprašanj kot njegovemu kolegu ali pa je bil do njega pokroviteljski in nesramen (National Research Council 2004: 41). Takšno vedenje lahko pripelje do slabše komunikacije med kandidatom in kadrovníkom ter posledično do slabših izidov pri pripadnikih etničnih manjšin, ki v tem primeru redkeje napredujejo. K temu dodajmo, da je lahko takšno obnašanje kadrovníka namerno ali nenamerno. V primeru, da je to početje namerno, ga je kadrovníku, ki se protizakoničnosti svojega ravnanja zaveda, zelo težko dokazati. Vendar četudi je takšno obnašanje nenamerno, sodi prav tako v etnično diskriminacijo.

Podobna težava se lahko pojavi, ko se zaradi predsodkov in stereotipov svojih sodelavcev pripadnik etnične manjšine težje vključi v kolektiv organizacije. Če organizacijo razumemo kot

mrežo odnosov, ki sestavljajo politični sistem v malem (Pfeffer 1992, Kanter 1983), lahko dokaj hitro ugotovimo, da bo pripadnik etnične manjšine težje napredoval v organizaciji. Sooča se namreč z večjimi ovirami pri vzpostavljanju dobrih in trdnih vezi s sodelavci, ki mu lahko pomagajo pri gradnji lastne kariere v organizaciji. Pripadnik etnične manjšine tako lahko vstopa v delovno okolje z dodatnim, negativnim predznakom, ki ga njegovi kolegi, pripadniki večinskega naroda nimajo.

Zbir predsodkov in stereotipov članov organizacije ter primeri subtilne, težko dokazljive etnične diskriminacije lahko ovirajo uspešnost pripadnikov etničnih manjšin v delovnem okolju. Zadeva je toliko bolj pereča zaradi že omenjene kumulativnosti diskriminacije. Pripadniki etničnih manjšin se tako znajdejo v stalno se obnavljajočem začaranem krogu: njihovo uspešnost zavira obstoj izjemno subtilne diskriminacije, ki jo pogosto generirajo etnični predsodki in stereotipi. Posledično so manj uspešni kot so z njimi primerljivi kolegi, to pa povzroča povprečno slabšo uspešnost celotne etnične skupine. Zaradi omejenosti informacij, ki jih imajo kadrovniki in delodajalci pri sprejemanju odločitev, pa se tovrstna »značilnost« etnične skupine lahko prelevi v statistično diskriminacijo. Nadrejeni ali kadrovník se vede diskriminatorno do pripadnika etnične manjšine tako, da sprejema odločitve o nagrajevanju, napredovanju ali izobraževanju pripadnika etnične manjšine na osnovi podatkov o etnični skupini, v katero sodi uslužbenec. Ta pojav mehke diskriminacije se pogosto v literaturi označuje z nazivom statistična diskriminacija.

Statistična diskriminacija se pojavlja zaradi napačne predpostavke o popolni informiranosti odločevalca. Ta ima namreč o uslužbencu, o katerem sprejema odločitve, le omejeno število informacij, ki so praviloma nepopolne in ne vsebujejo vseh potrebnih podatkov za pravilno odločitev. Odločevalec se v takšnih okoliščinah opira na posploševanje kot način za pridobivanje potrebnih podatkov za pravilno odločitev. Če o posamezniku nima potrebnih podatkov, le-te črpa iz podatkov o etnični skupini, ki ji posameznik pripada. Tako s posploševanjem lastnosti etnične skupine na posameznika se nadrejeni ali kadrovník odloča o pripadniku etnične manjšine. Zato statistična diskriminacija¹⁶⁴ nastopi takrat, ko se posameznik ali organizacija odločata o

¹⁶⁴ Ponazorimo statistično diskriminacijo s primerom: privzemimo, da imamo na voljo podatke o uspešnosti delavcev na delovnem mestu »uradnik«. Ti statistični podatki nam npr. kažejo, da so v povprečju na delovnem mestu »uradnik« bolj uspešni uslužbenci slovenskega porekla kot uslužbenci neslovenskega porekla. Zaradi teh objektivnih razlik med uspešnostjo uslužbencev slovenskega in neslovenskega porekla se pri zaposlovanju kandidatov na delovno mesto »uradnik« odločamo raje za Slovence kot za ne-Slovence. Odločitev temelji torej na objektivnih, dejanskih statističnih podatkih. Ker pa ti podatki veljajo za skupini »Slovenci« in »ne-Slovenci«, ne veljajo pa za posameznike, ki so v postopku izbire kadrov, sodi tovrstno ravnanje v diskriminacijo. Temu pojavu natančneje pravimo statistična diskriminacija. Gre namreč za posploševanje (statističnih) značilnosti etnične

posamezniku (ali drugi organizaciji) na podlagi splošnih prepričanj (Arrow 1973, Coate in Loury 1993, Lundberg in Startz 1983), ki odsevajo dejanske porazdelitve značilnosti med različnimi skupinami. Čeprav se zdi tovrstno početje racionalno in ekonomsko upravičeno, je nesprejemljivo in nezakonito pri postopkih, kot je npr. napredovanje.

Rezultat delovanja predsodkov in stereotipov, v sozvočju s subtilnimi oblikami diskriminacije in statistično diskriminacijo pa je, da zaradi kumulativnosti diskriminacije vplivajo današnji (slabši) rezultati pripadnikov etnične manjšine na jutrišnje (etnično diskriminatorno) obnašanje organizacije in njenih članov do pripadnikov etnične manjšine (Coate in Loury 1993, Loury 1977, Lundberg in Startz 1998).

Temeljna razlika med statistično diskriminacijo in diskriminacijo, ki je nastala izključno kot posledica predsodkov in stereotipov je v naravi dejstev, ki predstavljajo osnovo za diskriminatorno vedenje. Medtem ko temelji statistična diskriminacija na dejanskih podatkih o etničnih skupinah, lahko predsodek definiramo kot

»[...] o drugih slabo misliti brez zadostnega razloga« (Allport 1954: 6).

»[...] thinking ill of others without sufficient warrant« (Allport 1954: 6).
--

V skladu z Allportovim videnjem je torej predsodek neke vrste antipatija do skupine ali osebe, ki je osnovana na napačnih in nefleksibilnih posplošitvah. Gre torej za neko napako v razmišljanju. Tudi stereotip je rezultat napake pri razmišljanju, saj predstavlja asociacijo značilnosti in lastnosti s skupinami in ljudmi. Stereotipi praviloma vključujejo določeno oceno o določeni skupini ali človeku. To so torej trditve, ki postavljajo v črno luč druge skupine in povečujejo lastno skupino. Lippman (1922) je opozoril, da je težava s stereotipi v bistvu ta, da delno, pristransko in neprimerno predstavijo drugo skupino ali človeka. Stereotipi so v skladu s tem pojmovanjem nekakšni okviri razmišljanja, ki jih imajo posamezniki in ki pačijo njihovo dožemanje realnosti. Zato stereotipi onemogočajo posameznikom, da bi druge doželi res takšne, kot so v resnici.

Stereotipi in predsodki so izjemno pomemben vir mehke diskriminacije v delovnem okolju. Včasih predstavljajo neposredni vir diskriminacije, ko uslužbenec organizacije deluje diskriminatorno do pripadnika etnične manjšine zaradi lastnih predsodkov in stereotipov. Synder

skupine, ki ji posameznik pripada, na posameznika, ki je v postopku izbire za napredovanje na delovno mesto »uradnik«.

in Uranowitz (1978) sta npr. ugotovila, da si ljudje z večjo verjetnostjo zapomnimo informacije o drugi osebi, ki so v skladu z našimi stereotipi o članih skupine, ki ji ta oseba pripada. Pripadniki večinskega naroda torej ne le, da imajo določene predstave o tem, kakšen je pripadnik etnične manjšine, temveč tudi z večjo verjetnostjo zadržujejo v spominu informacije, ki to predstavo potrjujejo. Ohranjajo torej tiste informacije o drugi osebi, ki se skladajo z njihovim prototipom etnične skupine, ki ji druga oseba pripada. Zadeva je še toliko bolj pereča, ker so načini, kako ljudje dojemajo situacije in procesirajo informacije, odvisni od njihovih predhodnih stereotipov (Duncan in Lalljee 1996). Ob tem velja še poudariti, da je lahko posameznik, ki se vede diskriminatorno do pripadnika etnične manjšine, v odnosu do pripadnika etnične manjšine »le« običajen sodelavec. Včasih pa ta odnos med sodelavcema ureja posebno razmerje moči, ki postavlja pripadnika etnične manjšine v nadrejeni ali podrejeni položaj. Davidson (1997) npr. ugotavlja, da se organizacije soočajo s težavami predvsem pri odkrivanju prikritih primerov etnične diskriminacije, katere vir so sodelavci ali nadrejeni. Odkrivanje mehke diskriminacije, ki je neposredno rezultat predsodkov in stereotipov nadrejenega je tako lahko še dodatno oteženo zaradi posebnega razmerja moči, ki postavlja pripadnika etnične manjšine v šibkejši položaj.

Pomembno je tu poudariti, da so predsodki zelo trdoživ pojav in ne izginjajo, temveč se spreminjajo in ohranjajo, tudi v delovnem okolju. »Premik namesto izginjanja« (Nastran Ule 1999: 323) je naslov članka, ki odlično ubeseduje proces preobrazbe predsodkov. V bistvu gre za to, da predsodki, in z njimi povezana diskriminacija, ne izginjajo, temveč se spreminjajo in premikajo. Nastran Uletova (1999: 323) npr. opozarja na kvalitativne spremembe predsodkov, kjer se antipatija do določenih etničnih skupin ne odraža več neposredno, temveč prikrito, s simboličnimi prijemi, predvsem pa skozi izogibanje stikov.

Predsodki in stereotipi sodelavcev in nadrejenih lahko torej pripadniku etnične manjšine bistveno otežijo vklapljanje v delovno okolje in z ustvarjanjem nenaklonjenega vzdušja lahko ključno vplivajo na njegovo uspešnost v delovnem okolju. Nadalje lahko pripadnik etnične manjšine v organizaciji počasneje napreduje zato, ker nadrejeni ali oseba, odgovorna za izobraževanje, izvaja etnično diskriminacijo pri usposabljanju. Nadrejeni lahko pripadnika etnične manjšine usposablja manj pogosto in manj učinkovito kot njegove kolege na primerljivih delovnih mestih. Pripadnik etnične manjšine je zato na notranjih razpisih manj uspešen, saj ni zmožni osvojiti potrebnih znanj in veščin, ki bi mu omogočale napredovanje v enaki meri kot njegovim kolegom, pripadnikom večinskega naroda. Robinson in Bennett (1997: 10-11) opozarjata, da obstaja tudi določena vrsta odklonilnega vedenja, ki je naperjena zoper druge osebe v delovnem

okolju. Poimenovala sta jo »politično odklonilno obnašanje« (Robinson in Bennett 1995: 566) in zajema opravljanje, sprožanje negativnih govoric o nekom ali nepravilno pristranskost. Gre torej za vedenje, katerega cilj je postaviti drugo osebo v družbeno ali »politično« neugoden položaj v delovnem okolju. Neuman in Baron (1998: 397) zelo podoben pojav poimenujeta izražanje sovražnosti. Ta vedenja so primarno simbolična narave ali pa se pojavljajo v obliki ustnih sporočil, kot so npr. geste, facial expressions, in besedni napadi (Neuman in Baron 1998: 397). Vse te oblike agresije so na prvi pogled postranskega pomena, vendar je njihova emocionalna cena lahko visoka (Kinney, 1993 v Neuman in Baron 1998: 397).

Seveda se politično odklonilno obnašanje ali izražanje sovražnosti lahko pojavlja do različnih uslužbencev v delovnem okolju. Vendar ko je to politično odklonilno obnašanje ali izražanje sovražnosti posebej vperjeno v pripadnike etnične manjšine, tedaj ta pojav že sodi v etnično diskriminacijo.

To so torej najbolj običajni primeri, kako so lahko predsodki in stereotipi neposredno vir diskriminacije v delovnem okolju. Obstajajo pa primeri, ko prihaja v delovnem okolju do etnične diskriminacije skozi običaje, uzance ali celo nepisane norme vedenja, ki so po vsej verjetnosti nastali zaradi predsodkov in stereotipov, ohranjajo se pa predvsem zaradi navade ali pa zato, ker je to nek ustaljen, običajen način dela in vedenja.

Povezana s predsodki in stereotipi so tudi določena nepisana pravila in običaji, ki prav tako lahko ustvarjajo etnično diskriminacijo v delovnem okolju. To so običaji, uzance, ki jih uslužbenci črpajo iz drugih, ne-delovnih okolij in jih preslikujejo v svojo delovno realnost. Gre torej za vzorce obnašanja, ki se v organizaciji pojavljajo zato, ker obstajajo v drugih domenah življenja posameznika. Posameznik, ki ne sodi v etnično manjšino, je v tem primeru sredstvo, s katerim se etnična diskriminacija iz drugih okolij preslikuje in obnavlja tudi v delovnem okolju. Pripadnik etnične manjšine pa je v tem primeru objekt, na katerega se prenašajo odnosi, preslikani iz drugih okolij. Ti običaji in uzance lahko zajemajo vse od vicev o »Mujotu in Hasotu«, pa do sovražnih drž do pripadnikov določenih etničnih manjšin.

Ob tem je pomembno poudariti, da so lahko številne uzance povsem nedolžna dejanja, ki jih ni mogoče označiti kot diskriminacijo. Težava se z vidika preučevanja etnične diskriminacije pojavi takrat, ko pripadnik etnične manjšine te običaje in uzance dojema kot etnično diskriminacijo. Možnih vzrokov za takšno dojemanje je seveda lahko zelo veliko in pokrivajo

dejansko ves spekter možnih vzrokov, ki se razprostira med pripadnikom etnične manjšine in osebo, ki izvaja običaj/e ali uzanco/e. Na eni strani spektra je pripadnik etnične manjšine, ki te uzance doživlja kot etnično diskriminacijo. To pa je lahko povezano s številčnostjo in pogostostjo tovrstnih uzanc, običajev oziroma z vprašanjem, ali tvorijo te uzance in običaji za pripadnike etničnih manjšin posebno, drugačno stvarnost, ki si je ne želijo. Lahko pa je seveda tudi povezano z osebnostmi značilnostmi posameznika, ki ta dejanja doživlja kot etnično diskriminacijo. Na drugi strani spektra pa je posameznik, ki se bodisi ne zaveda učinka, ki ga imajo tovrstne uzance in običaji na pripadnika etnične manjšine, bodisi jih subtilno izkorišča z namenom, da bi etnično diskriminiral, ustvarjal sovražno okolje, šikaniral ali povečeval družbeno distanco do pripadnika etnične manjšine.

Če se za trenutek oddaljimo od posameznika kot glavnega akterja, ki izvaja te uzance in običaje, lahko ugotovimo, da so te uzance in običaji dejansko odraz neke kulture, ki je lastna določeni družbi. Raziskovalci, kot so npr. Hofstede (1980), Aiken in Bacharach (1979) ali Trompenaars (1992) so ugotovili obstoj številnih razlik v delovnem okolju med državami in celinami ter to pripisali kulturnim razlikam. Čeprav se tovrstne raziskave ne osredotočajo specifično na zaznavanje razlik med etničnimi skupinami v delovnem okolju, prav gotovo napeljujejo na vprašanje, ali obstaja v določeni družbi v določenem času takšna kultura, ki spodbuja določeno obnašanje do določene etnične skupine, kar se preslikuje tudi v delovnem okolju.

Poleg vzorcev obnašanja, ki se v organizaciji pojavljajo zato, ker obstajajo v drugih domenah življenja posameznika, lahko predstavljajo pomemben primer mehke diskriminacije tudi vzorci obnašanja, na katerih temelji delovanje organizacije in njenih članov. V mehko diskriminacijo sodi etnična diskriminacija, ki je vpeta v vse nivoje organizacijske kulture in se odraža skozi obnašanje uslužbencev v delovnem okolju. Organizacijska kultura praviloma zajema tri nivoje: artefakte, vrednote, ki jih organizacija podpira, in osnovne predpostavke (Schein 1985). V artefakte sodijo vse tiste pojavne oblike kulture, ki jih lahko nekdo vidi, čuti ali sliši, ko je v organizaciji. Artefakti so kot nekakšni simboli, ki odražajo organizacijo. Zajemajo procese in strukture organizacije (Schein 1992). Vrednote se kažejo skozi strategijo, cilje in filozofijo organizacije (Schein 1992). Osnovne predpostavke pa so nezavestna, samoumevna prepričanja in percepcije, misli ali občutki, ki vodijo delovanje članov organizacije (Schein 1992).

Močna, skupna organizacijska kultura omogoča organizaciji, da zmanjšuje negotovost, tako da npr. pospešuje nastanek skupnega sistema interpretiranja za člane organizacije (Trice in Beyer

1993). Poleg tega organizacijska kultura ustvarja družbeni red, tako da je članom organizacije jasno, kaj se od njih pričakuje (Trice in Beyer 1993). Nadalje ustvarja organizacijska kultura kontinuiteto, tako da ohranjuje vrednote in nepisana pravila preko generacij članov organizacije ter ustvarja kolektivno identiteto in predanost, tako da lažje združuje člane (Trice in Beyer 1993). Organizacijska kultura ima močan učinek na delovno moralo, predanost in produktivnost posameznikov, fizično zdravje in emocionalno blagostanje (Kozlowski et al. 1993). Pri preučevanju etnične diskriminacije v delovnem okolju pa nas zanima predvsem to, kdaj lahko postane organizacijska kultura disfunkcionalna do te mere, da v delovnem okolju spodbuja etnično diskriminacijo.

Organizacijska kultura lahko krepi kolektivno identiteto na tak način, da spodbuja konformnost članov organizacije. Pripadnik etnične manjšine je lahko zaradi svojega etničnega porekla, materinega jezika, barve kože ipd. manj podoben drugim članom organizacije. Ta različnost je lahko samo površinska, navidezna, lahko pa sega tudi globlje in zajema vrednote in vedenjske vzorce pripadnika etnične manjšine. Pripadnik etnične manjšine je lahko v tem primeru dlje od konformnega ideala organizacije kot pripadnik večinskega naroda in ga lahko zato organizacija ali njeni člani »kaznujejo« z izvajanjem mehke diskriminacije. Zaradi obstoječe organizacijske kulture je pripadnik etnične diskriminacije enostavno manj primeren za napredovanje ali za usposabljanje.

Druga vrednota, ki lahko globoko vpliva na položaj pripadnika etnične manjšine v delovnem okolju, je trdnost, žilavost članov organizacije. Nekatere organizacije imajo takšno kulturo, da le žilavi člani ostanejo in preživijo v takšni organizaciji. Takšna kultura je seveda popolnoma nedovzeta za kakršnokoli odkrivanje etnične diskriminacije, saj bi se član, ki bi ga »zmotila« takšna »malenkost« (t.j. etnična diskriminacija), ne zdel dovolj žilav in trden, da bi bil vzoren član organizacije. Pod krinko trdnosti in žilavosti se torej lahko skriva cel spekter diskriminacij – etničnih in drugačnih -, ki jih dejansko organizacijska kultura prikriva in spodbuja. Zato je lahko organizacijska kultura tudi vir mehke etnične diskriminacije v delovnem okolju.

Nazadnje je treba omeniti, da mehko diskriminacijo v delovnem okolju lahko sestavlja še sklop nepisanih pravil in običajev, ki so lahko posebej diskriminatorni do pripadnikov etničnih manjšin. Sem sodijo npr. pravila in postopki ravnanja v organizaciji, ki niso zapisani in formalizirani, temveč obstajajo kot organizacijske rutine (Dosi et al. 2000). Organizacijske rutine

lahko torej opredelimo kot tista nepisana pravila, na katerih temelji delovanje organizacije in njenih članov.

Iz tega kratkega orisa mehke in trde diskriminacije je razvidno, da trda diskriminacija izvira iz formalnih, ponavadi zapisanih procesov, ki opredeljujejo delovanje organizacije. V nasprotju s tem se mehka diskriminacija pojavlja predvsem v medosebnih odnosih in pri tistih vidikih delovanja organizacije, ki niso vpeti v formalne, zapisane procese delovanja le-te. Zaradi tega je ugotavljanje in merjenje trde diskriminacije veliko bolj enostavno v primerjavi z odkrivanjem mehke diskriminacije.

3. Ugotavljanje in merjenje etnične diskriminacije

Ugotavljanje in merjenje etnične diskriminacije je izjemnega pomena iz dveh razlogov. Prvič, ker je o pojavu, ki ga preučujemo, smiselno in zelo uporabno imeti kak dokaz, pokazatelj ali vsaj dvoumen znak, da ta pojav obstaja. In drugič, ker se na podlagi teh podatkov pripravljajo politike za preprečevanje in odpravljanje diskriminacije – politike, ki so sredstvo za izboljšanje družbene integracije manjšin, in ki preprečujejo, da bi se etničnost povezovala s slabšim družbenim položajem, ki je temelj etničnih konfliktov in rasizma (Castles 2002: 163). To so tudi politike, ki jih mora sprejeti in aplicirati Republika Slovenija na osnovi njenih obveznosti, ki izvirajo iz že omenjenih Direktiv Ministrskega sveta Evropske Unije št. 2000/43/EC in 2000/78/EC. Da lahko tovrstne politike čim bolj uspešno preprečujejo in odpravljajo etnično diskriminacijo, morajo temeljiti na zanesljivih podatkih in predpostavkah, ki odsevajo realno stanje na področju etnične diskriminacije v Republiki Sloveniji.

Za raziskovanje etnične diskriminacije so različne znanstvene vede razvile kopico raziskovalnih tehnik. Zbirko raziskovalnih tehnik je mogoče razporediti v štiri skupine: poskusi v laboratorijih; študije na terenu; analize anket in poročil ter drugih administrativnih popisov; analize podatkov, ki so bili pridobljeni z opazovanjem, in naravni poizkusi (National Research Council 2004: 5). S pomočjo teh metod je mogoče pojasniti različne vidike in lastnosti etnične diskriminacije v določeni družbi. Vse metode pa seveda niso enako uporabne pri preučevanju etnične diskriminacije v delovnem okolju.

S poskusi v laboratorijih npr. ugotavljamo verjetnost, da se v določenih okoliščinah pripeti etnično diskriminatoren dogodek. Z njimi predvsem preučujemo in preverjamo modele, ki ponazarjajo miselne procese ljudi, ki vodijo v diskriminacijo. Tudi pri preučevanju etnične diskriminacije v delovnem okolju so poskusi v laboratoriju izjemno pomembni, saj omogočajo spoznavanje kognitivnih procesov, ki vodijo uslužbencev do diskriminatornih dejanj v škodo svoji podrejenih, sodelavcev ali celo nadrejenih.

Raba študij na terenu je najbolj pomembna na področju stanovanjskih politik in odkrivanje etnične diskriminacije pri zaposlovanju. Revizija ali parno testiranje se odlično obnesejo pri merjenju diskriminacije na omejenih trgih nepremičnin. Tako se npr. pri istih nepremičninskih agencijah ločeno oglasijo popolnoma primerljivi pari pripadnikov večinskega in manjšinskega

etničnega porekla. S pomočjo parnega testiranja pa je mogoče ugotoviti, kako se obnašajo delodajalci. Delodajalci prejmejo življenjepise, ki so si po izkušnjah in izobrazbi kandidatov podobni, ti pa se razlikujejo po imenu in kraju rojstva na tak način, da je razvidno, da je eden izmed njiju pripadnik večinske etnične skupnosti, drugi pa manjšinske. Seveda tovrstne študije merijo le neposredno vrsto diskriminacije in ne povedo, koliko služb dejansko dobijo pripadniki etničnih manjšin. Rezultat teh študij je, da diskriminacija obstaja, ni pa jasno, koliko je in če je dovolj, da bi v ta namen nekaj storili. Šibka točka teh študij je njihova etična spornost, saj temeljijo na domnevni prevari.

Bogat nabor spremenljivk ponujajo tudi zbiri podatkov na državni ravni, kot so npr. stopnja izobrazbe, tip zaposlitve, višina dohodkov in zdravstveno stanje. Te spremenljivke pa lahko vplivajo na posameznikov položaj v družbi. Zaradi številčnosti teh spremenljivk nam ti zbiri podatkov pomagajo oceniti in razumeti, zakaj se pojavljajo razlike med družbenim in političnim položajem posameznih etničnih skupin. Pomagajo torej odkrivati vzroke etnične diskriminacije.

Domet etnične diskriminacije nam pomagajo razumeti poročanja pripadnikov etničnih manjšin o odnosu do njih ter izpovedi o domnevnem doživljanju etnične diskriminacije. Domet in oblike etnične diskriminacije pojasnjujejo tudi poročila o diskriminatornih dejanjih v administrativnih zapisih. Tovrstno raziskovanje na področju etnične diskriminacije je izjemno pomembno, saj se pojavne oblike predsodkov in diskriminatornega obnašanja s časom spreminjajo in postajajo subtilnejše. Treba je torej oblikovati vedno nove in spremenjene oblike raziskovalnih vprašanj o etničnih odnosih in domnevnih izkušnjah etnične diskriminacije. Tovrstna poročanja in zapisi nam pomagajo predvsem ugotoviti, kje se pojavlja etnična diskriminacija, in preveriti, kolikšen je domet, s katerim diskriminacija prispeva k razlikam med rasnimi in etničnimi skupinami. Za ugotavljanje obstoja diskriminacije potrebujemo predvsem kvalitativne, za preverjanje dometa diskriminacije pa kvantitativne podatke. S prvimi ugotavljamo, kje se sploh pojavlja diskriminacija, z drugimi pa, kolikšen je njen obseg.

Pri preučevanju etnične diskriminacije se praviloma vedno pojavljajo težave z razpoložljivostjo ali dostopnostjo potrebnih podatkov. Etnična diskriminacija sodi med srednje občutljive teme, kjer pa je zbiranje podatkov večkrat podvrženo prostovoljnemu sodelovanju, prepovedano ali že »znak« diskriminacije. To lahko predstavlja pomembno oviro pri ugotavljanju, ali prihaja v delovnem okolju do etnične diskriminacije. V organizacijah namreč le izjemoma obstajajo podatki o tem, kolikšen delež uslužbencev sestavljajo pripadniki etničnih manjšin in kako le-ti

napredujejo po organizacijski lestvici, kakšni so njihovi dohodki in nagrade, kako pogosto se udeležujejo izobraževanj in usposabljanj, ipd. Brez teh podatkov o pripadnikih etničnih manjšin pa ni mogoče primerjati pripadnikov večinske etnične skupnosti s pripadniki etničnih manjšin ter ugotoviti, ali obstajajo v delovnem okolju razlike med pripadniki različnih etničnih skupin, ki bi lahko odsevale etnično diskriminacijo.

Na ravni metod je treba poudariti, da obstajajo (zakonsko določene) **omejitve**,¹⁶⁵ ki raziskovalcem preprečujejo, da bi prišli do zanesljivih, trdnih pokazateljev o stanju na področju etnične diskriminacije. Vzemimo kot primer preučevanje posredne diskriminacije, kjer npr. na videz nevtralen predpis ali kriterij postavi osebe z določenim etničnim poreklom v manj ugoden položaj v primerjavi z drugimi osebami.

Preprečevanje in odpravljanje tovrstne etnične diskriminacije torej temelji na predpostavki, da obstajajo kriteriji,¹⁶⁶ ki posredno povzročajo etnično diskriminacijo. Te posledice merimo na podlagi merjenja položaja etnične skupnosti v primerjavi s primerjalno (npr. večinsko etnično) skupino (Simon 2004: 18). Če želimo posredno etnično diskriminacijo preprečiti in odpraviti, moramo ugotoviti, kateri so ti na videz nevtralni, a vendar dejansko diskriminatorni kriteriji, predvsem pa je treba popisati preučevane subjekte na podlagi etnične pripadnosti. Preučevanje posredne etnične diskriminacije torej zahteva (predpostavlja) definicijo skupin na podlagi »prepovedanih«¹⁶⁷ lastnosti, popisovanje posameznih lastnosti in njihovo zbiranje v primerjalne tabele, ki omogočajo ponazoritev skupin. Treba je ugotoviti statistične razlike in diferenciale ter pokazati relevantne lastnosti / razlike na podlagi primernih kazalcev. Tako lahko ugotovljamo

¹⁶⁵ V zvezi z zakonskimi omejitvami zbiranja tovrstnih podatkov je smiselno opozoriti, da 61. člen Ustave Republike Slovenije (Ur. l. RS, št 33/91) določa, da »vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«. Vsakdo ima torej pravico, da izraža lastno etnično pripadnost, kar pomeni, da ne obstaja nek seznam prebivalstva, ki zajema evidenco etničnega ali narodnega porekla. 38. člen Ustave RS zagotavlja varstvo osebnih podatkov. V skladu s tem členom je prepovedana uporaba osebnih podatkov v nasprotju z namenom njihovega zbiranja. Nadalje Zakon o varstvu osebnih podatkov (Ur. l. RS, št. 59/99, tudi nov Zakon o Varstvu osebnih podatkov, Ur. l. RS št 86/2004) v tretjem odstavku 8. člena določa, da »... Osebnih podatki, ki so povezani z narodnim, rasnim in drugim poreklom, političnimi in drugimi verskimi prepričanji, izobrazbo, zdravstvenim stanjem razen nalezljivih bolezni, ter spolnim vedenjem, se smejo zbirati tudi od drugih oseb ali pridobivati in povezovati iz že obstoječih zbirk osebnih podatkov samo ob pisni privolitvi posameznika, na katerega se nanašajo, razen če uporabnik osebnih podatkov namerava uporabljati osebne podatke za statistične ali raziskovalne namene v obliki, ki ne omogoča identifikacije posameznikov, pri čemer mora biti določena zbirka in vrsta osebnih podatkov ter način zbiranja.« (Medvešek in Hafner - Fink 2004: 3)

¹⁶⁶ Tak kriterij so lahko npr. omejitve o višini kandidatov pri zaposlovanju stewardov ali gasilcev. Določitev potrebne višine kandidata je navidezno nevtralen kriterij, ki posredno lahko ustvarja etnično diskriminacijo. V tem primeru prihaja do posredne etnične diskriminacije, če so pripadniki etnične manjšine v povprečju nižji od pripadnikov večinskega naroda in če določena višina ni nujna za dobro opravljanje dela stewarda ali gasilca.

¹⁶⁷ Med »prepovedane« lastnosti lahko sodijo etnično poreklo, etnična pripadnost, etnična pripadnost staršev, barva kože, materni jezik, ipd.

neugodno obravnavo določenih etničnih skupin, ne da bi za to morali dokazovati poseben diskriminatorni namen in ne da bi identificirali mehanizme, ki povzročajo diskriminacijo. Obstoječa razlika v rezultatih in nepojasnenost njene narave¹⁶⁸ že nakazuje obstoj posredne diskriminacije. Težava je seveda v tem, da so podatki o etnični pripadnosti sila kočljiva zadeva, njihova raba in pridobivanje pa često zakonsko omejena. Pri preučevanju posredne diskriminacije nas lahko torej pomanjkanje temeljnih podatkov o etnični pripadnosti in zakonske omejitve v zvezi z zbiranjem in njihovo rabo znatno omejujejo. Z vidika raziskovalca je torej imperativ za zbiranje podatkov o etnični pripadnosti zelo močan, malodane neobhodno potreben za posredovanje tistih zanesljivih in trdnih pokazateljev, ki so potrebni za sprejemanje politik na področju preprečevanja in odpravljanja etnične diskriminacije. Posredno diskriminacijo lahko torej ugotavljamo na podlagi negativnih posledic za osebe, ki naj bi pripadale etnični ali rasni skupini.

Podatki o etnični pripadnosti so pomembni za nadziranje in razumevanje razvijajočih se razlik in trendov med različnimi etničnimi skupinami (National Research Council 2004, 4). Velika ovira za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije je pomanjkanje občutljivih podatkov. Zastavljene ukrepe in politike je treba torej snovati, ocenjevati in preučevati z upoštevanjem tega, da so zaradi pomanjkanja podatkov rezultati relativni, če že ne popolnoma vprašljivi. Pojavi se paradoks, ki ga je Komisija za rasno enakopravnost na Dunaju ubesedila takole: *»Voditi politiko enakopravnosti, ne da bi spremljali etnične pripadnosti, je isto, kot da bi stremeli k dobremu finančnemu upravljanju, ne da bi poznali finančno stanje«* (Migrants, Minorities and Employment in the United Kingdom 2002: 37).

Pa vendar, če odmislimo zgolj raziskovalno-metodološki vidik, obstaja zelo močan imperativ tudi zoper tovrstno zbiranje podatkov. Poleg že navedenih kulturnih in zgodovinskih razlogov za zavračanje zbiranja teh podatkov obstaja še nek vsebinski razlog. Kategorizacija na rasni ali etnični podlagi lahko namreč sproža rabo stereotipov in vodi v diskriminatorno vedenje (Bargh

¹⁶⁸ Ni vprašanje, ali obstajajo razlike med etničnimi skupinami – višje stopnje revščine, brezposelnost, stanovanjska segregacija, nižja povprečna izobrazba. Te razlike pa same po sebi še ne pomenijo, da gre za etnično diskriminacijo. Lahko so rezultat zgodovinskih učinkov rasnega in etničnega izključevanja in diskriminacije, ki še vedno učinkujejo, lahko so na delu drugi dejavniki ali kombinacija sedanje in pretekle diskriminacije in drugih dejavnikov. Temeljni namen merjenja etnične diskriminacije je zato ugotavljanje vzrokov za različne izide. Različne metode so pri prikazovanju, ali bi bil obstoječi negativni izid za posameznika drugačen, če bi bila njegova etnična pripadnost drugačna, različno uspešne. To je tako, ker je diskriminatorno dejanje težko neposredno opaziti in ga je zato treba ugotavljati posredno, oziroma o njem sklepati na podlagi tega, ali bi bil obstoječi negativni izid za posameznika drugačen, če bi bila njegova etnična ali rasna pripadnost drugačna. Zato ima vsaka metoda prednosti in slabosti pri ugotavljanju vzročnosti, da je neugoden izid rezultat etnično ali rasno utemeljenega diskriminatornega obnašanja.

et al. 1996). Po eni strani raziskovalec potrebuje čim bolj kvalitetne podatke za preučevanje etnične diskriminacije, kar vodi v pripravo politik za preprečevanje in odpravljanje etnične diskriminacije. Vendar pa – paradoksalno – lahko z zbiranjem tovrstnih podatkov povzroča še dodatno kategorizacijo, ki lahko vodi v krepitev etnične diskriminacije.

Poleg pomanjkanja zaželenih podatkov o etnični pripadnosti, ki so temelj odkrivanja etnične diskriminacije na podlagi analize anket, popisov in administrativnih poročil, se težave pri odkrivanju etnične diskriminacije pojavljajo tudi pri metodah, kjer se uporabljajo poročanja in izpovedi o doživljanju diskriminacije. Še posebej kadar je diskriminacija zelo subtilna, je raziskovalec zelo hitro na spolzkih tleh percepcij in občutkov, ki jih je težko spremeniti v objektivna dejstva za pripravo politik. Kako meriti, ali se pripadnika etnične manjšine sodelavci namerno izogibajo zato, ker pripada določeni etnični skupnosti? In ali se ga ne izogibajo zato, ker ni prijeten, prijazen, je sovražno razpoložen, ima defenzivno držo do sodelavcev, se ne zna primerno obnašati, ne skrbi za osebno higieno in urejenost, itn.? Kako »to« pravkar opisano situacijo primerjati z drugo, kjer je oseba vsaj približno enako sovražno razpoložena, neprijazna, neprijetna, ima neko defenzivno držo do sodelavcev, se ne zna primerno obnašati, ne skrbi za osebno higieno in urejenost, vendar pripada večinski etnični skupini? Ne glede na to, zakaj se ga izogibajo, ostane dejstvo, da ima lahko tovrstno obnašanje sodelavcev na posameznika hude posledice pri vključevanju v delovno okolje, pozneje pa pri napredovanju, ocenjevanju storilnosti, nagrajevanju, morda celo pri odločitvah o morebitnem odpuščanju.

Vsa ta vprašanja postanejo še bolj pereča pri raziskovanju etnične diskriminacije v delovnem okolju. Ko raziskujemo etnično diskriminacijo v le eni domeni, kot je npr. delovno okolje, namreč pozabljamo na etnične diskriminacije v drugih domenah, ki lahko v večjem delu celo pojasnjujejo diskriminacijo v tej domeni. Ponovno se za trenutek vrnimo na ugotovitev, da razlike v izidih glede na etnično pripadnost niso zadosten dokaz za velikost ali celo prisotnost etnične diskriminacije v kateri koli posebni domeni (National Research Council 2004: 48). Te razlike so lahko rezultat katerega koli dejavnika ali skupka teh dejavnikov, ki lahko ali pa tudi ne vključuje rasno ali etnično diskriminacijo v tej domeni. Tako lahko npr. etnična neravnovesja na trgu delovne sile (npr. pri višini osebnih dohodkov, pridobivanju zaposlitve, odstotku brezposelnosti) odsevajo razlike v kakovosti šol in uspešnosti med šolanjem bolj kot katero koli namerno etnično diskriminacijo na trgu delovne sile. Razlike na trgu delovne sile so torej lahko odraz etnične diskriminacije v tisti domeni v tistem času (razlike v osebnem dohodku), vendar tudi etnične diskriminacije v predhodnih interakcijah (npr. pretekle izkušnje na trgu delovne sile)

in v drugih domenah, kot je npr. usposabljanje (National Research Council 2004: 49). Ne glede na to pa nam vztrajna prisotnost in obnavljanje razlik po etnični pripadnosti pomagajo razumeti, kateri dejavniki povzročajo to razliko, in ugotoviti, ali se med njimi pojavlja tudi etnična diskriminacija. Čeprav nam tovrstni primeri lahko pokažejo, da ne prihaja do diskriminacije, nas napeljujejo na to, kaj opazovati, kje iskati vzroke teh razlik in nas usmerjajo v razmišljanje, ali do diskriminacije prihaja v drugih domenah življenja.

4. Metodologija

Metodološka zasnova raziskave

Raziskava temelji na študiji primera treh organizacij v Republiki Sloveniji: javni upravi, policiji in vojski. V pretres sem vzela vsako od omenjenih organizacij in preučila ukrepe in politike, ki jih udeležujejo na področju preprečevanja in odpravljanja diskriminacije. Pridobljene informacije o mehanizmih, ukrepih ali politikah, ki so jih organizacije vzpostavile za preprečevanje in odpravljanje diskriminacije sem primerjala z dejanskim stanjem na področju etnične diskriminacije v treh organizacijah. Ker je raziskovanje etnične diskriminacije v delovnem okolju zaradi pomanjkanja podatkov zelo problematično, sem pri odkrivanju etnične diskriminacije uporabila kvalitativno analizo in izvajala globinske intervjuje.

Poglobljeni intervjuji so bili namenjeni pridobivanju naslednjih podatkov:

1. Ugotavljanju, ali je položaj pripadnikov etničnih manjšin enak položaju pripadnikov večinskega naroda v dotični organizaciji, in specifično, ali imajo pripadniki etničnih manjšin in pripadniki slovenskega naroda enake možnosti usposabljanja, izobraževanja in napredovanja, ter ali so enako obravnavani pri nagrajevanju;
2. ugotavljanju posameznikove izkušnje o morebitni etnični diskriminaciji v organizaciji, s posebnim poudarkom na etnični diskriminaciji na področju izobraževanja in usposabljanja, nagrajevanja in napredovanja; ugotavljanju posameznikove izkušnje o morebitnih prikritih pojavih etnične diskriminacije;
3. ugotavljanju posameznikove ocene o stanju na področju etnične diskriminacije v organizaciji;
4. ugotavljanju, kateri so viri etnične diskriminacije v organizaciji;
5. ugotavljanju, kako je (ali bi) posameznik ravnal v primeru, da je (ali bi) doživel etnično diskriminacijo.

Ob tem bi rada opozorila, da tovrstna kvalitativna analiza ne omogoča, da bi iz nje pridobila zanesljive, utemeljene splošitve. Zato rezultati raziskave ne morejo ponuditi nekih občnih resnic o stanju na področju etnične diskriminacije v Republiki Sloveniji. Je pa prav gotovo prednost tovrstnega raziskovanja v globini, s katero preučuje etnično diskriminacijo. S tem

omogoča odkrivanje novih pojavnih oblik etnične diskriminacije in torej zanesljivo smernico za nadaljnje, kvantitativno raziskovanje tega pojava.

Izvedba globinskih intervjujev

Z izvajanjem globinskih intervjujev sem želela ugotoviti, ali obstoječe organizacijske politike in ukrepi uspešno preprečujejo in odpravljajo etnično diskriminacijo v javni upravi, voški in policiji. Intervjuje sem izvajala pretežno s pripadniki etničnih manjšin v omenjenih organizacijah. Za pripadnike etničnih manjšin sem štela vse tiste, ki se tako sami opredeljujejo. Mednje sodijo tako pripadniki avtohtonih narodnih ali etničnih manjšin, kot tudi pripadniki novodobnih manjšin, t.j. priseljenci in njihovi potomci. Sogovornike sem izbirala na podlagi metode snežne kepe. Poleg pripadnikov etničnih manjšin sem v teh organizacijah intervjuvala tudi posameznike, ki lahko s svojim posebnim znanjem ali zaradi položaja, ki ga zavzemajo ali so ga zavzemali v organizaciji, posredujejo pomembne podatke o etnični diskriminaciji v obravnavani organizaciji. Načrtovala sem 7-10 intervjujev v vsaki izmed treh organizacij.

Izvedba raziskave se je po številu intervjuvancev in etnični sestavi le-teh nekoliko razlikovala od zastavljene. Ugotovila sem, da se tri organizacije, ki sem jih vzela v pretres, med seboj precej razlikujejo. Zato je bilo potrebno izvajanje raziskave nekoliko prilagoditi vsaki organizaciji.

Še najbolj v skladu z načrtom se je odvijalo raziskovanje javne uprave. V javni upravi sem opravila 12 intervjujev z uslužbenci iz državne uprave, lokalne uprave in enega javnega zavoda. Po funkcijah, ki jih opravljajo, in dobi opravljanja le-teh se medsebojno zelo razlikujejo. Vzorec zajema uslužbenko, ki je na položaju tajnice šele eno leto, pa vse do uslužbenke, ki je v javni upravi več kot 20 let. V povprečju pa je bilo v vzorcu več intervjuvancev, ki so v javni upravi zaposleni 10 ali več let. Vsi intervjuvanci v javni upravi so iz vrst novodobnih etničnih manjšin oziroma se tako opredeljujejo.

Intervjuvanci so bili povabljeni na neformalni pogovor za pridobivanje podatkov, ki jih potrebujem pri svoji raziskavi. Kot predmet pogovora sem potencialnim intervjuvancem navedla odnose v službi, predvsem odnose do pripadnikov etničnih manjšin. Potencialnim intervjuvancem sem posredovala še zagotovilo o popolni anonimnosti sodelovanja pri raziskavi. Čas intervjuja sem prepustila na izbiro intervjuvancu, predlagala pa sem neformalno lokacijo, ki ni bila povezana niti z intervjuvančevim niti mojim delovnim mestom. Razen enega intervjuja so

se vsi intervjuji v javni upravi odvijali izven delovnega časa uslužbencev. Podobno se je le en intervju odvijal na delovnem mestu intervjuvanke (vendar izven njenega delovnega časa).

Raziskovanje je uspešno potekalo z metodo snežne kepe. Na začetku sem stopila v stik z dvema osebama, ki sta mi priporočili tri naslednje potencialne sogovornike. V nadaljevanju se je raziskava odvijala tako, da mi je skoraj vsak naslednji intervjuvanec priporočil eno osebo, s katero sem izvajala intervju. Priporočilo mi je bilo, razen pri dveh uslužbencih, posredovano šele takrat, ko je sodelujoči v raziskavi vprašal osebo, ali bi bila pripravljena sodelovati v raziskavi in od nje prejel pozitiven odgovor. Le dvakrat sem z navedbo priporočila intervjuvanca sama najprej stopila v stik s priporočeno osebo. Enkrat uspešno, drugič neuspešno. Kot neuspešni stik sem opredelila nepripravljenost za sodelovanje v raziskavi. Ob tem velja omeniti, da je med stiki pri vseh treh organizacijah, ta edini neuspešni stik v javni upravi sprožil pri potencialni intervjuvanki burno reakcijo. Intervjuvanka je dojela zagotovila o anonimnosti in zaupnosti pogovora kot namigovanje, da bi lahko o svojih sodelavcih govorila za njihovim hrbtom in brez njihove prisotnosti. Ob tem je opozorila, da opravlja delo, ki jo zavezuje k molčečnosti in da je zakonsko točno določeno, s kom sme v zvezi s svojim delom komunicirati ter da raziskovalno delo zagotovo ne sodi v ta seznam.

Anonimnost in poudarjanje zaupnosti pogovora je bilo pri pridobivanju intervjuvancev v javni upravi zelo pomembno. Dve intervjuvanki sta sicer poudarili, da jima to sploh nič ne pomeni, 5 intervjuvancev pa me je med intervjujem, praviloma na začetku ali koncu le-tega opozorilo, da bi res prosili, da ostanejo anonimni. Enkrat je bilo v podporo prošnji o anonimnosti navedeno, da ima oseba otroke, enkrat pa me je intervjuvanka prosila, da izklopim snemalno napravo, preden je povedala posebno občutljiv podatek, s katerim bi jo v RS zlahka identificirali. Vse pogovore razen pravkar omenjenega delčka pogovora sem snemala z magnetofonom. Nekaterim intervjuvancem je bilo na začetku nekoliko nelagodno, kasneje pa so se sprostili. Nekateri intervjuvanci so se nekoliko obotavljali, ko sem jih vprašala, ali smem pogovor snemati, vendar nihče mi tega ni preprečil ali zanikal.

Ob tem velja poudariti, da je pri javni upravi metoda snežne kepe delovala – razen v enem primeru - po načelu “izven hiše”. Kontakt, ki sem ga dobila od potencialnega intervjuvanca je bil praviloma iz drugega ministrstva, druge občinske izpostave, druge stavbe kot je intervjuvanec sam, pa čeprav so mi nekateri intervjuvanci na lastno pobudo med intervjujem zaupali, da je pri njih v službi kolega ali kolegica, ki bi mi morda lahko kaj več povedal/a. V dveh primerih sta mi

intervjuvanki navedli konkretne primere diskriminacije, ki naj bi jih doživljal sodelavec in obljubili, da ga bosta poskušali prepričati v sodelovanje, vendar jima potem to ni uspelo in sta mi priporočili druge sogovorce.

Formulirala sem hipotezo, ki lahko vsaj deloma pojasnjuje ta pojav. Prvič, možno je, da se oseba, ki doživlja hujše oblike etnične diskriminacije v delovnem okolju ne želi izpostaviti s pristankom na pogovor, za katerega je obveščen (ali ga celo priporoča) nekdo, ki je s to osebo v vsakdanjem stiku v službi. V tem primeru bi se ta oseba namreč odpovedala določeni meri anonimnosti, ki je verjetno bistveno bolj pomembna takrat, ko doživljaš etnično diskriminacijo, kot takrat, ko je ne doživljaš. To hipotezo bi lahko podprla tudi s primerom intervjuvanke, ki mi je posredovala najbolj zaskrbljujoče primere doživljanja etnične diskriminacije v delovnem okolju, in ki mi nikakor ni želela posredovati kontakta za nadaljnje intervjuvance, čeprav je bilo že med razgovorom popolnoma jasno, da jih nekaj pozna. Prav tako tudi pojav priporočanja intervjuvancev "izven hiše" kaže na neko nelagodnost intervjuvanca pri seznanjanju oseb, s katerimi ima neko tesno službeno sodelovanje, da je sodeloval pri tej raziskavi. V javni upravi sem konkretno doživela ping-pong med dvema delovnima okoljema, ko me je uslužbenka neke vladne službe napotila na uslužbenko lokalne uprave, ta pa ponovno na isto vladno službo, k drugi osebi, ki seveda prvo zelo dobro pozna. Seveda ni mogoče na podlagi teh nekaj primerov sklepati o tem, da obstaja nek globlji in definiran vzrok tovrstnega ravnanja, ki je povezan z zagotavljanjem anonimnosti, torej varnosti uslužbencev v delovnem okolju. Se pa seveda o tem postavlja vprašanje, ali so ti primeri lahko res le slučaj. Kažejo namreč na nek skupen, isti vzrok tega obnašanja, ki ne bi bilo potrebno, če bi etničnost v delovnem okolju ne bila problematična. Seveda se pa pojavlja vprašanje, ali je determinanta tega obnašanja predmet pogovora – torej etnična pripadnost in odnos do etničnosti – ali kaj drugega, kot npr. percepcija, da sodi etnična pripadnost v zasebnost vsakega posameznika in torej nezavedni poskus ločevanja med uradnimi "službenimi" kontakti in pogovori o etničnosti. Tretja možna pojasnitev tega vedenja je intervjuvančeva percepcija, da predstavljajo tovrstni pogovori nekakšno nelojalnost do organizacije, v kateri je intervjuvanec zaposlen.

Precej drugače je bilo z intervjuji v vojski in policiji. Skupna značilnost raziskovanja obeh populacij je bila ta, da se metoda snežne kepe ni obnesla. Ko sem torej intevjuvala uslužbenca v vojski, mi le-ta ni želel posredovati kontakta potencialnega intervjuvanca in ni želel vprašati sodelavca, ali bi bil pripravljen sodelovati pri pogovorih. Vseh 7 intervjujev, ki sem jih izvedla v vojski, so bili torej enkratni kontakti, do katerih sem prišla bodisi sama bodisi preko znancev, ki

imajo prijatelje in bivše sošolce v vojski. Med intervjuvanci je bilo 6 intervjuvancev moškega spola, 1 intervjuvanka ženskega spola. 4 intervjuvanci sodijo med častnike, 1 intervjuvanec med vojake, 2 intervjuvanca v civilni del vojske. V nasprotju z javno upravo, kjer so bili intervjuvanci zelo raznoliki po položajih in starosti, velja med intervjuvanci iz vojske predvsem raznolikost po položajih. Večina intervjuvancev je med 35. in 50. letom starosti in v glavnem so svojo kariero gradili v vojaških organizacijah, v Slovenski vojski (SV) in Jugoslovanski ljudski armadi (JLA), dva pa v Teritorialni obrambi (TO). Le en intervjuvanec je v zgodnjih dvajsetih letih in je zaposlen v Slovenski vojski približno dve leti. Med intervjuvanci so tako 4 pripadniki novodobnih manjšin, ena intervjuvanec je pripadnik avtohtonih manjšin, dve osebi pa se opredeljujeta kot Slovenca.

Temeljna razlika med intervjuvanci iz vojske in intervjuvanci iz javne uprave je tudi lokacija. Intervjuvanci iz javne uprave so bili močno koncentrirani v Ljubljani in njeni okolici, le dve intervjuvanki sta bili iz drugih slovenskih regij. V nasprotju s tem pa so delovna mesta le treh intervjuvancev iz vojske v Ljubljani, med katerimi je iz vojaškega dela vojske le eden. Štirje intervjuvanci iz vojaškega dela vojske so iz dveh drugih slovenskih regij. Zanimivo pri tem je, da je bila večina znancev in sodelavcev, ki sem jih prosila za pomoč pri pridobivanju intervjuvancev, zaposlena v Ljubljani in posredno ali neposredno povezana z vojsko. Le dve osebi, ki nista zaposleni v Ljubljani in neposredno povezani z vojsko sem zaprosila za pomoč pri pridobivanju kontaktov. Uspešnost znancev in sodelavcev pri pridobivanju kontaktov za intervjuje je bila v drugih dveh slovenskih regijah 100 procentna, v osrednjeslovenski pa manj kot 20 procentna.

Ta podatek je lahko produkt slučaja, rezultat "kakovosti" znancev in sodelavcev, ki so se izven osrednjeslovenske regije bolj "trudili" kot v osrednjeslovenski. Vendar obstaja tudi možnost, da gre za povezavo med lokacijo dela in pripravljenostjo na sodelovanje v raziskavi. V ta namen sem razvila dve hipotezi, ki bi lahko pojasnjevali ta pojav. Prvič, da je pripravljenost sodelovanja v tej raziskavi povezana z oddaljenostjo od virov moči. To hipotezo podpira tudi podatek, da sta intervjuvanca, ki je zaposlen v Ljubljani, seznanila o izvajanju te raziskave dva vira in šele po pogovoru z drugim virom se je odločil za sodelovanje. Ta hipoteza ima še dodatno podporo v razlogu za nesodelovanje v raziskavi. Temeljni razlog za nesodelovanje pri raziskavi je bil namreč člen delovne pogodbe uslužbencev vojske, ki pravi, da uslužbenci ne smejo dajati izjav javnosti o svojem delu. Tri intervjuvanci vojaškega dela vojske so me pri intervjuju opozorili na to določilo in me prosili za strogo spoštovanje anonimnosti. Med njimi je bil najbolj zavzet

uslužbenec, ki je zaposlen v osrednjeslovenski regiji. Čisto možno je, da predstavlja bližina virov moči kot centra odločanja v vojski nekakšen pritisk na uslužbenca, ki so zato bolj pozorni na spoštovanje tega določila.

Druga hipoteza pa je ponovno povezana s pojavom "izven hiše". Znanci, ki sem jih v Ljubljani prosila za pomoč, so bili posredno ali neposredno povezani z vojsko. Morda je bila ta "povezanost" dovolj velika grožnja, da se potencialni sodelujoči niso odločili za intervju. V nasprotju s tem sta bila znanca, ki sta mi pomagala do intervjujev v preostalih dveh regijah nepovezana z vojsko in torej le v prijateljskih stikih z uslužbenci vojske. V prvem primeru bi torej nekdo v vojski vedel, da so pristali na sodelovanje, v drugem pa le nekdo, ki ni zaposlen v vojski.

Občutljivost "anonimnosti" v vojski se je kazala tudi v odnosu intervjuvancev do zagotovitve anonimnosti, saj je bilo na začetku intervjujev precej govora o tem. To je bilo še posebej pomembno pri višjih častniških činih, kjer sem se zaradi občutljivosti situacije odločila, da pogovora ne bom snemala. V vojski sem zato snemala le 5 pet pogovorov, 2 pa ne.

Pridobivanje intervjuvancev je bilo še bistveno bolj oteženo v policiji, ki se je izkazala za najtrši oreh v zastavljeni raziskavi. Kljub odličnim kontaktom, številnim znancem ipd. se raziskava enostavno ni odvijala. Stopila sem v stik z več kot 20 različnimi potencialnimi intervjuvanci in policaji, ki bi mi lahko posredovali kontakte potencialnih intervjuvancev, vendar pri tem nisem bila uspešna. Med vzroki za zavračanje intervjujev je bil najpogosteje naveden ta, da mi "brez uradnega papirja" ne morejo pomagati. Številni uslužbenci policije na dokaj visokih položajih so mi povedali, da poznajo veliko primernih potencialnih intervjuvancev, vendar mi kontaktov ne morejo posredovati, dokler ne prejmejo z generalne policijske uprave navodilo, naj to storijo. Po globljem raziskovanju vzrokov sem razumela, zakaj je »papir« tako pomemben. Dva potencialna intervjuvanca in intervjuvanec so poudarili, da je policija hierarhična organizacija in da enostavno ne bo šlo po neuradni poti. Bolj zanimivi so bili namigi, da je tovrstno anonimno sodelovanje lahko »nevarno« za uslužbenca v policiji. Da lahko sodelovanje v »anonimnih« raziskavah v policijskih krogih sproži vprašanje, zakaj je potrebna anonimnost in kaj ta oseba skriva. Nazadnje se je pojavil še namig, da je lahko policist zaradi anonimnega sodelovanja podvržen notranji preiskavi na policiji. Druge utemeljitve so poudarjale, da si lahko posameznik v anonimnosti veliko "izmisli", tudi z namenom da bi ustregel raziskovalcu, in da to niso verodostojni podatki, ker ne zajemajo obeh strani – prizadete strani pripadnika etnične manjšine,

ki domnevno doživlja etnočno diskriminacijo, in obtožene strani osebe, ki tega pripadnika domnevno diskriminira. Ob tem velja omeniti, da nisem naletela na nobeno tovrstno razlago pri javni upravi in le na eno pri vojski, ko mi je potencialni intervjuvanec povedal, da je pravkar nastopil na novem delovnem mestu in da zaradi zaveze k molčečnosti po delovni pogodbi vseeno raje ne bi sodeloval.

Tovrstne utemeljitve in predvsem njihova pogostost pri policiji so me še bolj spodbudile, da je smiselno etnično diskriminacijo v policiji raziskovati po neformalnih kanalih. Rezultat tovrstnega raziskovanja je v šestih intervjujih, od katerih so trije s pripadniki etničnih manjšin. Intervjuvala sem tri intervjuvance ženskega spola in tri intervjuvance moškega spola. Dva intervjuvanca pripadata slovenskemu narodu in sem ju intervjuvala kot poznavalca policije. Dva intervjuvanca sta pripadnika novodobnih etničnih manjšin, dva pa se prištevata k avtohtonim etničnim manjšinam. Snemala sem 3 pogovore od 6. Podobno kot pri vojski se tudi tu metoda snežne kepe znotraj policije ni obnesla, tako da intervjuvanci niso priporočili potencialnih novih intervjuvancev, razen v enem primeru. Težave pri pridobivanju intervjuvancev so se zrcalile v vzorcu posameznikov, ki so pristali na sodelovanje v raziskavi. Dva intervjuvanca sta v policiji zaposlena manj kot dve letu, eden izmed intervjuvancev pa se je pravkar upokojil.

5. Etnična diskriminacija v javni upravi, vojski in policiji v Republiki Sloveniji

Položaj, s katerim se srečujejo pripadniki novodobnih etničnih manjšin v Republiki Sloveniji je v marsičem povzet v življenjski zgodbi ženske, muslimanke, po rodu iz Bosne, vendar rojene v Sloveniji. Intervjuvanka je torej muslimanka, natančneje verna muslimanka, rojena v Sloveniji v manjšem mestu. Obiskovala je ekonomsko poslovno fakulteto in kot absolventka višje šole je dobila pripravništvo na občini v kraju, kjer se je rodila. V Sloveniji se je poročila, njen mož je rojen v Bosni in Hercegovini, v Slovenijo pa se je njegova družina preselila, ko je bil star 7 let. Mož je dokončal srednjo rudarsko šolo, potem pa zaključil še fakulteto. Zakonca imata dva majhna otroka, z izjemo staršev pa je vsa njihova (širša) družina v Bosni. Zato se petkrat letno odpeljejo k njim na obisk. Doma uporabljajo bosanski jezik, v drugih sredinah pa se pogovarjajo v slovenskem jeziku. Slovenščina intervjuvanke je brezhibna, oba otroka obvladata oba jezika. Na vprašanje, kaj pomeni, da je verna muslimanka, odgovori, da ne pije alkohola in ne je svinjine. Vsa družina moli doma, praznujejo pa tako katoliške kot muslimanske praznike. Ob božiču tako npr. okrasijo tudi božično jelko.

O odnosu do lastne skupnosti, predvsem v delovnem okolju, pravi naslednje: "Vsak Slovenec sliši raje katerokoli ime kot muslimansko. Na višjih položajih v javni upravi je zelo malo Bošnjakov, za Hrvate in Srbe je nekoliko lažje. [...] Več se moram dokazovati, kot če bi bila Slovenka." Pogovor nanese na njeno otroštvo. Intervjuvanka je bila v šoli med najboljšimi. Pa vendar je morala biti njena slovenščina bistveno boljša od slovenščine kogarkoli drugega, da si je priborila oceno pet. Kot otrok je bila deležna številnih žalitev, vedno je bilo potrebno nekaj posebej dokazovati. Sošolcem so npr. oceno dvignili od štiri na pet, njej pa znižali od pet na štiri. V osnovni šoli je doživljala veliko subtilne diskriminacije. Kriteriji, ki jih je pri različnih predmetih morala dosegati za iste ocene kot njeni vrstniki slovenskega porekla, so bili bistveno višji. Situacija je postala tako pereča, da se je začela sramovati svojega porekla.

Ko je prišla v delovno okolje, je kot muslimanka prišla z nekim negativnim predznakom. V začetnem obdobju je imela v delovnem okolju težave. Intervjuvanka pravi, da so ji metali polena pod noge, spodkopavali njeno delo, jo "špecali" nadrejenemu. Vse to so počele tudi sodelavke srbskega porekla. Na vprašanje, kako sploh ve, da se je to dogajalo, intervjuvanka pravi: "To ti nihče ne reče. To čutiš." Njeno celotno izkušnjo v prvih letih delovne dobe je mogoče strniti v

njeno zadnjo pripombo: "Si drugačen, nisi nikoli sprejet. [...] Ko se pojaviš v delovnem okolju, te v prvem trenutku ne sprejmejo. Imaš nek negativen predznak." Če vsak Slovenec npr. pride v delovno okolje na točki "nula" in si potem pridobiva zaupanje in spoštovanje, potem je položaj muslimana "minus ena". V to okolje torej stropi oseba neslovenskega porekla z nekim negativnim predznakom. »Potem pa se s svojim delom in značajem uveljaviš,« pravi intervjuvanka. Pogovor nanese na izkušnje njenega očeta, ki je uspešen podjetnik in poslovnež. Tudi oče intervjuvanke, sicer uspešen podjetnik in poslovnež, je zaradi svojega porekla pri pridobivanju potencialnih strank izhajal iz položaja "minus ena". Moral si je torej šele pridobiti enak izhodiščni položaj kot konkurenti, ki so bili slovenskega porekla.

O svojih začetnih težavah pri delu na občini pravi, da je imela najprej težave s podrejenimi, kasneje z nadrejenimi, saj so podrejeni poskušali vplivati na mnenje nadrejenih do nje in jo prikazati v negativni luči. Tovrstna dejanja so bila po mnenju intervjuvanke rezultat skupka dejavnikov. Na občino je prišla neposredno s fakultete v sredino, kjer so bili sodelavci praviloma manj izobraženi in starejši kot je bila sama. Zato pravi, da se je pojavil nek strah: bila je "mlada, izobražena, povrh pa še ne-Slovenka". Težave so se po mnenju intervjuvanke pojavljale predvsem zato, ker je bila prva mlada in izobražena ženska, povrh pa še ne-Slovenka, ki se je pridružila kolektivu. Kasneje so prihajale tudi druge, ravno tako mlade in izobražene (vendar Slovenke, op. avtorice) in njim je šlo lažje. Morda zato, ker niso več predstavljale prvo izjemo, ali pa zato, ker niso bile ne-Slovenke. Intervjuvanka dopušča obe možnosti ali kombinacijo obeh možnosti. Vsa njena dejanja in napake so se za skoraj tri leta v delovnem okolju izjemno potencirale. Dokler se je šele učila in je bila zaposlena kot pripravnica, so jo sicer sodelavke sprejele, ko pa si je pridobila funkcijo, so jo želele očrniti. To je vplivalo na njene odnose z nadrejenimi, ki je postala do nje zelo formalna.

Kljub omenjenim začetnim težavam intervjuvanka ugotavlja, da so se po določenem času razmere v delovnem okolju nekoliko umirile. Nikoli ni imela občutka, da je zaradi svoje veroizpovedi ali etnične pripadnosti doživljala kakršnokoli diskriminacijo na področju nagrajevanja, napredovanja ali dostopa do izobraževanja in usposabljanja. Zato meni, da etnične diskriminacije v javni upravi na splošno ni. Razgledanost pa je po njenem mnenju pomemben faktor pri odnosu do sodelavcev, ki so manjšinskega etničnega porekla. Odnos sodelavcev do nje je npr. drugačen, bolj pozitiven, če so le-ti kdaj bili v Bosni in poznajo to kulturo. Vsekakor pa se je morala z delom dokazovati. Zaradi nepoznavanja bošnjaške kulture se je v delovnem okolju sčasoma pojavilo tudi neko zanimanje, npr. za kuhinjske recepte. Z nadrejenimi pa so se odnosi

otoplili in normalizirali, potem ko je postala mama. Ta sprememba je ustvarila neko skupno točko, ki ju je z nadrejeno zblížala. Podobno jo je materinstvo zblížalo tudi s sodelavkami, saj jih je takrat povabila k sebi domov. Prišle so pogledat dojenčka, zanje je pripravila burek, tako da so se dejansko od blizu prepričale, kakšno je njeno življenje. Zdaj se intervjuvanka v delovnem okolju z vsemi zelo dobro razume.

Zgodba intervjuvanke je v marsičem zvest povzetek opravljene raziskave. Zajema vseprisoten občutek, da pripadnik etnične manjšine stopa v delovno okolje z negativnim predznakom, da se mora zaradi svoje različnosti in zaradi predsodkov ter občutka ogroženosti sodelavcev bolj dokazovati, kot bi bilo to potrebno, če bi bil slovenskega porekla. Intervjuvanka opozarja na anomalije v odnosu do pripadnikov etničnih manjšin v delovnem okolju in na dojeto gradacijo zaželenosti med različnimi etničnimi porekli. Intervjuvanka priznava, da je težko določiti, kaj se je pravzaprav dogajalo zato, ker ni slovenskega porekla, in kaj se je dogajalo zaradi kakšnega drugega vzroka – kot sta npr. izobrazba, starost ali posebna situacija v delovnem okolju. Ugotavlja torej, da so jo večkrat obravnavali drugače, vendar tega drugačnega obravnavanja ne zmore povezati izključno z lastno etnično pripadnostjo ali veroizpovedjo, saj je vzrokov za takšno ravnanje lahko več. Intervjuvanka zanika, da bi kdaj doživela diskriminacijo pri napredovanju ali nagrajevanju v delovnem okolju, vendar opozarja na druge domene svojega življenja, npr. na izobraževalni proces v šoli, kjer je doživljala diskriminacijo.

Zgodba intervjuvanke se dotika vseh najbolj perečih vprašanj in težav, ki so se pokazale v raziskavi. Predvsem pa je intervjuvanka opozorila na pojav štartnega položaja »minus ena«, ki se izkazal za konstanto pri večini opravljenih intervjujev. V nadaljevanju bom poskusila podrobneje predstaviti že nakazane temeljne ugotovitve raziskave.

5.1 Vprašanje »etničnosti« v delovnem okolju

Raziskava poskuša pojasniti, ali sodi etničnost med dejavnike, ki jih je smiselno preučevati v delovnem okolju. Ali je smiselno pri preučevanju delovnega okolja posvetiti posebno pozornost etnični sestavljanke, ki jo predstavlja raznolika delovna sila? In ali je smiselno v okviru preučevanja etnične diskriminacije v slovenski družbi posvetiti posebno pozornost prav delovnemu okolju? Odgovor, ki ga raziskava ponuja na ta vprašanja, je zaskrbljujoče zapleten.

Po pregledu dostopnih podatkov o etnični diskriminaciji v delovnem okolju se npr. zdi, da je preučevanje etničnosti v delovnem okolju manj pomembno v primerjavi z npr. ugotavljanjem etnične diskriminacije pri zaposlovanju (Bešter 2004). Iz urada Varuha človekovih pravic tako npr. ne poročajo o pobudah, ki opredeljujejo etničnost kot osnovo za diskriminacijo, poročajo pa o primerih diskriminacije v delovnem okolju na osnovi starosti in spola, v manjši meri na osnovi veroizpovedi (Poročilo o delu 2004). Edine pobude na osnovi etničnosti se nanašajo na stanovanjski problem Romov (Poročilo o delu 2004). Tudi poročila o delu Zagovornice načela enakosti ne kažejo, da bi bila etničnost v delovnem okolju posebej problematična (Strojan 2005). Prav tako so na delovnem sodišču imeli le en primer domnevne etnične diskriminacije, za katerega je sodišče razsodilo, da v tem primeru ne gre za etnično diskriminacijo (Data Collection 2004: 12-13).

V nasprotju z navedenimi podatki pa obstaja pri strokovnjakih, ki se ukvarjajo s človekovimi pravicami in enakimi možnostmi neko splošno privzeto prepričanje, da pojav etnične diskriminacije v delovnem okolju kljub temu obstaja. To prepričanje delijo tudi številni intervjuvanci in drugi uslužbenci izbranih organizacij, ki so slovenskega porekla. Uslužbenec slovenskega porekla, ki je zaposlen na ministrstvu za obrambo, je npr. v zvezi z etnično diskriminacijo v vojski dejal, da sam sicer ne ve za noben tak primer, vendar »se pa dogaja, to pa sigurno«. Tudi intervjuvanka iz javne uprave meni, da se v javni upravi pojavljajo primeri etnične diskriminacije. Intervjuvanka opozarja, da je etnična diskriminacija sicer zelo prikrita, vendar obstaja. Ta njena izjava je zelo zanimiva, saj gre za intervjuvanko, ki jo sodelavci dojemajo kot Slovenko. Omenjena intervjuvanka dela v javni upravi več kot 20 let, je tik pred upokojitvijo, sicer pa je hrvaškega porekla, čeprav se z bratom pogovarja v slovenščini. Ko je bila stara šest mesecev je prišla v Slovenijo, kasneje pa se je poročila s Slovencem (in prevzela njegov slovenski priimek). Sama pravi, da v javni upravi ne doživlja etnične diskriminacije, to svoje prepričanje o obstoju etnične diskriminacije pa utemeljuje s svojimi opažanji o obravnavi drugih ne-Slovencev v njenem delovnem okolju.

Druga intervjuvanka v javni upravi se z oceno o obstoju etnične diskriminacije v javni upravi ne strinja. Meni, da se v družbi večkrat pretesno povezuje diskriminacijo in drugačnost. Po njenem mnenju je normalno, da »si zaradi navadne drugačnosti izpostavljen zanimanju, ne ravno šikaniranju ali diskriminaciji. Npr. če zamudiš v službo, ker si prišel neposredno in BIH, to izzove neko zanimanje [...] Vendar ta drugačnost je pozitivna, zaradi nje si izmenjujemo

recepte, spoznavamo običaje [...] Gre za neko željo, radovednost v pozitivnem smislu, kot neko izmenjavo izkušenj, ne kot nekaj, kar bi bilo slabo.«

Prvi trdi oreh, na katerega sem nepričakovano naletela v raziskavi, je bilo torej razumevanje, kaj sploh je etnična diskriminacija. Tu sta se pojavili dve ločeni težavi. Prva je bila ta, da so imeli intervjuvanci različne predstave o tem, kaj sodi v etnično diskriminacijo. Eden izmed intervjuvancev v javni upravi je npr. takole pojasnil, kako doživlja različnost v delovnem okolju in kaj je zanj diskriminacija. »Se razlikujem po eni plati [etnično poreklo, opomba avtorice], to pa je povod za pogovor na temo, kaj si ti.« Obstoj razlike je torej po mnenju intervjuvanca povod za pogovor o poreklu in pripadnosti. Intervjuvanec nadalje razlaga, da »osebi si torej zanimiv, bolje te bo spoznala, vendar pozneje se želi od tebe distancirati, se postaviti v dominantno pozicijo. Nekako se želi ograditi od tebe.« Pomembno je tu poudariti, da intervjuvanec tovrstnega obnašanja ne dojema kot diskriminacijo. Na vprašanje, kaj je zanj diskriminacija, pa je odgovoril, da gre za ustvarjanje različnih pogojev za pripadnike različnih (etničnih) skupin. Ugotovila sem, da je tudi pri napredovanju na določeno delovno mesto v skladu z njegovim mnenjem popolnoma sprejemljivo in razumljivo ter nediskriminatorno naslednje ravnanje: da med dvema kandidatoma, ki sta v vsem (teoretično) popolnoma enako primerna za to delovno mesto in se razlikujeta le po etnični pripadnosti, je Slovenec tisti, ki je izbran za to delovno mesto. Pomembno je poudariti, da je v okviru intervjujev več pripadnikov etničnih manjšin izrazilo podobno razumevanje etnične diskriminacije. Omenjeni intervjuvanec iz javne uprave je še posebej poudaril, da imajo Slovenci prednost pod enakimi pogoji, da gre za neke vrste »pozitivno« diskriminacijo ter da takšno ravnanje po njegovem mnenju ne moremo uvrstiti v etnično diskriminacijo, ki je po zakonu prepovedana.

To stališče intervjuvanca je zelo zanimivo, še posebej zato, ker ga deli večje število intervjuvancev. Zgoraj opisani primer je namreč v skladu s pravno-formalnimi veljavnimi načeli nesporen primer etnične diskriminacije. Prepoved etnične diskriminacije namreč narekuje odločevalcem, da sprejemajo odločitve o napredovanju, ne glede na etnično pripadnost kandidata. Etničnost posameznika naj bi bila torej v delovnem okolju prikrita ali enako nepomembna kot je npr. barva njegovih oči ali velikost njegovih stopal (Liff 1997: 14). To dejansko pomeni, da morajo v delovnem okolju odločevalci sprejemati odločitve, kot da posamezniki ne bi pripadali različnim etničnim skupinam. Etničnost teh kandidatov naj bi bila torej neopazna. Če se kandidata za delovno mesto razlikujeta le po etničnosti, ta pa naj bi bila

neopazna, potem bi morala imeti oba kandidata enake možnosti, da zasedeta to delovno mesto. Verjetnost, da bi katerikoli od njiju nastopil na tem delovnem mestu, bi bila 50 %.

V nasprotju s tem pa številni intervjuvanci menijo, da je verjetnost, da bo to delovno mesto nastopil Slovenec, bistveno višja in da to ne predstavlja etnične diskriminacije. Iz tega podatka je mogoče povzeti, da intervjuvanci večkrat ne ločujejo med tem, kaj dejansko predstavlja etnično diskriminacijo, in težavami, ki se nesporno pojavljajo pri dokazovanju, da je bilo ravnanje res (etnično) diskriminatorno. Številnim intervjuvancem se zdi njihovo razumevanje etnične diskriminacije zelo realno in nimajo pričakovanj, da se primeri, podobni navedenemu, ne bi dogajali.

Posledica tovrstnega razmišljanja intervjuvancev je seveda slabša štartna pozicija pripadnikov etničnih manjšin – torej štartna pozicija »minus ena«. Če se namreč v družbi uresničuje dojemanje, da zgoraj predstavljeni primer ni primer etnična diskriminacija, je povsem razumljivo, da morajo vsi pripadniki etničnih manjšin biti boljši od preostalih slovenskih kandidatov, zato da lahko napredujejo. Sicer so, ob enakih pogojih, enostavno izpuščeni. Tovrstno razmišljanje in delovanje ustvarja položaj »minus ena«, ki se pojavlja kot konstanta v večini intervjujev.

Med intervjuvankami v javni upravi je bila tudi mlajša ženska, pripadnica novodobne manjšine, ki ima magisterij iz prava in se je v preteklosti tudi poklicno ukvarjala z vprašanjem odpravljanja diskriminacije in neenakosti ter zagotavljanja človekovih pravic. Intervjuvanka je v teku pogovora povedala, da ni vedela, do so primeri, ki jih je videla ali doživela, pravzaprav diskriminacija, dokler se ni začela poklicno ukvarjati z vprašanjem odpravljanja diskriminacije. «Prej nisem vedela [kaj je etnična diskriminacija, opomba avtorice], ker nisem mislila, da je to [ravnanje, opomba avtorice] lahko razlog, da nekoga tožim.» Ugotavlja predvsem, da ji ni bilo jasno, da sodijo v diskriminacijo tudi nadlegovanja ali dajanja navodil nekomu, naj diskriminira. Druga intervjuvanka ugotavlja: »Če si na to [na diskriminacijo, opomba avtorice] navajen, ne dojemaš več, da je to pravzaprav diskriminacija.«

Še zanimivejši pogled na to, kaj je diskriminacija, je podal intervjuvanec iz policije. Na vprašanje, ali v policiji obstaja etnična diskriminacija, je odgovoril: »Ne, da ne obstaja, temveč jaz tega ne dojemam tako«. Ta izjava je posebej pomembna, ker opozarja na dejstvo, da je za marsikoga etnična diskriminacija (le) vprašanje dojetanja in ne objektivno dejstvo. V

nadaljnem pogovoru z intervjuvancem je bilo razvidno, da je v svojem delovnem okolju naletel na težave, ki bi jih lahko uvrstil med primere etnične diskriminacije. Celo sodelavci so ga opozorili, da ima te težave, ker ni slovenskega porekla. Sam pa pravi, da je stvari okoli svojega etničnega porekla razčistil in da je v svojem delovnem okolju naletel na težave zaradi svojih drugih osebnostnih lastnosti. Odločil se je torej, da bo težave »prištel« svojemu dolgemu jeziku in ne etničnemu poreklu. Tudi v drugih intervjujih, predvsem v policiji in vojski, se je izkristaliziralo prepričanje, da je vprašanje etnične diskriminacije v številnih primerih možno reducirati na »kak kjer vzame«.

Ta primer intervjuvanca iz policije pa nas dejansko pripelje že do druge temeljne težave, ki se je pojavila pri raziskovanju etnične diskriminacije v delovnem okolju. Gre namreč za to, da imajo intervjuvanci večkrat težave pri ugotavljanju, ali je določeno ravnanje diskriminatorno na etnični osnovi. Večkrat je etnična diskriminacija prepletena z drugimi pojavi v delovnem okolju. Intervjuvanka iz javne uprave npr. razlaga, da je v javni upravi zelo pomembno, na katerem delovnem mestu si, kdo te je pripeljal in koga imaš za seboj. In ko je takšna oseba odstavljena, se pojavijo špekulacije, ali je odšla zato, ker ni slovenskega porekla, ker ni v pravi stranki, ker nima za seboj prave osebe, ipd. Spet drugi intervjuvanec iz javne uprave ugotavlja, da predstavlja za ne-Slovence velik problem priimek na »i«². Njegovi kolegi, tako pravi intervjuvanec, imajo zaradi tega težave ali pa si domišljajo, da jih imajo. K temu intervjuvanec dodaja, da je zanimiv izziv ločevanje, ali ima nekdo težave zaradi priimka ali pa jih ima zaradi svoje osebnosti. Tako ugotavlja, da je lahko narodna ali etnična pripadnost le dodatek k vsemu drugemu, kar je »narobe« pri določeni osebi.

Ena izmed intervjuvank v javni upravi je v sporu z svojim nadrejenim zaradi delovnega mesta, ki ga je želela ohraniti, doživela, da ji je le-ta kot vzrok navedel »ti nisi Slovenka«. Intervjuvanka meni, da je do takšnega izbruha nadrejenega prišlo zato, ker je pristaš politične stranke, ki ima na področju etničnih odnosov konservativna stališča. Kljub temu pa intervjuvanka poudarja, da »ne gre samo za to, da nisi Slovenec. Delovno mesto je za nekoga drugega.« Intervjuvanka torej meni, da v tem primeru ne gre le za etnično diskriminacijo, temveč za skupek dejavnikov, kot so npr. politična pripadnost nadrejenega in klientelizem v javni upravi. Spet druga intervjuvanka srbskega porekla razlaga, da je bila v javni upravi degradirana v bistvu bolj zaradi bolezni kot zaradi porekla. Diskriminirana je bila kot invalid. Ugotavlja, da gre pri invalidnosti za fizično razliko, kjer takoj izstopaš, se takoj vidi, da si invalid. Bistveno bolj pade v oko invalidnost kot etnično poreklo.

Tudi intervjuvanec iz policije je opozoril na težavo ločevanja etnične diskriminacije od drugih pojavov v delovnem okolju. Intervjuvanec meni, da sodijo primeri etnične diskriminacije v policiji v sklop nekega širšega problema - t.j. šikaniranja. Trdi, da je etnična diskriminacija primer zlorabe moči v razmerju med nadrejenim in podrejenim in s tem povezanim odtujevanjem od okolja, manjšo učinkovitostjo uslužbencev, težavami v družini, alkoholizmom, nagnjenostjo k samomoru ipd. Meni torej, da je etnična diskriminacija le eno izmed sredstev za tovrstno zlorabo moči v organizaciji.

Če torej povzamem, raziskava je pokazala na dve temeljni težavi preučevanja in odkrivanja etnične diskriminacije v delovnem okolju. Prvič, pri intervjuvancih obstaja velika »zmeda« pri razumevanju, kaj sploh je etnična diskriminacija. Večkrat težave pri dokazovanju, da je dejanje etnično diskriminatorno, povzročijo, da postane v očeh intervjuvanca dejanje sprejemljivo in nesporno. Druga težava, na katero je pokazala raziskava pa je dejstvo, da je praviloma pri preučevanju etnične diskriminacije v delovnem okolju ta pojav težko ločiti od drugih diskriminacij, kot so npr. na osnovi spola, starosti, zdravstvenega stanja, ipd. Težko je torej trditi, da je neko stanje rezultat prav etnične diskriminacije in ne katerega drugega pojava v delovnem okolju. Najbolj enostavno je seveda ugotoviti etnično diskriminacijo v primeru, ko oseba pove, da je storila določeno dejanje zaradi etnične pripadnosti osebe, na katero to dejanje najbolj vpliva. Takšnih primerov pa seveda ni veliko. Med intervjuji, ki sem jih izvedla, sta bila le dva takšna primera, oba v javni upravi.

Poleg omenjenih težav sta se skozi raziskavo pojavila še dva pomembna dejavnika, ali moderatorja, ki po mnenju intervjuvancev vplivata na to, ali se v delovnem okolju pojavlja etnična diskriminacija. Prvi dejavnik je izobrazba ali stopnja izobrazbe. Trije intervjuvanci imajo precej različne poglede na to, kakšna je povezava med stopnjo izobrazbe in etnično diskriminacijo v delovnem okolju. Njihovi pogledi so v marsičem komplementarni in nam ponujajo raznoliko sliko o vlogi tega moderatorja v delovnem okolju.

Prvič, izobrazba je lahko pomemben moderator tako pri pojavih diskriminacije kot tudi pri ugotavljanju, ali se etnična diskriminacija res pojavlja v delovnem okolju. V to so prepričani kar trije intervjuvanci iz javne uprave. Uslužbenka javne uprave npr. ugotavlja, da se diskriminacija tolerira predvsem v strukturah z nižjo izobrazbo. Čim bolj naj bi bili ljudje izobraženi, tem manj

naj bi bilo etnične diskriminacije, pravi intervjuvanka. Tem višjo izobrazbo naj bi torej ljudje imeli, tem manj naj bi bilo etične diskriminacije.

Drugi intervjuvanec iz javne uprave ugotavlja, da pri nižjih stopnjah izobrazbe ljudje niso usposobljeni, niso veščji socialnih komunikacij in nimajo ustreznih znanj. Zato se lahko npr. na razgovorih za novo službo ali za napredovanje pojavlja vprašanje, kaj si po narodnosti. Izobrazba je torej po njegovem mnenju povezana s pojavom diskriminatornih vprašanj, ki so sicer po zakonu prepovedani v postopkih, ki se odvijajo pri zaposlovanju in v delovnem okolju. Zdi se, da intervjuvanec nekako povezuje stopnjo izobrazbe z ozaveščenostjo o tem, kaj sodi v diskriminatorno ravnanje. Po njegovem mnenju je torej pomanjkljiva izobrazba tudi vzrok za to, da je nekdo predmet etnične diskriminacije. Tudi tretja intervjuvanka iz javne uprave poudarja, da nizka izobrazbena struktura pripomore tudi k temu, da se ljudje ne zavedajo svojih pravic in dolžnosti. Vendar intervjuvanka povezuje izobrazbo, in posledično nižji osebni dohodek, tudi z možnostjo manipulacije etničnosti v delovnem okolju. Tako npr. opozarja, da se da »etnično različnost zelo instrumentalizirati, če si premalo plačan«. V skladu s povedanim predstavlja torej nizka stopnja izobrazbe dve grožnji na področju odkrivanja in ugotavljanja etnične diskriminacije. Ljudje z nizko izobrazbeno strukturo lahko torej bodisi instrumentalizirajo svojo etnično pripadnost, bodisi niso dovolj seznanjeni s svojimi pravicami in dolžnostmi, da bi se lahko zoperstavili primerom etnične diskriminacije.

Poleg izobrazbe ali stopnje izobrazbe se je med raziskovanjem pojavil še en dejavnik, moderator, ki lahko pomembno vpliva na pojav etnične diskriminacije v delovnem okolju. Ta dejavnik je produkt odnosov, ki obstajajo med Slovenijo (ali širše, zahodnim svetom) in državo, deželo, narodom, versko skupnostjo, ki ji pripada intervjuvanec. V tej raziskavi so na pomembnost tega dejavnika opozorili predvsem pripadniki srbske etnične manjšine. Napad NATO na Srbijo leta 1999 je po mnenju intervjuvancev imel velik vpliv na njihovo delovno okolje. Vpliv je bil zelo različen, čeprav le ena intervjuvanka ni čutila negativnih posledic v delovnem okolju, medtem ko drugi intervjuvanci poročajo predvsem o tem, da je napad pripeljal v njihovo delovno okolje dodatno napetost. Intervjuvanka z najbolj pozitivno zgodbo iz tega obdobja pravi, da je bila ob napadu na Srbijo deležna veliko sočustvovanja. Med vsemi tistimi, ki so vedeli, da je doma iz Srbije, ni bilo nikogar, ki bi reagiral drugače kot s sočustvovanjem v njeni navzočnosti. Vendar sama priznava, da je šlo za sočustvovanje z njo in ne s Srbi na splošno. Drugi intervjuvanci imajo precej drugačne zgodbe in bistveno bolj negativne izkušnje v zvezi s takratnimi dogajanjmi. Ena izmed intervjuvank iz mešanega srbsko-slovenskega zakona je npr. opozorila, da se je takoj

po osamosvojitvi RS pojavila potreba po narodni opredelitvi vsakega posameznika, ki je prej v sklopu Jugoslavije ni bilo. In da je napad predstavljal dejansko le še zaostritev odnosov zoper specifično etnično skupino. Sama govori o nekem vsesplošnem zadovoljstvu, ki ga je bilo čutiti v slovenski družbi ob času napada na Srbijo, takrat ko so pripadniki srbske manjšine zaradi dogodkov v matični domovini doživljali hudo osebno stisko. Tudi med intervjuvanci, ki so se opredeljevali kot Bošnjaki, je bilo nekaj namigov o tem, da se je njihov položaj po 11. septembru 2001 precej poslabšal in da obstaja v slovenskem (kot tudi zahodnem na splošno) svetu nekakšna fobija pred muslimani. K temu prištevajo npr. tudi težave z gradnjo džamije v Ljubljani. Ta dejavnik, ki je produkt odnosov, ki obstajajo med Slovenijo (ali širše, zahodnim svetom) in državo, deželo, narodom, verski skupnosti, ki ji pripada intervjuvanec, se je izkazal za zelo pomembnega v teku raziskovanja. Izkazalo se namreč je, da se na pripadnike teh dveh skupnosti v delovnem okolju praviloma gleda z nekim večjim nezaupanjem, strahom kot na pripadnike drugih etničnih skupin. Z največ predsodki pa se v delovnem okolju soočajo prav Bošnjaki, za katere se zdi, da so nekako »dvakrat« na slabšem. Prvič zato, ker so iz Bosne, in drugič zato, ker so muslimani.

5.2 Trda diskriminacija v delovnem okolju

V nadaljevanju bom predstavila nekaj primerov domnevne trde diskriminacije, ki sem jih zasledila pri preučevanju treh organizacij. Ob tem bi rada opozorila, da je bilo število pravih, šolskih primerov trde etnične diskriminacije zelo malo. Ena izmed intervjuvank je sama pojasnila to odsotnost primerov trde etnične diskriminacije v delovnem okolju z naslednjimi besedami: »Etnične diskriminacije v delovnem okolju ni zaradi pravne urejenosti delovnega okolja.« Pravna urejenost delovnega okolja je torej po mnenju intervjuvanke razlog, zakaj ni mogoče zaslediti primerov etnične diskriminacije v delovnem okolju.

Vendar »pravno urejenost« delovnega okolja je mogoče izigrati. Gouldner (1954: 172-174) npr. ponuja s svojim konceptom kaznovalnih birokratskih pravil pojasnilo, kako je možno pravila, ki veljajo v delovnem okolju, zlorabiti ali izigrati. Gre za koncept, ki ga je izdelal na osnovi razmerij med podrejenimi in nadrejenimi v organizaciji, vendar je uporaben tudi pri pojasnjevanju odsotnosti trde diskriminacije v delovnem okolju. Uslužbenec organizacije se v tem primeru ravna po postavljenih pravilih, vendar ta pravila uporablja, izkorišča v svoj prid. Crozier (1964:185) tako razlaga, da konformnost podrejenih, ki se ravna po postavljenih

pravilih v organizaciji, ni le enostranski proces. Podrejeni se tiho »dogovorijo«, da bodo igrali igro, katere pravila so postavili nadrejeni in da bodo ta pravila izkoristili v svoj prid (Crozier 1964:185).¹⁶⁹

Možno je, da se tudi pri etnični diskriminaciji v delovnem okolju dogaja nekaj podobnega. V tem primeru so nadrejeni »zakonodajalci«, ki so »pravno« uredili delovno okolje, »podrejeni« pa dejansko uslužbenci organizacije, ki se morajo ravnati po prepovedi diskriminacije. Uslužbenci organizacije se torej držijo zakonodajalčevih navodil v črki, vendar ne v duhu. Ravnajo na tak način, da ni možno zaslediti primerov trde etnične diskriminacije, ki bi kršila postavljena pravila. Kljub temu pa izkoristijo druge možnosti, da bi diskriminirali, in to praviloma takšne, ki jih »zakonodajalec« bodisi ni predvidel ali/in jih ne more preprečiti ali kako drugače kaznovati. Takšni so praviloma pojavi mehke etnične diskriminacije, ki jih bom navedla v poglavju o mehki diskriminaciji v delovnem okolju.

Zakaj je trde etnične diskriminacije v delovnem okolju zelo malo, je mogoče pojasniti tudi z naslednjim primerom, ki ga je podala intervjuvanka iz javne uprave. Ob tem je potrebno opozoriti, da gre za primer, ki ga je intervjuvanka doživela po osamosvojitvi RS v paradržavni ustanovi, ki je danes ni več. Primer, ki ga bom navedla, dokazuje, da se trdi etnični diskriminaciji lahko izogneš tudi tako, da spremeniš pravila delovnega okolja: pravila lahko prikrojiš na takšen način, da postane razprava o etnični diskriminaciji brezpredmetna.

Intervjuvanka iz mešanega srbsko-slovenskega zakona, je v času napada na Srbijo zasedala v paradržavni ustanovi pomembno funkcijo. S te funkcije so jo odstavili z obrazložitvijo, da dogodki v Srbiji mentalno, psihološko ali psihično vplivajo ali bi lahko vplivali na njo. Intervjuvanka poudarja, da je bilo to dejanje le pika na i v vrsti »čudnih« predlogov in zahtev, ki lahko sodijo v mehko diskriminacijo. Tako so jo npr. v delovnem okolju vprašali, ali se strinja, da se njen priimek piše s trdim č-jem. Vprašala je zakaj? Odgovorili so ji, zato ker zveni bolje. Potem se je pojavil celo predlog, da bi ona v ta namen spremenila svojo osebno izkaznico, pravi intervjuvanka.

¹⁶⁹ Podoben koncept izpostavlja tudi Crozier (1964: 185), ko razlaga, da se rigidnost ne ustvarja samo zaradi pritiskov, ki prihajajo z vrha organizacije, temveč tudi zaradi pritiskov od spodaj navzgor. Pristop, ki ga za razlago tega pojava zavzema Crozier (1964: 182,185-186), je obarvan z razmerji moči in pogajalskimi pozicijami, kar bistveno razširja Gouldnerjeve postavke.

Intervjuvanka je o teh dogodkih na začetku mislila, da gre za slučajne pripombe, s časom pa je postala na takšne predloge občutljiva. Intervjuvanka tudi opozarja, da je bila odstavitev s funkcije v tistem času zanjo zelo boleča tudi s finančnega vidika. Njeni dohodki so se namreč zmanjšali za kar 25 odstotkov. To pa je zanjo predstavljalo hud šok v času, ko je vse svoje dohodke in prihranke pošiljala družini in prijateljem v Srbijo, da so lahko preživeli v času napadov.

Ker so jo odstavili, se je intervjuvanka pritožila izvršnemu odboru in hrani tudi dokumentacijo te pritožbe. Pritožba pa je postala brezpredmetna, ker so po hitrem postopku (po njeni odstitvi in pritožbi) spremenili normativne akte. Funkcija, ki jo je zasedala pred odstitvijo, je v skladu z novimi normativnimi akti postala le začasna in se je letno rotirala.

Primer intervjuvankinega nazadovanja po hierarhični lestvici predstavlja zanimiv primer, kako se je mogoče izogniti soočenju z etnično diskriminacijo v organizaciji. Po prvem spodrsrljaju, ko so intervjuvanko s sporno argumentacijo odstavili in je le-ta de facto nazadovala tako v hierarhični lestvici kot tudi po višini prejetega osebnega dohodka, je prišlo do spremembe pravil igre na tak način, da je postala njena pritožba brezpredmetna. Z drugačno normativno ureditvijo, ki ni imela nič skupnega z etnično pripadnostjo uslužbenke, je torej organizacija dobesedno odpravila problem etnične diskriminacije.

O moči normativne ureditve govori tudi drugi intervjuvanec iz javne uprave. Ta opozarja, da je problem etnične diskriminacije v Sloveniji paradoksalno prav normativna ureditev. Ta je po mnenju intervjuvanca primerna, vendar življenje je drugačno in gre onkraj normativne ureditve. Intervjuvanec opozarja, da v družbi ni nastavkov, mehanizmov, ki bi omogočali dejansko enako obravnavo, saj družba sploh ne priznava problema – to je dejstva, da obstaja etnična raznolikost in da se torej lahko pojavljajo disfunkcionalna obnašanja in ravnanja, ko je npr. etnična diskriminacija. Problema torej ni. Če se pa slučajno kaj »zalomi«, kot npr. v navedenem primeru intervjuvanke, se zadevo hitro in potihoma odpravi ali pa zakrije. To se da razbrati iz številnih intervjujev v javni upravi.

Drugi jasnih, šolskih primerov trde diskriminacije pri svojem raziskovanju nisem zasledila. Nekaj je takšnih primerov, ki so sporni, ki bi lahko vsebovali kakšen element trde diskriminacije, vendar na podlagi predstavljenih podatkov bi bilo prerano sklepati o tem. Intervjuvanka iz javne uprave tako npr. opozarja, da je sama napredovala zato, ker je garač in da se je za napredovanje

morala več dokazovati, kot se sicer Slovenci. Za nadaljnje napredovanje pa nima pogojev – šole. Druga intervjuvanka, ki je v lokalni upravi že deset let, je napredovala v količniku in na boljše delovno mesto. Imela je voljo, da bi zaključila fakulteto, ki jo je v mladosti začela, pa ne dokončala, in na tak način še dalje napredovala. Vendar je bilo odločeno, da je prestara zato, da bi ji uprava pomagala financirati fakulteto, saj ima le 7-8 let do upokojitve in prednost imajo pač mlajši.

Spet druga intervjuvanka iz javne uprave opozarja, da postaja izobrazba izjemno pomemben element v družbi. "Titule" so čedalje bolj pomembne. O izobrazbi staršev te sprašujejo tudi takrat, ko vpišeš otroka k pediatru, pravi intervjuvanka. Zato se ji zdi, da tovrstno početje postavlja v manj ugoden položaj predvsem ne-Slovence, ki imajo v primerjavi s Slovenci manj »papiirjev«. Če je ustrezna stopnja izobrazbe relevanten kriterij za opravljanje določenega dela, potem je razmišljanje intervjuvanke brezpredmetno. Če pa je, tako kot intervjuvanka namiguje, določena stopnja izobrazbe »nepotrebna« ali »ne-nujna« za določeno delovno mesto, potem bi lahko v tem primeru govorili o trdi posredni diskriminaciji. Največja težava je seveda pri tem določiti, ali je določena stopnja izobrazbe na delovnem mestu potrebna ali nepotrebna in to večkrat sodi v diskrecijsko pravico delodajalca.

Vojska se je kot organizacija izkazala za bistveno manj problematično z vidika trde diskriminacije kot javna uprava. Zdi se, da je vojska zaradi narave dela v primerjavi z javno upravo bistveno bolj dodelan sistem, ki temelji na strogi hierarhični ureditvi in je verjetno med izbranimi organizacijami najbolj čisti primer birokracije. Odpravljanje primerov diskrecijskega odločanja nadrejenih in pogajalskih posegov podrejenih skozi sistem neosebni pravil in centralizacije, je namreč ena izmed temeljnih značilnosti birokratske organizacije. Da je med tremi organizacijami vojska najbolj čista oblika take birokracije kaže dejstvo, da se v veliki meri ujema z naslednjim opisom birokracije, medtem ko se javna uprava in policija v manjši meri ujemajo s tem opisom: »Vsaka hierarhična kategorija, vsaka plast bo popolnoma osamljena od drugih plasti, nad njo in pod njo. Birokratska organizacija je zato sestavljena iz vrste vertikalno razporejenih plasti, ki ne komunicirajo zelo veliko med seboj. Ovire med plastmi so takšne, da obstaja malo prostora za razvoj klik, ki bi združevale člane iz različnih kategorij.« (Crozier 1964: 190). Ob tem seveda ne gre spregledati, da so vse tri obravnavane organizacije primeri mehanicističnega sistema: ta uporablja formalna pravila in postopke, označuje ga centralizacija odločanja in ozko definirane delovne pristojnosti ter rigidna hierarhična lestvica avtoritete.

V vojski torej nisem zasledila jasnih primerov trde etnične diskriminacije. Morda je pa tu smiselno navesti primer enega izmed intervjuvancev v vojski, ki je na vsaka tri leta redno napredoval tako v plačilnih razredih kot tudi po činih. To, kar ga je zmotilo in bi po njegovem mnenju lahko sodilo v (trdo) diskriminacijo, je dejstvo, da mu znanja maternega jezika, ki je različen od slovenščine, v vojski ne plačujejo posebej. Sam je namreč zadolžen za prevajanje, ko se pojavi kakšna tuja delegacija, ki obiše slovensko vojsko. Ugotavlja, da v kolikor ne bi bilo njega, bi morala slovenska vojska najeti prevajalca in ga seveda tudi plačati. Njegov primer pa ne sodi v trdo etnično diskriminacijo, saj se mu je znanje tega jezika upoštevalo pri napredovanju. V sklopu zbiranja točk za napredovanje je namreč prejel ustrezno število točk tudi zaradi znanja madžarskega jezika.

Nekoliko bolj vprašljiva je situacija drugega intervjuvanca iz vojske, ki je hrvaškega porekla. Ta trdi, da je šolanja v vojski premalo, da znanje ni cenjeno, da je cenjena le izobrazba. Za nadaljnje napredovanje bi potreboval fakulteto, tu pa se pojavijo težave. S svojim znanjem slovenščine meni, da bi le s težavo zaključil fakulteto v slovenščini. Da bi pa fakulteto opravljal npr. v Zagrebu, po njegov mnenju ne pride v poštev. Zaključek njegovega razmišljanja pa je, da je sam napredoval predvsem za to, kar dosti zna in ga je vojska "potrebovala", kljub pomanjkanju izobrazbe. Tudi tretji intervjuvanec iz vojske ugotavlja, da vojska zna uporabiti njegovo znanje. Njegovi starši so bili namreč priseljenci iz Bosne, zato mu znanje srbohrvaščine štejejo kot vrlino in so ga tudi porabili v misiji v Bosni.

Intervjuvanec iz policije se je ob pogovoru o posredni in trdi diskriminaciji zelo razburil. Prisega namreč na podatke, za katere meni, da bi jih morali zbirati. Npr. etničnost v primeru kazenskih ovadb, v kazenskih postopkih in tudi v kadrovske evidencah javnih uslužbencev. Ob navedbi primerov, ki sem jih zasledila o diskriminaciji do strank, pa intervjuvanec vsekakor priznava, da prihaja do zlorabe moči in izkoriščanja postopkov in sile v policiji. Tovrstno početje pa pripisuje predvsem šikaniranju, ki da močno vpliva na frustracije policista. Zato le-ta postavlja pod vprašaj sistem in postopke na tak način, da jih zlorablja in sabotira.

Trda diskriminacija pri zaposlovanju v vojski in policiji

Pri ugotavljanju etnične diskriminacije v delovnem okolju sem slučajno naletela tudi na trdo diskriminacijo pri zaposlovanju v vojski in policiji. Primer te diskriminacije odlično ponazarja zgodba intervjuvanca iz vojske, katerega starši so iz Bosne, vendar se je sam rodil potem, ko so

se že preselili v Slovenijo. Doma se s starši pogovarja v srbohrvaščini, vendar njemu je lažje govoriti v slovenščini kot v srbohrvaščini. Po poklicu je mehanik. Po končani formalni izobrazbi se je zaposlil kot mehanik pri zasebnih podjetjih. Njegov povprečni osebni dohodek se je z vsemi dodatki vred gibal okrog 80-85 tisoč SIT mesečno. Takoj po naborništvu se ni pridružil slovenski vojski. Želel pa se ji je pridružiti kasneje in je ugotovil, da se mora v ta namen odpovedati dvojnemu državljanstvu. Raziskovanje, kako poteka ta postopek, nam daje takoj vedeti, da sicer pravno formalno tu ne prihaja do diskriminacije, vendar izvedba postopka je vsej prej kot naklonjena temu, da bi se mlad mehanik zaposlil v vojski. Intervjuvanec pravi, da stane postopek, da se na pristojni ambasadi odpoveš državljanstvu z vsemi potrebnimi papirji vred približno 400.000 SIT. Sam se je zato odločil, da bo to storil neposredno v Bosni in tako prihranil 200.000 SIT. Kot se v takih zlahka zgodi, je zaradi pomanjkanja popolnih informacij o potrebnih dokazilih v Bosno potoval kar trikrat. Objektivno gledano morda strošek 200.000 SIT ni tako velik, vendar je to za mehanika, katerega mesečni osebni dohodek je 80.000-85.000 SIT, nezanimljiv znesek, ki mu bistveno otežuje, da bi se zaposlil v vojski. Ker imajo seveda dvojno državljanstvo predvsem ljudje, ki niso (popolnoma) slovenskega porekla, je jasno razvidno, da je ta ukrep potencialno diskriminatoren predvsem do pripadnikov etničnih manjšin in njihovih potomcev. Tudi ena izmed intervjuvank iz javne uprave je npr. opozorila, da so pripadniki novodobnih manjšin v marsičem oškodovani, saj lahko stopijo v policijo in vojsko le tako, da se odpovedo dvojnemu državljanstvu. Da ugotovimo, ali gre v tem primeru res za diskriminacijo, pa je treba preveriti še, ali je pogoj o odsotnosti dvojnega državljanstva nujen in potreben za uspešno opravljanje dela v vojski in v policiji.

Za zaposlitev v vojski in policiji je namreč potrebno, da je kandidat za službo slovenski državljan, ki nima dvojnega državljanstva. Ta pogoj bi lahko predstavljal trdo diskriminacijo v primeru, da odsotnost tujega državljanstva ni nujno potreben pogoj za dobro opravljanje dela v teh organizacijah. Vojska in policija sta namreč posebni organizaciji, katerih temeljna naloga je varnost. Vojska skrbi v tem kontekstu predvsem za zunanjo varnost, za varnost države in njenih državljanov pred zunanjimi sovražniki in grožnjami. Policija pa se osredotoča predvsem na notranjo varnost, njena naloga je torej odpravljanje notranjega sovražnika. Odsotnost dvojnega državljanstva v vojski je s tega vidika mogoče razumeti kot potrebo po lojalnosti izključno eni državi. Problematika dvojnega državljanstva je namreč skoraj vedno problematika lojalnosti osebe z dvojnimi državljanstvom v primeru spora med tema dvema državama.

Pri policiji je manj razvidno, zakaj je potrebna prepoved dvojnega državljanstva in torej večja verjetnost obstoja trde posredne diskriminacije. Notranji sovražnik je lahko tako slovenskega kot neslovenskega porekla, v sosednji Italiji pa je pogoj za zaposlitev v policiji italijansko državljanstvo, brez nobenih prepovedi dvojnega državljanstva.

Dve intervjuvanki iz policije sta šli še nekoliko dlje in opozorili, da so na seznamu sprejetih na policijsko akademijo v Tacnu »sumljivo« slovenski priimki. Prav tako sta opozorili, da se znotraj akademije odvija razprava o tem, ali naj se v slovensko policijo vključijo tudi pripadnike romske skupnosti. Opozoriti moram, da so trije intervjuvanci iz policije zanikali vse hipoteze, ki sta jih podali intervjuvanki. Pomembno je morda tu še omeniti, da sta bili intervjuvanki mlajši, da sta pred kratkim zaključili policijsko akademijo in da je morda zaradi tega lojalnost organizaciji, ki ju zaposluje, bistveno manjša.

Problem etnične diskriminacije v Slovenski vojski je najlažje ponazoriti s primerom intervjuvanca, čigar zgodba povzema temeljne elemente zgodb skoraj vseh intervjuvancev iz SV. Intervjuvanec je med vojno za samostojnost Slovenije prestopil iz JLA k Teritorialni obrambi, od takrat je praviloma v skladu s pričakovanji funkcionalno napredoval. Pomemben je predvsem podatek, da meni, da njegova kariera ne bi bila drugačna, če bi bil Slovenec. Tako meni, ker so Slovenci, ki so na akademiji končali istega leta, kot je sam, na podobnem položaju. Priznava, da bi sicer lahko imel en čin več, vendar drugih bistvenih razlik ni.¹⁷⁰ Njegovo vodilo po vstopu v Slovensko vojsko je bilo, da se ne bo spuščal v konflikt, če ne bo napredoval. Vzel je, kar so mu dali. Privzel je nekako, da je ta faza kočljiva in da je to največ, kar lahko pričakuje.

To, kar mu je omogočilo, da je bil v svoji karieri uspešen, je bilo predvsem strokovno znanje, ki je vedno znova manjkalo njegovemu šefu, ki je izhajal iz Teritorialne obrambe. Zato je obstajal nek tihi dogovor, kjer je šef vodil, intervjuvanec delal. Problem diskriminacije v Slovenski vojski je po njegovem mnenju problem nastanka Slovenske vojske. Drugi intervjuvanec odlično ubeseduje ta problem: »Slovenska vojska je potrebovala znanje prestopnikov iz JLA, zato jih je sprejela, ker predstavniki Teritorialne obrambe so bili sicer narodni heroji, vendar niso imeli potrebnih strokovnih znanj. [...] Vsi, poveljniki, heroji, so se morali po osamosvojitvi šolati.

¹⁷⁰ Obstajata pa še dva intervjuvanca iz vojske, ki sta nekoliko bolj kritična. Oba menita, da sta v svoji karieri doživela diskriminacijo, vendar ne kot pripadnika manjšin, temveč zato ker sta prestopila iz JLA v Slovensko vojsko. Rezultat prestopanja JLA v SV je bil tudi v tem, da so bili čini prestopnikov večkrat visoki, vendar ti ljudje niso bili na ključnih položajih. Le-ti so bili rezervirani za junake, heroje iz TO.

[...] Prestopnike so potrebovali, vendar jim tudi nagajali. Slovenska vojska je bila brez kadrov, brez strokovnega usposabljanja, zato so jih sprejeli.«

5.3 Mehka diskriminacija v delovnem okolju

Zgodba intervjuvanca iz vojske nam ponuja zanimivo izhodišče za razpravo o mehki diskriminaciji v delovnem okolju. Intervjuvanec namreč v okviru svojega delovanja v tej organizaciji opisuje dogodke, ki včasih sami po sebi niso diskriminatorni. Vendar se zaradi naperjenosti teh dogodkov proti intervjuvancu pojavlja dvom, ali intervjuvanec res ni nikoli bil tarča diskriminacije v delovnem okolju. Intervjuvanec v pristnem slovenskem regionalnem narečju poroča npr. o nagajanju s strani kolegov. Tako pravi, da je sam veliko sodeloval pri izobraževanju kadrov in le-ti so ga pri izvajanju izobraževanj »špikali« pri izrazoslovju. Spomni se npr. primera, ko je pisal na tablo in ga je nekdo od udeležencev izobraževanja opomnil, "vejica gre tja, ne tja". Intervjuvanec pravi, da na tovrstne provokacije ni nikoli reagiral. V zgornjem primeru je npr. mirno povedal, da bistvo ni, kje je vejica, temveč v tem, da znaš dešifrirati neko zadevo.

Takšne pripombe so bile po njegovem mnenju način, da ga je podrejeni častnik spodkopaval tam, kjer je bila njegova domnevno šibka točka – etnična pripadnost in posledično tudi poznavanje slovenščine kot tujega jezika. Sam opozarja, da mu verjetno pri teh zadevah niso nagajali toliko zaradi tega, ker ni bil slovenskega porekla, temveč predvsem zato, ker je bil strog in zahteven nadrejeni. Je pa res, da so se osredotočili na znanje jezika kot na točko, kjer so mu lahko nagajali.

Nasploh je raziskovanje v vojski pokazalo, da etničnost ni pomemben vzrok diskriminacije v vojski. Uslužbenci se v vojski družijo po nekakšnih klikah, združbah, ki se ne ustvarjajo na osnovi etničnosti, pravi ena izmed intervjuvank. Tekom raziskave se je torej pokazalo, da lahko o etnični diskriminaciji v vojski govorimo predvsem v okviru posredne in praviloma prej mehke kot trde diskriminacije.

V slovenski vojski obstaja do prestopnikov iz JLA še vedno nek poseben, nenaklonjen odnos. Skozi raziskovanje se je nekako pojavila domneva, da so pripadniki etničnih manjšin v vojski diskriminirani posredno. Zdi se namreč, da obstaja neka diskriminacija v vojski, ki prestopnikom

onemogoča, da bi se povzpeli na ključna mesta. Če je domneva, da je med prestopniki bistveno več pripadnikov etničnih manjšin v primerjavi s celotno častniško sestavo Slovenske vojske, pravilna, potem so pripadniki etničnih manjšin lahko posredno diskriminirani. Gre torej lahko za domnevno diskriminacijo do prestopnikov (in posredno pripadnikov etničnih manjšin), ki se po mnenju intervjuvancev pojavlja pri dostopu do ključnih položajev v vojski. Gre torej za pojav steklenega stopa, preko katerega prestopniki ne morejo. Formalno pravno ni nobenih ovir, da bi zasedli ta ključna mesto, vendar to se enostavno ne zgodi, pravijo intervjuvanci.

Argument steklenega stropa se ni pojavil le v vojski, temveč tudi v intervjujih z uslužbenci iz javne uprave. V nasprotju z vojsko, kjer je bilo govora predvsem o steklenem stropu, s katerim se soočajo prestopniki iz JLA, se v javni upravi s steklenim stropom soočajo neposredno pripadniki etničnih manjšin. Ena izmed intervjuvank npr. razlaga, da obstaja v javni upravi nek plafon, katerega funkcija je, da se ne-Slovenci ne bi povzpeli previsoko. »Če si preveč zagnan, te ta plafon ustavi,« pravi druga intervjuvanka. Ena izmed intervjuvank, ki je v času vojne v Srbiji zasedala pomembno mesto v paradržavni ustanovi, pravi, da je bilo v njenem delovnem okolju tedaj ključno vprašanje, »kako bodo zdaj za javnost zakrili, da sem jaz, ki nisem Slovenka, na tako visokem položaju«. Tudi v sedANJI službi v javni upravi domneva, da bi se s težavo prebila na višji položaj. Od prejšnjega direktorja (v času Ropove vlade), bi pričakovala vprašanje »kaj bo pa opozicija rekla na to«, od sedanjega pa, kaj bo vlada, oziroma natančneje eden izmed njenih članov rekel na to. Uslužbenka sicer poudarja, da so to njene domneve, vendar so kljub vsemu v skladu z njenimi prejšnjimi izkušnjami v delovnem okolju.

Na ugovore o tem, da se na državniških in političnih funkcijah pojavljajo tudi ljudje, ki niso slovenskega porekla, je odgovor intervjuvancev v bistvu ta, da se ti ljudje ne deklarirajo za ne-Slovence. »V kolikor tega ne omenjaš, to skrivaš ali zmanjšuješ pomen svoje etnične različnosti, potem le-ta ni problematična,« pravi intervjuvanec iz javne uprave. Težave se torej pojavijo takrat, ko se opredeljuješ za ne-Slovenca in ko to počneš javno.

V primerjavi s primeri trde diskriminacije je bilo primerov domnevne mehke diskriminacije v treh organizacijah bistveno več. Med tremi organizacijami je po številu in raznolikosti primerov posebej izstopala javna uprava.

Temeljna težava pri ugotavljanju mehke diskriminacije je v tem, da jo je možno prikriti pod krinko osebne percepcije ali pretirane občutljivosti posameznika. Seveda velja tudi obratno.

Percepcijo posameznika ali njegovo pretirano občutljivost, namišljeno in nerealno sovražnost okolice do njega je mogoče zapakirati v mehko diskriminacijo. Zato je pri ugotavljanju in odkrivanju mehke diskriminacije bistvenega pomena, da se v vsakem primeru posebej presoja, ali gre res za diskriminacijo. V javni upravi sem zasledila nekaj primerov, kjer vse kaže na to, da v javni upravi prihaja do mehke etnične diskriminacije. S tega vidika je zanimiva zgodba intervjuvanke hrvaškega porekla, ki se opredeljuje kot Dalmatinka in je v Slovenijo prišla že kot dojenček. Sama pravi, da ona zaradi svojega porekla ni imela težav, ker njen priimek ni izrazito hrvaški. Kdorkoli ugotovi, da je doma iz Dalmacije, skuša poudariti, da se tega »ne čuti«, saj intervjuvanka nima nobenega posebnega naglasa, ki bi opozarjal na to poreklo. Ljudje je ne opredeljujejo kot ne-Slovenko, ker njenega porekla ni mogoče zaznati z vsakdanjimi stiki. Sama pravi, da ni nikoli doživljala etnične diskriminacije zaradi svojega porekla. Med intervjujem pa je opozorila, da ima sodelavka z »motečim« neslovenskim naglasom zaradi svojega neslovenskega porekla veliko težav. Intervjuvanka npr. opozarja, da sodelavko, ki je neslovenskega porekla, načrtno ovirajo pri izobraževanju in če se pojavi možnost za izobraževanje, pošljejo raje nekoga drugega, ki je na enakovrednem položaju. Intervjuvanka pravi, da je diskriminacija tolikšna, da se jo da čutiti. Sodelavka intervjuvanke, ki naj bi imela te težave, pa se o tem z menoj ni želela pogovoriti.

Predsodki in stereotipi so pomemben predhodnik diskriminacije v delovnem okolju. Če so le-ti tudi zanesljiv predhodnik diskriminatornih dejanj, potem je lahko položaj pripadnika etnične manjšine v delovnem okolju, posebej v javni upravi, zaskrbljujoč. Že omenjena intervjuvanka iz javne uprave, ki se opredeljuje kot Dalmatinka, je postregla z zanimivim primerom. »V hiši imamo gospoda, ki je zelo len [...] Res ničesar ne naredi, med službenim časom izgine, nikjer se ga ne da najti, in vsi očitki, da je len, so res upravičeni. Zanimivo pa je, da sodelavci vse povprek razlagajo, da je len, tako kot so leni vsi Črnogorci.« Intervjuvanki se to zdi sporno in pojasnjuje: »On je res len, vendar takih je vsaj četrt v hiši, pa niso vsi Črnogorci...«. Intervjuvanka torej opozarja, da se v delovnem okolju poudarjajo povezave med neslovenskimi etničnimi porekli in nezaželenimi lastnostmi posameznikov. Pri tem pa ostaja neopaženo to, da ima to nezaželeno lastnost tudi veliko ljudi, ki so slovenskega porekla.

Predsodki in stereotipi predstavljajo tako rekoč vsakdanji kruh večine intervjuvancev. Z njimi se soočajo tudi v delovnem okolju in prisostvujejo njihovem obnavljanju s pomočjo navidezno nedolžnih šal. Ena izmed intervjuvank v javni upravi je npr. opozorila na konstantno zbijanje šal o Mujotu in Hasotu, ki omogočajo perpetuacijo stereotipa neumnega Bosanca. Ob tem ji seveda

sodelavke neutrudno razlagajo, da »ti nisi taka«. Intervjuvanka pa si postavlja retorično vprašanje: kakšna pa je razlika? Študija skupnosti Winston Parma (Elias in Scotson 1994) ponuja odgovor na to vprašanje. Študija namreč kaže, da dominantna skupina teži k temu, da prisodi skupini priseljencev slabe lastnosti najslabšega dela skupine. V nasprotju s tem pa se samopodoba uveljavljene skupine oblikuje na osnovi svojega najboljšega dela, na osnovi manjšine svojih najboljših članov (Elias in Scotson 1994: xix). Zato dominantna skupina gleda na priseljence kot na posameznike, ki jim ni mogoče zaupati, ki niso disciplinirani in ne spoštujejo zakonov (Elias in Scotson 1994: xxv).

Če primer »ti nisi taka« primerjamo s prejšnjim o »lenem Črnogorcu«, lahko ugotovimo pomembno dinamiko stereotipov in predsodkov v delovnem okolju. Ne-Slovenec je tako v neljubem položaju: ko je z njim nekaj narobe, ko ima kakšno nezaželeno lastnost ali navado, je to zato, ker je ne-Slovenec. Če pa je z njim vse v redu, če ga v delovnem okolju cenijo, če ima vse zaželene lastnosti in navade, potem jih ima, kljub temu da je ne-Slovenec oziroma predstavlja med ne-Slovinci izjemo.

Druga uslužbenka javne uprave razlaga, kako se v njenem delovnem okolju pojavljajo vici npr. o tem »kako so čefurji prišli gor na avtobus«. V izražanju se v teh vicih po njenem mnenju izkazuje podcenjevalni odnos do etnične manjšine. Pravi, da se v delovnem okolju večkrat dogaja, da nekdo razlaga takšen vic, potem pa naenkrat vsi utihnejo, ko se spomnijo, da ona ni Slovenka. "Takrat je situacija že tragikomična, ker ne veš, komu je bolj nerodno, meni ali njim," pravi intervjuvanka. Nazivi, kot so »južni brat« ali »čefur« imajo v sebi določen pejorativni prizvok. Elias in Scotson (1994: xxv) ugotavljata, da tovrstni termini simbolizirajo, da je možno priseljence osramotiti, ker ne dosegajo norm dominantne skupine, saj so v skladu s temi normami nenavadni, predstavljajo neko izjemo. Nič ni bolj značilno pri neenakem ravnovesju moči kot to, da skupna priseljencev ne zmore vrniti milo za drago z enakovrednim slabšalnim terminom. Četudi ga namreč imajo, je to dejansko popolnoma neuporabno orožje, ker skupina priseljencev ne more osramotiti dominantne skupine, dokler obstaja med skupinama neenako razmerje moči. Četudi torej ima izraze, ti izrazi ničesar ne pomenijo dominantni skupini, ki ni dovzetna za tovrstne žalitve (Elias in Scotson 1994: xxv).

Tudi v vojski je veliko takih šal. Zaradi stroge hierarhične ureditve se uslužbenci šalijo predvsem s sodelavci, ne z nadrejenimi in podrejenimi. Intervjuvanec, ki je madžarskega porekla, teh vicev (na račun pripadnikov svojega porekla) nikoli ni jemal resno. Pravi, da gre za neke oblike

prijateljskega rivalstva ali pa je vsaj tako to vedno dojemal. »V resnici pa ne veš, za kaj gre,« poudarja intervjuvanec. Tudi intervjuvanec v vojski, katerega starši so iz Bosne, takšnih vicev nikoli ne jemlje resno. Pravi, da se s kolegi večkrat šalijo na ta račun, da je »trda glava«, ker je po rodu iz Bosne, vendar nimajo te šale nobenega žaljivega pomena ali namena.

Drugi sklop primerov mehke etnične diskriminacije, ki temelji na predsodkih in stereotipih, se dotika vprašanja jezika in predsodkov o tem, da ne-Slovenci ne znajo slovenskega jezika. Uslužbenka iz javne uprave npr. razlaga, da je imela na ocenjevalnih listih pri postavki, ki se nanaša na sposobnost komuniciranja v slovenskem jeziku, oceno »zadovoljivo«. Zaradi te ocene, ki jo je določil njen nadrejeni, je imela težave pri napredovanju. Da bi lahko normalno napredovala, bi pri tej postavki potrebovala vsaj oceno »dobro«. Intervjuvanka je bila z oceno nezadovoljna. Opozarja namreč, da je tekom svoje delovne dobe v javni upravi že marsikdaj v aktih popravljala slovenščino svojih »slovenskih« kolegov in da si nikakor ne zasluži tako slabe ocene v slovenščini. Čeprav je bila njena slovenščina med intervjujem brezhibna, je intervjuvanka povedala, da ji pri znanju slovenščine očitajo lahko le to, da je včasih njen besedni red v stavku bolj srbski kot slovenski. Zaradi ocene se je v skladu z veljavnim postopkom pritožila. Kot odgovor na pritožbo so ji oceno spremenili v dobro in je lahko napredovala. Primer ni bil posebej raziskan.

Intervjuvanka meni, da njeno znanje slovenščine ni nič slabše od znanja preostalih ljudi na podobnih položajih. Ob tem primeru se seveda pojavi cel sklop pomembnih vprašanj. Če je bilo znanje intervjuvanke vredno le ocene »zadovoljivo«, zakaj so ji potem oceno spremenili v »dobro«? Ali gre torej za primer, ko se etnično diskriminacijo prikriva in odpravlja po najbolj praktični poti, tako kot se je že zgodilo v primeru trde diskriminacije? Ali pa intervjuvankino znanje slovenskega jezika res ni več kot le »zadovoljivo« in če je temu tako, zakaj so se na pritožbo odzvali s spremembo ocene? In še, ali je nadrejeni intervjuvanke res usposobljena oseba, da lahko ocenjuje njeno znanje slovenskega jezika? Gre v tem primeru torej za mehko diskriminacijo, kjer je nadrejeni zaradi svojih predsodkov prepričan, da ne-Slovenka ne more dobro poznati slovenskega jezika? Ali pa je to primer trde diskriminacije, kjer takšen nestandardiziran in nestrokovno načrten način preverjanja znanja jezika¹⁷¹ enostavno ni primeren in lahko zaradi predsodkov in stereotipov večinskega prebivalstva ustvarja diskriminacijo do ne-Slovencev.

¹⁷¹ Pa ne glede na to, ali se znanje jezika preverja v okviru ocenjevanja sposobnosti komuniciranja v slovenskem jeziku, pisnega sporočanja v slovenskem jeziku, itd.

O posebnem primeru mehke diskriminacije, ki izvira na predsodkih in stereotipih, pa poroča intervjuvanec iz javne uprave. Ta se pritožuje predvsem nad »čudnimi« vprašanji nekaterih sodelavcev. Intervjuvanec je prepričan, da je namen teh »čudnih« vprašanj, da bi ga diskreditirali ali da bi ga spravili v položaj manjvrednosti. Kot primer navaja, da ga je sodelavka trikrat vprašala, ali je res Srb. Kot da ni verjela, da je res Srb. Da se je morala prepričati. V ozadju tega vprašanja je bilo po intervjuvančevem mnenju prikrito vprašanje »Le kako moreš biti Srb?« Zaključek tovrstnih pogovor je pravilom tak, da »si sicer si Srb, vendar si drugačen od drugih Srbov«, pravi intervjuvanec. Izjema torej, ki potrjuje pravilo.

Iz opravljeni intervjujev je razvidno, da je večina težav, ki se je pojavljajo v delovnem okolju in so povezane z etničnostjo, dejansko odsev razmerij med etničnimi skupinami v družbi. V delovno okolje se torej iz drugih sredin in na splošno iz družbe preslikujejo določeni običaji in vzorci obnašanja. Tudi že omenjeni predsodki in stereotipi, ki se kažejo v vicih in šalah, »čudna« vprašanja in drugi primeri, kažejo, da je stanje na področju etnične diskriminacije v delovnem okolju prej odsev odnosov med različnimi etničnimi skupinami v Republiki Sloveniji kot pa rezultat posebnih procesov, ki se odvijajo v domeni zaposlovanja. Zdi se torej, da delovno okolje ni posebej problematično z vidika etnične diskriminacije. Tako se torej etnična diskriminacija v delovnem okolju pojavlja v veliki meri kot odsev razmerij med etničnimi skupinami v družbi in kot »spill-over efekt« etnične diskriminacije v drugih domenah človekovega življenja. Gre torej za preslikovanje določenih običajev, uzanc in vzorcev obnašanja, ki lahko tvorijo etnično diskriminacijo, iz drugih domen človekovega življenja v delovno okolje. Zanimiva je npr. razlaga enega izmed intervjuvancev iz javne uprave, ki o etnični diskriminaciji v delovnem okolju pravi naslednje: »Za slovensko mentaliteto ni značilno, da te izločijo drastično in grobo. Ne izgubiš glave, saj Slovenci nimajo težav s sprejemanjem drugačnosti [...] Vendar jasno je, da nikoli ne boš mogel postati to, kar sem jaz [t.j. Slovenec, opomba avtorice]. [...] Vendar svaka čast, da si to želiš.«

Tudi Elias in Scotson (1994) sta naletela na podoben pojav. Pri preučevanju predmestne skupnosti sta ugotovila, da obstaja neka stroga razlika med skupino rezidentov, ki je že dolgo na tem območju (established group, v nadaljevanju dominantna skupina) in skupino rezidentov, ki se je preselila na to območje (outsiders, v nadaljevanju priseljenci) in katere člane dominantna skupina obravnava kot priseljence. Dominantna skupina se je strnila in člane druge skupine stigmatizirala kot osebe, ki so manjvredne (Elias in Scotson 1994: xv). Elias in Scotson (1994:

xv) tako opozarjata, da člani skupine, ki je po moči močnejša od drugih neodvisnih skupin, dojemajo sebe v človeškem merilu kot boljše v primerjavi s člani drugih skupin.

Intervjuvanec s svojim pojasnilom nadalje nakazuje, da so določeni vzorci obnašanja, kot so npr. že prej omenjena »čudna vprašanja«, odraz odnosa, ki ga imajo Slovenci do slovenstva, ki temelji na neki krvni čistosti. Iz tega izvira prepričanje, da intervjuvanec, po čigar žilah se pretaka srbska kri, ne bo mogel nikoli postati »pravi« Slovenec.

Tudi v vojski je eden izmed intervjuvancev odlično ponazoril ta pojav. Zase namreč pravi, da je »Slovenec z napako«. Z napako je zato, ker se je v Slovenijo preselil. Meni, da kot »priseljenc« ne bo nikoli enakovreden »pravemu«, »čistokrvnemu« Slovencu, pa čeprav je v Sloveniji že več kot dvajset let, ima slovensko državljanstvo (in se je hrvaškemu odpovedal), Sloveniji plačuje davke, njegovi otroci obiskujejo slovensko šolo in se v Sloveniji udeležuje volitev. O svojem poveljniku, ki je po poreklu Slovenec, pa pravi, da je »čisti Slovenec, brez napake«.

Komičnost skovane besedne zveze postane dokaj hitro tragična, ko postane jasen njen pomen. Intervjuvanci torej opozarjajo, da je v družbi uveljavljena neka toga zasidranost v objektivnih kriterijih določanja etnične pripadnosti, ki je npr. lastna primordialističnemu pristopu. Pripadnost etnični skupini v tem primeru temelji torej na skupnem (etničnem) poreklu njenih članov (Stavenhagen 1995: 21). V skladu s tem pogledom je torej članstvo v etnični skupini zelo stabilno, odvisno od posameznikovega porekla. Izključevanje in stigmatiziranje priseljencev pa je s strani dominantne skupine pomembno sredstvo za ohranjanje identitete skupine (Elias in Scotson 1994: xviii). V ta namen skupina tudi vzpostavlja položaj svoje večvrednosti in zadržuje pripadnike drugih skupin trdno na položajih, ki jim »pripadajo« (Elias in Scotson 1994: xviii).

Da mnenje intervjuvanecev ni tako iz trete izvito, dokazujejo številni drugi primeri. Tudi dojemanje etnične pripadnosti pri slovenski manjšini v Italiji je npr. krepko zasidrano v zgodovinskem spominu te skupnosti in zelo blizu primordialističnemu pristopu. Temelji na skorajšnji krvni čistosti pripadnikov slovenske narodne manjšine v Italiji. Izjemnega pomena je predvsem vez s preteklostjo, ki dejansko opredeljuje pripadnika narodne manjšine v Italiji.¹⁷² Tako npr. intervjuvanec iz javne uprave poudarja, da je za Slovenijo »pomembnejši nek

¹⁷² Ruttar (1999: 81) npr. o Slovencu v Italiji razlaga naslednje: »Oni so dediči krvi in mesa svojih staršev in oddaljenih prednikov. Zaznava druge osebe kot utelešenje istega mesa in iste krvi, kot rezultat daljnega dedovanja ... je tisto, kar omogoča osebi, da se prepriča, kako je lahko druga oseba sorodnica, članica njegove skupnosti, do katere ima določene obveznosti; nima pa jih do oseb, ki niso del opisanega delovanja.«

Slovenec v Argentini od južnega brata, ki plačuje davke, tu vzgaja otroke, ki so slovenski državljani in ki bodo pripadali temu prostoru v celoti.«

Mnoge težave, s katerimi se srečujejo pripadniki etničnih manjšin v delovnem okolju, niso produkt tega, kar se dogaja v delovnem okolju, temveč zvesta preslikava družbe in njenega urejanja v delovno okolje. Eden izmed intervjuvancev npr. opozarja, da se v slovenski družbi pojavljajo eminentna imena, visoko izobraženi ljudje neslovenskega porekla: vendar ti svojega porekla ne izpostavljajo. Tako intervjuvanec opozarja, da v slovenskem, gospodarstvu, športu, politiki in nasploh družbi lahko uspejo ljudje, kot so Zoran Janković, Branko Đurić, Dragutin Mate, ... s podmeno, da svojega različnega etničnega porekla ne izpostavljajo. Intervjuvanec pravi, da obstajajo »neka nepisana pravila, da se to ne počne,« in zaključuje: »Če se izpostaviš [kot ne-Slovenec, opomba avtorice], to ni sprejeto pozitivno.«

Dostop do medijev je po mnenju intervjuvanca iz javne uprave eden izmed ključnih problemov novodobnih etničnih manjšin v Sloveniji. Ne-Slovinci v medijih niso zastopani, pravi intervjuvanec. »Ni zastopanosti, ni refleksije, le marginalizacija in kriminaliteta«, pravi intervjuvanec in dodaja: »Posledica tega je, da imaš z določenim priimkom manjše zaposlitvene možnosti in pa se celo sam izločiš s svojim subjektivnim percepiranjem okolja, do katerega ni nekega vzpostavljenega dialoga. V medijih si junak črne kronike, delinkvent. Skupnosti novodobnih manjšin ni, niso konstituirane, niso priznane, srbska skupnost je stigmatizirana.« Intervjuvanec zato ugotavlja, da bi njegovo morebitno deklariranje za Srba v javnem življenju povzročilo težave njegovim kolegom. Kot pripadnik novodobne manjšine se on dojema za političnega Slovenca, za Slovenca na osnovi odločitve, ne glede na poreklo. Ko se je politično angažiral, je izgubil kar nekaj slovenskih prijateljev, ki so njegovo politično aktivnost doživljali kot grožnjo. Počutili so se ogroženi, čeprav on ni imel slabih namenov. Takrat je intervjuvanec imel občutek, da ne spoštujejo njegove osebnosti in dostojanstva in nenazadnje prišel do travme, da ge ne razumejo. Tovrstno dožemanje in dejansko tovrstno socialno okolje pa seveda vpliva tudi na kariero posameznika, na odnose v službi in njegovo storilnost ter motivacijo.

Intervjuvanec ugotavlja, da je praviloma za Slovenca dovolj to, da se trudiš s slovenščino, ki je osnovno komunikacijsko orodje. Tudi druga uslužbenka javne uprave ugotavlja, da je jezik pomemben element v delovnem okolju. Intervjuvanka npr. opozarja na težave, ki jih sama ima z jezikom v delovnem okolju. Pravi, da ona zna dva jezika, in da ima npr. sodelavko, ki ima vedno pripombe čez njene dopise. Zaradi napak v dopisih nanjo gleda kot na manjvredno, pravi

intervjuvanka, ne zaveda pa se, da je zanjo slovenščina le drugi jezik. In če bi recimo razumela, da je pomembno, da so dopisi v brezhibni slovenščini, potem verjetno ne bi bilo potrebno, da jo kolegica popravlja tudi v pogovoru. Intervjuvanka pravi, da zaradi znanja jezika nima kompleksov, saj delo, ki ga opravlja, zelo dobro obvlada. Ko se ji to dogaja, sodelavki odgovori, da nima posluha za jezik. Intervjuvanka pravi, da težava ni v tem, da jo popravlja, temveč način, kako ji to sporoča. Ta način da intervjuvanki vedeti, da ni dorasla, da je manjvredna.

Tudi intervjuvanec iz vojske se je spotaknil ob znanje jezika. Sam pravi, da je pri prestopu iz JLA v Slovensko vojsko naredil izpit iz slovenščine z oceno 2 in je bila njegova slovenščina res bistveno slabša od današnje. Vendar opozarja, da je ta isti izpit naredil tudi njegov kolega, Slovenec, ki je obiskoval šolo v Sloveniji, in to z oceno 3.

Oba intervjuvanca namigujeta na to, da so kriteriji znanja slovenskega jezika za ne-Slovence v Sloveniji zelo visoki. Intervjuvanka iz javne uprave pa je še najbolj ogorčena nad dejstvom, da se ti kriteriji vzpostavljajo na nivoju družbe le za posameznike, ki so se v Slovenijo preselili iz držav, ki so vzhodno in južno od Slovenije, da pa ti isti kriteriji ne veljajo za zahodne in severne Evropejce. Tako npr. razlaga, da v sosednjem oddelku imajo zahodno-Evropejca in vsi cenijo to, da se trudi, da govori slovensko. Pri njih pa obstaja neka alergičnost, da ne govorijo perfektno, saj so tu že »20 let«. Intervjuvanka to opredeljuje kot nekakšno nagnjenje za Evropo in se sprašuje, ali je ta odpor povezan s tem, da so se Slovenci v šoli morali učiti srbohrvaščino. Ta odpor tudi povezuje s tem, da so po njenem mnenju v preteklosti v Slovenijo prihajali predvsem ljudje, ki niso bili šolani in se je vzpostavil nek »razredni, socialni« stereotip, ki se je prenesel na etnično pripadnost. Intervjuvanka namreč meni, da ne gre za etnično razliko, temveč bolj za razredno, socialno.

Druga intervjuvanka v javni upravi je prišla iz Srbije v Slovenijo, ko je bila stara 20 let. Oba njena starša sta Srba, prišla je po boljšo službo. Najprej je delala v proizvodnji, potem se je zaposlila kot javna uslužbenka, kjer zdaj dela že več kot 20 let. Ni nikoli zaznala razlike, da bi občutila kakšno diskriminacijo. Nikoli ni zamenjala službe zaradi težav v delovnem okolju. Meni pa, da je morebitna prisotnosti etnične diskriminacije v veliki meri odvisna od vodilnega kadra in od tega, ali je nacionalistično naravnana. Sama meni, da lahko v tem primeru pride do stigmatizacije¹⁷³ ne-slovenskih uslužbencev.

¹⁷³ Izraz stigmatizirati se nanaša na žigosanje in označevanje ljudi (Coleman 1999: 202). V preteklosti je šlo za žigosanje in označevanju ljudi, ki so bili že po videzu drugačni (npr. prostitutke, kriminalci), na tem mestu pa nas

To svoje prepričanje utemeljuje z izkušnjami v delovnem okolju, kjer se je srečevala z manipulacijami s strani političnih predstavnikov, ki so njen oddelek spraševali po podatkih o državljanih na »iíc«, da bi dokazali, da so le-ti sorazmerno večji potrošniki ugodnosti socialne države v primerjavi z drugimi državljani RS.

Dve intervjuvanki iz javne uprave opozarjata predvsem na težave, ki v delovnem okolju izvirajo iz neformalnih stikov in pomanjkanja socialne mreže. Predvsem poudarjata, da je to pomembno pri napredovanju, kjer ti lahko socialna mreža in sorodstvene vezi zelo pomagajo. Pri ne-Slovencih ta mreža ni dobro zgrajena, poudarjata intervjuvanki. »Težje prodreš, vse dokler te ne spoznajo«, pravi ena izmed intervjuvank. Druga intervjuvanka pa opozarja, da je Slovenija zelo majhna in zato npr. že sošolci s fakultete predstavljajo pomemben vir pomoči v karieri. V tem pa vidi prednost, ki jo imajo njeni sodelavci v primerjavi z njo, ki se je šolala v tujini.

Iz doslej zapsanega je mogoče domnevati, da je pojav mehke etnične diskriminacije v javni upravi dokaj prisoten. Raznolikost primerov, na katere sem naletela v javni upravi, ter njihova številčnost napeljujejo na misel, da je temu tako. Tovrstno sklepanje bi lahko bilo preuranjeno, če ne bi pri evalvaciji etnične diskriminacije v delovnem okolju upoštevali tudi specifične delovnega okolja. Iz intervjujev je npr. razvidno, da ima javna uprava zaradi svoje raznolikosti in obsega organizacije, pa tudi zaradi izrazito drugačnih vrst in oblik dela, ki se izvajajo v njenem okviru, popolnoma drugačno organizacijsko kulturo kot npr. vojska in policija. Iz intervjujev je razvidno, da organizacijska kultura javne uprave nima tako rekoč nič skupnega z etničnostjo njenih članov. Ni mogoče zaslediti nobene povezanosti med tema dvema pojavoma. V nasprotju s tem pa je npr. v policiji mogoče zaslutiti obstoj organizacijske kulture, ki otežuje preučevanje etnične diskriminacije in onemogoča odkrivanje tega pojava v omenjeni sredini. Gre za organizacijsko kulturo, ki temelji na močni indoktrinaciji in uniformnosti njenih članov ter lojalnosti teh članov do organizacije.

zanimajo predvsem kognitivne manifestacije stigmatizacije, t.j. socialno označevanje (Coleman 1999: 202). Obnavlja se predvsem zaradi strahu.

Stigmatizacija priseljencev ponavadi zajema tudi percepcijo revščine ali nizkega življenjskega standarda, njihova manjša moč kot skupina se pretvarja v manjšo človeško vrednost (torej manjvrednost), dominantna skupina pa jih večkrat dojema kot umazane (Elias in Scotson 1994: xxvi-xxvii), Stigmatizacija kot vidik odnosov med dominantno in skupino priseljencev, je večkrat asocirana s specifičnim tipom kolektivne fantazije, ki jo je razvila dominantna skupina. Po eni strani odraža, po drugi pa utemeljuje odpor, predsodke, ki jih člani dominantne skupine čutijo do članov zunanje skupine (Elias in Scotson 1994: xxxiv).

Intervjuvanec iz policije, ki je pred tem delal v vojski, npr. razlaga, da so v vojski v času pred osamosvojitvijo Slovenije oficirji govorili samo hrvaško. Ko je postal kriminalist, je pristal v majhnem kolektivu, kjer njegov načelnik ni bil Slovenec, prav tako je bilo nekaj ne-Slovencev med inšpektorji. Intervjuvanec opozarja, da se ne spominja primerov etnične diskriminacije, le nekaj šal na ta račun, vendar »če človek ni občutljiv na te stvari, ni problema« pravi intervjuvanec. Intervjuvanec je nato na mojo pobudo pojasnil, kaj pomeni, da »človek ni občutljiv«. Poudaril je, da te kot kriminalista življenje naredi jeklenega: »Močan moraš biti, ker vidiš vse mogoče«.

To, da »moraš biti močan«, se je pojavljala kot stalnica v vseh intervjujih o policiji. Nedvomno je torej, da je žilavost, trdnost posameznika ena izmed temeljnih vrednot policije kot organizacije. Pod to vrednoto pa je mogoče prikriti marsikaj. Iz intervjujev je bilo tudi razvidno, da se pod to vrednoto prikriva primere diskriminacije, vendar nobenega izmed njih ne bi mogli uvrstiti v etnično diskriminacijo. Iz intervjujev je bilo prav tako razvidno, da so žrtve diskriminacije večkrat tako indoktrinirane v prepričanje, da moraš biti močan, žilav in te »malenkosti« ne smejo motiti, da se niso niti zavedale, da so bile pravzaprav žrtev diskriminacije. Najbolj zaskrbljujoče pa je, da so intervjuvanke šele zaradi na intervjuju postavljenih vprašanj začele razmišljati, da je pa bilo z določenim dogodkom v njihovem delovnem okolju nekaj »narobe«, da je šlo res za diskriminacijo ali nadlegovanje.

Policija se je skozi intervjuje izkazala za zelo problematično organizacijo, ki pod vrednoto, da v tej organizaciji preživijo le najmočnejši, skriva marsikaj. Med intervjuvanci iz policije so bile kar tri intervjuvanke, dve izmed katerih sta bili Slovenki. Vse tri intervjuvanke so na področju razlikovanja med spoloma povedale primere, ki so vsaj etično sporni, nekateri pa sodijo v nadlegovanje in diskriminacijo na osnovi spola. Na enem izmed intervjujev je bil predstavljen tudi primer, ki bi lahko sodil v diskriminacijo na osnovi spola – vendar tokrat »v korist« moških, ki jih nadrejeni razvršča po nočnih dežurstvih, ženskam pa prihrani le dnevna, čeprav bi praviloma tudi ženske na tem oddelku morale opravljati nočna dežurstva. Poleg vrednote »žilavosti« je na splošno v policiji mogoče zaslediti tudi nekaj »domačnosti« pri prirejanju pravil, ki je lahko tako pozitivna kot negativna.

Dostop do morebitnih primerov etnične diskriminacije je bil bistveno otežen, kolikor starejši je bil intervjuvanec. Mlajši intervjuvanci so lažje povedali težave, na katere so naleteli v delovnem okolju, z višjo starostjo oziroma daljšim stažem v organizaciji pa je bilo teh primerov manj.

Smiselno se zdi sklepati, da je organizacijska kultura zelo močna, da se člani z organizacijo močno identificirajo in da se lojalnost organizaciji s časom povečuje tudi zaradi narave dela, ki je izrazito timsko in temelji na partnerstvu med uslužbenci. To potrjuje tudi dejstvo, da so starejši pripadniki organizacije v intervjujih opravičevali delovanje organizacije, tudi v tistih primerih, ki so bili izrazito sporni.

Moč organizacijske kulture je mogoče dojeti tudi z izjavo ene izmed intervjuvank, Slovenke po poreklu, ki je npr. opozorila, da prihaja na etnični osnovi do različnega obravnavanja občanov, vendar znotraj policije po njenem mnenju ni diskriminacije. »Kot policist delaš v skupnosti, delaš kot kolektiv, delaš v skupinah, tvoje delo je timsko, poslušaj vice o Mujotu in Hasotu [...] Veliko policistov hodi skupaj na pijačo. [...] Pripadniki etničnih manjšin so v manjšini, zato se prilagodijo. Nihče se ne ozira na to«, pravi intervjuvanka iz policije.

Pomembno je tu poudariti, da raziskava ni naletela na izrazite in jasne primere etnične diskriminacije v delovnem okolju v policiji. Vendar organizacijska kultura v policiji, ki je verjetno sicer popolnoma funkcionalna z vidika doseganja zaželenih ciljev varnosti, je disfunkcionalna z vidika diskriminacije do te mere, da prikriva številne pojave diskriminacije. Ali je med temi tudi kakšen primer etnične diskriminacije, tega na osnovi opravljene raziskave ni mogoče potrditi. V intervjujih so se pojavljali primeri drugih, hujših oblik diskriminacije, npr. na osnovi spola, ki jih same žrtve niso spoznale kot diskriminacijo.

Močna organizacijska kultura, vendar z vidika odkrivanja diskriminacije bistveno manj disfunkcionalna kot v policiji, se kaže tudi iz intervjujev v vojski. Iz intervjujev je mogoče ugotoviti, da je zaradi načina dela, ki zagotavlja varnost in disciplino v vojski, delovna sila močno kastno razdeljena. To ima seveda tudi posledice pri potencialnih virih etnične diskriminacije. Eden izmed intervjuvancev npr. razlaga, da bi verjetno etnično diskriminacijo doživel prej s strani sodelavcev, kot pa nadrejenih. Kot pojasnilo pa dodaja: »Poveljniki me spoštujejo. V dveh tednih naša skupina opravi delo, kateremu je namenjen en mesec.« Tudi drugi intervjuvanec, sicer prestopnik iz JLA je omenil, da organizacija zna ceniti delo, ki ga on sam opravi. Kljub številnim kritikam o tem, da organizacija ne zna ceniti znanja, se torej zdi, da zna ceniti dobro opravljeno delo.

6. Druge ugotovitve raziskave

6.1 Diskriminacija do strank

Raziskava je bila zasnovana na tak način, da se je osredotočala na etnično diskriminacijo, ki jo pripadnik etnične manjšine doživlja v delovnem okolju. Nepredviden in nenapovedan rezultat raziskave, ki se je pojavil pri intervjujih v javni upravi in policiji, je diskriminacija v delovnem okolju, katere žrtve niso sami uslužbenci organizacije, temveč stranke, ki pripadajo etničnim manjšinam.

Intervjuvanci poročajo o različnih odnosih s strankami neslovenskega porekla, včasih celo o diskriminatornih, včasih pa o enakih odnosih kot s strankami slovenskega porekla. Zanimiv je bil primer intervjuvanke iz javne uprave, po rodu iz Srbije, ki se npr. s strankami pogovarja tudi v srbščini, če imajo le-te težave s slovenščino. Pravi, da če že obvlada, zakaj ne bi? Njeno mnenje je, da je treba strahove premagati.

Na osnovi izvedenih intervjujev pa je mogoče sklepati, da zgornji primer predstavlja prej izjemo kot pravilo. Vsekakor pa je mogoče na osnovi intervjujev zaključiti, da se v bistvu pri odnosih s strankami kažejo vsaj predsodki in stereotipi uslužbencev v javni upravi in policiji. Drugi primer o odnosih s strankami v javni upravi je že nekoliko manj navdušujoč. Uslužbenka javne uprave, hrvaškega porekla, je strankam, ki slabo znajo slovenski jezik, poskusila pomagati tako, da se jim je jezikovno prilagodila. Spremenila je jezik pogovora v srbohrvaščino. Takrat je naletela na bučno reakcijo svoje nadrejene, ki jo to slučajno slišala: »Kva se siliš? [...] Če bi bila čista Slovenka, bi verjetno bilo drugače,« ji je rekla nadrejena. Intervjuvanka, ki je v Slovenijo prišla kot dojenček, ki je v slovenščini bolj domača kot v hrvaščini, se ob tem sprašuje, kaj v tem primeru pomeni biti Slovenec? Morda to, da so tudi starši Slovenci, t.j. čistokrvnost.

Intervjuvanka nadalje opozarja, da obstajajo nekakšna nepisana pravila v javni upravi v zvezi z ravnanjem s strankami, ki niso slovenskega porekla. Te stranke se tretira drugače, obstaja neka nestrpnost do teh ljudi. Pri ravnanju s temi strankami se v javni upravi praviloma držijo minimuma, ki ga zahteva zakon. Lahko bi se bolj potrudili, jim marsikaj olajšali, vendar ker niso slovenskega porekla, se tega naj ne bi počelo. Zdi se, kot da se zaradi porekla ustvarja neka posebna distanca do teh strank. Ravnanje z njimi je sicer formalno korektno, vendar ne gre niti

milimeter dlje v smer večje pomoči, prijaznosti, ustrežljivosti, itd. Tako kot Crozier (1964: 206) pravilno navaja, pravila varujejo uslužbenca, ki se jim podredijo. Pravila postavljajo okvir maneverskemu prostoru, znotraj katerega uslužbenec varno izvaja svojo diskrecijsko pravico. Zato je ravnanje s strankami ne-slovenskega porekla formalno korektno, z vidika trde etnične diskriminacije nesporno.

Odnos do strank je bil na tapeti tudi pri intervjujih v policiji. Zdi se, da se uslužbenci v policiji prav v odnosu do strank izživljajo zaradi težav, ki jih imajo v organizaciji. Zelo jasno je zaznati, kako se kot rezultat šikaniranja, ki ga doživljajo v delovnem okolju, izživljajo nad strankami. Ustvarjajo npr. težave, ki jih ni. Intervjuvanka iz policije navaja dva zanimiva primera. Prvi primer se odvija na mejnem prehodu med Slovenijo in Hrvaško, kjer se pojavi družina, ki je letovala na morju in se vrača na Nizozemsko. Otrok v tej družini je brez dokumentov, ker so mu jih med počitnicami na morju ukradli. Intervjuvanka iz policije pravi, da je policaj pri mejnem prehodu zlorabljal svojo moč in je starše npr. spraševal, kaj bi vi naredili? Starši so mu panično kazali račune hotela, družinske slike, iz katerih je bilo razvidno, da je to res njihov otrok. Policaj pa je še naprej spraševal, »kaj čmo narediti?«. Ko jih je po polurnem pregovarjanju spustil skozi mejni prehod, so bili starši presrečni. To, česar starši očitno niso vedeli, pravi intervjuvanka, je naslednje: da je dolžnost policaja, da državljana Evropske Unije spusti v Evropsko Unijo. Da ga ne more zavrniti, četudi le-ta nima dokumentov, temveč mu kvečjemu lahko da kazen, ker nima dokumentov. Tako intervjuvanka utemeljuje, da se je policaj dejansko z ustvarjanjem navideznih težav le izživljal, dokazoval svojo moč in šele po pol ure storil to, kar bi lahko že prej - jih torej spustil v Evropsko Unijo.

Čeprav je primer, ki ga je podala intervjuvanka etično sporen in postavlja v ospredje določene težave organizacije, ki ji policist pripada, ga ne moremo uvrščati med pojave etnične diskriminacije. Drugi primer, ki ga je povedala intervjuvanka, bi lahko uvrstili med pojave etnične diskriminacije ali diskriminacije do tujcev. Intervjuvanka tako opisuje primer, ki ga je spremljala, ko je nakupovala v trgovini in je zunanje dogajanje zagrabilo njeno pozornost. Situacija je bila naslednja, pravi intervjuvanka. Dva avtomobila sta bila parkirana na čisto enakem položaju. Oba avtomobila sta bila parkirana na avtobusni postaji, eden na eni strani, drugi na drugi strani iste ceste. Gre namreč za cesto, ki ima na obeh straneh avtobusno postajo in na vsaki izmed teh postaj je stal avtomobil. Prekršek obeh voznikov je bil torej popolnoma enak, pojavil se je ob istem času, na zrcalni lokaciji. Eden izmed teh avtomobilov je bil že na videz starejši in z »južno registracijo«, na drugi avtobusni postaji pa je stal »dober« avtomobil s

slovensko registracijo. Nakar se pojavi policistka, pravi intervjuvanka, ki avtu z »južno registracijo« da kazen, slovenskemu pa ne. Intervjuvanka sicer opozarja, da je treba dopustiti tudi možnost, da je policistka diskriminirala med starejšim ne-Slovenskim in mlajšim slovenskim moškim, med morebitnim tujim neznancem in znanim domačinom, pa vendar jo je ravnanje kolegice negativno presenetilo.

Ugotovitve o diskriminaciji do strank pri ponudnikih uslužnostnih dejavnosti podpira tudi raziskava Razvoj in implementacija izobraževalnih programov za sodnike, tožilce ter sodne in tožilske pripravnike na področju preprečevanja diskriminacije v okviru izobraževanja o človekovih pravicah (Kogovšek in Kmecl 2005). Raziskava je zajemala analizo zaključenih kazenskih spisov iz let 2002-2004 za kaznivo delanje tatvine po 211. členu kazenskega zakonika z Okrajnega sodišča v Novem mestu in Okrajnega sodišča v Mariboru.¹⁷⁴

Tabela 1: Kaznovanje glede na narodnost

Izrek sodbe	Slovenci	%	Romi	%	Drugi	%	Skupaj	%
Oproščeni	23	18	22	26	4	27	49	22
Denarna kazen	10	8	5	6	1	17	16	7
Sodni opomin	3	2	0	0	0	0	3	1
Pogojna zaporna kazen	77	61	32	38	8	53	117	52
Nepogojna zaporna kazen	13	10	26	30	2	13	41	18
Skupaj	126	100	85	100	15	100	226	100

Vir: Kogovšek, Neža in Andrej Kmecl, 2005: 66

Iz raziskave je mogoče razbrati, da je obdolžencem slovenskega porekla največkrat izrečena pogojna zaporna kazen (61 %), tej pa sledijo oprostilne sodbe (18 %), nepogojne zaporne kazni (10 %) in denarne kazni (8 %). Obdolžencem romskega porekla je podobno največkrat izrečena pogojna zaporna kazen, vendar v nižjem deležu kot obdolžencem slovenskega porekla (38 %). Najbolj pa bode v oči razlika, da je delež Romov, ki jih je izrečena nepogojna zaporna kazen trikrat višji od deleža obdolžencev slovenskega porekla (30 % proti 10 %). Najmilejša zaporna kazen je bila izrečena le v treh primerih, kjer so bili obdolženci slovenskega porekla. Tudi milejša kazen – to je pogojna kazen zapora, je bila izrečena le 38 % Romom, 53 % pripadnikom drugih narodnosti in 61 % Slovencev.

¹⁷⁴ Treba je opozoriti, da je bil vzorec spisov oseb neslovenskega porekla, ki niso Romi, zelo majhen (7 %, to je 15 spisov) in je zato posploševanje pridobljenih podatkov vprašljivo.

Pri ugotavljanju vzrokov za te razlike avtorja ugotavljata, da je edini dejavnik, ki ga lahko sodišče upošteva pri izreku kazenske sankcije ter z njim tvori to »razliko«, prejšnja kaznovanost obdolženca. Kogovšek in Kmecl (2005: 68) ugotavljata, da je delež kaznovanih Slovencev, ki so obsojeni na pogojno kazen večji od deleža Romov, ki so obsojeni na pogojno kazen. Za približanje izenačitvi deležev pripadnikov različnih narodnosti pri vseh kaznih bi moralo biti več že kaznovanih Slovencev obsojenih na nepogojno zaporno kazen, ali pa bi moralo biti manj Romov obsojenih na nepogojno zaporno kazen.

Kljub tem razlikam pa avtorja zaključujeta (2005: 73), da na osnovi analize zbranih podatkov pri delu sodišč v Mariboru in Novem Mestu ne prihaja do diskriminacije, saj pri izrečenih kaznih niso opazili večjega odstopanja glede na narodnost. Odstopanja, ki se pa pojavljajo, je bilo v veliki meri mogoče pojasniti s prejšnjo kaznovanostjo obdolžencev. Bošnjak (2005: 96) pa poudarja, da je bolj kot zavestno prikrajšanje pravic smiselno vzeti pod drobnogled nezavedne predsodke do Romov in drugih ne-Slovencev, ki obstajajo pri nekaterih akterjih v kazenskem pravosodju. »Ti nezavedni predsodki se lahko izrazijo tudi zaradi nekaterih značilnosti našega kazenskega postopka, kot so npr. dopustnost izdaje sodbe brez obrazložitve ali nasploh slabo razvito dokazno pravo.« (Bošnjak 2005: 96).

Iz povedanega je razvidno, da obstajajo med omenjeno raziskavo in obstoječo raziskavo številne podobnosti. Nenazadnje je podobnost v tem, da je na osnovi podatkov v obeh primerih nemogoče sklepati o hudih oblikah trde diskriminacije, medtem ko ostaja odprto vprašanje mehke diskriminacije.

6.2 Diskriminacija v vzgojno-izobraževalnih ustanovah

Poleg diskriminacije do strank je raziskava jasno osvetlila še eno plat etnične diskriminacije, ki sicer ni neposredno povezana z zastavljenim konceptom raziskovanja etnične diskriminacije v delovnem okolju. Gre za ugotovitev, ki je zelo zaskrbljujoča. Večina intervjuvancev je, brez nobene posebne spodbude, v pogovoru o diskriminaciji omenila šolo. Primeri, ki jih intervjuvanci navajajo, gredo onkraj obtoževanja učiteljev etnične diskriminacije, zato ker so intervjuvanci prejeli nekoliko nižje ocene, kot bi sicer lahko. Primeri se nanašajo tako na otroštva intervjuvancev, kot na izkušnje z njihovimi otroci ali brati/sestrami. Ena izmed intervjuvank npr. razlaga, da je njega sestra doživela v šoli neprijeten dogodek. V okviru pouka

sociologije so namreč igrali igro vlog, kjer je bila figura očeta karakterizirana kot ne-Slovenec, po rodu iz Bosne, alkoholik, ki tepe ženo. Dekletu, ki je Bošnjakinja, nikakor ni uspelo, da bi učitelju sociologije razložila svoje občutke ob simulaciji te družine. Nikakor ni uspela razložiti, da se s tovrstno vajo dejansko krepijo predsodki in stereotipi, da ji je ob izvajanju te vaje nelagodno in da ni nujno, da je vsak oče, ki je Bošnjak, tudi alkoholik in nasilnež. Dekle je dogodek močno prizadel in šola ni ugotovila spornosti izbrane igre vlog do trenutka, ko je v šolo prišla starejša, odrasla sestra dekleta in omenila možnost, da bi o dogodku informirala pristojne službe, natančneje Urad za enake možnosti. Primer je toliko bolj zaskrbljujoč, če upoštevamo, da pripadniki dominantne večine gledajo na manjšino kot na homogeno skupino, ki jo lahko označijo s stereotipom (Lewin 1999: 193). Dokazano je, da tak stereotip pri otroku nastane zaradi družbenega vzdušja, v katerem odrašča, in da je stopnja predsodka neodvisna od količine in vrste izkušenj, ki jih ima posameznik s pripadniki manjšinske skupine (Lewin, 1999: 193).

Drugi primer zadeva intervjuvanko iz javne uprave, ki je kot otrok v osnovni šoli prejela priporočilo, naj se vpiše na ekonomsko šolo, ker »se pišeš na »ić««. Sama si je želela na gimnazijo, vendar psihologinja jo je z navedeno utemeljitvijo napotila na ekonomsko šolo. Intervjuvanka pravi, da jo je psihologinja postavila v takšen položaj manjvrednosti, da se ni vpisala tja, kamor je želela. Za takšno mnenje psihologinje ni bilo podlage, pravi intervjuvanka, saj je imela v šoli vseskozi težave v matematiki. Priporočena šola zato po intervjuvankinem mnenju sploh ni bila primerna za njo. Zaradi težav v matematiki je srednjo ekonomsko šolo tudi pustila in jo končala šele deset let kasneje.

Drugi primer o delovanju učiteljev in šole nasploh je povedal mlajši intervjuvanec iz vojske, ki, tako pravi, v osnovni šoli ni imel ravno blestečih ocen in da je bilo to obdobje zanj zaradi svojega porekla daleč najtežje v celem svojem življenju. Intervjuvanec pravi, da mu je par učiteljev ocene »ravnalo« navzdol in da je imel zaradi svojega bošnjaškega porekla težave z nekaterimi sošolci. Trdi, da je neka učiteljica njegovemu sošolcu svetovala, naj se ne družijo z intervjuvancem, »sicer bo imel slabe ocene«. Ob tem opozarja, da sicer ni bil odličnjak, vendar je v šoli napredoval brez težav kot še mnogi drugi njegovi sošolci, zato se mu je zdela pripomba učiteljice neumestna in ga je prizadela. Živel je v mahnem kraju in kot musliman, čigar družina se je preselila iz Bosne, mu ni bilo lahko. Čeprav doma niso bili verni, je ta verska »različnost« bodla v oči v kraju, kjer so vsi hodili k verouku. Tudi župnik, pravi intervjuvanec, ga je npr. spraševal, zakaj ne hodi k verouku, in mu je bilo kot otroku zaradi tega nerodno. Intervjuvanec pravi, da so se tako njegove ocene kot tudi splošno vzdušje do njega bistveno izboljšale ko je šel

v srednjo šolo, v večji kraj. Šola je bila večja, med učenci je bilo več ne-Slovencev, sprejemanje različnosti bistveno večje, kar je zanj pomenilo tudi bistveno manj težav.

Primeri, ki so jih na področju obveznega šolstva, najpogosteje v obdobju obiskovanja osnovne šole, povedali intervjuvanci, so zelo zaskrbljujoči. Primeri predsodkov in stereotipov, s katerimi so se sami srečevali ali se srečujejo njihovi otroci, bratje in sestre v šoli, so številni.

Tudi primeri mehkih, težko dokazljivih diskriminacij, ki jih intervjuvanci navajajo, so izrazito pogosteje plod vzgojiteljev in učiteljev kot sošolcev ali drugih otrok. Primeri napeljujejo k prepričanju, da učitelji niso (bili) dovolj usposobljeni za upravljanje z različnostjo v šoli in se pri izobraževanju in vzgajanju otrok, ki niso slovenskega porekla, znajdejo nepripravljeni. To pa ima dovolj velike posledice, da se otroci tega spominjajo še daleč v obdobje odraslosti. Še bolj zaskrbljujoče pa je, da na osnovi teh izkušenj oblikujejo svoj pogled na družbo, katere del so. Družba preko dejavnikov socializacije namreč prenaša na posameznika vzorce vedenja in sklope vrednot, ki so družbeno sprejemljivi in zaželeni (Ule 1986: 13). S procesom socializacije se torej posameznik uči določene družbene vloge in spoznava pravila, na katerih temelji delovanje družbe, katere del sam je (Ule 1986: 13). Sprejema kulturne vrednote in norme ter se nauči delovati v skladu s pričakovanimi standardi obnašanja v družbi in s tovrstnim procesom posameznik tudi gradi svojo identiteto (Ule 1986: 13).

7. Zaključek

Raziskava je pokazala, da je stanje na področju etnične diskriminacije v treh preučevanih organizacijah – t.j. vojski, policiji in javni upravi - zelo različno. Tri delovna okolja se medsebojno zelo razlikujejo in tudi pojavne oblike etnične diskriminacije, ki jih je mogoče zaslediti v teh treh okoljih, so temu primerno različne.

Intervjuji so pokazali pestro sliko medetničnih odnosov v delovnem okolju, ki zajema tako vzorno urejena, neproblematična okolja, kot tudi domnevno hude primere etnične diskriminacije. Največ primerov etnične diskriminacije je mogoče zaslediti v javni upravi. Predvsem gre za primere diskriminacije, ki so rezultat predsodkov, stereotipov do posameznika, pripadnika slovenskega naroda, in prenašanja vzorcev obnašanja, uzanc in običajev iz drugih življenjskih domen v delovno okolje. Veliko je torej primerov mehke diskriminacije v delovnem okolju - takšne, ki pripadniku etnične manjšine ustvarja nenaklonjeno ali sovražno delovno okolje in mu otežuje uspešnost v le-tem.

Primerov trde diskriminacije je bilo v javni upravi odkritih zelo malo, vendar razreševanje le-teh kaže, da se organizacija ne želi ali ne more soočiti z vprašanjem, ali obstaja v javni upravi etnična diskriminacija. V nasprotju s tem se pojavlja neka praksa tihega reševanja spornih primerov etnične diskriminacije z diskretnim pometanjem pod preprogo. Zdi se, da je vprašanje etničnosti v tem okolju nekakšen tabu, da se o tem »ni primerno« pogovarjati. Kakršnokoli poudarjanje svoje etnične različnosti pa načeloma ni sprejeto pozitivno.

Rezultati raziskave v vojski so bili precej različni od rezultatov raziskave v javni upravi. Pomembno je tudi poudariti, da je raziskava pokazala, da je v slovenski vojski bistveno manj mehke diskriminacije, kar je mogoče pripisati predvsem bolj togi hierarhični strukturi organizacije in formalnejšim odnosom med zaposlenimi na različnih nivojih te strukture. V vojski je torej dejansko manj priložnost za diskriminacijo, ki se pojavlja v medosebnih odnosih med nadrejenimi in podrejenimi.

Na osnovi rezultatov raziskave se zdi, da izhaja morebitna etnična diskriminacija v vojski iz posebne značilnosti Slovenske vojske, ki nima nobene povezave z etničnostjo. Rezultati raziskave kažejo, da obstaja v Slovenski vojski diskriminacija do tistih uslužbencev, ki so v

Slovensko vojsko prestopili iz JLA. Med temi je verjetno bistveno več ne-Slovencev kot med uslužbenci, ki so v Slovensko vojsko prestopili iz Teritorialne obrambe. Zato se pojavlja domneva, da prihaja v Slovenski vojski do posredne diskriminacije pripadnikov etničnih manjšin. Zdi se, da se ta diskriminacija kaže predvsem v ustvarjanju nekega nevidnega steklenega stropa, skozi katerega se bivši uslužbenci JLA ne morejo povzpeti na ključna delovna mesta v Slovenski vojski.

Rezultati raziskave pri raziskovanju etnične diskriminacije v policiji so popolnoma drugačni od rezultatov v vojski in javni upravi. Ti namreč kažejo na odsotnost etnične diskriminacije v policiji. Vendar zanesljivost in uporabnost teh rezultatov je zelo vprašljiva predvsem zaradi težav pri pridobivanju sogovornikov iz vrst etničnih manjšin in zaradi drugih ovir pri raziskovanju, ki izvirajo neposredno iz posebne organizacijske kulture policije. V intervjujih se je namreč pokazalo, da policija sloni na vrednoti, ki ceni žilavost, trdnost svojih članov in ni dovzetna za odkrivanje pojavov, kot je npr. etnična diskriminacija. Ta vrednota zakriva številne težave v policiji, med katere sodijo npr. tudi šikaniranje in diskriminacija na osnovi spola, kar še dodatno postavlja pod vprašaj pravilnost ugotovitve o ne-obstoju etnične diskriminacije v policiji. Čisto možno je, da zaradi omenjene vrednote se v raziskovanju enostavno nisem uspela dokopati do pravih sogovornikov ali do primerov domnevne etnične diskriminacije, ki je morda bistveno bolj zakrita, nedostopna in sprejemljiva kot v preostalih dveh organizacijah.

Raziskava je nadalje pokazala, da obstaja verjetno pri policiji etnična diskriminacija do strank, ki pripadajo novodobnim manjšinam. Ta domneva se pojavlja tudi pri preučevanju odnosov javne uprave do teh strank. Pomembna ugotovitev raziskave je tudi ta, da je pogosto srž vprašanja etnične diskriminacije v delovnem okolju praviloma nekje drugje, izven delovnega okolja. Vzorci obnašanja, uzance, odnosi, ki se preslikujejo v delovno okolje, nastajajo namreč v družbi. Sodeč po mnenjih intervjuvancev so najbolj problematične vzgojno-izobraževalne ustanove, kjer prihaja do diskriminacije etnično različnih otrok tudi s strani učiteljev, vzgojiteljev in drugih strokovnih delavcev. Zdi se torej, da se že v tem ustanovah postavljajo temelji za pojav etnične diskriminacije v delovnem okolju.

8. Literatura

- (2002) Migrants, Minorities and Employment in the United Kingdom. Exclusion, discrimination and anti-discrimination. RAXEN 3 Report to the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) by the Commission for Racial Equality (CRE) (National Focal Point for the UK) London.
- (2003) Migrants, Minorities and Employment: exclusion, discrimination and anti-discrimination in 15 Member States of the European Union: EUMC Comparative Study V: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC), Publications, List, Comparative Report on Migrants, Minorities and Employment (http://www.eumc.eu.int/eumc/index.php?fuseaction=content.dsp_cat_content&catid=3fb38ad3e22bb&contentid=3fbe028279e2d, 25.8.2005)
- (2004) Data Collection. RAXEN National Report. National Focal Point for Slovenia. Ljubljana: Mirovni inštitut za EUMC.
- Aiken, Michael in Samuel B. Bacharach (1979) The impact of alienation, meaninglessness, and meritocracy on supervisor and subordinate satisfaction. *Social Forces*, 1979 (3).
- Alferder, C. in D.A. Thomas (1988) The significance of race and ethnicity for understanding organisation behaviour. V: Cooper, C.L. in I.T. Robertson (ur.) *International Review of Industrial and Organizational Psychology*. Chichester: John Wiley, str. 1-41.
- Allport, Gordon (1954) *The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Arrow, K. (1973) The Theory of Discrimination. V: Ashenfelter, O. in A. Rees (ur.) *Discrimination in Labor Markets*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bargh, J.A., M. Chen in L. Burrows (1996) Automaticity of social behaviour: Direct effects of trait construct and stereotype priming on action. *Journal of Personality and Social Psychology* 71: 230-244.
- Becker G.S. (1971) *The Economics of Discrimination*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bešter, Romana (2004) Ekonomska integracija priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji. V: Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*. Inštitut za narodnostna vprašanja: Ljubljana.
- Blumer, M. (1986) Race and Ethnicity. V: Burgess, R. G. (ur.) *Key Variables in Social Investigation*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Borjas, G.J. in S.G. Bronars (1989) Consumer Discrimination and Self-employment. *Journal of Political Economy* 97 (3): 581-606.
- Bošnjak, Marko (2005) Enakost in diskriminacija – sodobni izzivi za pravosodje. V: Zagorac, Dean (ur.) *Enakost in diskriminacija: sodobni izzivi za pravosodje*. Ljubljana: Mirovni inštitut – inštitut za družbene in politične študije, str. 76 - 98.
- Bowlus, A.J. in Z. Eckstein (2002) Discrimination and Skill Differences in an Equilibrium Search Model. *International Economic Review* 43 (4): 1309-1345.
- Brewer, M.B. in R. Brown (1998) Intergroup relations. V: D. Gilbert, S.T. Fiske in G. Lindzey (ur.) *The Handbook of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Brown, C. in Gay, P. (1985) Racial Discrimination 17 years after the Act, working paper no. 646. London: Policy Studies Institute.
- Castles, S. (2002) Migration and Community Formation under Conditions of Globalisation. V: *International Migration Review* 36 (4): 1143 – 1168.
- Coate, S. in G. C. Lourie (1993) Will Affirmative Action Policies Eliminate Negative Stereotype? V: *American Economic Review* 83 (5):1220- 1240.

- Coleman, Lerita M. (1999) Stigma – razkrita enigma. V: Mirjana Nastran Ule (ur.) *Predsodki in Diskriminacija: izbrane socio-psihološke študije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 198-217.
- Council Directive 2000/43/EC of June 2000 implementing the Principle of Equal Treatment between Persons Irrespective of Racial and Ethnic Origin.
- Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation.
- Crozier, Michel (1964) *The Bureaucratic Phenomenon*. Chicago: University of Chicago Press.
- Davidson, M.J. (1997) *The Black and Ethnic Minority Woman Manager: Cracking the Concrete Ceiling*. London: Paul Chapman.
- De Schutter, Oliver (2005) *The Prohibition of Discrimination under European Human Rights Law: Relevance for EU Racial and Employment Directives*. European Commission: Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Dostopno na medmrežju v: European Commission, Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, *Fundamental Rights, Publications* (http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/legisln/prohib_en.pdf, 25.1.2006).
- Dosi, Giovanni, Sidney G. Winter in Richard R. Nelson, ur. (2000) *The Nature and Dynamics of Organizational Capabilities*. Oxford: Oxford University Press.
- Dovidio, J.F., K. Kawakami in S.L. Gaertner (2002) *Implicit and Explicit Prejudice and Interracial Interaction*. V: *Journal of Personality and Social Psychology* 82: 62-68.
- Elias, Norbert in John L. Scotson (1994) *The Established and the Outsiders*. London. Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Essed, P. (1997) *Racial Intimidation: Sociopolitical Implication of the Usage of Racist Slurs*. V: Riggins, S in E. Harold (ur.) *The Language and Politics of Exclusion: Others in Discourse*. Thousand Oaks, Ca: Sage Publications.
- Feagin, J.R. (1991) *The Continuing Significance of Race: Antiblack Discrimination in Public Places*. V: *American Sociological Review* 56: 101-106.
- Fernandez-Kelly, M. Patricia in Sara Curran (2001) *Nicaraguans. Voices lost, voices found*. V: Rumbaut, R.G. in A. Portes (ur.) *Ethnicities: Children of Immigrants in America*. Berkeley, CA: UC Press in Russel Sage Foundation.
- Fiske, S .T. (1998). *Stereotyping, Prejudice and Discrimination*. V: Gilbert, D., S.T. Fiske in G. Lindsey (ur.) *The Handbook of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Flander, Benjamin (2004) *Pozitivna diskriminacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Glazer, Nathan (1985) *Affirmative Action as a Remedy for Discrimination: Strategies for the Future*. V: *American Behavioral Scientist*. 28 (6), Julij/avgust 1985. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage Publications.
- Gouldner, Alvin W. (1961) *Metaphysical Pathos and the Theory of Bureaucracy*. V: Etzioni Amitai (ur.) *Complex Organizations*. New York: Holt, Rinehart
- Gouldner, Alvin W. (1954) *Patterns of Industrial Bureaucracy*. New York: The Free Press.
- Hofstede, Geert (1980) *Culture's Consequences*. London: Sage.
- Iles, P. in R. Auluck (1991) *The Experience of Black Workers*. V: Davidson, M.J. in J. Earnshaw (ur.) *Vulnerable workers*. Chichester: John Wiley.
- Ireland, P. (1994) *Policy Challenges of Ethnic Diversity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kogovšek, Neža in Andrej Kmecl (2005) *Vloga sodišč pri zagotavljanju spoštovanja načela enakega obravnavanja v kazenskih postopkih*. V: Zagorac, Dean (ur.) *Enakost in diskriminacija: sodobni izzivi za pravosodje*. Ljubljana: Mirovni inštitut – inštitut za družbene in politične študije, 55-75.
- Komac, Miran in Mojca Medvešek, ur. (2004) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*. Inštitut za narodnostna vprašanja: Ljubljana.

- Kozlowski, Steve W.J., Georgia T. Chao, Eleanor M. Smith in Jennifer Hedlund (1993) Organizational Downsizing: Strategies, Interventions and research implications. *International review of Industrial and Organizational Psychology*, 8: 263-332.
- Lewin, Kurt (1999) Samosovraštvo med Judi. V: Mirjana Nastran Ule (ur.) *Predsodki in Diskriminacija: izbrane socio-psihološke študije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 187-198.
- Lieberman, R.C. (1998) *Shifting the Color Line: Race and the American Welfare State*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Liff, S. (1997) Two routes to managing diversity: individual differences or social groups characteristics. *Employee Relations*, 19 (1), 11-26.
- Lippman, Walter (1922) *Public Opinion*. New York: Macmillan.
- Lopez, David E. in Ricardo D. Stanton Salazar (2001) Mexican-Americans: A Second Generation at Risk. V: Rumbaut, R.G. in A. Portes (ur) *Ethnicities: Children of Immigrants in America..* Berkeley, CA: UC Press in Russel Sage Foundation.
- Loury, G.C. (1977) A Dynamic Theory of Racial Income Differences. V: Wallace, P.A. in A.M. LaMond (ur.) *Women, Minorities and Employment Discrimination*. Lexington, MA: D.C. Heath and Co.
- Lundberg, S.J. in R. Startz (1983) Private Discrimination and Social Intervention in Competitive Labor Markets. *American Economic Review* 73 (3): 340-347.
- Lundberg, S.J. in R. Startz (1998) On the Persistence of Racial Inequality. V: *Journal of Labour Economics* 16 (2): 292-324.
- Medvešek, Mojca in Hafner – Fink, Mitja (2004) Metodološki okvir raziskave Percepcije slovenske integracijske politike. V: Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.) *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Medvešek Mojca, Vrečer Natalija (2005). Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti: nove manjšine v Sloveniji. V: *Percepcije slovenske integracijske politike / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 271-377.
- Merton, Robert K. (1936) The Unanticipated Donsequences of Purposive Social Action. *American Sociological Review*, I (1936), 894-904.
- Merton, Robert K. (1940) Bureaucratic Structure and Personality. V: *Social Forces* XVIII, 560-568.
- Merton, Robert K. (1957) Bureaucratic Structure and Personality. V: *Social Theory and Social Structure*. GLencoe Illinois: The Free Press.
- Nastran Ule, Mirjana (1999) Socialna psihologija predsodkov. V: Mirjana Nastran Ule (ur.) *Predsodki in Diskriminacija: izbrane socio-psihološke študije*, 299-342. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče
- National Research Council (2004) *Measuring Racial Discrimination*. Washington, D.C.: The National Academies Press.
- Neuman, Joel H. in Robert A. Baron (1998) Workplace Violence and Workplace Aggression: Evidence Concerning Specific Forms, Potential Causes, and Preferred Targets. V: *Journal of Management*, 24 (3) 391-419.
- Pettigrew, T.F. (1998) Reactions toward the New Minorities of Western Europe. *Annual Review of Sociology* 24: 77-103..
- Pfeffer, J. (1992) *Managing with Power: Politics and Influence in Organizations*. Boston, Mass: Harvard Business School Press.
- Portes A., P. Fernandez-Kelly in W.J. Haller (2003) Segmented Assimilation on the Ground: The New Second Generation in Early Adulthood. Pitirim Sokorin Lecture, predstavljena na srečanju Midwest Sociological Association, v Chicagu, 16. aprila 2003.

- Poročilo o delu Varuha človekovih pravic (2004). V: Varuh človekovih pravic, Publikacije in prispevki, Letna poročila. Dostopno na medmrežju (<http://www.varuh-rs.si/index.php?id=54>, 28.10.2005).
- Ratcliff, Peter, ur. (1994) »Race«, Ethnicity and Nation: International Perspectives on Social Conflict. London: University College London Press.
- Robinson, Sandra L. in Rebecca J. Bennet (1995) A typology of deviant workplace behaviours: A multi-dimensional scaling study. *Academy of Management Journal*, 38: 555-572.
- Robinson, Sandra L. in Rebecca J. Bennet (1997) Workplace Deviance: its definition, its manifestations, and its causes. V: *Research on Negotiation in Organizations*, 6: 3-27.
- Ruttar, Riccardo (1999) Beneški maturanti. Čedad: Slovenski raziskovalni inštitut, Združenje Don Evgen Blankin.
- Schein, Edgar H. (1983) Organizational Culture. V: *Organizational Dynamics*, 12:13-28.
- Schein, Edgar H. (1985) Organizational Culture and Leadership: A Dynamic view. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Schein, Edgar H. (1992) Organizational culture and leadership. San Francisco: Jossey-Bass.
- Simon, Patrick (2004) Comparative Study on the Collection of Data to Measure the Extent and Impact of Discrimination within the United States, Canada, Australia, Great-Britain and the Netherlands. Medis Project (Measurement of Discriminations). Brussels: European Commission, Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities Unit D.3. Manuscript.
- Smith, D. (1976) The Facts of Racial Disadvantage. London: Political and Economic Planning.
- Splošni zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja. Ur. l. RS, št. 50/2004.
- Stavenhagen, Rodolfo (1995) Children and Families of Minority Groups. V: Basurto, Paolo (ur.) Children of Minorities: deprivation and discrimination, 19-28. Florence: International Child Development Centre.
- Strojan, Tatjana (2005) Protidiskriminacijska zakonodaj in njeno izvajanje v Sloveniji. V: Zagorac, Dean (ur.) Enakost in diskriminacija: sodobni izzivi za pravosodje. Ljubljana: Mirovni inštitut – inštitut za družbene in politične študije, str. 99-129.
- Snyder, M., in S. W. Uranowitz (1978) Reconstructing the past: Some cognitive consequences of person perception. *Journal of Personality and Social Psychology* 36, 941-950.
- Trice, Harrison in Beyer, Janice (1993) The Cultures of Work Organisations. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Halls.
- Trompenaars, Fons (1993) Riding the Waves of Culture: Understanding Diversity in Global Business. New York: Irwin.
- Ule, Mirjana (1986) Od krize psihologije h kritični psihologiji. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Ustava RS, Ur.l. RS, št. 33/91
- Weber, Max (1947) The Theory of Social and Economic Organization. New York: The Free Press.
- Wetherell, Margaret ur. (1996) Identities, Groups and Social Issues. London: SAGE Publications Ltd.
- What is Discrimination. V: Human Rights and Equal Opportunity Commission (HREOC), Rights and Responsibilities, Employees, Equal Employment Opportunities, Discrimination and Harassment (<http://www.industrialrelations.nsw.gov.au/rights/employees/rights/discrim.html>, 25.1.2005)
- Williams, Robin M. Jr. (1947) The Reductions of Intergroup Tensions: A Survey on Problems of Research on Ethnic, Racial, and Religious Group Relations. New York: Social Scientific Research Council Bull. 57.
- Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja, Ur.l. RS, št 50/04.

Ugotavljanje stališč slovenskih izseljencev in njihovih potomcev do slovenske politike integracije

Avtorji:

Jure Gombač

Marina Lukšič-Hacin

Jernej Mlekuž

Kristina Toplak

A. Izselsjevanje in povratništvo v Sloveniji do 1990

1. Repatriacija v Slovenijo po koncu druge svetovne vojne

1.1 Uvod

Evropa je šele v začetku 20. stoletju spoznala učinkovitost in koristnost skupnega delovanja pri reševanju begunskih kriz in njihovih posledic. Pred ustanovitvijo Društva narodov in njegovega prvega Visokega komisarijata za begunce leta 1921 so breme beguncev državam namreč pomagale prenašati privatne agencije. Humanitarna društva iz zahodne Evrope in ZDA so se pogajala s konzularnimi predstavniki, politiki, uradniki, birokrati in reševala zaplete, v katere si države niso upale vmešati. Rdeči križ, kvekerji, Fond za pomoč otrokom, Združenje krščanskih misijonarskih skupin in drugi so organizirali predvsem tradicionalne oblike pomoči, kot so jušne kuhinje, nujna medicinska pomoč in sirotišnice. Ko pa so se zaradi pokolov Armencev v Otomanskem imperiju med prvo svetovno vojno tokovi beguncev začeli zlivati v Rusijo, Sirijo in Egipt, so se privatne organizacije začele združevati, da bi lažje premagale to begunsko katastrofo.¹⁷⁵

Zahodne vlade, ki so uvidele učinkovitost skupne akcije, so bile pri reševanju nakopičenih begunskih vprašanj po koncu prve svetovne vojne vse bolj zainteresirane za takšen način delovanja. Ko se je leta 1921 situacija začasno umirila in je postalo jasno, da problem beguncev ne bo izginil, je prevladala odločitev, da je v bodoče pri reševanju takšnih vprašanj treba organizirati mednarodno pomoč. Novoustanovljeno Društvo narodov je tako imenovalo svojega prvega »Visokega komisarja Društva narodov v zvezi s problemom ruskih beguncev v Evropi«. Glavno pomoč mu je v okviru Društva narodov nudila Mednarodna delovna organizacija (International Labour Organisation, ILO), ki se je ukvarjala z problemom nastanitve in zaposlitve beguncev po Evropi. V tridesetih letih se mu je pridružil tudi »Visoki komisar za begunce iz Nemčije«, vendar pa je so v končnih mesecih medvojnega obdobja nekatere vlade v upanju, da bodo nadomestile tiste, ki jih je resno prizadel načeti ugled Društva narodov,

¹⁷⁵ Michael R. Marrus, *The Unwanted. European Refugees from the First World War Through the Cold War*, Temple University Press, Philadelphia 2002.

ustanovile novo institucijo za reševanje begunskih vprašanj. Ustanovljen je bil Medvladni odbor za begunce, ki se je ukvarjal izključno z begunci iz Nemčije.¹⁷⁶

Vendar so se vse te organizacije ukvarjale predvsem z begunci, ki so zaradi najrazličnejših neposrednih in posrednih razlogov, kot so rasa, narodnost, vera ali nestrinjanje z novo ideologijo, zapustili svojo domovino in se niso mogli vrniti. Šele po drugi svetovni vojni pa se je pojavilo novo vprašanje repatriacije, oziroma vrnitve razseljenih oseb domov.

1.2 Repatriacija

Za drugo svetovno vojno je bilo poleg vojaških spopadov, številnih žrtev in vsesplošnega uničenja značilno tudi masovno prisilno preseljevanje civilnega prebivalstva. Glavni vzroki za te migracije so poleg vojnih dogodkov imeli korenine tudi v srhljivem rasizmu nacistične in fašistične ideologije ter povsem praktičnih potrebah po čim cenejši delovni sili v službi nemškega vojaškega in civilnega gospodarstva. Ti premiki so bili torej načrtovani s strani trenutnih zmagovalcev, spet drugač pa so bili spontana reakcija na vojne grozote. Po Evropi se je tako premikalo na milijone ljudi in konec vojne, razpad nacističnega sistema ter grožnja ponovnih delitev osvobojenih ozemelj so iz te množice napravile problem, ki ga je bilo na prvi pogled nemogoče rešiti. Med seboj so se namreč pomešali prisilni delavci, vojni ujetniki, bivši taboriščniki, nemški, italijanski in drugi begunci z vzhoda, bežeči vojni zločinci in številni drugi ljudje, katerih motive za selitev bi težko racionalno razložili.¹⁷⁷ (Marrus, 2002) Številke, s pomočjo katerih se je skušalo zajeti te množične premike so nenatančne in jasno govorijo o kaotični situaciji, saj se gibljejo med 12 do 30 milijoni razseljenih oseb.

Zavezniki so se zavedali, da zaradi takšne množice razseljenih oseb lahko v Evropi pride do humanitarne katastrofe, zato so 9. novembra 1943 na konferenci 44 narodov v Beli hiši ustanovili United Nations Relief & Rehabilitation Agency (UNRRA). Njena naloga je bila zagotoviti ekonomsko pomoč Evropskim narodom po koncu druge svetovne vojne ter repatriacija in pomoč

¹⁷⁶ Claudena Skran, *Refugees in inter-war Europe. The Emergence of a Regime*, Clarendon Press, Oxford 1995.

¹⁷⁷ Michael R. Marrus, *The Unwanted. European Refugees from the First World War Through the Cold War*, Temple University Press, Philadelphia 2002.

beguncem, ki so se znašli na ozemlju pod nadzorom Zaveznikov. S pomočjo aktov in Kongresne listine so se odločili tudi temeljiteje definirati sam pojem razseljena oseba v dveh članih.¹⁷⁸

1. To so bile vse tiste osebe v Avstriji, Nemčiji in Italiji, ki so se v času izida tega akta nahajale zunaj svoje domovine zaradi posledic izbruha druge svetovne vojne 2. in se niso mogle ali pa želele vrniti v domovino zaradi preganjanjem ali strahu pred preganjanjem zaradi rase, vere ali drugačnega političnega mnenja.¹⁷⁹

Od maja do septembra 1945 je ta organizacija domov prepeljala skoraj 5 milijonov ljudi, vse skupaj pa je skozi svojih 700 zbirnih taborišč poskrbela za povratek več kot 7 milijonov razseljenih oseb. Skrbela je tudi za okoli milijon beguncev, ki se iz najrazličnejših razlogov niso želeli vrniti domov ter za vse to porabila okoli 4 milijarde dolarjev.

Organizacija je poleg tega nudila tudi socialno, ekonomsko in humanitarno pomoč skoraj 21 milijonom razseljenim osebam v Evropi.¹⁸⁰

¹⁷⁸ Holocaust Encyclopedia, UNRRA, <http://www.ushmm.org/wlc/article.php?lang=en&ModuleId=10005685>, United States Holocaust Memorial Museum, Washington, D.C

¹⁷⁹ Displaced Persons' Camps, DP Camps in Europe Intro, <http://dpcamps.org/dpcamps/dpcampseurope.html>, Olga Kaczmar, USA.

¹⁸⁰ Hanya Krill, What did your parents do in the DP camps after the war?, http://www.brama.com/news/press/030311subtelny_DPcamps.html, Ukrajina.

1.3 Jugoslavija

Z UNRRO so sodelovale tudi jugoslovanske oblasti. Misija UNRRE za Jugoslavijo je bila tako ustanovljena aprila 1945, na podlagi sodelovanja s to mednarodno organizacijo pa se je ustanovilo Državno komisijo vojnih ujetnikov, prisilno odpeljanih delavcev, obsojencev in drugih, ki jih je okupator odpeljal iz Jugoslavije. Med njene glavne naloge je spadalo predvsem vzdrževanje stikov z tujimi oblastmi in ustanovami v zvezi z povratkom jugoslovanskih repatriirancev; organiziranje vrnitve iz tujine po jugoslovanskih predstavništvih in v sodelovanju z mednarodnimi organizacijami, ki so bile ustanovljene v ta namen; organiziranje povratka v domovino glede na smernice štabov za repatriacijo in posebnih organov; osrednji nadzor nad povratkom repatriirancev in vračanjem tujih državljanov.¹⁸¹ Ministrstvo za socialno ob pomoči NOO, krajevnih in mestnih poveljstev ali vojaških komand poiskali ustrezna sprejemališča za vračajoče se, ki so morala biti opremljena politiko Demokratične federativne Jugoslavije je namreč na osnovi poročila svojega oddelka za repatriacijo ocenilo, da je bilo med vojno v Nemčijo odpeljanih okoli 300.000 Jugoslovancev. Večina se je nato iz osrednje Nemčije večinoma vračala skozi Češko in preko Dunaja. Repatriiranci so se preko Trsta vračali tudi iz Francije in Italije.

Delo komisije se je v začetku junija 1945 še bolj preciziralo s »Pravilnikom o izvrševanju uredbe o organiziranju službe za repatriacijo vojnih ujetnikov, prisilno odpeljanih delavcev, internirancev in drugih«. Tu se je jasno določilo, kdo so repatriiranci. Mednje so spadali jugoslovanski državljani, ki so bili ob osvoboditvi kot žrtve vojne v tujini, med njimi vojaki bivše kraljevine Jugoslavije v nemškem, in italijanskem ujetništvu, prisilno odpeljani delavci, politični preganjanci, vse prebivalstvo, ki je bilo pregnano svojih domov ter vsi tisti, ki so pod pritiski odšli na delo v Nemčijo ali na področja pod nemško okupacijo.¹⁸²

Prva dolžnost štabov je bila, da so poiskali in uredili primerna počivališča za vračajoče se, ki so morala biti opremljena po higienskih predpisih in imeti ločene prostore za bolnike. Prav tako so s pomočjo vojaško-teritorialnih komand in mestnih poveljstev poskrbeli za prehrano. Pomembno je bilo tudi delo zdravstvene službe, ki je poskrbela za pregled zdravstveni repatriirancev in

¹⁸¹ Tatjana Čepič, Oris poteka repatriacije v letu 1945, Kronika, letn. 33, št. 2-3, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1985, str. 232-236.

¹⁸² Ibid.

izločila vse tiste z nalezljivimi boleznimi. Popisi vseh vračajočih se oseb so romali na ministrstvo za socialno politiko v Beogradu, ker se je vzpostavila centralna kartoteka. Za repatriirance, tuje državljane so bila organizirane posebne sprejemne baze v Zemunu, Beogradu, Zagrebu in Ljubljani.¹⁸³

1.4 Slovenija

V Sloveniji so glede na direktive Državne komisije vojnih ujetnikov, prisilno odpeljanih delavcev, obsojencev in drugih ustanovili Štab za repatriacijo vojnih ujetnikov in internirancev za Slovenijo, ki je bil tesno povezan z tedaj še odsekom za socialno skrbstvo pri predsedstvu SNOS. Njegov oddelek za kolonizacijo, dekolonizacijo, repatriacijo ter izseljeništvo je že sredi leta 1944 začel pripravljati kader za potrebe Štaba za repatriacijo vojnih ujetnikov in internirancev. Le ta je takoj pričel z delom in pripravil načrt, kako voditi repatriacijo vseh oseb, »ki so se po štirih letih sovražnikovega terorja vračale preko Slovenije na svoje domove«.¹⁸⁴ V okviru tega načrta je spadal tudi odlok, ki ga je v Trstu izdal v začetku maja 1945 in ki je odredil, da je z vso možno pomočjo treba poskrbeti za vračajoče se vojne ujetnike, internirance in prisilno odpeljane delavce ne glede na njihovo narodnost. Na nižjih nivojih so bile ustanovljene Komisije vojnega področja za repatriacijo vojnih ujetnikov in internirancev za Štajersko, v Mariboru, za Gorenjsko na Jesenicah, in za primorsko najprej v Trstu in nato v Pivki, okrožne komisije in zbirne baze. Komisije vojnih področij so bile 17. junija 1945 preimenovane v odseke štabov za repatriacijo.¹⁸⁵ Notranjo repatriacijo sta organizirala odseka za repatriacijo pri delegacijah pri predsedstvu SNOS v Beogradu in Zagrebu. Šlo je predvsem za Slovence, ki so bili z Gorenjskega in Štajerskega prisilno izseljeni v Srbijo, Bosno in na Hrvaško. Pri tem so se lahko oprli na delo Of slovenskega naroda-Odbor za Srbijo, ki je že jeseni 1944 začel z zbiranjem podatkov o slovenskih izseljencev v Srbiji.

Štab za repatriacijo je po Sloveniji organiziral 36 sprejemališč, kjer so se vršili oskrba, pregledi in popisi vračajočih, nato pa so jih po večini poslali domov. Število baz se je spreminjalo glede na valove vračajočih se oseb. V okviru Komisije vojnega področja Maribor se je v odseku za

¹⁸³ Ibid

¹⁸⁴ AS, fond 1822. Štab za repatriacijo vojnih ujetnikov in internirancev, t. e. 132.

¹⁸⁵ Metka Gombač, Računalniška obdelava podatkov o repatriiranih vojnih ujetnikih, Arhivi, XVII, Arhivsko društvo arhivi Slovenije, Ljubljana 1994, str. 96-99.

repatriacijo nahajalo deset baz in sicer Studenci pri Mariboru, Slovenska Bistrica, Dravograd-Bukovje, Slatina-Radenci, Maribor, Celje, Brežice, Zagorje, Viltuš in Zidani Most.

Pod komisijo vojnega področja Jesenice je štab za repatriacijo prav tako vodil 10 baz: Jesenice, Gozd Martuljek, Kranjska Gora, Bled, Radovljica, Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Domžale in Trzič.

Na Primorskem je bilo 17 repatriacijskih baz: Postojna, Šempeter na Krasu, Tolmin, Vipava, Ilirska Bistrica, Divača, Kozina, Vrhopolje, Trst, Ajdovščina, Kobarid, Gorica, Bovec, Logatec, Planina, Rakek in Rajbelj.

V Ljubljani so sprejemališča organizirali v Baragovem semenišču, Zgornji Šiški, Marijanišču, V Lichtenturnu, pri Uršulinkah, v Frančiščanskem kolegiju, v Vajeniškem domu, v Zavetišču sv. Jožefa na Vidovdanskii in na Kolodvoru.

Na Dolenjske je bila baza za repatriacijo nekaj časa v Črnomlju.¹⁸⁶

Repatriirance so razdelili na 5 skupin:

1. V prvo so spadali aktivni oficirji, ki so se morali zbrati v bazi Baragovo semenišče.
2. V drugo so prišli podoficirji, vojaki in civilisti, ki so prišli vpoštev za mobilizacijo in so se po mesecu dni dopusta morali zglasti na Komandi svojega področja.
3. V tretji skupini so se znašli ljudje, ki so se lahko vrnil domov.
4. V četrto so spadale osebe, ki se še niso mogle vrniti domov, ker še niso bile vzpostavljene prometne zveze.
5. V peti skupini pa so bili vsi tisti, ki niso mogli domov in niso bili sposobni za delo. Za njih so poskrbeli predstavniki Ministrstva za socialno politiko, ki so jih namestili po zavetiščih, domovih za starostnike, otroke pa so dali v dečje domove.¹⁸⁷

Po razporeditvi v skupino so repatriiranci po navadi opravili dezinfekcijo obleke in osebno kopanje. Temu je sledil zdravniški pregled ter podrobno popisovanje oseb, za kar so bili na voljo posebni obrazci. Sledila je namestitev, od koder so ljudje glede na skupino, ki so ji pripadali, odhajali naprej.

Za posameznike in skupine z bolj problematičnim ozadjem so se v repatriacijskih bazah ravnali po navodilih OZNE. Vse ujete partizane-dezerterje so takoj poslali v dopolnilno brigado VI, ki je

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Jure Gombač, Nova ideja socialnega skrbstva v Sloveniji po drugi svetovni vojni, diplomska naloga, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1998.

delovala v okviru IV armade v Škofji Loki. Sem so razporedili tudi vse tiste, ki so bili na prostovoljnem delu v Nemčiji. Nemški in italijanski vojni ujetniki so odšli v vojaška taborišča. Nemci in Volksdeutscherji so bili s spremstvom poslani v taborišče v Stražišču pri Ptuj. Vse Jugoslovane, ki so bili po mnenju oblasti v sovražnih vojskah, ustaši, četniki, domobranci, bela in plava garda, žandarji, so kasneje zbirali v Šentvidu pri Ljubljani.¹⁸⁸

1.5 Notranja ureditev baze za repatriacijo

Baze za repatriacijo v Jugoslaviji so bile precej vojaško organizirane ustanove, kjer je veliko vlogo igrala tudi milica in pa politični komisarji.

Komandir baze je svoje delo koordiniral s Štabom za repatriacijo in je predvsem skrbel za stike z vojaško-teritorialnimi komandami in mestnimi poveljstvi. Skrbel je tudi za organizacijo prevoza repatriirancev domov in določaj spremstvo. Politkomisar je bil prisoten pri vseh odločitvah, še posebej pri določanju kategorij repatriirancev. Skrbel je tudi za predavanja in politične ure. Ljudem, ki so se po dolgem času namreč vračali v domovino, je moral razložiti »novo stvarnost«, kaj je nova Jugoslavija, saj so bili lahko na tujem deležni sovražne propagande.

Sanitetni referent in njegova skupina so opravljali izredno pomembno nalogo določanja bolezni pri posameznih povratnikih in preprečevanju širjenja nalezljivih bolezni. S pomočjo ambulante in higienske ekipe so vršili dezinfekcijo in dezinsekcijo. Zdravnik in njemu podrejeno osebje je pogosto ugotovilo, da so povratniki bolni, tuberkulozni, podhranjeni in slabokrvni. Odpeljali so jih v vojaške in civilne bolnice. Referent za intendantco je skrbel za neovirano preskrbo s hrano, referent za socialno skrbstvo pa za stike z masovnimi organizacijami, ki so prispevale prostovoljno delo in prispevke. Pisarniška ekipa je popisovala vse prihajajoče in nasploh ustvarjala dokumentacijo o delovanju baz za repatriacijo, ki je še danes na voljo v Arhivu Republike Slovenije.

V bazah se je ustajalo ob 5.30, umivanje pa je bilo na vrsti ob 6.00. Sledila je razporeditev dela posameznikom in referentom do 6.30, sledilo pa je poročilo o delu prejšnjega dne. Ob 7.00 se je

¹⁸⁸ Metka Gombač, Baza za repatriacijo Radovljica, Kronika, let. 42, št. 3, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1995, str. 77-81.

dvigala zastava, sledil pa je zajtrk. Ob 12. 00 je sledilo kosilo in ob 19. 00 po spuščanju zastave večerja. Do 21. 00 so bile na vrsti razne dejavnosti z vojaško ali politično vsebino. Ob 22. 00 je bil na vrsti počitek.¹⁸⁹

1.6 Številčni podatki

Računalniška obdelava podatkov iz baze za repatriirance je bila v prvi meri napravljena za potrebe določanja žrtev vojnega nasilja. Vendar pa so se dali izluščiti nekateri zanimivi podatki, ki kažejo na potek, dinamiko in specifične repatriacije na Slovenskem po drugi svetovni vojni. Iz teh podatkov se da sklepati, da so v repatriacijskih bazah popisali 107.630 Slovencev, ki so se vračali domov. Seveda te številke niso popolne, saj je marsikdo pripotoval skozi baze v ostalih delov Jugoslavije.

Iz podatkov, ki so na voljo si lahko recimo ogledamo število povratnikov glede na leto vrnitve:

Leto vrnitve	Število
leto 1945	88.293
leto 1946	10.172
leto 1947	3.798
leto 1948	1.695
leto 1949	172
po letu 1949	32
brez letnice	3.486

¹⁸⁹ Metka Gombač, Baza za repatriacijo Radovljica, Kronika, let. 42, št. 3, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1995, str. 77-81

Zanimivo je tudi število repatriirancev glede na bazo povratka:

Ime baze	Število repatriirancev
Ajdovščina	196
Bela Crkva	125
Bled	5473
Bovec	21
Brežice	6856
Celje	3412
Divača	7758
Domžale	1654
Dravograd-Bukovje	2
Gorica	837
Gozd Martuljek	4502
Idrija	13
Ilirska Bistrica	182
Jesenice	11644
Kamnik	7244
Kobarid	82
Kozina	283
Kranj	11644
Kranjska Gora	23
Ljubljana	8428
Logatec	12
Maribor	4117
Petrovgrad	519
Planina	22
Postojna	2096
Radovljica-Kranj II	10644
Rajbelj	/
Rakek	17
Slatina Maribor	58
Studenci Maribor	8816
Subotica	4165
Tolmin	308
Tržič	4
Trst	1244
Velika Kikinda	444
Vrhopolje	300
Zagorje	236
Šempeter na Krasu	1153
Šempeter pri Gorici	44
Škofja Loka	2131
Črnomelj	68
Ostalo	680

Če si ogledamo baze, kjer je število preseglo 1000 povratnikov, lahko naredimo tudi krajšo primerjavo:

Repatriiranci so spadali v različne skupine, pač glede na specifiko njihovega izgoba oziroma odhoda iz Jugoslavije: Vrnjeni glede na vrsto izgona oziroma migracije:

Vrsta	Leto 1945	Leto 1946	Leto 1947	Leto 1948	Leto 1949	Po letu 1949
Prisilni izgon	37.393	1000	470	126	12	8
Internacija, Koncentracijska taborišča	25188	605	118	33	1	6
Mobilizacija	12771	3735	569	101	4	3
Ekonomski migranti	5736	1578	949	454	72	7
Ostalo	7195	3254	1685	632	85	8

Med povratniki je bila skoraj tretjina oseb, ki so bile mlajše od 18 let:

Mlajši od 18 let					
Leto 1945	Leto 1946	Leto 1947	Leto 1948	Leto 1949	Po letu 1949
27.813	2341	1237	632	85	8

1.7 Zaključek

Repatriacija v Sloveniji po drugi svetovni je zanimivo in pomembno poglavje v slovenski zgodovini, o katerem je ohranjenega tudi veliko gradiva. Gre za sodelovanje med mednarodnimi organizacijami, kot je recimo UNRRA, Rdeči križ, z državnimi ustanovami, kot je Državna komisija vojnih ujetnikov, prisilno odpeljanih delavcev, obsojencev in drugih, ter regionalnih Štabov za repatriacijo. Vse te organizacije so reševale situacijo, ki bi se kaj lahko sprevrgla v hudo humanitarno katastrofo a pa so se ji zaradi predanega dela, dobre organizacije in predvsem sodelovanja uspele izogniti. Povratniki so preko tega humanitarnega konglomerada lahko uresničili svojo željo po vrnitvi domov, po navadi pa jih je tam čakalo vojno opustošenje, s katerim so se morali šele spopasti.

2. Evropske migracije po drugi svetovni vojni¹⁹⁰

V nadaljevanju si najprej pogledjmo značilnosti evropskih migracijskih gibanj, v katera je bila vpeta dinamika slovenskega prostora in so pomembno vplivala tako na izseljevanje/emigracijo iz slovenskega okolja oz. začasno delo v tujini kot ene od različic mednarodnih selitev kot na povratništvo/remigracijo. Glede na to, da se razprava veže predvsem na t. i. ekonomske selitve, moramo najprej omeniti leto 1957, ko je bila formirana EGS. Narejeni so bili prvi koraki v smeri nastajanja enotnega trga delovne sile, ki se izteče v sporazum konec šestdesetih let (Rimski dogovor).

Pospešena povojna akumulacija kapitala v državah zahodne Evrope, ki je bila v veliki meri rezultat dela gostujočih delavcev oz. priseljencev, je bila predpostavka za prestrukturiranje evropskega gospodarstva in delovnih procesov. Konec petdesetih let je pet od tedanjih šestih držav Skupnosti obnovilo svoje gospodarstvo. Izjema je bila Italija, ki je bila država izseljevanja in ne priseljevanja (Mesić, 1989, 9-10). Za migracijsko politiko držav zahodne Evrope se je uveljavila oznaka liberalistična, kar pomeni med drugim tudi politiko odprtih vrat za priseljevanje (Klinar, 1985, 6). Za čas neoliberalistične politike je značilen tudi razvoj migrantske zakonodaje (Mesić, 1993, 672). V tem času se je v evropskih državah uveljavil t. i. model gostujočih delavcev. Navidezno enoten model se je pomembno razlikoval vsaj v treh različicah, ki so jih v praksi v odnosu do priseljencev postavile različne evropske države: model tujih delavcev (*travailleurs étrangers* - Francija), model gostujočih delavcev (*Gastarbeiter* - Nemčija) in švedski model, kjer govorijo o priseljencih (*invandrare*). Poimenovanja politik že sama po sebi nakazujejo na različne državne strategije v odnosu do priseljencev oz. začasnih delavcev.

Do sedemdesetih let v Evropi sledimo množično preseljevanje z juga proti severu. Leta 1968 je bil znotraj Evropske skupnosti sprejet že omenjeni Rimski dogovor. Skupnost je s tem vzpostavila skupni trg delovne sile, kar pomeni svobodno selitev in enakopravnost pri zaposlovanju državljanov članic EGS v drugih državah EGS. S sprejemom sporazuma o notranjih migrantih se je položaj zunanje migracije slabšal in zaostroval, za notranjo migracijo pa vprašanje o državljanstvu izgublja pomen (Mesić, 1989, 10-15).

¹⁹⁰ Marina Lukšič-Hacin

V začetku sedemdesetih je bilo v zahodni Evropi zaposlenih okoli 6 milijonov tujih delavcev in z njimi je tam živelo prav gotovo še takšno število ostalih družinskih članov (Mesić, 1988, 317). Liberalna migracijska politika, po kateri so se ravnale države zahodne Evrope do prve naftne krize, ki je bila v letih 1973/74, je bila izraz in seštevek nacionalnih migracijskih politik (Mesić, 1993, 672). Z naftno krizo pride do preloma migracijske liberalistične kontinuitete in do »sistemsko izraženega radikalnega obrata v migracijski politiki imigrantskih držav« (Mesić, 1989, 11) v smeri zaustavljanja nadaljnjega pritoka tuje delovne sile. V tem trenutku se je pokazalo, da model migracijskih tokov ni deloval samodejno. Pokazala se je neučinkovitost modela gostujočih delavcev.

Z naftno krizo so nastopile nove razmere, ko je postopno prenehal delovati model gostujočih delavcev, ki se je uveljavil v zahodnoevropskih državah v času neoliberalizma v šestdesetih letih. Vsa nadaljnja migracija je v celoti pogojena s potrebami imigrantskih držav. Aktualna migracijska situacija se izraža preko trga dela, pravnega statusa, vračanja in reintegracije ter socialnopravnega položaja prve in druge generacije migrantov. Po letu 1973/74 število priseljencev narašča le še zaradi združevanja družin, naravnega prirastka in ilegalne migracije. Nastopi čas t. i. družinske imigracije in politike integracije. »Iz nove perspektive verižnih migracij (ki olajšuje liberalno paradigmo, a je ne opušča) se na migracije gleda kot na svojevrsten proces, ki vključuje določena socialna razmerja, v katera se migrant vključuje, tako v družbi, iz katere prihaja, kot tudi v družbi, v kateri dela. Težišče vendar ostaja na posamezniku in na njegovi individualni odločitvi, ali se hoče vrniti ali trajno ostati v migracijah. Ta odločitev je motivirana predvsem z ekonomskimi pobudami. Toda poskusi nekaterih vlad v državah imigracije, da bi stimulirali povratek, so dali nepričakovano majhne rezultate, tako da je ta koncept opuščen.« (Mesić, 1993, 672-673)

Družinska imigracija je že del nove politike v odnosu do priseljencev, ki je usmerjena v njihovo integracijo v novo okolje. V ospredje pridejo prizadevanja, da bi se imigranti, ki so ostali, integrirali v novo družbo. To se poimenuje integracijska migracijska politika (Klinar, 1985, 14). Spremembe v migracijskih politikah zahodnoevropskih držav so povsem izničile model t. i. začasnega dela v tujini. Presekale so kroženje delavcev med imigrantsko in emigrantsko državo ter jih na nek način izenačile s pogoji izseljencev, kakršne poznamo iz preteklosti. Hkrati s tem se ustavijo pogoji za napajanje povratništva.

Za evropske migracije v osemdesetih letih se je uveljavil izraz "migracije v kriznih razmerah" (Klinar, 1985). Neoliberalistična migracijska politika iz šestdesetih in začetkov sedemdesetih let se je umaknila politiki integracije, vzporedno z njo pa so se pojavile tudi številne prisilne remigracije.¹⁹¹ V kriznih razmerah se pokaže, da je priseljevanje v konfliktu z obstoječo ideologijo nacionalne države, ki je utemeljena na ideji o kulturni in politični homogenosti (Castles, Miller, 1993, 13-14). In če nadaljujemo, se izkaže, da je model začasnih delavcev – seveda model, ki bi deloval tako, kot je bil zamišljen – eden redkih načinov dotoka delovne sile iz drugih držav, ki ne bi prihajal v ostrejši konflikt z ideologijo nacionalne države in bi se v ekonomskem vidiku z njo dopolnjeval, saj zagotavlja delovno silo na podhranjenih področjih in predpostavlja, da bo ta tuja delovna sila nekoč tudi odšla.

Za devetdeseta leta in sedanost je značilno, da so »države članice Evropske zveze (...) bilateralne sporazume o kontingentih gostujočih delavcev iz 60-ih let (model kolobarjenja delovne sile) zamenjale z različnimi politikami selektivnega zaposlovanja za določen čas (enoletne pogodbe z dvakratnim možnim podaljšanjem)« (Verlič Christensen, 2000, 1120). Pri tej novi praksi bi lahko rekli, da gre za različico vračanja k stari praksi iz šestdesetih let, ki na nek način bolj dosledno določi delavca kot gosta tudi z normativno pravnimi ukrepi. V času družinskih migraciji in integracijske politike do pozitivno selekcioniranih priseljencev iz osemdesetih let je politiko priseljevanja vodilo zapiranje možnosti novega dotoka. Predvsem pa restriktivna regulacija, ki je upoštevala potrebe države in so se skozi to določale kvote po "profesionalni logiki", glede na kadrovske niše države gostiteljice. Zdaj se te "kadrovske niše" pravno regulira s pogodbami za določen čas. Ta koncept udejanja normativne standarde, ki dejansko povzročajo realizacijo migracijskega kroga, veliko večjo nujnost remigracije. Po izteku pogodbe delavcu ostane sicer še iskanje morebitnih alternativ, ki pa jih ni veliko. Ta politika se na specifičen način vrača v šestdeseta leta in se odmika od osemdesetih, ko zasledimo družinsko migracijo in politiko integracije. Nov model namesto socialne/kulturne integracije ponovno postavlja v ospredje predvsem t. i. akomodacijo oziroma predvsem

¹⁹¹ Prisilna remigracija je lahko posredna ali neposredna. Povezana je z izdajanjem ali zavračanjem začasnih delovnih dovoljenj, z zapleti pri pridobivanju pravic socialnega zavarovanja, omejevanjem pravic, diskriminacijo, brezposelnostjo in grožnjami (Klinar, 1985, 14). "Upoštevati moramo številne spremembe, ki so po 1973. letu nastopile v njihovem življenju. Prenehal je krožni tok njihovih migracij in ostala jim je samo izbira, ali se za trajno vrniti domov ali pa ostati v tujini za nedoločen, vendar daljši čas. Mnogim pa tudi ta izbira ni bila dana; iz različnih vzrokov so se morali vrniti domov, ker so izgubili svoja delovna mesta, v razmerah naraščajoče brezposelnosti pa niso imeli perspektiv za kakršnokoli zaposlitev. Zahodnoevropski kapital je brez milosti opravil selekcijo med tujimi delavci: dobre delavce je zadržal, slabe (nekvalificirane, bolne, itd.) pa poslal nazaj v države, iz katerih so prišli. Hkrati s tem, da ne dovoljuje prihajanja novih delavcev iz držav, ki niso članice EGS, pa je na razne načine omogočal združevanje družinskih članov tistih tujih delavcev, katere je zadržal - in s tem prihaja do nove rezervne armade tujih delavcev, predvsem pa do cenene ženske delovne sile..." (Pogačnik, 1984, 118)

delovno prilagoditev. Hkrati pa je veliko bolj selektiven in temeljiteje (na normativni ravni) "poskrbi" za vračanje delavcev v izvorna okolja.

2.1 Povratništvo po 1950

Svetovna gospodarska kriza, še bolj pa začetek druge svetovne vojne, sta močno posegla v selitve ljudi po Evropi. Divjanje vojne po celi Evropi, taborišča, beg ljudi najprej proti državam zahodne Evrope in potem naprej prek oceana so povzročili močno mešanje ljudi v evropskem prostoru. Temu so se ob koncu vojne in ob blokovski delitvi pridružile še selitve zaradi močne psihoze strahu pred novo politično oblastjo. Prevladuje ocena, da je naš prostor v tem času zapustilo okoli 20.000 ljudi.¹⁹² Nove kolonije so nastale v Argentini, sledijo pa še ZDA, Kanada, Avstralija in države zahodne Evrope.

V petdesetih letih, predvsem pa po letu 1963, ko so se odprle jugoslovanske meje (pred tem letom je prihajalo do ilegalnih prehodov meja), se je glavnina preusmerila v države zahodne Evrope. Po gospodarski reformi leta 1965 so se tokovi izseljevanja vse bolj usmerjali v ZRN, Francijo, na Švedsko, v Švico, Italijo... in ZRN je kaj kmalu postala glavni cilj priseljevanja naših ljudi (Stare, 1977, 8). Po ocenah iz leta 1968 je bilo takrat na začasnem delu v tujini približno 50.000 Slovencev. Starostna meja se je gibala od 20-40 let (80 %) (Šetinc, 1968, 33-34). Popis prebivalstva iz leta 1971 nam posreduje podatek, da je bilo takrat v državah zahodne Evrope 70.000 Slovencev (47.000 v ZR Nemčiji, 12.000 v Avstriji, v drugih državah pa po nekaj tisoč). Podatki popisa niso povsem natančni, saj so bile v nekaterih primerih v tujini cele družine, popisni materiali pa so zasledovali le osebe, ki so bile aktivno zaposlene in neaktivnih družinskih članov (otrok, gospodinj, vzdrževanih oseb) niso zajeli (Stare, 1976, 60).

Leta 1965-1975 so čas organiziranih selitev, ki jih je podpirala tudi jugoslovanska država. Jugoslavija je v šestdesetih letih s številnimi evropskimi državami podpisala meddržavne sporazume o zaposlovanju in konvencije o socialni varnosti. Prvi sporazum o socialni varnosti je bil sklenjen s Francijo 1950. leta, nanašal pa se je predvsem na izseljence, ki so se priselili v Francijo med obema vojnama (Svetek, 1971, 48). Do leta 1971 je imela sklenjen Meddržavni

¹⁹² Podatek o številu ljudi, ki so po drugi svetovni vojni zapustili naš prostor, je v: Arhiv, fond Splošno., M7, Informacija o slovenskem izseljenstvu.

sporazum o zaposlovanju s Francijo, Avstrijo, Švedsko, Zvezno republiko Nemčijo, Nizozemsko, Belgijo, Luksemburgom in Avstralijo. Z vsemi je imela sklenjene tudi konvencije o socialni varnosti (Stare, 1970, 51). Do leta 1975 je imela sklenjen Meddržavni sporazum o zaposlovanju še z Novo Zelandijo (Stare, 1974, 84), do leta 1978 pa so bili podpisani sporazumi o socialni varnosti s šestnajstimi državami (Svetek, 1977, 108). Dvostranski sporazumi o socialni varnosti so delavcem zagotavljali "enako obravnavanje z delavci države sopolpisnice sporazuma, prosto izplačevanje dajatev iz ene države v drugo, varstvo družinskih članov, ki ostanejo v domovini, v breme države-sopolpisnice sporazuma, izplačevanje otroških dodatkov, tudi otrokom, ki žive v domovini; skratka gre za pravno združitev teritorijev obeh držav na področju socialne varnosti, ki se za to področje smatra kot enotno." (Svetek, 1977, 108)

Položaj naših ljudi je bil različen, odvisen od politike države, v katero so se priselili in hkrati od mednarodnih odnosov ter posameznih bilateralnih sporazumov, ki jih je v tem obdobju podpisovala Jugoslavija. Temu so v šestdesetih letih sledile še pogodbe z drugimi državami. Po konvencijah z nekaterimi državami so posredovanje delavcev prevzeli zavodi za zaposlovanje. Že 1968. leta (Stare, 1973, 214) pa so začeli ugotavljati, da je potrebno omejiti odhajanje izobražencev in kvalificiranih delavcev iz Jugoslavije. Po njih je bilo v tujini seveda največje povpraševanje. Tako se je spremenila politika službe za zaposlovanje v smeri zavestnega zmanjševanja odhajanja omenjene delovne sile. "V okviru tega so se zavodi odločili, da sprejmejo le tiste ponudbe delodajalcev, ki se nanašajo na nepriučene in priučene delavce ter ponudbe, ki se nanašajo na izrazito suficitarne poklice ostalih strokovnih nivojev." (Stare, 1971, 58). Zavodi so začeli postopno zavračati tudi povpraševanje po tistih profilih, ki so bili doma deficitarni. Kmalu so v tujino posredovali predvsem brezposelne nekvalificirane delavce in resnično suficitarne profile (Stare, 1974, 83).

Ljudi, ki so v tem času odhajali, so obravnavali kot ekonomske emigrante. Zanje se je uveljavil poseben (politični) termin "delavci na začasnem delu v tujini". Sama oznaka je bila plod naporov, da bi prikazali, da so ljudje odšli na delo v tujino zgolj začasno in da se bodo po krajšem obdobju vrnil. Hkrati se je omenjena oznaka idealno vključevala v migracijske politike takratnih evropskih imigrantskih držav.

Model začasnega dela v tujini ni bil zgolj politična utvara tedanje domače vladne strukture, ampak tudi praktični (potencialni) interes, da bi ljudje verjeli v svojo vrnitev in presežek

denarja vlagali v domači napredek. Hkrati pa se je uradna politika pokrivala z željami posameznikov ob odhodu. Ti so bili v večini primerov prepričani, da odhajajo od doma le za nekaj let in da se bodo kmalu vrnili. V tujini naj bi le zaslužili denar, ki bi jim omogočil izboljšanje življenjskega standarda, potem pa bi se vrnili domov. In koliko se jih je res vrnilo?

2.2 Povratništvo v šestdesetih in sedemdesetih

Že sredi sedemdesetih let se pojavijo ugovori in dokazovanja, da se predvidena začasnost spreminja v trajno izseljenost. Vsi nadaljnji dogodki in rezultati nekaterih raziskav pa so te ugovore le še potrjevali. P. Klinar ugotavlja, da se čas bivanja naših delavcev, začasno zaposlenih v tujini, podaljšuje in da ne ustreza načrtovani politiki. Opozarja, da lahko precejšen del naše občasne migracije postane trajen. Pravi, da nekateri rezultati raziskav postavljajo pod vprašaj upravičenost uporabe izraza "zdomci, na začasnem delu v tujini". Odstotek povratnikov je neustrezno majhen. Po postavljenih kriterijih za občasno migracijo bi se npr. 1970. leta morale vrniti 65.000 jugoslovanskih migrantov, vrnilo pa se jih je le 20.000. Doba bivanja v tujini se je tako podaljševala in ni ustrezala planirani politiki.¹⁹³ (Klinar, 1975, 250-255)

Navedeni podatki govorijo o tem, da načrtovani model začasnega dela v praksi ni deloval in to vse do naftne krize, ko pride do že omenjene radikalne spremembe politike držav gostiteljic in do negativne selekcije med priseljenci ter v določenih primerih do prisilnega povratništva. Hkrati s tem pa se lahko vprašamo, ali je bila Slovenija v tistem času sploh gospodarsko tako sposobna, da bi brez večjih težav sprejela močnejši val povratnikov in jih brez večjih pretresov vključila v vsakdnji življenjski ritem. Umanjkanje aktivne državne politike na področju povratništva v tem času nam ponuja domnevo, da Slovenija še ni bila pripravljena na povratnike. Vpogled v izobrazbeno-kvalifikacijsko strukturo ljudi, ki so se zaposlili v tujini, kaže na bolj suficitarna kot deficitarna področja. Probleme z deficitarnimi profili pa je v tem

¹⁹³ »V (...) gradivu se ugotavlja, da se doba naših delavcev, začasno zaposlenih v tujini, podaljšuje in da ne ustreza planirani politiki. Spričo tega opozarja gradivo na nevarnost, da precejšen del naše občasne migracije postane trajna ekonomska migracija. (...) Jugoslovansko ekonomsko migracijo, ki odhaja v velikem številu zadnja leta v zahodno Evropo, označujejo odgovorni politični dejavniki za občasno migracijo. Zanj je že uveljavljen izraz 'zdomci, na začasnem delu v tujini'. Vendar razpolagamo z nekaterimi indikatorji, ki ustvarjajo dvome, ali gre pri večini ekonomskih jugoslovanskih emigrantov zares za občasno migracijo. Odstotek remigrantov je glede na že omenjene normative vračanja po določenem obdobju neustrezno majhen. Po teh normativih bi se morale vrniti, če bi bila jugoslovanska migracija zares občasna, npr. 1970. 65.000 migrantov, vrnilo pa se jih je le 20.000. Doba bivanja v tujini se podaljšuje in ne ustreza planirani politiki.« (Klinar, 1976, 253)

času Slovenija že začela reševati z dotokom (cenejše) delovne sile s področji drugih republik nekdanje SFRJ.

2.3 Povratništvo v obdobju 1981-1991

Uradni podatki o selitvah za obdobje 1981–1991 govorijo le o razmerju med uradno registriranimi izselitvami in povratništvom. Podatki izvirajo iz popisa prebivalstva, kjer so povratniki opredeljeni kot vračanje stalnih prebivalcev Slovenije z začasnega dela v tujini, pri tem pa so izpuščeni delavci, ki so bili zaposleni v slovenskih ali drugih jugoslovanskih podjetjih v tujini. To bivanje ni bilo tretirano kot začasno delo v tujini, ne glede na dolžino bivanja. Prav tako v teh podatkih niso zajeti ljudje, ki so odjavili stalno bivališče v Sloveniji, čeprav so obdržali državljanstvo.

M. Bevc (1993, 689) ugotavlja, da je bilo 44 tisoč ljudi, ki so bili stalni prebivalci Slovenije, kdaj v svojem življenju na "začasnem" delu v tujini in so se enkrat pred popisom leta 1991 dokončno vrnili in seveda ves čas obdržali stalno bivališče ter niso bili zaposleni pri slovenskem (jugoslovanskem) podjetju v tujini. Pretežno so iz pomurske, osrednje slovenske in podravske regije. V tujini so bili v povprečju 6 let. Če podatke primerjamo s preteklostjo, se vidi, da je bilo v sedemdesetih letih večji del povratnikov iz pomurske regije, v osemdesetih pa iz osrednje slovenske.

Primerjava povratništva v osemdesetih letih s predhodnim obdobjem po popisu prebivalstva pokaže, da je bilo število povratnikov v osemdesetih precej manjše (10.000) kot v sedemdesetih (16.500), a vseeno veliko višje, kot je bilo zabeleženo pri Zavodu R Slovenije za zaposlovanje (10.000 : 3.600). V tem času je po podatkih iz popisa odšlo na delo v tujino 8.400 delavcev – manj kot je bilo povratnikov – kar je štirikrat več, kot so kazali podatki pri Zavodu RS za zaposlovanje. Povratniki iz osemdesetih so bili v tujini v povprečju dalj časa kot povratniki v sedemdesetih letih (Bevc, 1993, 689-691). Temu dodajmo še ugotovitve P. Klinarja, da je povratništvo v osemdesetih predvsem rezultat negativne selekcije v državah gostiteljicah (Klinar, 1985). V tem času je bilo prisilno povratništvo tudi izhod za podjetja, kjer so delali delavci pod težkimi delovnimi pogoji. Le delavci na začasnem delu so zagotavljali, da se po določenem času podjetjem in državi gostiteljici ne bo treba ukvarjati z zdravstvenimi in socialnimi posledicami, ki jih je lahko povzročilo delo na rizičnih delovnih

mestih. S tem so se seveda rešili predvsem finančne odgovornosti in bremena za tisti del, ki se ga vključuje v koncept "socialne države". "Socialna država" z zdravstvenimi težavami teh delavcev pozneje ni obremenjena. Dokler so delavci aktivni, s svojim delom soustvarjajo profit in polnijo blagajno, potem pa so vrnjeni (npr. ne podaljša se pogodbe, da o ilegalnem delu ne govorimo) v izvorno okolje in z njimi in njihovimi težavami se ukvarja izvorna država.

B. Povratništvo po 1990

1. Statistike o povratništvu po 1990¹⁹⁴

Rezultati raziskave Migracije v Sloveniji v luči vključitve v EU, ki jo je izdelal Inštitut za ekonomska raziskovanja v Ljubljani (Bevc, Prevolnik-Rupel, 2000), nam pregledno posreduje tudi informacije o povratništvu. Avtorici ob prezentaciji rezultatov opozarjata na spremembo statistične definicije pojma prebivalci Slovenije, do katere je prišlo leta 1994.¹⁹⁵ Iz tabel vidimo, da se je v obdobju 1992-1998 v Slovenijo priselilo¹⁹⁶ na leto v povprečju 2.469 državljanov Republike Slovenije¹⁹⁷ ali 1,2 %. Temu dodajmo še ljudi, ki so bili v popise zajeti kot zdomci oziroma delavci na začasnem delu v tujini. V obdobju od 1993-1998¹⁹⁸ se jih je v Slovenijo vrnilo v povprečju 451 na leto ali 0,2 %. Podatki kažejo, da je povprečno število priselitev višje na račun višjega priseljevanja v prvih letih, saj podatki za obdobje 1995-1998 kažejo na padec povprečnega števila na leto. Povprečno število priseljenih državljanov Republike Slovenije na leto v tem obdobju je 1.410 ali 0,7 %, povprečno število vrnitev z začasnega prebivanja pa je 422 ali 0,2 %. Pri slednji kategoriji vidimo, da je povprečna porazdelitev po letih veliko enakomernejša, če upoštevamo celotno obdobje od 1992–1998 (Bevc, Prevolnik-Rupel, 2000, 156-158).

Število povratnikov je bilo morda večje kot kažejo podatki, saj so lahko v vzporedni kategoriji popisa "priseljeni tuji državljani" tudi ljudje, ki so se izselili iz Slovenije, spremenili državljanstvo in se ponovno vrnilo v Slovenijo. Vendar pa ostale dostopne informacije o povratnikih kažejo, da takih primerov v devetdesetih ni veliko – je pa nekaj znanih primerov

¹⁹⁴ Marina Lukšič Hacin

¹⁹⁵ "Po definiciji, ki je veljala do konca leta 1994, so bili prebivalci Slovenije vse osebe, ki so imele v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče, tudi če so bile začasno (več kot 3 mesece) odsotne (v tujini). Nova definicija se od prejšnje razlikuje po dvojem:

- v številu prebivalstva niso več zajeti tisti državljani Republike Slovenije, ki imajo v njej stalno prebivališče, a začasno (več kot 3 mesece) prebivajo v tujini in
- v številu prebivalstva Slovenije so zdaj všeti tudi tujci s prijavljenim stalnim oziroma začasnim prebivališčem v Sloveniji ter begunci." (Bevc, Prevolnik-Rupel, 2000, 148)

¹⁹⁶ V priselitvah pa žal ni narejene razlike med mednarodnimi in notranjimi priselitvami. Tako je priseljenc "prebivalec, ki se je v Slovenijo priselil iz tujine in je v Sloveniji prijavil prebivališče" ali pa se je "priselil v drugo naselje, občino v Sloveniji in tam prijavil prebivališče." Poleg podatkov za priselitve imamo tudi podatke o izselitvah in migracijskem saldu, a v razpravi o povratništvu nas to ne zanima, zato bomo te podatke izpustili.

¹⁹⁷ "... državljan R Slovenije – oseba z državljanstvom RS in prijavljenim stalnim prebivališčem v Sloveniji." (Bevc, Prevolnik-Rupel, 2000, 148)

¹⁹⁸ V tabeli v rubriki "začasno bivanje državljanov Republike Slovenije v tujini" za vrnitve ni podatkov za leto 1992.

priselitve iz npr. Argentine. Tudi za ta čas lahko ugotovimo, da ni veliko povratništva. Prej bi lahko rekli, da se ponovno pojavijo razmere, v katerih posamezniki (glej Bevc, 1993; Mali, 1993) svarijo pred potencialnim begom možganov iz Slovenije.

Že sredi sedemdesetih let P. Klinar ugotavlja, da je v Sloveniji (Jugoslaviji) premalo povratnikov, da bi lahko govorili o funkcioniranju modela začasnega dela. Po podatkih M. Bevčeve v osemdesetih letih število povratnikov še upade in lahko torej isto ugotovitev ponovimo tudi za osemdeseta leta, pa tudi za devetdeseta. »Pri tem je treba poudariti, da ni utemeljeno razločevanje med klasičnimi izseljenci in zdomci (sodobnimi ekonomskimi emigranti v Evropi, za katere se je predvidevalo, da bodo pretežnočasni emigranti). Tako imenovani zdomci postopoma večinoma postajajo trajni emigranti, ki ohranjajo stike z izvorno emigrantsko družbo.« (Klinar, 1990, 320) Temu se pridružuje J. Malačič, ko pravi: »Politika je v preteklih desetletjih izhajala iz predpostavke o začasnosti te emigracije. Vendar je bila ta predpostavka napačna. Največji del "začasne" emigracije se pred našimi očmi že več let pretvarja v stalno emigracijo, mi pa niti politično niti organizacijsko ne dojamemo, kaj te spremembe pomenijo. Znanost je dolžna spremljati in opozarjati na procese zunanjih migracij Slovenije, politika pa mora najti načine, kako najustreznejše in najučinkoviteje povezati stare in nove slovenske skupnosti po svetu z domovino, njenim gospodarstvom, kulturo in družbo nasploh.« (Malačič, 1993, 150)

2. Odnos Republike Slovenije do vračanja izseljencev in njihovih potomcev¹⁹⁹

»In zdaj, ko so Argentino prizadejale hude gospodarske težave, so izvoljeni predstavniki ljudstva spet na nogah in vabijo »argentinske Slovence« v deželo, saj vendar kri ni voda. Zunanji minister, ki je v nastopu pred poslanci opozoril na premalo izkoriščeno bogastvo v naših na tujem živečih ljudi, ker je lahko vsak svojevrsten ambasador Slovenije, je tudi tokrat nadvse prijazno govoril o repatriaciji, ki »dobiva nek poseben pomen ob krizi v Argentini, kjer živi precejšnje število Slovencev. Ob tej krizi se je pokazalo, da naša država še nima ustreznih mehanizmov, ki bi olajšali vrnitev tistim, ki se želijo vrniti. Resolucija določa, da je Slovenija zainteresirana za vračanje Slovencev v Slovenijo.« (Horvat 2002: 12)

Ta iz Panorame grdo iztrgan tekst: komentatorjev stavek, točneje dva in nato citat takratnega zunanjega ministra, nakaže glavne vsebine, v katere se bomo spustili v tem kar malo preveč deskriptivnem besedilu. In sicer bomo pokazali, da je fenomen, ki se bo v nadaljevanju »šlepak« pod nerodno besedo »povratništvo«²⁰⁰, ne povsem kompaktna stvar. No, bodimo natančnejši: očitno ni kompaktna stvar za državne institucije (ki jim bomo tokrat posvetili kar nekaj (dragocenega!) časa), saj jo te ne obravnavajo in rešujejo celostno.²⁰¹ Ampak parcialno, po različnih ministrstvih in drugih institucijah, neozirajoče se druga na drugo. Minister je zgoraj omenil tudi resolucijo, ki »(...) določa, da je Slovenija zainteresirana za vračanje Slovencev v Slovenijo.« Pogledali bomo tudi v Resolucijo o odnosih s Slovenci po svetu, kaj ta pravi o povratništvu in povratnikih, in v »še ne rojenega«, precizneje rečeno »splavljenega« otroka te

¹⁹⁹ Jernej Mlekuž

²⁰⁰ Zakaj je »povratništvo« ne najbolj posrečen termin? Predvsem zato, ker ga uporabljajo tudi nekatere druge stroke (povratniki so recimo tudi med zaporniki, zdravljenimi narkomani, nogometnimi moštvimi idr.). Besedi »repatriacija« se v besedilu izognem, ker ta v (večinoma pravni) strokovni literaturi označuje posebno obliko organiziranega povratništva – državno ali meddržavno organiziran povratak razseljenih oseb ali beguncev v državo ali kraj izvora. Repatriacija se ne nanaša nujno na skupino prebivalstva, ampak lahko tudi na posameznike, recimo na tiste, ki so (bili) nevarni za red in varnost dotične države (*Leksikon Migracijskoga i etničkoga nazivanja* 1998: 232).

V tuji strokovni literaturi najdemo več terminov, ki opisujejo oziroma označujejo pomen povratništva. Tako recimo v anglosaškem svetu zasledimo naslednje termine: »povratni tok migracije« [reflux migration], »proti domu usmerjena migracija« [homeward migration], »povratni tok« [return flow], »drugotna migracija« [second-time migration], »reemigracija« [remigration] itd. (Gmelch 1980: 135). V tem besedilu pod besedo »povratniki« obravnavam ali razumem osebe slovenskega porekla oziroma osebe, ki se sklicujejo na slovensko poreklo ne glede na državljanstvo, državo rojstva, znanje slovenskega jezika idr., priseljene v Republiko Slovenijo. Torej tudi v tujini rojene otroke ali vnuke slovenskih izseljencev.

²⁰¹ Povratništvo je nasploh zelo raznolik in kompleksen pojav, ki vključuje ter združuje zelo heterogene procese in vsebine (ekonomske, družbene, kulturne, psihološke itd.) na različnih nivojih družbe ter družbenih odnosov (na ravni posameznika, »izvirne« skupnosti, države »gostiteljice« itd.). S temi besedami nočem opravičevati (ne)dela državnih institucij, ampak zgolj preprosto »pametovati.«

Resolucije: predlagan in zavržen zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja.

Preden se prilepimo na suhoparne akte ter odvehčemo v sterilne pisarne ministrstev in v vroči državni zbor, poskušajmo še na hitro skicirati fenomen v številkah in pojavnost teh številki tudi nekoliko širše; kako se fenomen kaže v medijih in v splošni družbeni debati. No, ker je iskrenost danes dobra marketinška poteza, naj povem, da sem želel o povratništvu spregovoriti predvsem »s pomočjo« medijev. Toda kot je pokazalo brskanje po Delovem fondu s številko 325.27 in z imenom »vračanje zdomcev«, je gradiva veliko premalo, da bi o njem oziroma z njegovo pomočjo lahko kakorkoli resneje modroval. 21 (časopisnih) enot v od leta 1991 pa do začetka leta 2004, med temi tudi nekaj pisem bralcev, ni ravno številka za zgledno »pametovanje«.²⁰² Pove pa nam vendarle nekaj. Pojav očitno ni »osvojil« tiskanih medijev in to lahko z nekaj poguma rečemo tudi za širšo družbeno debato. No, na tem mestu pa še besedo, dve o številkah, ki so prav gotovo v veliki meri »krive« za medijsko in širšo, družbeno »neuslišanost« pojava. Popis prebivalstva beleži »povratne selivce po letu zadnje priselitve in državi prejšnjega prebivališča«. Ta kategorija vključuje osebe, katerih prvo prebivališče je bilo v Sloveniji in od koder so se odselili v tujino, njihova zadnja selitev pa je bila priselitev iz tujine. Torej ta kategorija ne vključuje otrok povratnikov in njihovih družinskih članov in niti ne/oziroma v tujini rojenih otrok ali vnukov slovenskih izseljencev. Od popisa leta 1991 pa do leta 2001 se je skupno v Slovenijo priselilo 1161 navedenih oseb, od tega 725 iz držav Evropske unije, 226 iz držav nekdanje SFRJ, 67 iz drugih evropskih držav in 116 iz neevropskih držav. Števila ostalih povratnikov, ki niso imeli prvega prebivališča v Sloveniji oziroma niso bili rojeni v Sloveniji, iz popisa prebivalstva ne moremo natančno izluščiti. Pri oceni števila slednjih nam je lahko v pomoč razpredelnica pod naslovom »Priseljeni v Slovenijo po letu prve priselitve, narodni pripadnosti in državi prvega prebivališča«. In sicer v tej razpredelnici najdemo osebe, ki so bile rojene v tujini in so se preselile v Slovenijo. Med skupno 28.568 osebami, rojenimi v tujini in priseljenimi v Slovenijo v obdobju 1991-2001, se jih je 3749 opredelilo za Slovence. Pri tem moramo vedeti, da je med navedenimi 28.568 osebami zelo veliko oseb, katerih narodna pripadnost ostaja v popisu prebivalstva skrita pod besedo »neznano« (5804 oseb) ali ki se glede narodne pripadnosti niso hoteli opredeliti (1597 oseb) (Popis prebivalstva, gospodinjstev in

²⁰² Nekaj prispevkov o povratništvu, objavljenih v obravnavanem obdobju sem tudi sam še dodatno odkril, tako da zgornja številka ne predstavlja vseh člankov, objavljenih o povratništvu v obravnavanem obdobju.

stanovanj 2002).²⁰³ Ocenimo, koliko povratnikov je sprejela Slovenija v obravnavanem obdobju, tako raje prepuščam bralcem.²⁰⁴

Razlogi, zakaj vračanje izseljencev ni doseglo bohotnejših števil, so številni in jih na tem mestu ne bomo navajali. Omenimo pa vendarle lahko, kot pravi Marina Lukšič-Hacin (2002: 189), da k tako majhnemu deležu slovenskih povratnikov vsekakor prispeva tudi dejstvo, »(...) da vsa leta ni zaslediti aktivne državne politike, ki bi dejansko spodbujala povratništvo. To velja za vse različice izseljevanja in povratništva, vključno z begom možganov.«

2.1 Zakoni, akti, programi in podobno, ki se kakorkoli nanašajo na povratništvo in povratnike

Poglejmo, kako Republika Slovenija s svojimi institucijami zakonsko in normativno ureja področja ter rešuje konkretne težave, s katerimi se soočajo povratniki in njihovi družinski člani, in kako (če sploh) se v raznih smernicah, izhodiščih ali konkretnih akcijah opredeljuje do tega fenomena. Torej, poskušali bomo odkriti in osvetliti področja široko razvejanih državnih institucij, ki se najbolj vidno dotikajo povratništva. Pri tem navidez brezglavem iskanju ostaja velika možnost, da nekatere stvari, težave povratnikov, področja ostanejo neodgrnjena. No, brezglavo iskanje so mi v veliki meri olajšala nekatere besedila, objavljena v publikaciji ob 10. obletnici IZseljenskega društva Slovenija v svetu²⁰⁵ (2002) in informacije, pridobljene s anketo,

²⁰³ Za posredovanje statističnih podatkov in nekatere »statistično-metodološka« pojasnila se zahvaljujem Danilu Dolencu, zaposlenemu na *Statističnem zavodu Republike Slovenije*.

²⁰⁴ Vedeti moramo, da je opredelitev narodnostne pripadnosti v popisu prebivalstva prepuščena posamezniku. Glede na našo opredelitev povratnika (glej pod opombo št. 1) tako lahko vključimo med povratnike poleg 1161 oseb tudi še najmanj vseh 3749 posameznikov, ki sicer niso bili rojeni v Sloveniji, vendar so se izrekli za Slovence. Seveda ostaja vprašanje, ali lahko vsi ti posamezniki koristijo nekatere ugodnosti, ki jih prinaša slovenska zakonodaja tujcem slovenskega rodu oziroma osebam slovenskega porekla. Če nadaljujemo, ostaja tudi vprašanje, koliko je med obravnavanimi 3749 osebami oseb slovenskega rodu oziroma slovenskega porekla, karkoli naj že to pomeni. No, lahko bi še nadaljevali, toda to niso vprašanja, s katerimi naj bi si polnili glavo v tem besedilu.

²⁰⁵ Nekatera od teh (in nasploh veliko drugih) besedil o povratništvu je objavljenih tudi na spletnih straneh omenjenega društva, ki se zelo aktivno ukvarja s to problematiko. Na njihovih spletnih straneh tako med drugim beremo: »Namen izseljenskega društva Slovenija v svetu je bil od vsega začetka - pred desetimi leti (1992) - pomagati vračajočim Slovincem pri vseh konkretnih vprašanjih. Mnogo je že narejenega. Hvala Bogu se je v zadnjih časih zanimanje ali potreba po "vrnitvi" povečala. Veseli smo, da se odločate za to možnost. Tu smo, da vam pomagamo z urejanjem dokumentov, z iskanjem ugodnega stanovanja, urejanjem nostrifikacij spričeval na osnovni, srednji, višji in visoki stopnji, z iskanjem zaposlitve... (Slovenija v svetu – informacije 2004).« Kar je zapisano tudi v njihovem statutu: »(...) svetovanje in pomoč pri vračanju izseljencev v matično domovino.« (Slovenija v svetu – o društvu 2004)

ki jo je Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU poslal povratnikom v začetku leta 2004²⁰⁶ ²⁰⁷.

In še nekaj je, kar zna zmotiti (»čudežno« motiviranega) bralca tega besedila. Ta tako imenovana področja pokrivajo zelo različno široke in pogosto težko primerljive stvari; na tem mestu bom za bežno predstavo navedel široko, zelo kompleksno in za povratnike »življenjsko« pomembno področje socialnih pravic delavcev migrantov in na drugi strani povsem »papirnato« točko v izhodiščih in usmeritvah nacionalnega raziskovalnega in razvojnega programa: »Vključevanje znanstveno raziskovalnega potenciala Slovencev po svetu z ambicijo ustvariti koherentni skupni intelektualni prostor [poudarki so originalni] (Izhodišča in usmeritve nacionalnega raziskovalnega in razvojnega programa 2004).« Zlobneži bodo našli več skupnega med pocinkanim stolom za zgoščenke in med novo Batmanovo pričesko kot pa med zgornjima »povratniškima« drobtinicama.

Dovoljenje za prebivanje

Vprašanja, povezana z dovoljenem za prebivanje, ureja Ministrstvo za notranje zadeve, tako imenovani Direktorat za migracije; in sicer z Zakonom o tujcih, ki je bil objavljen v Uradnem listu Republike Slovenije št. 108/02-prečiščeno besedilo (Dovoljenje za prebivanje – pogoji 2004). Za dovoljenje za prebivanje morajo zaprositi tisti povratniki in njihovi družinski člani, ki nimajo slovenskega državljanstva. Povratnike s slovenskim in tudi povratnike brez slovenskega državljanstva, ki so pridobili dovoljenje za stalno prebivanje, pa čaka (le) prijava stalnega bivališča, saj ta pomeni osnovo, pogoj za nadaljne postopke (ureditev zdravstvenega zavarovanja, vpis na Zavod za zaposlovanje, vpis otrok v vrtec in šolo idr.).²⁰⁸ V nadaljevanju bom navedel le tiste dele Zakona o tujcih, kjer je obravnava povratnikov brez slovenskega državljanstva drugačna od obravnave (drugih) tujcev oziroma kjer so povratniki brez slovenskega državljanstva tako ali drugače podčrtani.

²⁰⁶ Rezultati ankete so predstavljeni v člankih Marine Lukšič-Hacin in Kristine Toplak v nadaljevanju tega vsebinskega sklopa.

²⁰⁷ Ob zaključku pisanja tega besedila sem našel spletno stran *Urada RS za Slovence v zamejstvu in po svetu*, na kateri so pod naslovom »*važni naslovi za vprašanja zdomcev in izseljencev*« navedena nekatera področja in institucije. Veliko teh je tako rekoč neizbežnih tudi za izseljence, ki se vračajo v Republiko Slovenijo (Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu 2004).

²⁰⁸ *Zakon o prijavi prebivališča* (Uradni list RS, št. 9/2001) pravi, da mora posameznik ob prijavi stalnega prebivališča »(...) predložiti dokazilo, da ima pravico do prebivanja na naslovu, ki ga prijavlja. Kot dokazilo, da ima posameznik pravico do prebivanja na naslovu, se šteje dokazilo o lastništvu, najemna in podnajemna pogodba ali pisno soglasje lastnika oziroma solastnikov stanovanja oziroma upravljalca nastanitvenega objekta.« To pa marsikateremu povratniku brez lastnega stanovanja lahko povzroča težave (glej prispevek Marine Lukšič-Hacin v nadaljevanju tega sklopa). Namreč, lastniki podnajemniških stanovanj neradi prijavljajo oddajanje stanovanja in zato tudi niso naklonjeni temu, da podnajemniki na naslovu podnajemniškega stanovanja prijavijo stalno prebivališče.

Tujec mora v vlogi za izdajo prvega kakor tudi nadaljnjih dovoljenj za začasno prebivanje navesti namen, zaradi katerega naj se mu dovoljenje izda. Zakon določa, da se navedeno dovoljenje lahko izda zaradi: zaposlitve ali dela; študija, izobraževanja, specializacije ali strokovnega izpopolnjevanja ter praktičnega usposabljanja, sodelovanja oz. udeležbe v programih mednarodnih izmenjav prostovoljcev in v drugih programih, ki ne sodijo v sistem formalnega izobraževanja; združitve družine; drugih upravičenih in z zakonom, mednarodnimi akti ali mednarodnimi načeli in običaji utemeljenih razlogov ter tujcem slovenskega rodu do tretjega kolena v ravni vrsti in otrokom tujcev, rojenih v Republiki Sloveniji (Opredelitev dovoljenja za prebivanje 2004).

Dovoljenje za prvo prebivanje se lahko izda le kot dovoljenje za začasno prebivanje, njegova veljavnost pa ne more biti daljša kot eno leto, razen v primerih izdaje dovoljenja zaradi združitve družine (ožjemu družinskemu članu tujca se dovoljenje izda za enako časovno obdobje, kot je dovoljenje za začasno prebivanje tujca, ki uveljavlja pravico do celovitosti družine) in izdaje dovoljenja ožjim družinskim članom slovenskega državljana, katerim se dovoljenje izda z veljavnostjo treh let, in otrokom, rojenim v Republiki Sloveniji, kadar je veljavnost njihovega prvega dovoljenja vezana na veljavnost dovoljenja za prebivanje njihovih staršev oziroma skrbnikov (Veljavnost dovoljenja za prebivanje 2004).

V Zakonu o tujcih je tudi določeno, katerim tujcem se lahko, ob izpolnjevanju ostalih zakonskih pogojev, dovoljenje za stalno prebivanje izda že pred pretekom osemletnega neprekinjenega prebivanja v Republiki Sloveniji na podlagi dovoljenja za začasno prebivanje. Pred pretekom navedenega osemletnega roka se lahko izda dovoljenje za stalno prebivanje tujcu, ki je slovenskega rodu, tujcu, katerega prebivanje v Republiki Sloveniji je v interesu Republike Slovenije, ter ožjim družinskim članom slovenskega državljana ali tujca, ki ima v Republiki Sloveniji dovoljenje za stalno prebivanje ali status begunca (Dovoljenje za stalno prebivanje 2004).

Državljanstvo

Vprašanja, povezana z državljanstvom, ureja Ministrstvo za notranje zadeve, tako imenovani Direktorat za migracije in v okviru tega tako imenovani Oddelek za državljanstvo. Povratniki in njihovi družinski člani so namreč lahko državljani Republike Slovenije kot tudi lahko za državljanstvo (še) zaprosajo. Zadnjih se dotikajo naslednji odstavki 12. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije.

Naturalizacija z olajšavami za osebe slovenskega porekla (prvi odstavek 12. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije). Za osebe slovenskega porekla do tretjega kolena sorodstvenega razmerja (olajšave torej lahko uveljavljajo vnuki slovenskih izseljencev, pravnuki pa ne več) zakon omogoča naturalizacijo že po enem letu dejanskega prebivanja v Republiki Slovenije, poleg tega pa jim zakon dopušča, da obdržijo tudi izvorno državljanstvo. Sicer pa morajo izpolnjevati pogoje iz 1., 4., 5., 6., 7., 8., 9. in 10. točke prvega odstavka 10. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije (Pridobitev državljanstva Republike Slovenije z naturalizacijo 2004).

Naturalizacija z olajšavami za osebe, ki so slovensko državljanstvo nekoč že imele (drugi odstavek 12. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije). Za osebe, ki so državljanstvo Republike Slovenije izgubile na podlagi odpusta ali odreka, zakon omogoča naturalizacijo že po šestih mesecih dejanskega prebivanja v Republiki Slovenije, poleg tega pa jim zakon dopušča, da obdržijo tudi svoje dosedanje državljanstvo. Sicer pa morajo izpolnjevati pogoje iz 1., 4., 6., 7., 8., 9. in 10. točke prvega odstavka 10. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije (Pridobitev državljanstva Republike Slovenije z naturalizacijo 2004).

Naturalizacija z olajšavami za osebe, ki so poročene z državljanom republike Slovenije (tretji odstavek 12. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije). Za osebe, ki so najmanj dve leti poročene z državljanom Republike Slovenije, zakon omogoča naturalizacijo že po enem letu dejanskega prebivanja v Republiki Sloveniji, hkrati pa morajo izpolnjevati tudi ostale pogoje, ki veljajo za naturalizacijo brez olajšav. Sicer pa morajo izpolnjevati pogoje iz 1., 2., 4., 5., 6., 7., 8., 9. in 10. točke prvega odstavka 10. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije. V izjemnih primerih pa lahko oseba, ki je poročena z državljanom Republike Slovenije, na posebno prošnjo obdrži svoje izvorno državljanstvo, v kolikor s tem soglaša Vlada Republike Slovenije. Oseba, ki želi obdržati svoje državljanstvo, mora to obširno utemeljiti (Pridobitev državljanstva Republike Slovenije z naturalizacijo 2004).

Naturalizacija mladoletnih oseb (14. člen Zakona o državljanstvu Republike Slovenije). Naturalizacija mladoletnih oseb je vezana na naturalizacijo njihovih staršev. V primeru, da oba starša pridobita državljanstvo Republike Slovenije, pridobi na njuno prošnjo državljanstvo tudi otrok, ki še ni star 18 let, ne glede na to, kje živi (prvi odstavek 14. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije). V kolikor pa državljanstvo Republike Slovenije pridobi le eden od staršev, pridobi državljanstvo le otrok, mlajši od 18 let, ki najmanj leto dni živi s tem roditeljem v

Sloveniji (drugi odstavek 14. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije). V primeru, da je državljanstvo Republike Slovenije pridobil roditelj na podlagi 13. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije iz nacionalnih razlogov, otroku ni potrebno živeti v Sloveniji. Če je otrok starejši od 14. let mora dati soglasje, da se strinja s sprejemom v slovensko državljanstvo (Pridobitev državljanstva Republike Slovenije z naturalizacijo 2004).

Socialna varnost in socialnovarstvene pravice delavcev migrantov

Eden od temeljnih načinov zagotavljanja pravic delavcev, ki so (bili) v svojem delovno-aktivnem obdobju zaposleni vsaj v dveh državah, je koordinacija sistemov socialne varnosti. Ta zagotavlja, da se pridobljene pravice na področju socialne varnosti ohranijo ne glede na to, da je delavec nekaj časa delal v eni državi, to zapustil in odšel na delo v drugo državo. Pravno-formalna podlaga za ohranjanje teh pravic je opredeljena v bilateralnih sporazumih o socialni varnosti oziroma o socialnem zavarovanju. Ti načeloma urejajo pravice s področja zdravstvenega zavarovanja in materinstva, zavarovanja za primer smrti, družinskih prejemkov in zavarovanja za primer brezposelnosti. Sporazumi se vsebinsko razlikujejo glede na to, kako določeno področje urejajo nacionalni sistemi (Koordinacija sistemov socialne varnosti 2004). Z državami, s katerimi niso sklenjeni bilateralni sporazumi, je po besedah zaposlene na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve (želela je ostati neimenovana) mogoče uveljavljati pravice, ki jih zagotavlja zakonodaja posamezne države, le v tisti državi, v kateri je oseba pridobila pravice. V Republiki Sloveniji to področje ureja Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

Republika Slovenija je nasledila ali sklenila bilateralne sporazume s področja socialne varnosti s naslednjimi državami: Belgija, Bolgarija, Češkoslovaška, Danska, Francija, Italija, Luksemburg, Madžarska, Nizozemska, Norveška, Poljska, Švedska, Velika Britanija, Nemčija, Avstrija, Švica, Hrvaška, Republika Makedonija, Kanada in Avstralija. Sporazumi so v postopku s Bosno in Hercegovino, Argentino in Novo Zelandijo (Bilateralni sporazumi s področja sistemov socialne varnosti 2004). Ob vstopu v Evropsko unijo je v veljavo stopila Uredba 1408/71, ki podrobno ureja način in obseg pridobljenih pravic, do katerih je upravičen delavec migrant, ki se giblje med državami (Uredba pokriva države Evropske unije in Evropske gospodarske skupnosti). S tem so prenehali veljati nekateri zgoraj naštetih bilateralni sporazumi, ki jih je Slovenija nasledila oziroma sklenila v preteklosti. Osnovna načela Uredbe so: načelo enakega obravnavanja, načelo, da delavec migrant ni vključen v sistem socialne varnosti v dveh državah, pravilo seštevanja obdobj, pravilo preprečevanja prekrivanja pravic in pravilo izplačevanja prejemkov v drugi državi članici. Uredba velja za delavce in njihove družinske člane, samozaposlene, upokojeince in

študente. Pravila uredbe so bila 1. julija 2003 razširjena tudi na državljane tretjih držav (Uredba 1408/71 – koordinacija sistemov socialne varnosti 2004).

V Sloveniji se koordinacijska pravila uporabljajo za prejemke, ki jih urejajo zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti in zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih. Koordinacijska pravila, ki jih določa Uredba, so za državo obvezujoča in neposredno uporabljiva. Kljub temu zaradi različnosti v nacionalnih zakonodajah, ki urejajo posamezne prejemke na področju socialne varnosti, in zaradi bilateralnih sporazumov o socialni varnosti, ki so jih države sklenile med seboj, veljajo določene posebnosti pri uveljavljanju pravic v posameznih državah (Uredba 1408/71 – koordinacija sistemov socialne varnosti 2004).

Zaposlovanje

Barbara Gregorič, zaposlena na Zavodu RS za zaposlovanje, je v telefonskem pogovoru dne 31. 8. 2004 povedala, da omenjeni zavod ne izvaja posebnih programov, ki bi kakor koli reševali težave zaposlovanja povratnikov, lahko pa se, tako kot drugi brezposelni, vključujejo v obstoječe programe zaposlovanja. Prav tako zakonodaja s tega področja z Zakonom o spremembah in dopolnitvah zakona o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (Uradni list RS, št. 67/2002) posebej ne obravnava zaposlovanja povratnikov.

Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (Uradni list RS, št. 66/2000) pa prinaša nekatere olajšave oziroma ugodnosti na tem področju za povratnike, ki nimajo slovenskega državljanstva. Te se nanašajo na veljavnost osebne delovne dovoljenja, ki je pogoj za sklenitev rednega razmerja oziroma za opravljanje dela v Republiki Sloveniji. Tujci, ki pridobijo osebno delovno dovoljenje, so glede delovnopравниh razmerij izenačeni s slovenskimi državljani; pod enakimi pogoji lahko sprejmejo zaposlitev ali delo, v primeru brezposelnosti se lahko prijavijo v evidenco brezposelnih oseb pri Zavodu RS za zaposlovanje in koristijo pravice, ki jih tovrstna prijava nudi (nadomestilo za primer brezposelnosti, vključitev v programe zaposlovanja idr.). In sicer, kot je navedeno v 10. členu omenjenega zakona, za osebno delovno dovoljenje z veljavnostjo enega leta lahko zaprosi begunec in tujec, ki izpolnjuje z zakonom predpisane pogoje za samozaposlitev. Za osebno delovno dovoljenje z veljavnostjo treh let pa lahko med drugim

zaprosi tudi »slovenski izseljenec ali njegov potomec do tretjega kolena v ravni črti, ki nima slovenskega državljanstva (Sprejeti zakoni – Zakon o zaposlovanju in delu tujcev 2004)«.

Stanovanja

Primož Bajec, zaposlen na Ministrstvu za okolje, prostor in energijo (Sektor za stanovanja in urbana zemljišča), je v telefonskem pogovoru dne 23. 7. 2004 povedal, da omenjeno ministrstvo nima posebnih programov, ki bi kakor koli reševali stanovanjske težave povratnikov. Tudi stanovanjska zakonodaja, po njegovih besedah (in po mojem branju Stanovanjskega zakona (Uradni list RS, št. 69/03)), tega področja posebej ne obravnava. Omenil je še, da so po ekonomski krizi v Argentini decembra 2001 imeli na pobudo Urada Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu pogovore z različnimi državnimi telesi, kjer so »(...) poskušali povratnikom ponuditi pomoč subvencioniranja tržnih najemnim za najeta stanovanja. Toda do realizacije ni prišlo.«²⁰⁹

Izobraževalni sistem

Od leta 1976 Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport (takrat Komite za izobraževanje...) podeljuje štipendije za zamejce in izseljence. Kot je 8. 7. 2004 na 4. vseslovenskem srečanju v Državnem zboru v delovni skupini, ki je razpravljala o izobraževanju in šolstvu, navedel Roman Gruden, zaposlen na Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport, je trenutno na rednem študiju v Sloveniji okoli 150 štipendistov,²¹⁰ od tega okoli 100 iz zamejstva in okoli 50 izseljencev. Največ štipendistov je iz držav, nastalih na ozemlju bivše Jugoslavije, med ostalimi pa prevladujejo štipendisti iz Argentine. Roman Gruden je tudi povedal, »da so vsi, ki so slovenskega rodu, in želijo študirati v Sloveniji, oproščeni plačila šolnine na nivoju dodiplomskega študija«. Do sedaj, kot je to razvidno iz govora zgoraj navedenega, je bil le nekakšen (nenapisan?) »dogovor pristojnih«, »sedaj pa bo tudi v novem pravilniku o študiju Slovencev, torej Slovencev po svetu... (Magnetogram – 4.vseslovensko srečanje, 1. delovna komisija, področje izobraževanja in šolstva 2004).«

²⁰⁹ Več o teh pogovorih, ki jih je organiziral *Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu*, najdete v besedilu z naslovom *Informacija o dejavnostih Urada RS za Slovence v zamejstvu in po svetu v zvezi z vprašanjem preseljevanja Slovencev iz izseljenstva v Republiko Slovenijo* (Žigon 2002: 14–18) v publikaciji izdani ob 10. obletnici *Izseljenskega društva Slovenija v svetu*.

²¹⁰ Ta številka vključuje le štipendiste, ki redno študirajo (so izpolnili pogoje za vpis v višji letnik). Skupaj s štipendisti, ki pavzirajo ali ponavljajo letnik, naj bi bilo od 200 do 250 štipendistov (Magnetogram – 4. vseslovensko srečanje, 1. delovna komisija, področje izobraževanja in šolstva 2004).

Kot posebno področje bi lahko podčrtali priznanje in vrednotenje »tujega« izobraževanja. To področje ureja nov Zakon o priznanju in vrednotenju izobraževanja, ki je bil sprejet 17. 6. 2004 in se začne uporabljati šest mesecev po uveljavitvi (Uradni list RS, št. 73/04).²¹¹ Zakon se nanaša tako na slovenske državljane kot na tujce. Povratnikov in njihovih družinskih članov ne obravnava kot posebno kategorijo in jim ne prinaša kakršnih koli finančnih, administrativnih, časovnih idr. olajšav oziroma drugačne obravnave. Prav tako po besedah Polone Miklavc Valenčič dne 24. 8. 2004, zaposlene na Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport, se »(...) ne pričakuje nikakršna diskriminatorna obravnava tudi v podzakonskih aktih.«

Znanost

V izhodiščih in usmeritvah nacionalnega raziskovalnega in razvojnega programa, sprejetih leta 2003, najdemo pod naslovom Prednostne naloge politike spodbujanja znanstvene in raziskovalno razvojne dejavnosti v obdobju 2003 -2007 pod številko 9 (med skupno 11) naslednje za nas hipotetično zanimivo besedilce: »Vključevanje znanstveno raziskovalnega potenciala Slovencev po svetu z ambicijo ustvariti koherentni skupni intelektualni prostor [poudarki so originalni] (Izhodišča in usmeritve nacionalnega raziskovalnega in razvojnega programa 2004).« Kot je v telefonskem pogovoru dne 21. 7. 2004 povedala Marica Žvar, zaposlena na Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport, je to »(...) le osnova za nacionalni raziskovalni in razvojni program, ki je v pripravljanju«. Stojan Sorčan, prav tako zaposlen na navedenem ministrstvu, pa je dne 23. 8. 2004 v telefonskem pogovoru poudaril, da je v obravnavanem izhodišču vključen tudi problem vračanja slovenskih znanstvenikov in raziskovalcev v Republiko Slovenijo.

Nekatere bolj osamljene akcije ali vsaj namere, ki se nanašajo na vračanje izseljencev in njihovih potomcev v Slovenijo, lahko zasledimo tudi pri manjših, ožje usmerjenih in »manj opaznih« institucijah. Tako je recimo Zdravniška zbornica Slovenije skupaj s Svetovnim slovenskim kongresom izdelala neke vrste register zdravnikov slovenskega rodu po svetu, ki jim je razposlala anketo, v kateri je bilo tudi vprašanje o nameri oziroma želji po priselitvi v Slovenijo.²¹² Zdravniška zbornica Slovenije je med drugim tudi organizacijsko pomagala dvema

²¹¹ Z dnem uveljavitve tega zakona sta prenehala veljati *Zakon o nostrifikaciji v tujini pridobljenih šolskih spričeval* (Uradni list SRS, št. 42/72) ter *Pravilnik o dokumentaciji za nostrifikacijo v tujini pridobljenih šolskih spričeval* (Uradni list SRS, št. 34/84 in 36/84-popr.), ki pa se uporabljata še do 21. 1. 2004.

²¹² V prispevku časopisa *Delo* preberemo, da je med 42 »odkritimi« argentinskimi medicinci slovenskega rodu na anketo odgovorilo 17 zdravnikov, dva zobozdravnika, doktorica biokemije, farmacevtka, kineziolog in dve višji medicinski sestri. 14 med naštetimi se zanima za priselitev v Slovenijo, pri petih je to odvisno od pogojev, štirih pa preselitev ne zanima. Od 24 anketiranih je le ena oseba navedla, da ne zna slovenskega jezika (sodi v tretjo

zdravnikoma slovenskega rodu pri priselitvi v Slovenijo (Bošnjak 2004: 8–9 in spodaj navedeni telefonski pogovor).

Kot je v telefonskem pogovoru dne 15. 7. 2004 povedala Elizabeta Bobnar Najžer, načrtuje Zdravniška zbornica Slovenije to problematiko vključiti v svojo naslednjo štiriletno strategijo (Sloveniji namreč trenutno primanjkuje 800 zdravnikov), ki bo sprejeta konec leta 2004 ali v začetku leta 2005.

Z vprašanjem vračanja znanstvenikov oziroma raziskovalcev se ubadajo tudi nekatere institucije Evropske unije. Na prvem mestu moramo omeniti 6. okvirni program Evropske unije s programom »Človeški viri in mobilnost - dejavnosti Marie Curie«,²¹³ ki si prizadeva »(...) za razvoj in prenos raziskovalnih kompetenc, za ustvarjanje ugodnih pogojev za razvoj raziskovalnih karier in za razvoj znanstvene odličnosti v Evropi (6. okvirni program EU. Program »Človeški viri in mobilnost – aktivnosti Marie Curie« 2004).« S tem programom so razpisane možnosti za koriščenje sredstev Evropske komisije med drugim tudi za »Dejavnosti za vrnitev in reintegracijo raziskovalcev v Evropo (Ibid.)«. Posebni »granti Marie Curie« za vrnitev in integracijo se dodeljujejo raziskovalcem držav Evropske unije ali pridruženih držav, ki so pravkar koristili, vsaj v obdobju dveh let, tako imenovano štipendijo Marie Curie, v obliki enkratne vsote, ki jo bo treba porabiti v obdobju naslednjega leta, v skladu z definiranim projektom, ki bo posebej ovrednoten. Prednost bo dana reintegraciji v državo izvora ali regije. Podoben mehanizem v obliki »granta za daljše obdobje«, tudi dve leti, je vzpostavljen za raziskovalce iz držav Evropske unije, ki bi se po petletnem delu v izvenevropskih državah radi vrnili v Evropo, ne glede na to, če so bili štipendisti Marie Curie ali ne (Ibid.).

Na spletnih straneh Ministrstva za šolstvo, znanost in šport je objavljen razpis organizacije NATO za štipendije znanstvenikov, ki so se vrnili v zadnjih 12 mesecih oziroma se želijo vrniti v Slovenijo (in drugih 21 držav večinoma iz Vzhodne Evrope in držav, nastalih na ozemlju nekdanje Sovjetske Zveze). S tem razpisom (v veljavi do 1. 9. 2004), ki velja za znanstvenike na delu v državah članicah organizacije NATO, želi ta organizacija preprečiti ali točneje rečeno, omiliti posledice tako imenovanega »bega možganov« (NATO štipendije za znanstvenike, ki se

generacijo). Vsem anketiranim je »(...) zelo pomembno mirno življenje v državi, v kateri so zagotovljena pravna varnost, vzgoja in zdravje« (Bošnjak 2002: 8)

²¹³ V predhodnem, 5. okvirnem program Evropske unije so štipendije Marie Curie obsegale 3 tipe individualnih štipendij, med katerimi je bila tudi kategorija R za povrnitev štipendistov v manj razvito regijo po opravljenem podoktorskem študiju (6. okvirni program EU. Program »Človeški viri in mobilnost – aktivnosti Marie Curie« 2004).

vračajo v Slovenijo 2004). Seveda pa gre v tem primeru za akcijo, za katero si navedeno ministrstvo ne more pripisati posebnih zaslug, saj je »dalo« le spletni prostor. Po besedah Miloša Komaca dne 23. 8. 2004, zaposlenega na Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport, je ministrstvo pri tej stvari torej le posrednik.

Vozniško dovoljenje

Za konec tega poglavja bomo navedli področje oziroma »zakonsko mojstrovino«, ki lahko povratnikom oziroma priseljencem »nerazumljivo« oteži bivanje v Republiki Sloveniji; in sicer zamenjavo tujega vozniškega dovoljenja za vozniško dovoljenja Republike Slovenije, kar je opredeljeno v 21. členu Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o varnosti cestnega prometa (Uradni list RS, 67/02), ki določa:

»(1) Tujec, ki prebiva v Republiki Sloveniji več kot šest mesecev, in državljan Republike Slovenije, ki se vrne iz tujine v Republiko Slovenijo z namenom stalnega prebivanja, ali če začasno prebiva v Republiki Sloveniji več kot šest mesecev, lahko, če izpolnjujeta druge s tem zakonom določene pogoje za vožnjo motornih vozil, v enem letu od pričetka prebivanja v Republiki Sloveniji zahtevata zamenjavo veljavnega tujega vozniškega dovoljenja za slovensko vozniško dovoljenje. Tujcu in državljanu Republike Slovenije, ki po določbi tega odstavka ne zahtevata zamenjave tujega vozniškega dovoljenja v enem letu po pričetku prebivanja v Republiki Sloveniji ali vrnitvi iz tujine v Republiko Slovenijo z namenom stalnega prebivanja v njej, prične enoletni rok, v katerem lahko zahtevata zamenjavo tujega vozniškega dovoljenja za slovensko vozniško dovoljenje, ponovno šteti, če zapustita Republiko Slovenijo za čas najmanj enega leta in se vrmeta v Republiko Slovenijo. Slovensko vozniško dovoljenje se izda, če imetnik veljavnega tujega vozniškega dovoljenja opravi praktični del vozniškega izpita za tiste kategorije vozil, ki jih ima pravico voziti s tujim vozniškim dovoljenjem. Praktičnega dela vozniškega izpita ni potrebno opraviti imetnikom tujih vozniških dovoljenj tistih tujih držav, ki jih določi minister, pristojen za notranje zadeve, na podlagi ocene kvalitete izobraževanja, teoretičnega znanja in znanja vožnje motornih vozil voznikov ter prometno varnostnih razmer v posamezni tuji državi.«²¹⁴ (Vozniško dovoljenje 2004).

²¹⁴ Države, katerih imetniki vozniškega dovoljenja so oproščeni predložitve potrdila o opravljenem praktičnem delu vozniškega izpita, so določene v *Pravilniku o vozniških dovoljenjih* (Uradni list RS, št. 117/02), in sicer v 22. členu, ki določa, da zahtevi za zamenjavo tujega vozniškega dovoljenja za vozniško dovoljenje Republike Slovenije ni potrebno priložiti potrdila o opravljenem praktičnem delu vozniškega dovoljenja v tistih primerih, ko je vozniško dovoljenje izdala ena od naslednjih držav: Republika Francija, ZR Nemčija (vključno z veljavnimi vozniškimi dovoljenji nekdanje DR Nemčije), in Švica – za kategorije A, B, E k B, F, G, H.

Torej, povratnik oziroma priseljenc lahko vozi s tujim vozniskim dovoljenjem do enega leta po prihodu v Slovenijo in v tem času lahko zamenja tuje vozniško dovoljenje za slovensko po opravljenem praktičnem delu izpita. Nerazumljivo, celo smešno je, da je voznik z vozniskim dovoljenjem, pridobljenem v tujini, »varen« voznik v prvem letu bivanja v Sloveniji, nato pa postane »nevaren« voznik.

2.2 Nekaj o Resoluciji o odnosih s Slovenci po svetu in predlogu zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja

Resolucija o odnosih s Slovenci po svetu

»Ustava v svojem 5. členu tudi določa, da lahko Slovenci brez slovenskega državljanstva uživajo v Sloveniji posebne pravice in ugodnosti«, je poudaril 23. januarja 2002 na 12. redni seji državnega zbora Franc Pukšič, predsednik Komisije državnega zbora Republike Slovenije za odnose s Slovenci v zamejstvu in po svetu. Predsednik omenjene komisije, ki je med drugim vložila v obravnavo državnemu zboru gradivo Resolucije o odnosih s Slovenci po svetu,²¹⁵ nadaljuje, da je to »(...) treba urediti z zakonom«, pri čemer je »(...) sprejeta resolucija podlaga za sprejetje tega zakona (Dobesedni zapisi sej – 12. redna, zasedanje 23. 1. 2002, 2004).«

Osnovni cilj Resolucije je po Pukšičevih besedah: »(...) opredelitev politike Republike Slovenije, ki temelji na ustavnih obveznostih do slovenskih izseljencev in zdomcev.« Ob tem dodaja: »Cilj je tudi vzpostavitev pogojev za vračanje Slovencev po svetu ter njihovih potomcev v domovino.« (Dobesedni zapisi sej – 12. redna, zasedanje 23. 1. 2002 2004)

Izjemoma in ob vzajemnosti se od osebja diplomatskih in konzularnih predstavništev v Republiki Sloveniji, ob zamenjavi tujega vozniskega dovoljenja, ne zahtevajo dokazila o telesni in duševni zmožnosti voziti motorna vozila ter opravljanja praktičnega dela vozniskega izpita (Vozniško dovoljenje 2004).

Z vstopom Slovenije v Evropsko unijo pa je prišlo do dodatnih sprememb. Na podlagi direktive Sveta EU z dne 29. julija 1999 o vozniskih dovoljenjih (91/439/ES) se vozniška dovoljenja, ki jih izdajo države članice, medsebojno priznajo. Če se imetnik veljavnega nacionalnega vozniskega dovoljenja za stalno nastani v državi članici in ta ni tista, ki je izdala vozniško dovoljenje, lahko država gostiteljica za imetnika dovoljenja uporablja svoje državne predpise o času veljavnosti dovoljenj, zdravniških pregledih in davčnih ureditvah. V vozniško dovoljenje lahko vnese vse podatke, ki so nujno potrebni za vodenje evidence (Kaj se na področju prometa spreminja z vstopom Slovenije v EU 2004).

V praksi ta direktiva velja samo za imetnike vozniskih dovoljenj, izdanih v eni od držav članic EU. Za imetnike vozniskih dovoljenj, ki jih niso izdale države članice EU, pa bo ob zamenjavi tujega veljavnega vozniskega dovoljenja za slovensko vozniško dovoljenje še naprej v veljavi 135. člen *Zakona o varnosti cestnega prometa* (Uradni list RS, št. 30/98, 61/2000, 21/2002 in 67/2002). Ta določa, kako in pod kakšnimi pogoji se lahko zamenja tuje vozniško dovoljenje za slovensko (Kaj se na področju prometa spreminja z vstopom Slovenije v EU 2004).

²¹⁵ Leta 1996 je državni zbor sprejel resolucijo, ki je opredelila odnose do slovenskih manjšin v zamejstvu. Na področju odnosov z izseljenci in zdomci pa Slovenija ni do sprejetja obravnavane *Resolucije* oblikovala in sprejela posebnih dokumentov.

V ostale podrobnosti, zakulisje priprav in ciljev Resolucije se v tem besedilu ne bomo spuščali. Glede na zgoščenost dela Resolucije, ki se nanaša na povratnike, povzemam besedilo pod naslovom Repatriacija, državljanstvo in status brez državljanstva v celoti:

»Republika Slovenija je zainteresirana za vračanje Slovencev po svetu v Slovenijo, ravno tako pa tudi za naselitev njihovih potomcev. Posebno pozornost pri tem posveča tistim, ki lahko doprinesejo k razvoju Slovenije.

Državni organi Republike Slovenije zagotavljajo Slovencem po svetu ustrezne informacije o vračanju v domovino ter izvajajo z zakonom predpisane olajšave. Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Urad Vlade Republike Slovenije za informiranje ter Ministrstvo za informacijsko družbo pripravijo informativno brošuro. Informacije morajo biti dostopne tudi na diplomatsko konzularnih predstavništvih Republike Slovenije v tujini. Olajšave naj zajemajo tudi poenostavitev postopkov, kot je nostrifikacija diplom in podobno.

Slovencem po svetu, ki živijo v državah, kjer vlada huda politična oziroma gospodarska kriza, Republika Slovenija omogoči njihovo vrnitev v domovino.

Republika Slovenija je zainteresirana, da se osebam slovenskega porekla, ki imajo aktivno vez s Slovenijo in ki to želijo, omogoči pridobitev slovenskega državljanstva.

Pripravi se normativni okvir, ki bo uredil posebne pravice in ugodnosti Slovencev brez slovenskega državljanstva.« (Sprejeti – Resolucija o odnosih s Slovenci po svetu 2004)

Od šestdesetih navzočih poslancev in poslank jih je 57 podprlo Resolucijo, eden ji je nasprotoval. Večjih nesoglasij, nasprotovanj in trenj v državnem zboru med obravnavo Resolucije ni bilo. Nasprotujoča mnenja poslancev so se pokazala predvsem pri glasovanju za amandma tretjega odstavka dela Resolucije, ki se nanaša na povratništvo. Ta se je po redakcijskem popravku poslanca Jožefa Jerovška glasil: »Slovencem po svetu, ki živijo v državah, kjer vlada huda politična oziroma gospodarska kriza Republika Slovenija omogoči vrnitev v domovino.«²¹⁶ Po daljši razpravi in predstavitvi različnih mnenj, jih je od šestinpetdesetih navzočih poslancev in poslank 28 glasovalo za amandma, 24 pa jih je glasovalo proti (Dobesedni zapisi sej – 12. redna, zasedanje 23. 1. 2002, 2004).

²¹⁶ Ob ta del besedila *Resolucije* sta se spotaknila tudi oba novinarja, komentatorja, katerih komentarje sem našel o sprejemanju resolucije.

Resolucija o migracijski politiki RS

Državni zbor Republike Slovenije je na seji dne 28. novembra 2002 sprejel Resolucijo o migracijski politiki Republike Slovenije. Med načeli migracijske politike Republike Slovenije²¹⁷ najdemo med drugimi tudi: »(...) načelo odgovornosti do državljanov in države, ki se predvsem nanaša na regularna, relativno svobodna priseljevanja in odseljevanja ter regulacije naturalizacije. To načelo se nanaša tudi na priseljevanje in vračanje državljanov in oseb slovenskega porekla ter na odgovornost za ohranitev in razvoj identitete slovenskega naroda.« (Sprejeti akti - Resolucija o migracijski politiki RS 2004)

Prav tako najdemo v obravnavani resoluciji pod točko Aktivnosti pod ukrepom, ki predvideva usklajevanje priseljevanja z uravnavanjem potrebnega priliva v aktivno prebivalstvo, tudi naslednje besedilo: »(...) spodbujanjem priseljevanja in vračanja slovenskih državljanov in tujcev slovenskega porekla.« (Sprejeti akti - Resolucija o migracijski politiki RS 2004)

Za spodbujanje priseljevanja in vračanja Slovencev po svetu v domovino se je torej Državni zbor opredelil tudi z Resolucijo o migracijski politiki RS.

²¹⁷ Vsa načela migracijske politike Republike Slovenije, ki so navedena v obravnavani resoluciji, so bila navedena tudi v »predhodnici« – Resoluciji o imigracijski politiki Republike Slovenije, ki jo je sprejel Državni zbor Republike Slovenije na seji dne 14. maja 1999.

Predlog zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja

Slovenska ustava, kot smo omenili že na začetku tega poglavja, v 5. členu določa, da Republika Slovenija skrbi za Slovence v zamejstvu in po svetu ter da pospešuje njihove stike z domovino. V istem členu tudi določa, da imajo lahko Slovenci brez slovenskega državljanstva v Sloveniji posebne pravice ter ugodnosti, ki so opredeljene in urejene s posebnim zakonom. Dvanajst let po njeni uveljavitvi so hoteli predlagatelji zakona, kot piše v predlogu omenjenega zakona pod naslovom Razlogi za sprejem zakona »(...) naposled izpolniti ustavno obveznost in s tem zakonom določiti posebne pravice ter ugodnosti za Slovence brez slovenskega državljanstva«²¹⁸ (Predlogi zakonov - zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja 2004)

Predlagatelji so z Zakonom o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, kot krovnim zakonom, hoteli na celovit način urediti »(...) večino področij, ki zadevajo Slovence v zamejstvu in po svetu in jih področna zakonodaja ne ureja oziroma dopolnjuje tista področja, ki jih obstoječa področna zakonodaja ureja samo deloma.« (Prav tam)

Med razlogi za sprejem zakona, ki ga je izdelala Komisija državnega zbora Republike Slovenije za odnose s Slovenci v zamejstvu in po svetu s prvopodpisanim poslancem Francem Pukšičem na čelu, je med drugim naveden tudi sledeči: »V času po osamosvojitvi Slovenije smo bili priča političnim in drugačnim krizam v nekaterih državah, kjer živijo slovenski rojaki. Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj meja je treba sprejeti, ker bi se podobne situacije lahko ponovile. Z zakonom bo vzpostavljena pravna podlaga, ki bo omogočala pomoč tistim Slovcem po svetu, ki so eksistenčno ogroženi, tistim, ki se želijo vrniti v domovino, in tudi tistim, ki želijo pravno urediti svoj odnos z domovino (status Slovence brez Slovenskega državljanstva, nostrifikacija diplome, vozniški izpit...).« (Prav tam)

Med načeli, iz katerih izhaja ta zakon, pa najdemo tudi naslednjo alinejo: »Republika Slovenija pomaga Slovcem v državah, ki jih pesti politična, ali drugačna kriza in v državah, ki imajo negativen odnos do svojih državljanov slovenske narodnosti.« (Prav tam)

²¹⁸ Na sprejem posebnega Zakona sta predlagatelje napotili tudi *Resolucija o položaju avtohtonih slovenskih manjšin v sosednjih državah* (Uradni list RS, št. 35/96) in s tem povezanimi nalogami državnih in drugih dejavnikov Republike Slovenije ter zgoraj predstavljena *Resolucija o odnosih s Slovenci po svetu* (Uradni list RS, št. 7/02).

Zakon v posebni točki pod naslovom Repatriacija obravnava povratništvo z 19 členi. Na tem mestu podajam le nekakšen povzetek dela predloga zakona, ki se nanaša na povratništvo:

Repatriacija v pomenu tega zakona je tisto priseljevanje Slovencev v domovino, ki ga organizira in financira Republika Slovenija. Pri repatriaciji imajo prednost Slovenci, ki živijo v težkih okoliščinah ali v državah, kjer vlada huda politična ali drugačna kriza, ter Slovenci, ki lahko doprinesejo k razvoju ter uveljavitvi Republike Slovenije (Predlogi zakonov - zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja 2004).

Oseba, ki se v Republiko Slovenijo vrača po postopku repatriacije dobi status repatriirane osebe s pravicami, ki jih prinaša status Slovenca brez slovenskega državljanstva. Ta posebni status uvaja na drugem mestu v besedilu prav tako predlog zakona. Oseba s statusom Slovenca brez slovenskega državljanstva ima v Republiki Sloveniji zagotovljene naslednje pravice:

- pravico do ugodnejših vpisnih pogojev, določenih s statuti visokošolskih zavodov;
- pravico do enakopravnega nastopa na natečajih za financiranje javnih znanstvenih projektov, kot kandidat za — nosilca projekta ali kot kandidat za sodelavca v projektu;
- dostop do vseh javnih kulturnih dobrin, pod enakimi pogoji, kot veljajo za slovenske državljane;
- pravico do vseh storitev javnih knjižnic, pod enakimi pogoji, kot veljajo za slovenske državljane;
- pravico do raziskovanja v javnih arhivih Republike Slovenije;
- pravico do statusa rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti;
- pravico do pridobitve vseh priznanj in odlikovanj Republike Slovenije;
- pravico do pridobitve lastninske pravice na zemljiščih in nepremičninah pod enakimi pogoji, ki veljajo za državljane Republike Slovenije;
- prednost pri zaposlitvi v Republiki Sloveniji; pri čemer je mišljena prednost pred tujci, ki niso državljani držav članic Evropske unije.

–

Druge pravice in olajšave, ki jih lahko uveljavljajo osebe s statusom Slovenca brez slovenskega državljanstva in jih ta zakon ne navaja, določajo področni zakoni (Predlogi zakonov – zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja 2004).

Poleg navedenih pravic ima oseba s statusom repatriirane osebe še naslednje pravice:

- zdravstveno in socialno varstvo. Zagotavlja se na način, pod pogoji in v obsegu, ki ga določa Zakon o socialnem varstvu za slovenske državljane s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji;
- pouk slovenskega jezika za ožje družinske člane repatriirane osebe. Pouk se organizira za osebe, ki ne obvladajo slovenščine v meri, potrebni za aktivno vključitev v slovensko okolje;
- pridobitev vize za združitev družine. Celoten postopek za pridobitev vize za združitev družine se lahko vodi na diplomatsko-konzularnem predstavništvu Republike Slovenije ali v Republiki Sloveniji (Predlogi zakonov – zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja 2004).

Status repatriirane osebe lahko traja največ eno leto. Po prenehanju statusa repatriirane osebe posameznik ne more več ponovno zaprositi za status. O pridobitvi statusa repatriirane osebe odloča Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu na predlog slovenskih diplomatsko-konzularnih predstavništev v tujini ter izseljenskih organizacij v Sloveniji in po svetu. Za neposredno izvajanje repatriacije je zadolžen Urad Vlade za Slovence v zamejstvu in po svetu oziroma izseljenske organizacije civilne družbe v Sloveniji, ki so delno financirane iz državnega proračuna Republike Slovenije. Do repatriacije so upravičene osebe slovenskega rodu, ki izpolnjujejo določene pogoje. (Ti so enaki kot za pridobitev statusa Slovenca brez slovenskega državljanstva) (Predlogi zakonov – zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja 2004).

Zakon navaja tudi posebne pravice repatriiranih oseb. In sicer:

- Za nastanitev repatriiranih oseb ustanovi Vlada Republike Slovenije Dom za priseljevanje. Do ustanovitve Doma se organ, pristojen za izvajanje repatriacije, poslužuje ustreznih prostorov v raznih objektih, ki so v lasti ministrstev (notranje zadeve, obramba idr.), uradov in drugih državnih ustanov. Repatriiranim osebam je v Domu za priseljevanje zagotovljena osnovna oskrba v skladu s standardi, ki jih določa Ministrstvo, pristojno za družino in socialne zadeve. Ta vključuje nastanitev in prehrano (tudi za ožje družinske člane posameznika s statusom repatriirane osebe). Repatriirane osebe so upravičene do oskrbe v Domu za priseljevanje za obdobje največ enega leta.

- Posamezniki, ki imajo status repatriirane osebe, in njihovi družinski člani imajo do prenehanja statusa repatriirane osebe zagotovljeno brezplačno osnovno zdravstveno varstvo.
- Za osebe, ki jim država, iz katere prihajajo, ne izplačuje pokojnin oziroma je pokojnina, ki so jo pridobile v državi, iz katere prihajajo, prenizka za preživetje v Sloveniji, se dodeli denarna socialna pomoč.
- Republika Slovenija dodeli starejšim »repatriiranim« osebam, ki so pomembneje prispevale k ohranitvi in razvoju slovenstva in slovenske kulture v tujini, posebne priznavalnine. Izjemne priznavalnine dodeli Republika Slovenija učiteljicam in učiteljem slovenskega dopolnilnega pouka, ki za poučevanje niso prejeli plačila.
- Repatriirane osebe prijavijo stalno bivališče na naslovu najete nepremičnine, pri sorodnikih, ki jim to omogočijo, pri dobrodelnih ustanovah oziroma izseljenskih organizacijah ali v Domu za priseljevanje.
- Vlada Republike Slovenije sprejme sklep o poenostavitvi nostrifikacije spričeval in diplom, ki so jih »repatriirane« osebe pridobile v tujini, kakor tudi vseh ostalih v tujini pridobljenih dokumentov.
- Posameznikom, ki so s svojim delovanjem v tujini pridobili kvalifikacije vrhunškega strokovnjaka, pred zaposlitvijo v Republiki Sloveniji ni potrebno opravljati strokovnih ali drugih izpitov (Predlogi zakonov – zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja 2004).

Za izvajanje finančnih obveznosti iz naslova repatriacije Slovencev, ki živijo v težkih okoliščinah ali v državah, kjer vlada huda politična ali drugačna kriza, se ustanovi poseben Repatriacijski sklad. Ta sklad ni stalen, ustanovi se le za posamezne primere (Predlogi zakonov – zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja 2004).

Za izvajanje finančnih obveznosti iz naslova repatriacije Slovencev, ki lahko doprinesejo k razvoju ter uveljavitvi Republike Slovenije, se določijo sredstva v razvojnih programih posameznih resorjev (Predlogi zakonov – zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja 2004).

Posredno se v predlogu zakona na povratništvo nanašajo tudi nekateri člani oziroma deli besedila, ki niso pod naslovom Repatriacija. Večina teh je v obravnavi, opredelitvi statusa Slovencev brez slovenskega državljanstva.

Od sedemdesetih navzočih poslancev in poslank jih je na 44. izredni seji državnega zbora, dne 7. 5. 2004, 22 glasovalo za sprejetje zakona, 44 jih je bilo proti. Pripombe in nasprotovanja predlogu zakona so se nanašala predvsem na naslednji točki: status Slovencev brez slovenskega državljanstva in repatriacija.²¹⁹ Kot je razvidno iz dobesečnega zapisa seje, so zakon podprli predvsem ali izključno poslanci Slovenske demokratske stranke, Nove Slovenije in Slovenske ljudske stranke (Dobesečni zapisi sej – 44. izredna, zasedanje 7. 5. 2004 2004).

2.3 Zaključek (+ hiter »izmuz« na prižnico)

Sem izseljenec, želim se za stalno vrniti v Slovenijo. Usdem se k računalniku, začnem brskati po spletnih straneh. In kaj najdem? Koristne napotke Republike Slovenije, ki mi bodo olajšali številne zakonske, birokratske in druge težave pri selitvi? Naslove zavodov in drugih institucij, kjer mi bodo pomagali iskati zaposlitev, stanovanje, kjer mi bodo svetovali, kako naj uredim zaplete okoli šolanja otrok?²²⁰ Topel »medmrežni« sprejem Republike Slovenije? Ničesar? No, vsaj ničesar, kar bi mi nudila ali pri čemer bi mi lahko pomagala Republika Slovenija, ki je »baje«, kot je zapisano v Resoluciji o odnosih s Slovenci po svetu, »zainteresirana za vračanje Slovencev v Slovenijo.« Ne razumite me napak! Tudi sam se kot Marina Lukšič–Hacin (2002: 189-190) sprašujem, če je sploh smiselno razmišljati o spodbujanju povratništva, glede na smer globalnega razvoja današnjega sveta...

Tudi pregled različnih področij je pokazal, da ne obstaja aktivna državna politika, ki bi spodbujala ali vsaj bolj celostno, sinhronizirano reševala fenomen povratništva. Zakonodajala, ministrstva in druge državne institucije se namreč z zakoni, s smernicami, izhodišči, programi in

²¹⁹ Za popestritev tega suhoparnega besedila prilagam del razprave poslanca Davorina Trčona z obravnavane seje državnega zbora, ki se nanaša na povratništvo: *»(...) Pri repatriaciji potem uvajate dom za priseljevanje, socialne pomoči in tako naprej. Ampak če drži to, kar ste zapisali, potem se lahko vsakdo, ki ima zavest in se izjasni za Slovence in se včlani v organizacije izseljencev oziroma zamejcev je tam aktiven, lahko pridobi ta status. Kdorkoli, ki je socialni primer v južni Ameriki ali pa v bivši Jugoslaviji, ki je vozil nekoč papriko v Slovenijo, bo lahko dal to izjavo in se bo repatriiral. In slovenski davkoplačevalci bodo to plačevali. Oprostite, ampak tako je zapisano. To je samo ena cvetka. Jih je še nekaj.«* (Dobesečni zapisi sej – 44. izredna, zasedanje 7. 5. 2004 2004)

²²⁰ Kot sem že omenil v opombi s številko 8, sem ob zaključku pisanja tega besedila našel spletno stran *Urada RS za Slovence v zamejstvu in po svetu*. Na tej so pod naslovom *»važni naslovi za vprašanja zdomcev in izseljencev«* navedena tudi nekatera tako rekoč neizbežna področja in institucije za izseljence, ki se vračajo v Republiko Slovenijo (Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu 2004).

drugimi akcijami zelo parcialno, nepovezano dotikajo povratništva. Resolucija o odnosih s Slovenci po svetu, sprejeta leta 2002 v državnem zboru, je bila prvi korak na poti k celostnemu reševanju in spodbujanju povratništva. Toda po drugi strani je pomenila le podlago za zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja, s katerim so hoteli predlagatelji med drugim tudi zakonsko urediti nekatera področja oziroma težave in zakoličiti državno politiko do povratništva. Ta predlagani zakon pa je bil leta 2004 v državnem zboru zavrnjen.

Na koncu pa si bom drznil za hip zmuzniti na prižnico, čeprav tega drznega početja nisem vse do zadnjega stavka na tej kalvariji niti najmanj nameraval izvesti. Torej, državi oziroma pristojnim bi predlagal, naj sprva razmislijo, zakaj naj bi (sploh) spodbujali vračanje slovenskih izseljencev in njihovih potomcev. Je mogoče odgovor reševanje demografske rasti Slovenije? Toda kdo naj bi potem prihajal? Samo mladi? In kaj lahko Slovenija tem mladim nudi? Predebele zavode za zaposlovanje in povsem shirano stanovanjsko realnost? Naj potem povabi le tiste, ki imajo \$, ki ne bodo bremenili države oziroma državljanov, ampak bodo v državo vlagali? Bo, je tako ravnanje diskriminatorno? In ko smo že pri »etiki in morali«: je skrb države za izseljence, povratnike sploh potrebna? Ali tem država kaj dolguje? Jih mogoče potrebuje? Naredili smo cel krog in spet smo na začetku. Čas je za povratek, vrnitev domov, kosilo čaka. Ga želite še s kom deliti?

3. Vračanje Slovencev iz Argentine²²¹

Pregled raziskav in razprav o migracijah v Sloveniji²²² pokaže, da so bili v znanstvenih in strokovnih krogih do danes trije intenzivnejši valovi tematiziranja povratništva:²²³ konec sedemdesetih let, v devetdesetih letih, po nastanku države Slovenije, in danes, ko se te razprave ponovno obujajo – med drugim tudi zaradi vračanj, do katerih je prišlo zaradi gospodarskih in političnih razmer v Argentini.²²⁴ Pri tematiziranju povratništva se govori tudi o dvo- ali večgeneracijskem procesu »povratništva« ali »vračanja«. Če upoštevamo samoidentifikacijo ljudi, potem o povratnikih lahko govorimo le pri prvi izseljenski generaciji. Njihovi potomci, rojeni v tujini, se (pri pričujoči raziskavi) sami prepoznavajo kot priseljenci:

»Povratniki (...) čeprav mi ta izraz ne ustreza, saj nisem nikoli šel iz Slovenije, zato se ne vračam. Nisem povratnik. Sem rojen v Argentini in sem prišel v Slovenijo kot domovino mojih starih staršev.« (E11).

»Mi nismo 'povratnik' – smo Slovenci, ki smo se rodili izven meja države Slovenije – nikdar prej nismo tukaj živeli, zato nismo 'povratniki!'«(E1).

Raziskava o vračanju in reintegraciji Slovencev po povratku iz tujine je bila usmerjena v evidentiranje in proučevanje težav, s katerimi se morajo posamezniki soočiti ob vračanju v Slovenijo. Cilja raziskave sta bila odkriti (sistemske) vzroke teh težav in razdelati predloge za

²²¹ Marina Lukšič-Hacin

²²²Z razpravami o povratništvu se srečujemo ves čas, odkar sledimo pojav izseljevanja iz slovenskega etničnega prostora. Razprave o izseljevanju so se pogosto dotikale vprašanj o vzrokih za izseljevanje, smereh izseljevanja, številu izseljencev itd. Pogosto pa so se avtorji spraševali tudi o možnostih vračanja mednarodnih selivcev. Obstoječe (slovenske) migracijske študije kažejo, da je v povojnem času kar nekaj ljudi zapustilo slovensko okolje. Delež povratnikov pa je sorazmerno majhen in pod pričakovanji. Temu moramo dodati dejstvo, da vsa leta ni zaslediti aktivne državne politike, ki bi dejansko spodbujala povratništvo. To velja za vse različice izseljevanja in povratništva, vključno z begom možganov. Analize F. Malija (1993) in M. Bevčeve (2000) celo kažejo, da se soočamo z novim begom možganov, predvsem pa s potencialno maso za beg možganov, ne pa da bi se približevali razmeram za množično povratništvo. Slovenske študije o povratništvu (izbrane): Bevc (1993), Bevc, Prevolnik-Rupel (2000), Klinar (1976), Klinar (1993b), Mali (1993), Stare (1976), Verlič Christensen (2000) itd.

²²³ Opredelitev pojma povratništvo/remigracija je tesno povezana z razumevanjem pojma migracija/selitev. Ta gibanja so lahko notranja ali mednarodna. Koncept povratništva se izrazito veže na mednarodne migracije in je kot možnost (do katere lahko pride, ni pa nujno) logično nadaljevanje koncepta migracijskega kroga: emigracija – imigracija – remigracija. Ta krog je vezan na gibanje posameznika in ni mišljen večgeneracijsko. Temu P. Klinar dodaja, da so države gostiteljice dominantne pri vodenju takšne (krožne) migracijske politike. Z njo pa soglašajo tudi države izseljevanja, saj si prizadevajo za uveljavljanje alternativ izseljevanju, za različne načine sodelovanja s svojimi izseljenci oz. zdomci, za zaščito tistih kategorij, ki ohranjajo prvotno državljanstvo, za ohranjanje izvorne etnične identitete in nenazadnje tudi za njihovo vrnitev – za povratništvo (Klinar, 1990: 320).

²²⁴ Za večino tistih, ki so se vrnil, velja, da so odšli mladi, vrnil pa so se kot upokoenci. Izjema so predvsem povratniki, ki so prišli po konstituiranju Slovenije kot samostojne države – predvsem iz Argentine. V teh primerih velikokrat ne gre za klasično povratništvo, ampak povratništvo prek generacij, oziroma točneje, priseljevanje Slovencev, ki so rojeni v tujini.

njihovo reševanje ali odpravljanje. Drugo področje, v katero je študija usmerjena, je predstaviti, kako priseljenci percepirajo odnos slovenske države do povratnikov in njihovih potomcev. Namen je bil izdelati predloge za pripravo ustrežnejšega modela reintegracijske politike države Slovenije v odnosu do Slovencev po svetu, ki se vračajo domov, in njihovih potomcev (priseljencev).²²⁵

Pričujoči prispevek se ukvarja predvsem z analizo situacije pri populaciji Slovencev, ki so se po letu 1990 vrnili v Slovenijo iz Argentine. V ospredju so vprašanja, povezana s predstavljenimi glavnimi cilji in namenom raziskave. To predstavlja rdečo nit pričujočega prispevka in ga deli v problemska področja, ki sledijo samemu procesu preselitve, kot so jo doživeli naši sogovorniki. Tako se bomo v nadaljevanju najprej ukvarjali z analizo razmer ob sami preselitvi, temu pa bodo sledili urejanje dokumentacije, stanovanjska problematika, zaposlovanje, izobraževanje, socialni stiki in kakovost življenja. Na koncu se bomo seznanili z rešitvami, kot jih vidijo naši sogovorniki.

3.1 Priselitev

Sogovorniki so se iz Argentine priseljevali v dveh valovih. Prvi je bil v devetdesetih letih, drugi val je bil po letu 2000, točneje po tem, ko je v Argentini nastopila gospodarska kriza. V obeh primerih so bile odločitve za selitev povezane s političnimi spremembami v Sloveniji,²²⁶ le da so v prvem primeru veliko bolj izpostavljene kot čez nekaj let in so jih sogovorniki postavili na prvo mesto. Večina povratnikov je prišla z družinami (med njimi nekaj večjih družin), so pa tudi primeri samskih selitev.

V analizi smo iz odgovorov lahko razbrali, da so se ljudje vračali iz sledečih razlogov:²²⁷

1. Osamosvojitve, slovenstvo, vrnitev domov so izpostavljali Slovenci, ki so se po drugi svetovni vojni, izselili oziroma, kot sami pravijo, bili pregnani iz Slovenije.

²²⁵ Natančna predstavitev raziskave je podana v uvodu v pričujoči tematski sklop. Glej Uvodnik v tematski sklop o reintegraciji izseljencev in njihovih potomcev (Jernej Mlekuž).

²²⁶ Tu je mišljeno konstituiranje Slovenije kot samostojne države.

²²⁷ Pri odgovorih so sogovorniki lahko navedli več razlogov za vrnitev. Naprošeni so bili, da razloge po lastni presoji razvrstijo od najpomembnejšega proti manj pomembnim.

»Odločil sem se takoj po osamosvojitvi – vedno sem se počutil Slovenca in se pred tem zaradi osebnih zadev nisem vrnil.« (E2) Ali »Slovenija je postala samostojna in demokratična.« (E33)

2. Slovenstvo, korenine so izpostavljali v tujini rojeni otroci slovenskih staršev. V Slovenijo so se vrnili otroci, v nekaterih primerih tudi vnuki povojnih izseljencev.

»Sem spadam tudi če sem rojena v Argentini. Ker menim, da lahko nekaj prispevam od bogastva vrednot, ki sem jih prejela.« (E18)

3. Zaposlitev, slovenstvo (osamosvojitve)

Odločila se je po osamosvojitvi – da se otroci naužijejo slovenstva. Povod je bila samostojnost Slovenije in ponudba možu za zaposlitev (E1)

4. Kriza v Argentini, osamosvojitve Slovenije

V tej skupini odgovorov so bile politične spremembe v Sloveniji postavljene enakovredno z gospodarsko krizo v Argentini ali pa je bila slednja izpostavljena. Sogovorniki so izpostavljali moment gospodarske krize v Argentini, predvsem pa z njo povezani problem (ne)varnosti zaradi naraščanja kriminalnih dejanj in možnosti, ki so se kazale za prihodnost njihovih otrok.

Vrnili so se »zaradi življenjske varnosti. Ni prijetno hoditi po cesti in se stalno ozirati nazaj, če je kak neznanec za nami. Ni prijetno biti stalno zaklenjen v stanovanju ali za železno ograjo. Ni prijetno biti stalno v skrbeh, če se bodo otroci vrnili domov ne da bi jim kdo hotel odvzeti nekaj drobiža ali malo boljše obuvalo. V mislih, kot ideal, je bila selitev prisotna še pred poroko, ko ni bilo nobenih možnosti – komunistična država.« (E14)

»Ko sem napisala varnost, sem mislila na manj kriminala. Saj jaz prihajam iz Argentine, kjer je trend ugrabljati ljudi, ubijati za malo denarja, in take 'luštne zadeve' (...) ekonomska varnost pa mi ne pomeni toliko (...) seveda, morda bom v prihodnosti bolj zaskrbljena za to. O preselitvi v Slovenijo nisem kaj dosti razmišljala (...), sem se odločila kar na hitro. Morda sem kakšen mesec premislila, in ker nisem imela kaj izgubiti (saj sem mlada in brez obveznosti), sem se kar odločila in prišla.« (E24)

5. Zaposlitev, izpopolnjevanje, napredovanje ali študij

Posamezniki so navajali, da so se jim po osamosvojitvi Slovenije tu pokazale boljše možnosti za zaposlitev, izpopolnjevanje ali napredovanje. V to skupino bi lahko uvrstili tudi mlajše sogovornike, ki so prišli v Slovenijo kot študentje.

Po izjavah predstavnika MŠZŠ je število študentov, potomcev Slovencev po svetu, ki prihajajo študirat v Slovenijo, naraslo. Po številu prihodov na študij v Slovenijo iz različnih držav vse

študente lahko razvrstimo v več skupin. Na prvem mestu so sicer tisti, ki prihajajo iz prostora nekdanje SFRJ, njim pa sledijo Slovenci iz Argentine. Pri argentinski populaciji se iz podatkov vidi, da je po gospodarski krizi v Argentini interes za študij v tujini (Sloveniji) močno narasel.²²⁸

6. Ljubezen, ločitve ali ostali (ne navedeni) osebni razlogi

Med Slovenci po svetu je zelo razvita kulturno-umetniška dejavnost. Nosilci skrbi za ohranjanje kulturne dediščine so največkrat izseljenska društva. Pri svojem delu sodelujejo tudi s Slovenijo in vabijo na obisk, večkrat tudi turnejo, različne kulturne skupine. Iz odgovorov lahko razberemo, da je v posameznih primerih prišlo do ohranjanja novih stikov med ljudmi in tudi do porok.

»Stara sem bila (...) let. Spoznala sva se tako rekoč v Argentini, ker je leta (...) prišel z zborom (...) na turnejo po Argentini. Takrat sem spoznala vse člane tega zbora, ker je bila zborovodkinja moja sestrična in smo zboru stali ob strani za kakršnokoli pomoč. Ko sem (...) prišla drugič na obisk v Slovenijo, sva se pri moji sestrični zopet srečala in tako sva začela najino pot.« (E28)

7. Ni navedel, ostalo

Nekaj sogovornikov ni bilo pripravljenih spregovoriti o razlogih za prihod v Slovenijo.

Zanimiv pa je bil odgovor sogovornika, da je »vse življenje razmišljal o selitvi v Evropo – prva v vrstnem redu je bila Slovenija« (E25)

Po klasičnem idealno-tipskem modelu, ki temelji na push-pull teoriji o razlogih selitev, bi lahko rekli, da so v prvem valu priseljevanj prevladovali dejavniki privlačenja, v ozadju drugega so bili prisotni dejavniki potiskanja. Omenjeni model razlaga vzroke, selektivnost, smer toka in obseg migracijskih gibanj s pomočjo dejavnikov odbijanja iz starega okolja in dejavnikov privlačenja v novo okolje. V primeru vrnitve izvorna država predstavlja novo okolje in je potrebno upoštevati dejavnike privlačenja, država začasne priselitve pa staro okolje in moramo upoštevati dejavnike potiskanja.²²⁹

²²⁸ Magnetogram – 4. vseslovensko srečanje, 1. delovna komisija, področje izobraževanja in šolstva 2004. Srečanje je bilo v Državnem zboru 8. 7. 2004. Več o tem glej v prispevku Jerneja Mlekuža (pričujoči tematski sklop), v razdelku Izobraževalni sistem in op. 11.

²²⁹ V pull-push modelu so med pomembnejšimi dejavniki potiskanja: ekonomska stagnacija, padec standarda, zmanjšanje nacionalnih virov, nizek osebni dohodek, brezposelnost, politične in ostale diskriminacije. Dejavniki privlačenja so: ekonomska prosperiteta, dvig standarda, višji osebni dohodek, poklicna promocija, ustreznost zaposlitev, izobraževanje. Ti dejavniki vplivajo na izbor med potencialnimi migranti, a le v razmerah, ko pride do selitve zaradi interesa in potreb posameznika.

3.2 Pomoč pri selitvi

Fizična selitev, povezana predvsem s finančnimi in organizacijskimi razsežnostmi, je prva težava, s katero se soočajo ljudje ob vračanju. V primeru selitev posameznikov, ki so samski, so situacije veliko lažje obvladljive kot v primerih družinskih selitev, sploh še, če gre za t. i. mešano zakonsko skupnost. Drugi vsebinski sklop raziskave se je tako nanašal na vprašanja: kdo vam je pri selitvi največ pomagal in kako (finančno, organizacijsko idr.), ali so vam pri selitvi pomagale državne institucije (katere in kako – finančno, organizacijsko) in ali ste pri selitvi bili deležni pomoči društev in drugih organizacij, ki skrbijo za Slovence po svetu? Odgovore lahko strnemo v več skupin:

1. Nihče ni pomagal, vse so izvedli sami. Med njimi nekateri menijo, da je tako povsem razumljivo, drugi pa menijo, da bi bilo prav, da bi bilo s strani države za povratnike boljše poskrbljeno.²³⁰

2. Večina sogovornikov je odgovorila, da so bili deležni (različne) pomoči. Pogosto se je pomoč nosilcev, ki jih navajamo v nadaljevanju, medsebojno prepletala in dopolnjevala. Pomagali so jim:

A. Starši, družina, sorodniki. Pomoč je bila informacijske, organizacijske ali finančne narave. Pomagali so sorodniki, ki so že živeli v Sloveniji, v določenih primerih sorodniki iz Argentine.

»Stric stanuje v (...) in sem stanoval pri njem ta čas, ko sem opravljal izpite za nostrifikacijo, približno 6 mesecev, in mi ni dovolil nič plačati. To je bilo zelo pomembno, ker sem lahko samo skrbel, da sem uredil vse zadeve glede diplome in službe.« (E30)

Velikokrat je prihajala pomoč z obeh strani. Zanimivi so primeri, ko so se bratje ali sestre priselili kot prvi in so pozneje pomagali sorodnikom pri vračanju. V teh primerih lahko zasledimo nekaj elementov t. i. verižnih migracij.

»Pri odločitvi in selitvi pomagala mama in v Sloveniji pomagal brat organizacijsko in z nasveti« - brat se je priselil nekaj mesecev pred njim. (E23)

²³⁰ Konkretni predlogi sogovornikov so zajeti v sklepi evalvaciji prispevka, ki govori o pomanjkljivostih sistema v Sloveniji in nekaterih alternativah za njegovo dodelavo, spremembo.

B. Posamezni duhovniki

C. Društvo Slovenija v svetu. Pomoč je bila informacijske in organizacijske, v posameznih primerih tudi finančne narave. Kar nekaj je bilo angažiranj pri razreševanju stanovanjske problematike (pomoč pri iskanju stanovanja). Društvo je pomagalo ob sami selitvi in pozneje, v primerih, ko so posamezniki potrebovali pomoč že po ureditvi bivanja – iskanje zaposlitve, učenje slovenskega jezika, urejanje ostale dokumentacije.

Č. Rafaelova družba. Pomoč je bila moralne, informacijske, organizacijske in finančne narave.

»Ja, Rafaelova družba je prvič prinesla od Kanade nekaj denarja za naše tri družine (en mesec nazaj).« (E16)

Ta izjava nas napeljuje na domnevo, da je Rafaelova družba organizirala zbiranje pomoči med Slovenci po svetu z namenom pomagati ljudem, ki so se vračali iz Argentine v Slovenijo. Potrditev domneve najdemo v poročilu o delu Rafaelove družbe, ki pravi: »Pri Rafaelovi družbi v sodelovanju z društvom Slovenija v svetu zbiramo prošnje, obenem pa tudi ponudbe za stanovanja in delovna mesta, zato je že pred nekaj meseci prišlo do ideje, da bi vključili v prostovoljno dejavnost vso slovensko cerkveno strukturo in smo to kar hitro uresničili. Iz vsake škofije je zadolžen po en dekan. On potem najprej animira prek dekanij druge kolege dekane, oni pa župnike do zadnje župnije, kjer je možno kaj storiti. Iščemo predvsem proste zmogljivosti glede na nastanitve za prve mesece po prihodu v domovino (...). Na pomoč so priskočile župnijske Karitas, potem škofijske Karitas in pa tudi Slovenska karitas.« (Rihar, 2002: 19)

D. Karitas. Pomoč je bila finančna in pri iskanju stanovanj.

»Pri selitvi nam je pomagal Karitas – Koper – uredili so nam stanovanje in tudi finančno pomoč.« (E26)

Iz že omenjenega poročila lahko vidimo, da je dejavnost Karitas segala tudi na področje zdravstva in socialnega varstva: »Potem bi omenili še zdravstveno in socialno varnost, ki se bo uradno verjetno precej časa urejalo in zato ljubljanske župnijske Karitas oskrbujejo ambulanto v Novih Jaršah, ki je namenjena vsem tistim, ki nimajo socialnega varstva. Ta vrata so odprta tudi Slovencem, ki prihajajo in nimajo še urejenega zavarovanja.« (prav tam)

E. Prijatelji. Pomoč je bila organizacijska in finančna. Večkrat se je dopolnjevala s pomočjo sorodnikov ali že prej omenjenih organizacij.

F. Dobri ljudje. Posamezniki so ob sorodnikih navajali pomoč dobrih ljudi, dobrotnikov. Od sogovornikov, ki so govorili o tovrstni pomoči, žal nismo dobili naslovov za nadaljnje stike, zato lahko zgolj ugibamo, da gre v teh primerih za pomoč znancev od sorodnikov, sosedov ali za pridobljeno pomoč iz humanitarnih akcij, ki so jih izvedle Karitas, Rafaelova družba in Slovenija v svetu.

G. Mestna občina Ljubljana. Tu je mišljena pomoč v obliki dodelitve neprofitnega stanovanja ob prijavi na javni razpis.

H. Slovenska izseljenska matica (navedel jo je en sogovornik/sogovornica).

Zelo malo ljudi je dobilo pomoč od državnih služb, institucij. Za tiste, ki so jo, je bila to predvsem denarna pomoč (štipendija ali socialna podpora).²³¹ Večina je odgovorila, da s strani državnih institucij ali služb ni prejela nikakršne pomoči. Nekateri so zgolj navedli dejstvo, da pomoči niso dobili, in naprej niso razlagali svojega stališča. Drugi so dejstvu, da niso prejeli pomoči, dodali še svoje stališče do tega v smislu, ali osebno mislijo, da bi morala država poskrbeti za povratnike. Tako se odgovori razvrščajo v tri skupine: nihče ni pomagal, nihče ni pomagal in ni dolžan pomagati, nihče ni pomagal, pa bi bilo dobro oziroma bi moral. V zadnji skupini so se odkrila področja, za katera sogovorniki menijo, da v Sloveniji niso zadovoljivo urejena in bi povratniki potrebovali pomoč: organizacijski in finančni vidik same preselitve. Povezan je z organizacijskimi in finančnimi zapletmi in težavami. Temu sledijo urejanje dokumentacije in stanovanjske problematike, iskanje dela in področje izobraževanja. Slednje se povezuje s postopki za priznanje v tujini dosežene izobrazbe, s postopki za prekvalifikacijo ali doizobraževanje ter z vključevanjem otrok v slovenski izobraževalni sistem. Izobrazba je neposredno povezana z možnostmi za zaposlitev. Za zaposlitev se kaže odločujoče tudi znanje slovenskega jezika.

Vsa naštetá področja so v prvi vrsti povezana z dostopnostjo informacij o postopkih, kako se določene zadeve v Sloveniji ureja, kaj vse je potrebno urediti in kje. Odgovori kažejo, da so te

²³¹ V odgovorih na zadnja vprašanja nekateri sogovorniki opozarjajo, da je do štipendij zelo težko ali skoraj nemogoče priti. Prav tako opozarjajo na težave pri dodeljevanju socialne pomoči.

informacije pri nas težko dostopne oziroma jih je težko najti – nekaj informacij je dostopnih na spletnih straneh, a jih je težko najti in so zelo razpršene. S strani državnih institucij in služb bi morale biti posredovane na javno transparenten način, predvsem pa bi morale biti lažje dostopne in bolj koordinirane, manj razpršene. Te strani bi morale biti vsaj medsebojno povezane in dostopne skozi strani Urada RS za Slovence v zamejstvu in po svetu (tudi po mnenju naših sogovornikov).²³²

Večina sogovornikov pozna Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, a izpostavlja, da niso bili deležni pomoči ali pa so od Urada dobili določene informacije. Zelo so kritični do odnosa slovenske države do povratnikov in izpostavijo: da Slovenija nima izdelane strategije in normativno-pravno zavezujoče aktivne politike v odnosu do povratnikov, da odnosa do povratnikov sploh ni ali je na ravni ignorance, spregledanja.

3.3 Urejenost dokumentacije ob selitvi

V nadaljevanju nas je zanimalo, ali so imeli sogovorniki ob priselitvi že urejeno vso potrebno dokumentacijo za bivanje v Sloveniji. Sogovornike lahko razdelimo na tiste, ki so imeli urejeno vso dokumentacijo, delno urejeno ter povsem neurejeno in so jo urejali po prihodu v Slovenijo.

V prvi skupini, pri tistih, ki so imeli vse urejeno, nas je zanimalo, kdo jim je pri tem nudil pomoč. Nekaj sogovornikov na to vprašanje ni odgovorilo, ostali pa so dokumentacijo uredili povsem sami ali pa so jim pri tem pomagali sorodniki, prijatelji, društvo Slovenija v svetu.

V drugi skupini, pri delno urejeni dokumentaciji, je šlo za različne primere:

- imeli so urejeno dokumentacijo za prihod v Slovenijo in so v Sloveniji urejali vse ostalo, od pridobitve državljanstva naprej, ali je bila vloga za državljanstvo že vložena v Argentini in postopek še ni bil zaključen. V teh primerih so bili prosilci obravnavani po Zakonu o tujcih in določilih o podeljevanju državljanstva;²³³
- imeli so slovensko državljanstvo in so urejali ostalo (različno) dokumentacijo v Sloveniji: osebno izkaznico, stalno ali začasno bivališče, status družinskih članov, zdravstveno

²³² Že Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ima dve, medsebojno nepovezani, internetni strani: www.gov.si/mzz in www.ok-slovenija.org/slourad.htm. Slednja vsebuje tudi informacije za pomoč pri vračanju v Slovenijo.

²³³ Več o tem glej prispevek Jerneja Mlekuža (pričujoči tematski sklop).

zavarovanje, davčno številko, vozniško dovoljenje, nostrifikacija izobrazbe, urejanje dokumentacije za zaposlitev;

- imeli so urejen večji del dokumentacije in so v Sloveniji urejali dokumentacijo za ostale družinske člane, največkrat za otroke ali partnerje v primeru mešanih zakonov (viza, državljanstvo).

V tretji skupini, pri neurejeni dokumentaciji, so ljudje urejali vso dokumentacijo po prihodu v Slovenijo.

Na vprašanje, ali so se srečali s težavami pri urejanju potrebne dokumentacije, so nekateri odgovorili, da ni bilo težav, večina pa se je soočila z njimi. Iz odgovorov smo v analizi naredili nabor težav, s katerimi so se ljudje soočali:

1. Težave pri pridobivanju državljanstva (izseljenci in njihovi potomci)

»Niso mi priznali državljanstva po materini strani, tako da sem dobil (po 10. mesecih) državljanstvo po 13. členu. Po 3 letih je končno ugotovljeno, da je moja mama slovenskega rodu.« (E20)

2. Težave z državljanstvom v mešanih zakonih

Imel je težave »z urejanjem statusa žene, ki ni bila Slovenka. Neracionalne zahteve in slabo razpoloženje uradnikov za uredit vizum itd.« Pri urejanju dokumentov za bivanje »so zadevo reševali, kot če bi (...) prišla sama, ne glede na to, da je poročena s Slovencem.« (E2)

Iz odgovorov lahko zasledimo, da so bile v vseh primerih t. i. mešane zakonske skupnosti prisotne podobne težave pri urejanju statusa za zakonca Neslovenca. Torej lahko domnevamo, da v Sloveniji postopki za ureditev življenja v mešanih zakonskih skupnostih na izvedbeni ravni še niso najboljše urejeni. Z vstopom Slovenije v EU in s predvidenim svobodnim pretokom delovne sile v EU lahko pričakujemo porast mešanih zakonov in seveda tudi postopkov, povezanih s tem. Kot izpostavljajo sogovorniki, pri nas prihaja do težav že pri urejanju pogojev za življenje v družinah, kjer je eden od partnerjev Slovenec, kje so šele priseljske družine neslovenskega porekla. Z vstopom v EU je Slovenija zavezana dogovorom, ki urejajo migracijsko področje, in pri integracijski politiki je v ospredju ravno pravica do združevanja družin. Le-ta predstavlja enega od razlogov za izdajo dovoljenj za priselitev ostalih družinskih članov priseljencem, ki že delajo in bivajo v državah članicah EU. Postopke, ki dovoljujejo združevanje družin, bomo morali naravnati 'po meri človeka' že zaradi integracijske politike EU, ki smo ji zavezani.

3. Težave z razumevanjem navodil za izvedbo postopkov

»Nekateri strokovni izrazi so mi bili tuji in sistemsko so različni, zato sem moral kar velikokrat na občino, za uredit vse papirje.« (E11)

Iz odgovorov sogovornikov lahko razberemo, da je jezik, ki ga uporabljamo v uradnih dopisih, navodilih itd. za ljudi, ki so dalj časa živeli izven Slovenije ali so se priselili, težko razumljiv. Navodila naj bi bila v pomoč in poenostavitev postopkov – torej bi morali preveriti, ali drži trditev o nerazumljivosti navodil. Če to drži, bi morali navodila napisati v razumljivem jeziku, da bi lahko služila svojemu namenu.

4. Podobno so z jezikom povezane težave s prevodi (argentinskih) dokumentov v slovenščino.

Ena od težav so npr. razlike med šolskimi sistemi in s tem težava pri prevajanju stopenj izobrazbe.

5. Sogovorniki izpostavljajo tudi razlike v državnih metodologijah, npr. pri določanju osebnega premoženja, in nesporazume, ki iz tega izhajajo, težave, ko morajo kot državljani Slovenije oddati dohodninske napovedi (npr. pri prošnji za štipendijo ali stanovanje), ki jih zaradi razlik med Slovenijo in Argentino ne morejo izpolniti po pri nas veljavnih kriterijih.

»Slovenija ni naredila dovolj za povratnike – njihovo vključevanje v izobraževalni sistem. Slovenski Argentinci, ki imajo slovensko državljanstvo, so na slabšem pri pridobivanju štipendij kot tuji državljani iz držav bivše Jugoslavije oziroma iz drugega konca sveta. Kje je tukaj logika? (...) Povratniki (...), ki imajo slovensko državljanstvo, imajo iste pravice kot vsak Slovenec, toda ko zaprosimo za štipendijo moramo prikazovati dohodnino staršev. V Argentini je druge vrste ekonomski sistem, ki ne ustreza slovenskemu, tako da dohodnine, kakor zahteva Slovenija, ne moremo prikazati in tako ne moremo priti do štipendij ali drugih subvencij.« (E11)

6. Težave s postopki nostrifikacije

»Letala sem od Poncija do Pilata. (...) Moja nostrifikacija se je zapletla še in še. Ko sem se začela zanimati, kam naj vložim prošnjo za nostrifikacijo, so mi svetovali, da naj grem vprašat na Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport. Tam so ugotovili, da imam po njihovem VII. stopnjo in naj grem v Ljubljansko univerzo ga. (...). Ona je prevzela prošnjo in po mesecu in pol zopet poslala na Ministrstvo, ker je smatrala, da mi ne bi mogla priznati niti III stopnje. Zopet se javim na ministrstvo in tam so napisali pismo in me napotili v glasbeno akademijo. Na akademiji so mi rekli, da te zadeve ureja ga. (...) na Ljubljanski Univerzi in se zopet napotim k njej. Ga.(...) zelo nejevoljna sprejme mojo prošnjo, pregleda in pravi, da manjka neki dokument. Ko iz Argentine dobim ta dokument, ji ga osebno dostavim in zopet je manjkal drugi dokument, in tako se je vleklo pol leta. Ko končno prinesem vse dokumente (kar bi mi lahko za vse povedali naenkrat in bi imela le en strošek, tako pa sem imela še pa še stroškov), je dejala, da me bodo obvestili. Tako sem čakala še 4 mesece. Končno dobim pošto z Univerze (...).« Priznali so ji le univerzitetno izobrazbo brez naziva (kaj sem po poklicu). Takoj se je pritožila. Odgovor je bil: »če vam

popravimo moramo še ostalim in tako bomo izgubili ugled, ki ga imamo. Taka je bila moja izkušnja.« (E28)

7. Težave zaradi neurejenega kraja bivališča pri urejanju statusa bivanja

Državljeni RS naj bi v skladu z zakonom in ustavo svobodno prijavljali in odjavljali prebivališče v Sloveniji brez posebnih dovoljenj. Na prvi pogled razumljiva pravica se zapleta na izvedbeni ravni. Za to, da pridobiš status za začasno ali stalno bivanje oziroma ga v praksi realiziraš, moraš imeti mesto prijave, bivališče – torej moraš biti lastnik nepremičnine ali podnajemnik pri stanodajalcu, ki te je pripravljen uradno prijaviti kot podnajemnika in soglašati s prijavo začasnega bivališča.²³⁴ Po izjavah sogovornikov se pri slednjem pojavijo težave. Izhod iz stiske je v 'nelegalnih iznajdljivostih' državljanov, ko se prijavijo pri nekom, ki jih je pripravljen prijaviti ne glede na to, kje dejansko bivajo.

»Prijatelji (...) so nam ponudili stalno bivališče in tako smo lahko uredili druge dokumente.« (E23)

Težavam pri urejanju dovoljenja za bivanje so izpostavljeni tudi t. i. izseljenci. To so, v jeziku statističnega popisa²³⁵ pri nas, državljani Slovenije, ki so ob odhodu v tujino odjavili svoje bivališče v Sloveniji ali pa so bili v tujini rojeni državljani in statusa bivanja v Sloveniji pred tem niso imeli.²³⁶

8. Številni sogovorniki izpostavljajo tudi zapletene postopke in slab odnos uradnih oseb do strank.

3.4 Urejenost bivališča – stanovanje

Analiza odgovorov kaže, da so si ljudje po priselitvi različno uredili stanovanjski problem. Na vprašanje o bivališču smo dobili različne odgovore, ki jih lahko strnemo v naslednje skupine:

1. Živim v lastnem stanovanju ali lastni hiši. Ob priselitvi so bili običajno nekaj let podnajemniki ali so živeli pri sorodnikih, z leti pa so prišli do lastnega stanovanja ali hiše. Nekateri še danes

²³⁴ 7. člen Zakona o prijavi prebivališča pravi: »Posameznik ob prijavi stalnega prebivališča in prijavi spremembe naslova stanovanja predloži dokazilo, da ima pravico do prebivanja na naslovu, ki ga prijavlja. Kot dokazilo, da ima posameznik pravico do prebivanja na naslovu, se šteje dokazilo o lastništvu, najemna in podnajemna pogodba ali pisno soglasje lastnika oziroma solastnikov stanovanja oziroma upravljavca nastanitvenega objekta.«

²³⁵ Več o spremembah statističnih definicij glej Bevc, Prevolnik-Rupel 2000: 148.

²³⁶ Teh težav ne zasledimo v državah, kjer osnovni dokumenti, ki dokazujejo državljanstvo pripadnost, nimajo navedenega točnega kraja bivanja. Le-ta s statusom državljanstva ni neposredno povezan.

odplačujejo kredit in se jim pozna pri življenjskem standardu, saj nič ne prihranijo ali pa so morali življenjski slog prilagoditi varčevanju zaradi odplačevanja kredita.

2. Smo podnajemniki v stanovanju ali hiši. V to skupino se uvršča večina sogovornikov. Nekateri navajajo, da so podnajemniki pri Karitas, župniščih, pri prijateljih in ostalih najemodajalcih. Nekateri so ob priselitvi živeli pri sorodnikih ali prijateljih in so si pozneje poiskali podnajemniška stanovanja. Posamezne družine, ki so bile v začetku v podnajemniškem razmerju, so z leti uspele priti do lastnega stanovanja ali hiše (že omenjena skupina 1). Večina je sicer s svojim življenjskim standardom zadovoljna, vendar opozarjajo, da v primeru, da se bo nadaljevala enaka stanovanjska politika, nikakor ne bodo mogli razrešiti stanovanjske situacije in bodo prisiljeni v trajno podnajemništvo.

»V Sloveniji bi morali ustanoviti predvsem stanovanjsko politiko, da bi lažje prišli do 'strehe' (...), če se bo nadaljevala enaka stanovanjska politika, bo nemogoče priti do lastnega stanovanja, pa tudi če bi zaslužil zelo nad-povprečno plačo.« (E2)

3. Živim pri sorodnikih. Kar nekaj jih je poudarilo, da še vedno živijo pri sorodnikih. So pa to primeri priselitev po letu 2000.

4. Živim pri prijateljih. Tudi tu gre za priselitve po letu 2000.

5. Neprofitno stanovanje

»Živi v neprofitnem stanovanju MOL.« (V16)

6. Drugo: npr. študentski dom

Pri urejanju stanovanjskega problema (nakup ali najem stanovanja) so se ljudje srečevali z različnimi težavami. Najprej se težave pojavijo pri samem iskanju, sploh v primerih, ko so si skušali urediti stanovanje še pred prihodom v Slovenijo. Brez pomoči prijateljev, dobrotnikov ali sorodnikov to ne bi bilo izvedljivo, pravijo sogovorniki. Tisti, ki so podnajemniško ali lastniško stanovanje iskali po prihodu v Slovenijo, izpostavljajo, da je bila večina prisiljena skleniti podnajemniško razmerje. Cene najema so visoke, možnosti izbora majhne. Le-te se v primeru družin še skrčijo, saj so pri sklepanju podnajemniškega razmerja otroci v Sloveniji pogosto moteči. Lastno stanovanje je za mnoge odrinjeno v prihodnost. Najprej si morajo finančno opomoči zaradi same selitve. Pravijo, da so hiše in stanovanja v Sloveniji zelo draga, pravzaprav

predraga. Slednje ne velja le za povratnike, ampak za vse prebivalce Slovenije, predvsem se s tem soočajo mlade družine, povratniki in priseljenci.

»Problemi so nastali pri iskanju stanovanja. Vzeli smo v najem hišo, ampak na tak način, da sem podpisal 'predkupno pogodbo', čeprav sem bil prepričan (tako so mi obljubili), da bom lahko izstopil iz pogodbe brez težav, ker smo se zmenili, da bomo imeli hišo le eno leto. Pred iztekom enega leta so nam grozili s tožbo, če ne kupimo to nepremičnino. Mislim, da bi morali imeti vsi, ki se vračamo, dostop do pravnega nasveta preko vseh organizacij, ki se ukvarjajo s povratniki (Slovenski svetovni kongres, Slovenija v svetu, vaša ustanova). Najbrž obstaja ta možnost in nismo imeli oziroma nimamo informacije o tem.« (E30)

Prav tako so naleteli na težave pri urejanju statusa bivanja. Le-te so povezane z lastništvom stanovanja ali s prijavo in soglasjem stanodajalca. »Najemodajalec nam ni hotel omogočiti začasnega prebivališča.« (E20) V podnajemniškem razmerju je težko legalizirati status začasnega bivanja, še težje pa je pridobiti status stalnega prebivališča.

3.5 Iskanje zaposlitve

Po preselitvi in nastanitvi so si ljudje morali najti zaposlitev. Našli so jo na različne načine in naleteli na različne težave. Nekateri so začeli s svojo dejavnostjo, se samozaposlili. Drugi so našli delo s prijavo na javni razpis, ob pomoči Zavoda za zaposlovanje, preko interneta, s pomočjo prijateljev in drugo (delno zaposleni, honorarno delo, upokojenci, študentje). Kar nekaj jih je navedlo, da niso zaposleni in da še vedno iščejo delo.²³⁷

»Po izobrazbi v Argentini sem magister v odnosih z javnostjo. Diplomsko mi je nostrificirala Ljubljanska univerza. Uradno se moja izobrazba glasi univerzitetni diplomirani komunikolog. V Argentini sem bil v obdobju od leta 1994 do leta 2000 direktor dveh hotelov v Bariloche, ki je največje zimsko turistično središče v Južni Ameriki. Kar se tiče iskanja dela v Sloveniji lahko povem, da pošiljam moj življenjepis in večkrat dobim odgovor, da imam previsoko izobrazbo ali ne ustreza k prošnji, pri nekaterih podjetjih, ki me povabijo na razgovor mi povedo, da ne govorim knjižne slovenščine. Pri tem ne vidim nikakršne ovire(...). Da, mislim, da je pri iskanju zaposlitve ovira moje 'povratništvo iz Argentine'. Naj omenim, da je bil dvakrat odgovor 'off the record', da čeprav imam slovensko državljanstvo, bom za njih še vedno 'TUJEC' (...). Sreče mi ne manjka. Manjka mi oseba, ki bi me zaposlila.« (E20)

²³⁷ »Edini 'urad', ki nam je pomagal v Sloveniji, je bil Slovenija v svetu, Karitas Preska, škofijska in sorška. Moja težava je naslednja: ko se prijavim na kak razpis, dobim odgovor, da moja izobrazba ne ustreza njihovim zahtevam. Kako je to možno, če izpolnjujem vse pogoje. Ko se prijavim na delo za nižjo stopnjo izobrazbe, mi pa odgovarjajo, da mi ne dajo delovnega mesta, ker z mojo izobrazbo lahko takoj dobim drugo službo in grem. To se vleče že dve leti. Jaz pa sem prišel v Slovenijo, da bi napredoval, da bi zagotovil prihodnost moji družini in to kar se mi dogaja moje želje preprečuje.« (E20)

Obvladanje slovenskega (standardnega) jezika ni edina ovira, ki jo izpostavljajo sogovorniki. Del jih sicer meni, da so pri iskanju dela povratniki enakovredno obravnavani kot ostali iskalci dela v Sloveniji in da imajo enake možnosti za napredovanje. Veliko pa jih izpostavlja različne vidike potencialne diskriminacije pri iskanju dela in napredovanju na delovnem mestu. Tem odnosom so poleg povratnikov izpostavljeni tudi priseljenci.

»...povratniki (priseljenci?) nimajo enakih možnosti za zaposlitev zaradi pomanjkljivega znanja jezika in predsodkov, ki so s tem povezani. Zaradi neznanja jezika in predsodkov naj bi imeli povratniki tudi ne-enake možnosti za napredovanje.« (E5)

Povratniki kot iskalci dela niso imeli enakih možnosti za zaposlitev kot ostali slovenski iskalci, saj so bili postopki nostrifikacije dolgotrajni in v določenih primerih, ko so bili zaključeni, posamezniki niso dobili priznane specializacije.

»Sem zaposlen v zdravstvenem domu v (...). Sem zdravnik, specialist geriatrije. Ker mi ne priznajo specializacijo, delam kot splošni zdravnik, čeprav moja služba poteka v dveh domovih upokojencev. To se pravi, da delam kot gereontolog, ampak nisem plačan na osnovi tega. Po drugi strani ni priznanja moje delovne dobe v Argentini (18 let), kar tudi vpliva na plačo.« (E30)

Prav tako so težave pri priznavanju delovnih izkušenj (odvisno od delodajalca), in dokler ne bosta podpisani Konvencija o socialni varnosti med Republiko Slovenijo in Argentinsko republiko in Administrativni dogovor za izvajanje Konvencije o socialni varnosti med Republiko Slovenijo in Argentinsko republiko, ne bodo imeli priznane delovne dobe.²³⁸ Prav tako k prošnji za zaposlitev ne morejo priložiti priporočil prejšnjih delodajalcev ali pa se ta priporočila ne upoštevata.

»V Argentini imam dvanajst let delovne dobe, kjer delovni čas ni smel biti ovira. Delala sem tudi po deset in več ur na dan, samo da je bilo zahtevano delo opravljeno kvalitetno. Pri tem sem si pridobila zelo veliko delovnih izkušenj in navad. Po službi sem opravljala študij na univerzi in se pozno zvečer vračala domov. Pri nastopu službe v Sloveniji sem bila zelo lepo sprejeta in sem še vedno zadovoljna z njo. Čudi me politika slovenske države, da ne uredi potrebnih političnih dogovorov z državo Argentino, kjer živi veliko Slovencev. Veliko teh je prišlo v Slovenijo in tu nadaljevalo svojo življenjsko pot. Zato bi bilo nujno potrebno urediti te zadeve glede našega statusa (delovne dobe) kar bi koristilo nam in tudi državi Sloveniji. Na nek način smo tudi mi ostali 'IZBRISANI', le da se o tem noče ali ne more spregovoriti in urediti. Teh organiziranih pobud je z naše strani, ki smo prišli iz Argentine, že veliko, vendar za enkrat še ni uspeha. Slovenska država se mora zavedati in tudi vedeti, da je bila priznana s strani več držav, med

²³⁸ Več o tem glej prispevek Jerneja Mlekuža (pričujoči tematski sklop).

prvimi je bila priznana v Argentini, kjer je bil za nas Slovence to velik dogodek in praznik. Da je Argentina storila to dejanje med prvimi, je predvsem zahvala naši slovenski skupnosti v Argentini. Zato bi človek tudi dobronamerno pričakoval, da bo Slovenija znala vse to ceniti in s tem tudi pomagati vsem nam, ki smo se vrnil v domovino svojih staršev.« (E6)

Nekateri izpostavljajo, da so sicer zaposleni, a delovno mesto ne ustreza njihovi izobrazbi, čeprav so s postopki nostrifikacije v tujini doseženo stopnjo pravno uredili tudi v Sloveniji.

3.6 Izobraževanje

Področje izobraževanja smo razčlenili v treh vidikih: postopki za priznanje izven Slovenije dosežene stopnje izobrazbe ali specializacije, potrebe po do-izobraževanju ali specializaciji v Sloveniji in vključevanje otrok v slovenski izobraževalni sistem, kjer se je v odgovorih na ravni univerzitetnega študija dodatno izpostavil problem štipendiranja.²³⁹ Večina sogovornikov ima danes pri nas priznana (v Argentini) doseženo izobrazbeno stopnjo, nekaterim je le delno priznana (npr. jim ni priznana v Argentini dosežena specializacija) in nekaj primerov je, ko jim v Sloveniji nismo priznali dosežene izobrazbe. Pri slednjih eden od sogovornikov navaja, da nima formalnega priznanja, a mu je izobrazbo delodajalec (v privatnem sektorju) priznal. Večina pri tem opozarja na dolgotrajnost nostrifikacijskih postopkov, njihovo zapletenost, na nepopolne informacije, na visoko ceno samega postopka ter višino ostalih stroškov, ki so s postopkom povezani, in na težave pri prevodih originalnih dokumentov v slovenski jezik. V primerih delnega priznanja izobrazbe se kaže, da imajo ljudje težave, ker v Sloveniji nimamo formaliziranega študija na določenih smereh ali posameznih specializacijah.

Omenjene težave so se, podobno kot pri povratnikih iz Argentine, pojavljale pri populaciji študentov, ki so se odločili za študij v tujini mimo utečenih institucionaliziranih poti podiplomskega, pa tudi dodiplomskega študija v Sloveniji. Ob povratku so imeli težave z nostrifikacijo in zaposlitvijo. Lahko domnevamo, da omenjena populacija predstavlja najbolj rizični del pri t. i. populaciji potencialnega bega možganov. Izobraževali so se v tujini in v času študija vzpostavili socialne mreže in komunikacijo z okoljem priselitve, kar jim omogoča lažje zaposlovanje v teh okoljih v primerjavi z ostalimi potencialnimi selivci.

²³⁹ Tu je mišljena že omenjena težava s formalnimi zahtevami za podelitev štipendije in razkoraki v državnih metodologijah pri opredeljevanju npr. osebnega premoženja ali npr. zahteva po dohodninski napovedi, ki ji prosilci (državljeni Slovenije) iz določenih drugih držav ne morejo zadostiti.

Vsi sogovorniki so izpostavili potrebo po doizobraževanju. Dodatna usposabljanja so povezana z dejstvom, da je zaradi tehnoloških sprememb in hitre dinamike življenja postalo izobraževanje danes vseživljenjski proces. Kar nekaj jih je, ki menijo, da je populacija povratnikov v določenih pogledih specifična in bi potrebovala posebno obravnavo. Pri tem se na prvem mestu izpostavlja potreba po tečajih slovenskega jezika za odrasle in otroke (ali povratnike, največkrat pa priseljene). Nekateri izpostavljajo, da neznanje jezika upočasnjuje vključevanje (integracijo) v slovensko družbo in onemogoča enakopraven položaj pri iskanju zaposlitve. T. i. povratniki so ob odhodu s seboj odnesli jezik iz časa, ko so odhajali, in ta jezik so prenesli tudi na svoje otroke. Večji ko je časovni razkorak med odselitvijo in vrnitvijo, večja je verjetnost, da je jezik, ki ga govorijo, arhaičen.²⁴⁰ Dodatno jezikovno izpopolnjevanje je potrebno v prvi vrsti zaradi profesionalnih namenov, predvsem pri poklicih, ki so vezani na delo z javnostjo, ali v izobraževalne namene. Še bolj je potreba po jezikovnih tečajih prisotna v mešanih zakonih ali pri državljanih Slovenije, rojenih v tujini, ki so se priselili v Slovenijo (nekateri že s svojimi družinami). Tako jezikovni tečaji kot ostala strokovna izpopolnjevanja ali študij ob delu, so po mnenju sogovornikov za večino predraga in zato težko dostopna.

Prav letošnje poletje je bil v Državnem zboru sprejet zakon, ki »ureja postopek in merila ter določa organe za priznavanje ter vrednotenje tujega in vrednotenje slovenskega izobraževanja, uporabo v tujini pridobljenega naziva poklicne in strokovne izobrazbe ter uporabo v tujini pridobljenega strokovnega oziroma znanstvenega naslova.«²⁴¹ Zakon v 5. členu predvideva, da se na Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport organizira informacijski center, »ki v okviru Republike Slovenije in v mednarodnih okvirih opravlja naloge informacijske točke (...)« (prav tam) Zakon predvideva hitrejše in bolj urejene postopke za priznavanje in vrednotenje izobraževanja. Pomembna novost je, da so postopki omejeni na dva meseca. Prav tako se postopki prilagajajo namenu postopka nostrifikacije – postopke priznanja za namen zaposlovanja se začne z vlogo neposredno na ministrstvu, za namene nadaljevanja izobraževanja pa na tisti izobraževalni instituciji, kjer naj bi nadaljevanje potekalo.

²⁴⁰ Več o arhaičnosti jezika, kulture v Lukšič-Hacin 1995.

²⁴¹ Zakon o priznavanju in vrednotenju izobraževanja (ZPVI), Uradni list RS, 2004.

3.7 Socialni stiki in kakovost življenja

Večina sogovornikov je imela v Sloveniji znance, prijatelje ali sorodnike že pred priselitvijo. Ocenjujejo, da jih je po prihodu okolje dobro sprejelo. Kot povratniki niso imeli težav, čeprav posamezniki izpostavljajo, da so se včasih znašli v situaciji, ko so prikrili svoje povratništvo ali so imeli zaradi tega težave. Prav tako nekateri opozarjajo na težave otrok v šoli, vrtcu ali okolici. Večina jih odgovarja, da so s trenutno življenjsko situacijo in standardom relativno zadovoljni. V nadaljevanju eni pravijo, da se od priselitve ni nič spremenilo in da v obstoječih razmerah ne pridejo do prihrankov, ki bi omogočili dvig življenjskega standarda. Med njimi je nekaj takih, ki so si kupili hišo ali stanovanje in odplačujejo kredit, večina pa je podnajemnikov, ki težko pridejo do prihrankov za morebitno rešitev stanovanjskega vprašanja v prihodnosti. S svojimi dohodki si zagotavljajo 'normalno' življenje. Od teh se razlikujejo posamezniki, ki ocenjujejo, da dobro živijo in lahko tudi nekaj prihranijo.

Po priselitvi so sogovorniki ohranili stike s prijatelji ali znanci, ki so se, podobno kot oni, priselili v Slovenijo. Prav tako so si po priselitvi v populaciji Slovencev, ki so se vrnili iz Argentine, našli nove znance ali prijatelje. Danes se še vedno dobivajo, vzdržujejo stike in si medsebojno pomagajo.

»Nekatere povratnike poznam iz Buenos Airesa že več let in nas veže prijateljstvo. Z njimi se srečujem bolj pogosto. Z ostalimi, čeprav jih poznam skoraj vse, se srečujemo občasno, bolj redko (...). Srečanja s prijatelji so vedno pomembna, posebno ker moja žena ne govori slovensko in izkorišča take priložnosti, da se naklepeta.« (E30)

Aktivno druženje Slovencev, ki so se vrnili iz Argentine, delno spominja na delovanje izseljenskih društev, ki so jih ustanovili Slovenci po svetu v različnih državah po zahodni Evropi ali v obeh Amerikah in Avstraliji. Preseneča dejstvo, da se ljudje, ki se vrnejo v Slovenijo – domovino – znajdejo v situaciji, ko začutijo potrebo po druženju s 'podobnimi' glede na selitev. Že samo to dejstvo kaže, da se na ravni vsakdanjega življenja pojavlja nek skupni imenovalec, potreba, težave, ki so tako intenzivne, da homogenizirajo skupino ljudi in jih motivirajo k ustanovitvi društva. Vsekakor so ti dejavniki različni in bi bile potrebne dodatne analize za njihovo popolno razumevanje. Kljub temu pa lahko sklenemo, da se v določenih vidikih ta skupina ljudi počuti različna od ostale populacije državljanov. Omenjena potreba po druženju ni

prisotna le pri starejši generaciji, ampak tudi pri mladih, kjer se večina samoidentificira s priseljenstvom in ne s povratništvom.

»Ja, imam stike in zelo pogosto. Mladi se dobivamo vsak konec tedna in se družimo (...) poleti pa se dobivamo (...), kjer imamo piknike in se srečujemo ob nogometu. Enkrat mesečno imamo argentinsko mašo, kjer pride kar lepo število povratnikov. Stiki so pomembni, saj si med seboj pomagamo. Vemo, kako je eden, kako je drug, s kakšnimi problemi se srečujejo, si pomagamo med seboj, saj ima večina iste začetniške probleme in vemo, kako je najbolje da se rešijo.« (E11)

3.8 Rešitve, kot jih predlagajo 'povratniki'

V svojih predlogih rešitev in sprememb sogovorniki izhajajo iz prepričanja, v katerega občasno dvomijo, da je država Slovenija (njeni uradni predstavniki) zainteresirana za vračanje svojih državljanov in njihovih potomcev. Iz lastnih izkušenj predlagajo, da bi bilo potrebno še marsikaj postoriti za normalizacijo postopkov, ki so vezani z vračanjem ali celo s priseljevanjem v Slovenijo. V tujini pogrešajo informacije o (celotnem) pravno-političnem sistemu v Sloveniji. Pri urejanju selitve v Slovenijo pa pogrešajo svetovanje in pomoč pri postopkih za urejanje potrebnih dokumentov in statusov (državljanstvo za družinske člane, osebna izkaznica, status za stalno ali začasno bivanje, zdravstveno zavarovanje, davčna številka, vozniško dovoljenje, nostrifikacija v tujini pridobljene izobrazbe in specializacije, zaposlitev, delovna doba, otroški dodatek, socialna pomoč v primeru nezaposlenosti itd). Pri tem so potrebne začetne informacije o postopkih, pozneje pa tudi nasveti pri izpolnjevanju obrazcev in dopolnjevanju vlog z zahtevanimi dokumenti. Dokumente je velikokrat potrebno prevesti iz tujih jezikov v slovenščino in pri prevodih prihaja do zadreg, kjer bi bila potrebna pravna pomoč za ustrezne prevode.

Menijo, da bi prve informacije, svetovanje in podporo morali dobiti že na ambasadi v Argentini (oz. po državah, kjer živijo Slovenci). Pravijo, da v Argentini ni na razpolago dovolj informacij za tiste, ki se zanimajo za Slovenijo. Poleg ambasade naj bi za informiranje poskrbela Zedinjena Slovenija:

».. toda večina Slovencev ne živi v okolici ambasade, zato menim, da bi bilo bolj koristno take vrste informacij širiti preko 'Zedinjene Slovenije' (to je krovna organizacija za Slovence v Argentini) poleg nje pa krajevni domovi, kjer se dobiva večina Slovencev ob raznih priložnostih...« (E11)

Informacije bi lahko nudila društva za Slovence po svetu, ki delujejo v Sloveniji: podatki o naslovih, telefonskih številkah, urnikih, načinih urejanja dokumentacije. Dobrodošla bi bila brošura z jasnimi navodili o postopkih in zahtevani dokumentaciji, ki bi bila na voljo v knjižni in internetni obliki. Prav tako bi bilo potrebno zaposliti svetovalce na uradih, ki pokrivajo priseljsko področje, ali za to primerno usposobiti posameznike, ki bi delovali kot svetovalci. Slednje je odvisno od stopnje (de)centralizacije systemske ureditve obravnavanega področja na relaciji delitve pristojnosti med državo in občinami (v bodoče tudi regijami). Številni izpostavljajo nekorekten in nestrpen odnos uradnikov do strank, kar bi bilo potrebno spremeniti. Poleg informacij bi bilo potrebno urediti konkretno pravno svetovanje za primere zapletov pri postopkih urejanja dokumentacije. V povezavi s postopki za podeljevanje državljanstva sogovorniki izpostavljajo: težave pri pridobivanju državljanstva za Slovence, rojene v tujini, ko je eden od staršev rojen izven meja Republike Slovenije; starostna meja za pridobitev državljanstva, ko je eden od staršev Slovenec, diskriminira, ustvarja neenakost pred zakonom, saj iz iste družine eni bratje lahko pridobijo državljanstvo, drugi (starejši) pa ne; status Slovencev brez državljanstva, še vedno ni urejen z zakonom.

Zbiranju začetnih informacij sledi konkretna selitev, soočanje z njenimi organizacijskimi in finančnimi vidiki. V primeru selitve cele družine so postopki še bolj zapleteni in sogovorniki izpostavljajo potrebo po pomoči. Pri organizaciji selitve pogrešajo informacijsko pomoč, pri finančni plati pa predlagajo razmislek o možnostih za ugodnejše namenske (dolgoročne) kredite. Le- ti naj bi pokrivali potrebe selitve kot tudi pomoč pri nakupu bivališča. Samo bivališče je nujno tudi za uveljavljanje (ustavne) pravice do statusa trajnega ali začasnega bivanja. Podnajemniki imajo, kot smo videli, največkrat težave zaradi nesoglasja stanodajalcev. Za reševanje začetnih težav sogovorniki predlagajo, da bi država nudila možnost začasnega (lahko časovno omejenega) bivališča, podnajemništva ali prehodnega doma.

»Finančna pomoč bi lahko bila v obliki kreditov brez interesov na 10 let ali kaj podobnega, saj se je že dokazalo, da so Slovenci v Argentini z malo pomoči vsi napredovali. In tisti, ki prihajajo, bi tudi lahko napredovali, če bi se jim pomagalo in se jim dalo to možnost. Druga pomoč bi bila v obliki stanovanj. Urad, ki skrbi za izseljence in njihove potomce, bi moral zagotoviti najmanj 2 stanovanja na leto za take primere, ki bi jih dali v najem, tako kot dajo tem, ki nimajo socialne podpore (zelo ugodna najemnina). Večina argentinskih družin ima številne družine in s selitvijo imajo problem, saj se nimajo (ob prihodu) kje nastaniti, nimajo še zaposlitve in to so najpomembnejši razlogi, da se ne vračajo v Slovenijo in ostajajo v Argentini.« (E11)

Vzporedno z urejanjem bivališča je potrebno najti zaposlitev in poskrbeti za priznanje v tujini pridobljene izobrazbe, specializacije. Težave na tem področju smo že omenjali in sogovorniki izpostavljajo potrebo po pomoči pri samih postopkih priznavanja izobrazbe²⁴² in pri iskanju izobrazbi primerne zaposlitve. Pri tem vsi izpostavljajo potrebe po brezplačnih ali sofinanciranih tečajih za izpopolnjevanje znanja slovenskega jezika. Zaposlitev je povezana s pričakovanji sogovornikov, da bo končno zaključen postopek bilateralnih dogovorov z Argentino in bo zakon stopil v veljavo ter omogočil priznanje delovne dobe, opravljene v Argentini, za pridobitev ustrezne plače ali upokojitev.

Nezaposleni izpostavljajo potrebo po ureditvi posredovanja informacij o pravicah do socialne pomoči, zavarovanja in otroških dodatkov. Za slednjega lahko glede na obstoječo zakonodajo zaprosijo vse družine. Pridobitev socialne pomoči je seveda odvisna od tega, ali prosilec zadovoljuje zakonske kriterije za njeno podelitev.

Sogovorniki na koncu ugotavljajo, da Slovenija nima nikakršne politike do povratnikov. Vse se odvija stihijsko. Razlog za to vidijo tudi v (nesamostojnem) položaju, ki ga ima znotraj državne institucionalne strukture Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu.

»Na Uradu za Slovence v zamejstvu in po svetu prepogosto menjajo ljudi na vodilnih mestih in tako nihče od njih, tudi če bi hotel, ne more imeti pregleda nad problematiko in torej tudi ne možnosti, da bi načrte izpeljal. Bojim se, da slovenska vlada trenutno nima ravno prehudega interesa, da bi se začela ukvarjati z rojaki po svetu. Pravijo, da vsak peti Slovenec živi v tujini, a tudi ko bi živel vsak deseti, ne vem ali si lahko dvomilijonska država, in to sredi Evrope, kaj takega privošči.« Glede reorganizacije dela institucij, ki se ukvarjajo s Slovenci po svetu, pravi (oz. v tekstu poudari): » Vsekakor: ob trenutni politični konstelaciji sil si vsaj jaz ne bi delal iluzij.« ... »Marsikaj se res premika, v pripravi je prej omenjeni zakon, pa vendar imaš občutek, da nekdo pomaga dami z avtobusa samo zato, ker vidi, da so ga ljudje s pločnika začeli opazovati... Verjamem, da je v teh zadnjih letih tudi kakšen levi politik skušal – recimo – premakniti z mesta vprašanje pomoči vračajočim se v domovino. Toda rezultat? Pomislite samo, kako so sosedne države – še posebej Italija – ravnale ob težavah svojih rojakov zaradi ekonomske krize v Argentini in kako mi.« (E17)

²⁴² Upajmo, da bo nov zakon skrajšal in poenostavil postopke za priznanje v tujini pridobljene izobrazbe za namene zaposlovanja.

3.9 Sklep

Kako naj bi po mnenju sogovornikov država sistemsko urejala področje povratništva? Sogovorniki seveda zagovarjajo aktivno državno politiko. Ta politika pa v prvi vrsti predpostavlja, da se politiki javno izjasnijo in odločijo, da je vračanje Slovencev, ki živijo po svetu, v interesu same države. Pri tem se pričakuje utemeljeno stališče, zakaj je vračanje državljanov domov ali preprečevanje intenzivnega izseljevanja (npr. beg možganov) v interesu te države. Šele takšna stališča bi omogočila oblikovanje aktivne politike in systemske prilagoditve.

Že leta 2002 v načrtih za urejanje priseljske problematike zasledimo: »Ustanoviti informacijsko – imigracijsko pisarno za rojake iz tujine, ki bi usklajevala informacije in dejavnosti na področju vračanja in priseljevanja Slovencev iz tujine. Osnovati vprašalnik, na osnovi katerega bi informacijska pisarna lahko vodila evidenco, posredovala potrebne informacije ter koordinirala komunikacijo med zainteresiranimi in pristojnimi institucijami. Ustanoviti humanitarni fond za pomoč socialno ogroženim v državah, kjer vlada huda kriza, ali v skrajnih primerih tudi ogroženim po preselitvi v Slovenijo. Vsa ministrstva, ki s svojo dejavnostjo segajo na 'povratniško področje', naj imenujejo kontaktne osebe za operativno sodelovanje z informacijsko pisarno (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Ministrstvo za finance, Ministrstvo za okolje in prostor, Ministrstvo za zdravje, Ministrstvo za obrambo, Ministrstvo za notranje zadeve, Urad vlade RS za informiranje, Urad RS za priseljevanje in begunce, Stanovanjski sklad RS, Zavod za zaposlovanje).« (Žigon 2002: 17–18). Do danes ti načrti še niso bili izpeljani, so pa vsekakor dobro zastavljeni in bi odpravili kar nekaj težav, o katerih smo v analizi govorili. Opisani ukrepi predstavljajo prvi korak k sistemskemu urejanju obravnavanega področja. Njegovo nadgradnjo, korak naprej, pa bi predstavljala systemska (državna) koordinacija celotne dejavnosti, ki je povezana z migracijami (izseljenstvom oziroma Slovenci po svetu, priseljenstvom in povratništvom) in jo izvajajo ali financirajo različna ministrstva države Slovenije, pri čemer danes (in včeraj) 'levica ne ve, kaj dela desnica'.

4. »Dobrodošli doma?« vračanje slovenskih izseljencev v Republiko Slovenijo²⁴³

Pojavnost povratnih migracij v mednarodnem kontekstu je velikokrat označena kot posledica sprememb migracijske politike v državah priselitve ali kot posledica političnih in gospodarskih sprememb v državi izvora. Vendar je vrnitev v izvorno okolje lahko tudi rezultat popolnoma neodvisnih in spontanih odločitev posameznikov, ki velikokrat nimajo neposredne zveze z dejavniki odbijanja ali privlačenja ene oziroma druge države. S tem je povezano vprašanje motivov vračanja, ki so pogosto v ospredju razprav o povratnih migracijah. Torej, zakaj so se ljudje vrnili, kaj jih je vzpodbudilo k temu. Redkeje se vprašamo, kako so se vrnili, kam so se vrnili, za kako dolgo, kako živijo, kako jih je sprejelo okolje, s kakšnim težavami se srečujejo. Ali na kratko, kako uspešno so se integrirali.

Pregled izbrane domače in tuje literature je pokazal, da so raziskovalci povratnih migracij zajeli zelo različne vidike vračanja, vendar so se večinoma izognili problematiziranju življenja posameznikov po vrnitvi v izvorno družbo.²⁴⁴ Tudi v slovenskem političnem in javnem diskurzu do pred nekaj let ni bilo veliko sledi o tovrstnih vprašanjih. Pa vendar je, podobno kot izselitev, tudi vrnitev v izvorno okolje lahko prepletena s težavami, ki jih mora posameznik premostiti, da lahko normalno zaživi: od pridobitve različnih dokumentov in dovoljenj, reševanja stanovanjskega vprašanja, iskanja dela do vključitve v ožje družbeno okolje.

Slovenski sociologi so že v sedemdesetih letih ugotavljali, da ni smiselno govoriti o »povratništvu«, če ne govorimo obenem o sprejemanju »povratnika«, kar pomeni, z eno besedo, govoriti o politiki »povratništva«. (Mežnarić 1977). Pri oblikovanju politike vključevanja povratnih migrantov v izvorno družbo, kar postaja v zadnjem času aktualno tudi v slovenskem

²⁴³ Kristina Toplak

²⁴⁴ Veliko več pozornosti je bilo namenjeno vplivom »povratništva« na socialnoekonomske razmere v izvorni družbi (na primer Piore 1979, King in ostali 1985), zgodovinskim in statističnim pregledom vračanja v izvorno okolje (Virtanen 1979, Storhaug 2001, 2003), repatriacijskim praksam imigrantskih držav (Olsson 2004), razvijali so razne teorije in tipologije (Boyle in ostali 1998, Klínar 1985; glej tudi Brettell 2000) ali pa so jim »povratniki« pomenili vir informacij za preučevanje njihovega življenja v izseljenstvu. Takšno stanje je tudi na polju antropoloških raziskav, kot je pokazal eden zadnjih pregledov antropoloških študij na temo migracij (Brettell 2000). Kot svetlo izjemo pa moram izpostaviti nekatera seminarska dela, ki so nastala na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, kjer so študenti obravnavali tudi problematiko povratništva.

prostoru, je ključnega pomena prav analiza problemov, s katerimi se srečujejo povratni migranti. Brez tovrstne analize prihaja samo do neresnih in bornih poskusov urejanja te problematike, ki so že vnaprej obsojeni na propad.²⁴⁵

Povratne migracije Slovencev iz nekaterih držav zahodne Evrope in Avstralije²⁴⁶ so v pričujočem članku predstavljene na podlagi empiričnega gradiva. Posamezniki so pripovedovali in odgovarjali na vprašanja o motivih vračanja, o integraciji v novo-staro okolje in o problemih, s katerimi se pri tem srečujejo. Na tak način smo lahko posegli nekoliko globlje v problematiko, kot če bi k razumevanju koncepta integracije pristopili zgolj s teoretičnimi opredelitvami. Težave, ki jih navajajo posamezniki, same zase dovolj zgovorno pričajo o integracijski (ne)politiki, zato sem se izognila odvečnemu komentiranju.

Pri problematiziranju življenja povratnih migrantov je pomembno razlikovati in upoštevati različne motive vračanja (nikoli ni samo eden), ki v tesni povezanosti s »preživetvenimi strategijami« posameznikov kompleksno vplivajo na posameznikovo percepcijo (re)integracije v izvorno okolje, zato sem tej temi posvetila nekaj pozornosti. Motivi, ki jih navajajo povratni migranti, so povezani z njihovimi pričakovanji ob vračanju v izvorno okolje. Soočenje z drugačno (realno) situacijo v tem okolju pa lahko negativno vpliva na posameznika, vzbuja nezadovoljstvo in vodi tudi v remigracijo.

Uspešnost integracije »povratnikov« v izvorno okolje je v veliki meri odvisna tudi od dejavnikov, ki migrante zadržujejo v izvornem okolju, in od tega, ali so se vrnilo za stalno ali je povratek samo ena od faz v njihovem življenju in bodo v skladu s svojimi pričakovanji in željami odšli spet nazaj, kamor so se prvotno izselili, ali celo kam drugam. S tem je povezano vprašanje uradne »repatriacijske«²⁴⁷ strategije in koncipiranja povratnih migracij kot procesa (v smislu nezaključenega dejanja) ali kot dogodka (zaključenega dejanja) znotraj nje (Olsson 2004).

²⁴⁵ Tukaj mislim predvsem na predlog zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci po svetu, ki so ga slovenski poslanci zavrnili 7. maja 2004 na 44. izredni seji Državnega zbora.

²⁴⁶ Takšno omejitev je narekovala razdelitev dela v okviru CRP-a.

²⁴⁷ Izraz repatriacija ima politično konotacijo. Postal je del političnega diskurza, kjer se z njim označuje vse povratne migrante. Resolucija o odnosih s Slovenci po svetu, ki je bila v Državnem zboru sprejeta 23. 1. 2002, govori v povezavi z vračanjem Slovencev po svetu v Slovenijo le o repatriaciji. Tako tudi predlogi izseljenskega društva Slovenija v svetu za pripravo zakona o Slovencih, ki živijo izven meja RS, veljajo le za repatriirance. Na drugi strani Boyle, Halfacree in Robinson povezujejo repatriacijo izključno z organiziranim vračanjem in z begunci. (1998: 198-199) Podobno je repatriacija formulirana tudi v pravnem kontekstu. V primeru povratnih migrantov, ki jih tukaj obravnavamo, ne moremo govoriti o repatriaciji, saj gre za prostovoljno, spontano in individualno obliko vračanja.

Torej, ali se ljudje odločajo za stalno naselitev oziroma povratek ali ne. Menim, da moramo pri oblikovanju učinkovite integracijske politike upoštevati tako eno kot drugo individualno pogojeno varianto in predvsem izhajati iz potreb ljudi.

4.1 Kako, od kod in zakaj

Besedilo v večjem delu temelji na podatkih, ki so bili zbrani s pomočjo anketnih vprašalnikov. Nanje so odgovarjali posamezniki, ki so se vrnili iz Avstrije, Avstralije, Francije, Nemčije, Švedske in Švice.²⁴⁸ Večinoma gre za tako imenovane »ekonomske« izseljence in izseljence, ki so se odšli iz različnih drugih razlogov. Iz različnih vzrokov se tudi vračajo v Slovenijo.

Podlaga za pričujočo razpravo so odgovori trinajstih anketirancev, ki so se po letu 1990 vrnili v Slovenijo, za primerjavo pa sem vključila tudi intervjuje s še sedmimi »povratniki«, ki so se prav tako vrnili po letu 1990.²⁴⁹ Na videz gre za razmeroma različno gradivo, saj ga je pogojevala različna metoda pridobivanja podatkov (v prvem zelo strukturiran vprašalnik, v drugem pa delno voden intervju), vendar sem s kvalitativnim pristopom izluščila temeljne postavke za problematizacijo življenja posameznikov. Ni me zanimala celotna življenjska zgodba, čeprav, kot pravi Jernej Mlekuž, je potrebno vzroke za migracijo (remigracijo) razumeti v kontekstu celotne migrantove biografije (2003: 89). Pogosto pa prav to osredotočenje na celotno migrantovo zgodbo zasenči del migrantovega življenja po povratku v izvorno okolje. Tukaj predstavljene podatke je bilo morda nekoliko težje interpretirati (tudi zaradi njihovega majhnega števila), vendar abstrahirani dajo osnovno podobo težav in percepcij »povratnikov« na individualni ravni, kar je tudi namen tega besedila.

4.2 Povratne migracije ali »povratništvo«, »povratnik« ali remigrant, repatriiranec in še kaj

Interes za probleme sodobnih²⁵⁰ povratnih migrantov (predvsem začasnih, ekonomskih izseljencev) se je na Slovenskem pokazal že v drugi polovici sedemdesetih let. V tem času je

²⁴⁸ Za druge teme v okviru projekta glej prispevka Marine Lukšič Hacin in Jerneja Mlekuža v tej številki.

²⁴⁹ Intervjuje je posnela Ksenija Batič v okviru temeljnega raziskovalnega projekta Stanje in perspektive slovenskega povratništva in so shranjeni v arhivu Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

²⁵⁰ O starejših, predvsem prvih povratnih tokovih nazaj v Evropo na koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja so pisali predvsem evropski zgodovinarji (glej Virtanen 1979, Storhaug 2003, Walaszek 2000, 2003).

potekal večletni projekt Raziskovalnega inštituta takratne FSPN »Slovenski delavci v Zvezni republiki Nemčiji, sociološki in politološki vidiki emigracije, vključevanje v imigrantsko družbo ter vračanje v domovino«, ki je v drugem delu zajel vračanje delavcev v Slovenijo. Vsa opisna poročila na temo Slovencev po povratku iz ZR Nemčije (Švara, Toš, Mežnarić 1977; Toš 1977 in 1978, Klopčič-Casar 1977) so bila objavljena v biltenu Migracije in so nastala kot informacija za Strokovno politična posvetovanja o problematiki povratnikov (dve sta bili v Celju leta 1977, eno v Radencih leta 1978).

Večje zanimanje za »povratništvo« v širšem merilu je značilno spet za devetdeseta leta, ko je prišlo do večjih premikov ljudi, tudi nazaj v izvorne družbe.²⁵¹ V Sloveniji to sicer ni pomenilo kakšnega množičnega »navala« Slovencev, ki bi se želeli vrniti po daljšem obdobju življenja in dela drugje (izjema so argentinski Slovenci, vendar tudi v njihovem primeru ne moremo govoriti o množičnem pojavu vračanja).²⁵² Posledično tudi ni bilo poplave znanstvenih in strokovnih prispevkov na to temo (več o tem glej Mlekuž 2003, Čebulj Sajko 1999, 2004).

Povratni migranti so zaradi svoje mobilnosti ena tistih raznolikih in neulovljivih kategorij, ki rušijo znanstveno kategoriziranje. Po Mlekužu je to tudi eden od razlogov za slabo raziskanost teme (Mlekuž 2003: 68), vendar menim, da je potrebno to ugotovitev zožiti na slovenski prostor in na sodobni čas.²⁵³ Vsekakor pa drži, da je težko operirati s toliko spremenljivkami, kot jih je v migracijskem procesu.

Kaj so povratne migracije? Kdo je povratnik, kaj je povratništvo? Kako govoriti o povratnikih, ko pa iskanje po svetovnem spletu ali brkljanje po SSKJ in COBISS-u zmeraj prinese še vsaj deset drugih pomenov besede povratnik: povratnike poznamo v glasbi (glasbene skupine, ki ponovno igrajo na nekem prizorišču), v športu, predvsem v nogometu (povratniki v 1. slovensko nogometno ligo), celo v spiritualnem svetu (»duhovi povratniki«)²⁵⁴, nato zemljepisni povratnik, povratnik v avto šoli ali pri izpitih (ponavljalci povratniki), delikventni povratnik, povratnik v

²⁵¹ Vzroke lahko iščemo v politični pluralizaciji v nekdanjih komunističnih državah, koncu morije na Balkanu in stabiliziranju razmer na nekaterih drugih območjih, uveljavljanju modela selektivnega zaposlovanja v državah članicah Evropske unije (več o tem glej Lukšič-Hacin 2002), spremenjeni migracijski politiki v nekaterih državah (za primer Švedske glej Olsson 2004) in nenazadnje v velikem napredku telekomunikacijske in transportne tehnologije.

²⁵² O tem, zakaj se slovenski izseljenci ne vračajo v Slovenijo v večjem številu, bi lahko napisali samostojno razpravo, saj gre za kompleksno vprašanje, ki ga pogojuje več dejavnikov, in ga je potrebno obravnavati v okviru konceptov globalizacije in multikulturalizma.

²⁵³ Glej opombi 1 in 7, kjer je našeta tuja literatura na temo povratnih migracij.

²⁵⁴ Vir je spletna zabavalnica http://www.vijavaja.com/enter/cenca/forum_podrob.php

zapor, povratnik k drogam, alkoholni povratnik, povratnik v zdravljenju ipd. Terminološka zmeda, ki je nastala na tem polju, vodi v uporabo različnih imen: povratnik, remigrant, repatriiranec, reemigrant, povratni migrant, povrnjenec.

Povratni migranti²⁵⁵ so najbolj splošno označeni kot tisti, ki zapustijo določen prostor za nek določen čas in se kasneje vrnejo (Boyle, Halfacree, Robinson 1998: 35). Isti avtorji v nadaljevanju (v nasprotju s to skrajno široko opredelitvijo) navajajo le dva primera: mlade ljudi, ki zapustijo dom, ker iščejo zaposlitev, vendar se kasneje vrnejo domov, ker niso uspeli pri iskanju dela ali ker so zaslužili dovolj denarja, da se lahko vrnejo; in upokojene ljudi, ki se vrnejo v rodni kraj po dolgih letih življenja in dela drugje. Na konkretnih primerih bomo videli, da takšna posploševanja ne »zdržijo vode«.

»Povratništvo« ni prostorsko in časovno enotno opredeljeno. Nekateri avtorjih vežejo koncept »povratništva« izključno na mednarodne migracije, medtem ko ga drugi uporabljajo tudi v povezavi z notranjimi migracijami. Vprašanje, koliko časa mora posameznik preživeti drugje, da ga po vrnitvi domov lahko označimo za povratnega migranta, je podobno vprašanju, kako dolgo mora posameznik bivati drugje, da ga označimo za izseljenca. Enoznačnega odgovora na to ni, jasno je le zaporedje: vsak povratni migrant je najprej izseljenec, šele nato je povratni migrant.

Povratek je lahko ali pa tudi ne premišljen; lahko je posledica nepredvidene situacije, zapletov, lahko je dobro načrtovan in dolga leta nameravan korak. Vrnitev je pogosto tudi preložena, čeprav se posamezniki še zmeraj nameravajo vrniti (mit o vrnitvi). Do vrnitve tudi ne pride zmeraj in ni zmeraj dokončna. Vrnitev v izvorno okolje je lahko definirana kot del migracijskega kroga oziroma je kot možnost, do katere lahko pride, logično nadaljevanje koncepta tega kroga: emigracija – imigracija – remigracija (Lukšič Hacin 2002, 179), lahko pa je pojmovana kot tretja, zadnja faza v življenju izseljenca – priseljenca – povratnika (Čebulj Sajko 1999, 101). V obeh primerih so (re)migracije definirane kot dogodek, nekaj, kar se zgodi in ima konec. (Olsson 2004) Vendar so migracije tudi proces, ki nima zaključka, in vrnitev v izvorno okolje lahko pomeni le eno od točk v življenju migranta, ki lahko zaradi različnih razlogov ponovno emigrira.

²⁵⁵ S prevodom angleškega izraza »return migration« – povratne migracije sem se poskušala izogniti uporabi besede »povratništvo«, ki ima preveč negativnih sopomenov. Besedo povratnik uporabljam zaradi zgoraj navedenih primerov le v navednicah, razen kjer gre za citiranje ali povzemanje.

4.3 Zakaj bi se vrnil(a)?

Motivi in vzroki vračanja so raznovrstni, številni in kompleksno prepleteni. Ponavadi gre za skupek motivov, ki so posameznika vzpodbudili k vrnitvi. Kot je tipov migracij nešteto (pogojenih z vzroki), je tudi tipov povratništva, obravnavanih skozi kriterij motivov in vzrokov, nešteto. Vendar je tipologija vzrokov povratnih migracij v znanstveni in strokovni literaturi skopo opredeljena. Poglejmo nekaj primerov. Edward Taylor je na primeru jamajških povratnih migrantov vzroke ozko determiniral in jih razdelil glede na dejavnike odbijanja in privlačevanja (tako imenovana pull-push teorija). Kot najpomembnejše dejavnike privlačevanja Jamajčanov domov je opredelil ekonomske, družinske in patriotske vzgibe, kot glavne razloge odbijanja v imigrantski družbi pa zdravje, klimatske razmere in rasne probleme. (Taylor 1976: 222–223)

Zgodovinar Mark Wyman je vzroke za vračanje opredelil takole: 1. uspeh, dosežen cilj v imigraciji, 2. neuspeh pri doseganju ciljev zaradi denarja, bolezni, poškodb, 3. domotožje (patriotizem, skrb za dom), 4. družinske potrebe (skrb za družino, starejše, smrt v družini), 5. zavrnitev države imigracije (politični, verski razlogi, diskriminacija, nezmožnost prilagoditve). (Wyman 2001: 4–8)

Slovenski sociologi pa so v študiji o Slovencih po povratku iz ZR Nemčije tipologijo motivov predstavili s tako imenovanimi subsistemi, ki so izpeljani indikatorji motivov vrnitve²⁵⁶: institucionalni (subsistem I) vključuje vse, kar se nanaša na razloge vrnitve na področjih dela, politike, lastnine in nespecificirano; socializacijski (subsistem II) vključuje vse, kar se nanaša na razloge vrnitve na področju izobrazbe, družine staršev, lastne družine, želje po učenju, želje, da bi videl svet, in nespecificirano; sankcijski (subsistem III) zajema vse, kar se nanaša na razloge vrnitve na področju dohodka, trajnih potrošnih dobrin in potrošnje nasploh, stanovanja in hiš, življenjskega stila in navad, počitnic, varčevanja in nespecificirano; ostalo (IV) so motivi vrnitve zaradi izključno intimnih razlogov, zaradi prijateljev, znancev, sorodnikov, zaradi detaširanosti (v povezavi z vojsko), slučajnih okoliščin in neopredeljivo. (Mežnarić 1977: 76)

²⁵⁶ Skupaj z motivi odhoda in ostajanja, ki pa za nas na tem mestu niso pomembni.

Iz naštetih primerov je razvidno, da je veliko situacij izpuščenih oziroma so neoprijemljivo skrite pod oznako »ostalo« ali pa avtorji poskušajo enostavno razložiti zapleten in kompleksen družbeni proces. Raziskovalci se še vedno naslanjajo na tipologijo, da bi zajeli različne migracijske strategije, vendar tudi priznavajo, da tipologije na splošno ponujajo statično in homogeno sliko procesa, ki je v življenjskem procesu posameznega migranta fleksibilen in se spreminja v času. (Brettell 2000: 101–102)

V našem primeru lahko na podlagi analize odgovorov na vprašanje, zakaj so se posamezniki vrnili, ugotovimo, da odločitev za vrnitev v prvi vrsti ni bila ekonomska odločitev. Kot vzroki vrnitve so bili naštetih (pogosto v kombinaciji): domotožje, domoljubje, družinske vezi, dedovanje, upokožitev in želja po preživljanju zadnjih let življenja v Sloveniji, nekateri so želeli, da njihovi otroci obiskujejo slovenske šole, trije odgovori pa so bili vezani na spremembo politične situacije v državi (kot razlog so navedli, da »želijo pomagati Slovencem najti pot v demokracijo« in »v svobodo« ter »konec komunistične diktature«). Ekonomski razlog je bil naveden le v enem primeru.

Razlogov za to je več. Prvi je vsekakor vezan na starost posameznikov. Večina izseljencev, ki so kot odrasle osebe odšli v petdesetih, šestdesetih letih in tudi sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, je danes upokojenih. Upokožitev pa je priložnost, da se ljudje odpočijejo in počnejo stvari, ki jih zaradi dela prej niso mogli. Ljudje se med drugim lahko preselijo bliže svojim otrokom, drugim sorodnikom ali prijateljem, se vrnejo v rojstni kraj (Boyle 1998: 119). Z upokožitvijo je pogosto povezano vprašanje kvalitete življenja. Vpliv prisotnosti sorodnikov na odločitev ni zanemarljiv, saj imajo tako starejši ljudje v bližini nekoga, ki bo zanje skrbel. Nenazadnje je pomemben in logičen razlog to, da se ekonomski emigranti redko vračajo v izvorno okolje zaradi ekonomskih razlogov. Vrnejo se ponavadi le tisti, ki jim v emigraciji ni uspelo najti službe, dovolj zaslužiti ali pa vidijo v izvornem okolju priložnost za finančno vlaganje.²⁵⁷ Za primerjavo si pogledjmo rezultate raziskave, ki je zajela socialnoekonomske učinke povratnih migracijskih tokov na razvoj emigracijskih območij (v ruralnem območju komune Basilicata v Italiji). Raziskovalci so na vzorcu 80 povratnikov, večinoma iz Nemčije, ki so se vrnili konec 70-ih ali v 80-ih in so bili izključno »ekonomski« emigranti, ugotovili, da so

²⁵⁷ Priložnost za širitev ali za začetek nove dejavnosti v Sloveniji so sredi devetdesetih let izkoristili nekateri »povratniki« iz Nemčije. Konec osemdesetih let je nemška vlada začela denarno podpirati vračanje delavcev na začasnem delu v ZRN, med katerimi je bilo tudi več desetisoč Slovencev. Državi sta v ta namen pri Slovenski investicijski banki ustanovili skupni denarni sklad, iz katerega so »povratniki« za širitev dejavnosti in ustvarjanje novih delovnih mest lahko dobili ugodna posojila in tudi nepovratna sredstva. Vendar je te ugodnosti izkoristilo le manjše število »povratnikov«. (elektronski vir www.zdruzenje-sim.si/gruda/47_02_45.html)

bili vzroki za vračanje le v manjšem številu ekonomski. Le 6 od 80 povratnikov je navedlo ekonomski vzrok za vrnitev, v smislu vlaganja v lastno privatno dejavnost (le tisti, ki so bili v tujini dlje časa in so uspeli prihraniti dovolj denarja), ostali so se vrnilo zaradi družinskih razmer, nostalgije, potrebe, da umirijo fizične in psihične težave, ki so jih doživljali v tujini. Le eden je prišel zaradi iskanja dela, 32 pa na željo partnerja ali zaradi potrebe, da skrbijo za starše, in želje, da se otroci šolajo v italijanski sredini. (King in drugi 1985)

Vrnimo se ponovno k našemu primeru. Anketiranci in sogovorniki so kot vzrok vračanja pogosto navedli domotožje oziroma »domoljubje«. Domnevamo lahko, da v večini primerov vračajoči najprej mislijo na dom in sorodnike, pri čemer gre za dojetje domoljubja v lokalnem, torej ožjem pomenu. V širšem pomenu je domoljubje vezano na Slovenijo kot državo - oziroma bolje rečeno - domovino. Se ljudje res odločajo za vrnitev v izvorno okolje in s tem za spremembo življenja zaradi takšnega abstraktnega pojma, kot je domovina? Te prostorske reprezentacije, oblikovane pod vplivom političnih in kulturnih faktorjev, tega konstruiranega in zamišljenega toposa (Skrbiš 1999: 38)?

Pa vendar: ideja domovine vzbuja spomine, močna čustva in je gonilna sila bolj ali manj globoko naučenega vedenja. Vsekakor je intenzivnost navezanosti posameznih izseljencev na njihovo domovino odvisna od časovne in prostorske bližine in/ali oddaljenosti od domovine. Etnična domovina je vprašanje prostora in časa. Prostorski faktorji se prepletajo s časovnimi faktorji. Enake prostorske in časovne distance nimajo nujno enakih posledic. Potrebno je upoštevati zgodovinske pogoje in migracijske tokove, ki prispevajo k takšnim vzpostavitvam, posameznikovo psihološko stanje, posameznikovo povezanost in odvisnost od izseljenjskih mrež (institucije, socialni odnosi) in drugih sorodnih pojavov. (Isti: 39) V našem primeru so o patriotizmu in domoljubju najbolj »razpredali« »povratniki«, ki so bili v izseljenstvu kulturno ali politično aktivni, in tisti, ki so bili od Slovenije geografsko najbolj oddaljeni. Ideja domovine tudi nima za vse posameznike enakega pomena. Lahko je romantično definiran cilj, h kateremu je usmerjen vsak vidik posameznikovega življenja, ali pa le preprosta geografska referenčna točka. (Skrbiš 1999: 40)

Ne glede na vzrok vrnitve, ljudje gojijo ob povratku določena pričakovanja. Če bi radi razširili svojo poslovno dejavnost, pričakujejo, da jim bo to v »domovini« omogočeno, saj ji s tem koristijo. Če se po dolgih letih izseljenstva vračajo v »domovino«, pričakujejo, da jih bo ta že zaradi njihove nacionalne pripadnosti in zvestobe sprejela z odprtimi rokami. Drugi želijo s čim

manj problemov preživeti nekaj časa doma ali tu ostati za zmeraj. Vendar, ali tudi »domovina« čuti in razmišlja enako?

4.4 Slovenija, obljubljeni dežela?

Težave, s katerimi se soočajo povratni migranti v Sloveniji, imajo velik vpliv na njihovo percepcijo vključevanja v izvorno okolje. Težave, ki so jih naštele v raziskavo zajete osebe, lahko grobo razdelimo v dve skupini: težave, ki so posledica (za njih) drugačne družbene ureditve, in težave, ki so posledica vzpostavljanja socialnih stikov. Zadnjih je manj, a so bolj specifične in raznolike.

V prvem primeru gre za težave, ki nastanejo, ko ljudje trčijo ob razne administrativne ovire in se soočijo s sistemom delovanja različnih uradov. Zaplete se pri preprostih rečeh: pri pridobivanju različnih dokumentov in dovoljenj, iskanju dela, nakupu in gradnji nepremičnin in podobno. Največ težav je zaradi dolgotrajnih in zapletenih sodnih in upravnih postopkov, čakalnih vrst v raznih javnih službah (na banki, pri zdravniku, na upravnih enotah), pogosto »povratnike« motijo tudi uradne ure, birokratski in neoseben odnos zaposlenih v javnih službah. Nekateri posamezniki so imeli težave, ker niso mogli uveljavljati socialnih in pokojninskih pravic, saj Slovenija še nima podpisanih tovrstnih bilateralnih sporazumov z vsemi državami. Kritični so bili tudi do slovenskega šolskega sistema.

Da so se slovenski povratni migranti s podobnimi, a vendar drugačnimi težavami srečevali že v preteklosti, nam pove že omenjena raziskava iz sedemdesetih let. (Toš 1977: 40) Glavni problemi, ki so jih povratniki konec sedemdesetih let pričakovali že pred vrnitvijo, so bili povezani z zaposlovanjem, z osebnim dohodkom in s kompleksom predpisov, ki se jih tičejo. Predvideli so tudi stanovanjsko problematiko. Dejansko pa je bil spekter težav širši. Raziskava je pokazala, da so bile težave povratnikov takrat v glavnem povezane z delom (nezaposlenost, neustrezno delo), nato s stanovanjem ali gradnjo hiše, sledile so družinske in osebne težave in drugo, kot je nepriznanje izobrazbe, slabo plačano delo, očitki na račun bivanja v tujini, težave, povezane z otroki, neurejeno otroško varstvo itd. (Toš 1977: 43–45) Pri pričakovanih in dejanskih težavah je prevladoval ekonomski vidik, saj so bili v raziskavi zajeti povratni migranti

večinoma ekonomski migranti oziroma (takrat popularno imenovani) »delavci na začasnem delu v tujini«.

Potopimo se zdaj globlje v tukaj obravnavane primere. Večina anketirancev je navedla, da so ob prihodu imeli urejene dokumente, nekateri vsaj delno, in polovica jih ni imela težav pri urejanju dokumentacije. Tisti, ki so se spopadli s težavami pri urejanju dokumentacije, pa navajajo dve vrsti težav. Prve so povezane s samo pridobitvijo dokumentov: državljanstva, osebne izkaznice, davčne številke, gradbenega dovoljenja. Kot navajajo, predvsem zaradi različne interpretacije predpisov, ki urejajo pridobivanje teh dokumentov, in predolgih ter zapletenih postopkov. Druga vrsta težav je povezana z ljudmi, ki izdajajo te dokumente, saj so jih označili za neprijazne, nenatančne in ocenili, da od njih ne dobijo dovolj informacij.

Večina je izjavila, da niso potrebovali pomoči pri urejanju dokumentacije, tistim, ki so jo, so pomagali sorodniki, prijatelji, v nekaj primerih zaposleni na lokalnih upravnih enotah. V enem primeru je posameznik zaradi več let trajajočega postopka pridobitve gradbenega dovoljenja najel tudi odvetnike. Povratni migranti so v prvi vrsti poskušali težave reševati sami, zelo redko so se obračali na vladne institucije (Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu ali katero od pristojnih ministrstev) in izseljenska društva.²⁵⁸ Na drugi strani pa so anketiranci menili, da bi jim pri tovrstnih težavah morali pomagati prav ti: navedli so Urad za Slovence po svetu, izseljenske organizacije, konzulate, tudi namensko ustanovljene pisarne in ljudi, »ki se spoznajo na ta sistem in so tukaj (v Sloveniji, op. av.) rojeni ali so tukaj več let«. Ugotovimo lahko, da bi »povratniki« pri urejanju dokumentov in pridobivanju potrdil in dovoljenj potrebovali predvsem pomoč v obliki informiranja in svetovanja.

Težav, ki so vezane na urejanje stanovanjskega vprašanja, je bilo manj. Vsi razen enega anketiranca, ki stanuje pri sorodnikih, živijo v lastni hiši ali stanovanju. Nekaj jih je navedlo, da so imeli težave pri urejanju stalnega bivališča zaradi »birokracije« in »nestrpnosti do izseljencev« ter slabega odnosa na občinski upravi, dva posameznika pa sta imela težave pri

²⁵⁸ Med slednjimi se je te »naloge« najbolj aktivno lotilo Izseljensko društvo Slovenija v svetu, kjer so doslej nudili pomoč več sto »povratnikom« iz različnih delov sveta. V času od januarja 2001 do sredine leta 2002 je z njihovo pomočjo prišlo v Slovenijo 82 ljudi, večinoma iz Argentine. Nekaj let je delovalo tudi Društvo povratnikov iz Nemčije, ki je imelo predvsem »servisno« dejavnost: »zdomcem«, ki so razmišljali o stalni naselitvi v Sloveniji, je pomagalo pri pridobivanju dovoljenj za poslovno dejavnost in jim posredovalo podatke o najemanju ugodnih posojil. Tudi Rafaelova družba pomaga »povratnikom« pri zbiranju informacij in reševanju problemov, delno tudi Slovenska izseljenska matica.

nakupu zemlje za gradnjo hiše in pri legalizaciji »črne gradnje«. Omenjene težave so anketiranci opredelili kot negativno posledico statusa »povratnikov«.

Na vprašanje, če so zaposleni, so nekateri odgovorili pritrdilno, nekaj jih je bilo že upokojenih, dva sta bila brezposelna. Med zaposlenimi je večina samozaposlenih posameznikov, nekateri so dobili službo s pomočjo prijateljev. Brezposelni osebi iščeta zaposlitev, pri čemer enemu pomagajo prijatelji, drugi pa ima težave z iskanjem zaposlitve, ker je prestar in njegovih dolgoletnih letalskih izkušenj v Sloveniji nihče ne potrebuje. Večina anketirancev je bila mnenja, da »povratniki« nimajo enakih možnosti za zaposlitev kot ostali Slovenci (vendar je nekaj odgovorov le domnev oziroma posrednih izkušenj upokojenih oseb). Delodajalci naj bi jim ne priznavali izkušenj, izobrazbe in znanja, ki so jih posamezniki pridobili v tujini, težave so imeli zaradi diskriminacije, strankarske pripadnosti in nezaupanja, ali kot pravi eden od anketiranih:

»Veliko škode naredi strah delodajalcev in bodočih sodelavcev pred nekom, ki ni nujno konformen s tukajšnjimi razmerami, kar pa lahko marsikje predstavlja celo veliko prednost in ne vedno slabosti«.

Anketiranci tudi menijo, da nimajo enakih možnosti za napredovanje na delovnem mestu zaradi diskriminacije in strankarske pripadnosti. Zapisali so, da obstajajo »zadržki zaradi delovnih pristopov« in da »v Sloveniji manjka timsko delo«, da imajo »povratniki težave pri (pisnem) izražanju« in da so neenake možnosti predvsem pri napredovanju na višje položaje. Težave, ki so povezane z delom in delovnimi izkušnjami, so odraz (v nekaterih okoljih še zmeraj zasidranega) nezaupanja do drugačnih pristopov in znanja. Posledično se je tudi večje število »povratnikov« samozaposlilo.

Na vprašanje o priznanju izobrazbe so anketiranci odgovarjali različno: nekaterim ob vrnitvi niso priznali izobrazbe, drugi so upokojeni ali samozaposleni, tretji pa so izobrazbo pridobili v Sloveniji oziroma so jim priznali izobrazbo, pridobljeno v tujini. Nekateri so se opredelili za dodatno izobraževanje, ki bi ga potrebovali za »boljši pristop in razumevanje pogojev v družbi RS (Republike Slovenije, op. av.)«, večina pa ni odgovorila na vprašanje. Bolj kritični so bili anketiranci do tega, ali je Slovenija naredila dovolj za vključevanje otrok »povratnikov« v izobraževalni sistem. Med drugim so menili, da »ni systemskega pristopa pri ponovni integraciji s strani oblasti in gospodarstva«, da »šolstvo (srednje in visoko) nima tranzicijske osnove«, da Slovenija sicer omogoča vključevanje otrok »povratnikov« v izobraževalni sistem, vendar »so ti

otroci, zaznamovani kot drugačni (=drugače misleči) in zato nemalokrat posmeh ne le sošolcev, temveč tudi učiteljev«. Tudi v primeru vključevanja odraslih »povratnikov« v izobraževalni sistem je bil odziv podoben: od tega, da ni systemskega pristopa, da vladata nezaupanje in nevoščljivost, da imajo samo nekateri možnost za izobraževanje, do tega, da obstajajo administrativne ovire, kot so prepočasni in predragi postopki nostrifikacije.

Čeprav so anketiranci ocenili svoje znanje slovenskega jezika kot zelo dobro, so menili, da bi povratni migranti potrebovali pomoč države pri učenju slovenskega jezika. Pomoč bi morala država nuditi v obliki brezplačnih ali subvencioniranih tečajev jezika, ki bi lahko potekali pod okriljem Slovenske izseljenske matice ali ministrstva za šolstvo povsod po Sloveniji. V veliko pomoč bi jim bile tudi različne informacije o tečajih slovenskega jezika, ki bi jih pred povratkom lahko dobili preko radia, Slovenske izseljenske matice, konzularnih predstavništev ali slovenskih izseljenskih društev.

Vsi anketiranci so pred vrnitvijo v Slovenijo že imeli vzpostavljene socialne stike, vendar so tudi zapisali, da jih je okolje, v katerem živijo, sprejelo le delno oziroma jih ni sprejelo. Menijo, da je bilo krivo nezaupanje »do zahodne tujine«, ki ga je »vcepljal prejšnji sistem«, vzrok naj bi bila tudi diskriminacija. Prihajalo naj bi tudi do izključevanja iz organizacij in sosedske sredine. Navedli so nekatere težave, ki so jih imeli zaradi statusa »povratnika«, kot so neenako obravnavanje pri iskanju zaposlitve, težave pri navezovanju stikov z okolico. Nekateri posamezniki so imeli težave pri navezovanju stikov s sodelavci, soočali so se z neenako obravnavo s strani nadrejenih na delovnem mestu, v enem primeru je šlo za neenako obravnavo otroka v vrtcu oziroma šoli. Veliko se jih je že znašlo v situaciji, ko se jim je zdelo bolje prikriti, da so povratni migranti: na občinski upravi, pri političnem delu in v političnih organizacijah, pri poslovanju, pri stikih z okoljem pa zaradi nevoščljivosti in očitkov na račun njihove odsotnosti.

V splošnem so bili anketiranci zadovoljni s trenutno življenjsko situacijo v Sloveniji. Nezadovoljstvo so izrazili le trije, in sicer zaradi naraščajočega kriminala, »premočnega vpliva komunistične nomenkulture, ki zavira razvoj« in »nepravne države«. Tudi področja življenja (standard, zdravje, zaposlitev, okolje, razmere doma, dohodki in izobrazba) so anketiranci v povprečju pozitivno ocenili. Do manjšega odstopanja je prišlo le na področju zaposlitve, ki je bilo v dveh primerih ocenjeno negativno (nezaposleni osebi). Z mesečnimi dohodki so anketiranci večinoma zadovoljni in lahko še kaj prihranijo oziroma imajo dovolj za gospodinjstvo, a nič ne prihranijo. Le v enem primeru je oseba morala zaradi varčevanja potrebe

zmanjšati. Stanje gospodinjstva je bilo različno: ali je ostalo enako od priselitve, ali je bilo v začetku težje in je zdaj bolje, ali pa je bilo v začetku bolje in je zdaj težje.

Zadnji del vprašalnika je zajel odnos slovenske države do povratnih migrantov. Vsi razen enega respondentov so odgovorili, da poznajo Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, vendar je večina odgovorila, da jim Urad ni pomagal pri vrnitvi. Splošno so odnos države do »povratnikov« ocenili negativno. Po njihovem mnenju »manjkajo jasno izdelane smernice za povratnike (ali interese) in informacije«. Kritizirali so pomoč zavoda za zaposlovanje (eden od brezposelnih anketirancev je pričakoval, da mu bodo hitro našli zaposlitev). Nekateri so menili, da bi jim morala država nuditi pomoč pri selitvi, urejanju dokumentov, lastniških problemih, zavarovanju, nostrifikaciji diplom, nastanitvi. Eden od anketiranih je označil odnos kot mačehovski in meni, da Slovenija ne podpira in ne vzpodbuja vračanja »zdomcev«, ampak vračanje celo preprečuje, saj »zahteva tisoče papirjev« in jim preprečuje uvoz materiala. Nekateri so tukaj omenili tudi neprijaznost, nestrpnost in nepotrpežljivost uradnikov, ki bi jim morali pomagati in jih usmerjati pri urejanju različnih zadev, ter birokratizem in »balkanstvo«. Samo eden je odgovoril, da mu nevtralni odnos slovenske države ustreza.

Večina anketiranih je izkoristila možnost in navedla težave, ki jih sami vidijo in jih vprašalnik še ni omenil, čeprav so veliko stvari ponovili. To so draginja, visoka inflacija, carinski postopki, ki jim ne dovoljujejo brez plačila carine uvoziti tovarniške opreme, in slab odnos lokalnih oblasti. Spopadajo se z »neskončno dolgimi« postopki za pridobitev gradbenega dovoljenja in drugimi dolgotrajnimi pravnimi postopki. Težave so imeli tudi v bančništvu, pri sklenitvi zavarovanja, uveljavljanju socialnih pravic, pridobitvi voznškega dovoljenja, pri registraciji podjetij, zaradi v tujini pridobljene izobrazbe. V enem primeru je prišlo do težav pri vključevanju otrok v šolo, saj so ti po končanem razredu v sosednji Avstriji morali v Sloveniji razred ponavljati in so se »nekaj let počutili v šoli neprijetno«. Le en anketiranec je navedel, da ni imel težav.

Na koncu vprašalnika so anketiranci navedli tudi svoje mnenje, ideje ali rešitve. Zavedati se moramo, da predlogi povratnih migrantov hkrati pomenijo probleme, s katerimi se srečujejo po povratku v izvorno družbo, in temeljne ovire pri vračanju. Predlagali so zgledovanje po švicarskem primeru urejanja te problematike, želijo si več razumevanja institucij in posameznikov do povratnih migrantov, ena od rešitev bi bila vključitev povratnih migrantov v delovanje Ministrstva za zunanje zadeve oziroma Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu ter v parlamentarno komisijo za Slovence po svetu. Nekateri vidijo rešitev v vstopu Slovenije v EU,

ko bi se naj »izboljšala politična, gospodarska in moralna klima in tudi problem 'povratnikov' ne bo več prisoten, ker tudi ne bo 'izseljencev' in 'zdomcev'«. Drugi predlagajo zaposlovanje bolj učinkovitih uradnikov, ki »imajo empatijo« in »človeško obravnavajo 'povratnike', brez predsodkov«. Eden izmed anketirancev, ki je sorazmerno zadovoljen s povratkom v Slovenijo, saj je imel že pred vrnitvijo zagotovljeno delovno mesto v uglednem podjetju, meni, da je rešitev v primerni zaposlitvi.

Težave povratnih migrantov smo zaradi uporabe strukturiranega vprašalnika lahko zelo nazorno predstavili, vendar so nam šele intervjuji s povratnimi migranti razkrili obravnavano problematiko na osebni ravni in omogočili kvalitativno analizo. Nekoliko jasneje smo lahko osvetlili tudi težave pri integraciji v družbeno okolje. Na težave, ki so jih posamezniki navedli v intervjujih, moramo gledati v časovnem in prostorskem kontekstu. Intervjuvanci so skozi primerjave v časovnem prerezu (pred izselitvijo, čas obiskov, po vrnitvi), prostorskem (izvorno okolje, priselitveno okolje) in sistemskem prerezu (v Sloveniji in v državi priselitve) spregovorili o problemih vrnitve.

Nabor težav je nekoliko drugačen kot v zgoraj obravnavanih primerih. Intervjuvane osebe so bile večinoma starejše in upokojene, zato niso imele težav, povezanih z delom. V nekaj primerih je prišlo do težav na carini, ker so za večje količine rabljenega in osebni uporabi namenjenega blaga morali plačati carinske dajatve, prepričani pa so bili, da jim tega ni treba. Težav z urejanjem dokumentov večinoma niso imeli, le v enem primeru je prišlo do zapleta pri pridobitvi slovenskega vozniškega dovoljenja. Vsi pa so kritično ovrednotili delo državnih uradov in se pritoževali nad dolgimi čakalnimi vrstami.

V treh primerih so se intervjuvanci vrnili skupaj z otroki oziroma vnuki, vendar je le ena družina v celoti ostala v Sloveniji. V primeru drugih dveh družin so se otroci in vnuki vrnili v Avstralijo, v veliki meri zaradi težav v šoli. Šolajoči otroci se zaradi slabšega znanja slovenskega jezika niso mogli normalno vključevati v pouk in družbo sovrstnikov. Zatrjujejo, da jim zaposleni na šoli niso nudili pomoči.

Intervjuvanci so se večinoma vrnili v urejene stanovanjske razmere in v lokalno okolje, iz katerega so odšli. Prav ponovna vzpostavitev socialnih stikov z izvornim okoljem je nekaterim povzročila težave. Eni so težko navezali stike s staro okolico, ker so bodisi ob odhodu nenadoma

pretrgali vse vezi s prijatelji in znanci ali ker se je okolica drastično spremenila od njihovega zadnjega stika z njo. Nekdanji sosede in znanci so odrasli, se postarali ali pa so se odselili. Starejši ko so bili »povratniki«, težje jim je bilo nanovo vzpostavljati socialne stike. Posledično se je večini zmanjšal krog ljudi, s katerimi so vzdrževali redne stike. Nekateri so zato še poudarjali težavnost vrnitve v Slovenijo in prilagoditve na tukajšnji način življenja. Drugi spet s tem niso imeli posebnih težav. Stik s širšo okolico so poiskali preko sorodnikov, s katerimi so že prej vzdrževali stike, oziroma ob priložnostnih obiskih doma.

Velik vpliv na težavnost ponovne vključitve v družbeno okolje sta imeli časovna in prostorska distanca. Daljša odsotnost in večja fizična oddaljenost od izvornega okolja sta dvakratno oteževali integracijo povratnikov v izvorno družbo, saj se je na drugi strani z njima povečala verjetnost, da so v priselitvenem okolju zgradili trdne socialne odnose, ki jih je bilo po vrnitvi težko popolnoma prekiniti. Vsekakor ima pri tem največji vpliv individualni dejavnik. Pripovedovalci so večkrat poudarili, da se radi vračajo v priselitveno okolje. Tudi starejši upokojniki se vsaj začasno vračajo v državo priselitve (Nemčijo, Švedsko, tudi v Avstralijo). Vzroki teh »obiskov« so urejevanje dokumentov, potrjevanje stalnega bivališča, turistično potovanje, predvsem pa vzdrževanje stikov s sorodniki in prijatelji.

Povratni migranti pogosto primerjajo razmere v njihovi izvorni družbi po povratku z razmerami, ko so odhajali v tujino, ali z razmerami v priselitvenem okolju. Tudi intervjuvanci so kritično primerjali predvsem današnje stanje v Sloveniji z razmerami pred časom njihove izselitve ali z razmerami v državi, v kateri so več let živeli in delali. Večina je zatrdila, da so urejenost prometa, delovanje nekaterih javnih služb, predvsem bolnišnic in šol, čistost okolja ter obnašanje zaposlenih v javnem prometu neprimerljivo slabši kot v okolju, kjer so prej živeli. Veliko pa se je v Sloveniji spremenilo na bolje od takrat, ko so odšli. Zadnje je popolnoma razumljivo, saj so odšli iz realsocialistične Jugoslavije in tudi ob njihovih občasnih obiskih, predvsem v sedemdesetih in osemdesetih letih, se so gospodarske in družbene razmere le počasi spreminjale na bolje. Vendar lahko v teh primerjavah zaznamo tudi nostalgичno obarvan odnos do Slovenije, ki bi morala ostati takšna, kot so se je spominjali iz mladosti. Pričakovali so nenadne ekonomske in družbene spremembe, ki bi jih morala prinesiti osamosvojitve Slovenije, in si hkrati želeli, da ostane njihova »domovina« takšna, kot so jo zapustili.

Določena dvojnost se kaže tudi v odnosu do okolja priselitve. V primerjavah s Slovenijo so govorili o njem veliko bolj pozitivno in pohvalno, vendar je večina odgovorila, da četudi bi imeli še enkrat priložnost, ne bi več emigrirali. Razlog za takšno razmišljanje je seveda njihova starost (povprečna starost intervjuvanih oseb je bila 67 let), na drugi strani pa tudi še zmeraj živ spomin na prvo emigracijo.

4.5 Odhod ali zaključek

Vračanje izseljencev oziroma povratne migracije so fleksibilen in krožen proces. V veliko primerih ljudje ponovno emigrirajo (ali popolnoma drugam ali nazaj v priselitveno družbo) ali pa se vsaj občasno vračajo v priselitveno okolje. Kot ugotavlja Erik Olsson v študiji o migracijah kot dogodku (zaključenem dejanju) in migracijah kot procesu (v smislu trajanja), se povratniki (v tem primeru čilski in bosanski povratniki iz Švedske) odločajo za tako imenovano odprto strategijo (open-ended strategy). Ne morejo sprejeti dokončne odločitve, ali bodo ostali ali bodo odšli domov. Pogosto so vključeni v družbeno življenje obeh dežel (izselitvene in priselitvene) in izkoriščajo multiple zveze v svojih »preživetvenih strategijah« (Ollson 2004). Na drugi strani pa se »povratniki« odločijo za stalno vrnitev domov: bodisi v pokoj ali da bi se združili s sorodniki. Ugotavljamo, da so med Slovenci, ki se vračajo, oboji. Pri obeh »tipih« povratnih migrantov pa ima veliko vlogo (ne)uspešnost njihove (re)integracije v izvorno okolje.

Slovenci, ki so se v zadnjih petnajstih letih odločili za vrnitev v Slovenijo, se vračajo večinoma neorganizirano, spontano in individualno (z izjemo Slovencev iz območij nekdanje Jugoslavije, kjer je divjala vojna, in iz Argentine). Individualno tudi rešujejo različne težave, povezane z vključevanjem v slovensko družbo, saj sta slovenska migracijska in integracijska politika znotraj nje še vedno nedodelani,²⁵⁹ prizadevanja za usmerjanje uradne remigracijske politike pa so bila opuščena že na samem začetku (Klinar 1995: 91). Zadnji poskusi, povezani z urejanjem odnosov Republike Slovenije s Slovenci po svetu, so ponovno pokazali, da na tem področju primanjkuje politične volje. Upravičeno se lahko vprašamo: ali je vračanje Slovencev sploh v interesu uradne politike?

Konkretnih zaključkov o integraciji povratnih migrantov v slovensko okolje in njihovih percepcijah tega procesa ne moremo dajati, predvsem zaradi premajhnega števila v raziskavo zajetih posameznikov. Poskušali pa smo orisati glavne probleme, za katere lahko domnevamo, da so širše prisotni. Povratni migranti, ki smo jih zajeli v raziskavo o percepcijah slovenske integracijske politike, so dosedanje »napore« Republike Slovenije za njihovo vključevanje v različne sfere družbenega življenja označili negativno. Iz njihovih odgovorov lahko izluščimo,

²⁵⁹ Kar dokazuje analiza Mirovnega inštituta (http://www.mirovni-institut.si/slo_html/publikacije/Bester01.pdf).

da se v glavnem soočajo s predolgimi in neurejenimi postopki pri pridobivanju raznih dovoljenj, osebnih in nepremičninskih dokumentov, pri uveljavljanju socialnih pravic, pri uvozu in plačilu carine ter pri nostrifikaciji spričeval. Razočarani so zaradi odklonilnega odnosa zaposlenih na uradih, kjer iščejo pomoč in informacije. Nefleksibilnost šolskega sistema, ki ne dovoljuje normalnega vključevanja v pouk otrokom s slabšim znanjem jezika ali s predhodno pridobljenim znanjem v drugih državah, je bila v nekaj primerih celo vzrok za ponovno izselitev. Težave imajo že z informiranjem pred vrnitvijo, saj na konzularnih predstavništvi in v izseljenskih organizacijah ne razpolagajo z vsemi potrebnimi informacijami. Zato imajo »povratniki« občasno tudi občutke nepripadanja, identificirajo se z družbo, v kateri so prej delali, in kritizirajo nekatere vidike slovenske družbe – na primer birokracijo in prepočasno sodstvo.

Nekateri predlogi »povratnikov« za reševanje njihovih težav (poenostavitev postopkov in izboljšanje pogojev za priznanje tuje kvalifikacije in izobrazbe, poenostavitev postopkov, povezanih z izdajanjem različnih dokumentov in dovoljenj) so dolgoročnejšega značaja in so povezani s korenitejšimi spremembami v delovanju države. Druge, kot je vključitev »povratnikov« v delovanje državnih institucij ali organizirana pomoč pri urejanju vseh postopkov, pa je mogoče uresničiti v krajšem obdobju in ne zahtevajo velikih finančnih sredstev. Vsekakor morajo predlogi za kakršnokoli normativno urejanje omenjene problematike upoštevati potrebe ljudi in ne smejo biti podrejeni težnjam ene ali druge politične strani, kot se je to dogajalo doslej.

C. Teoretske tematizacije povratništva

1. Teoretske tematizacije povratništva²⁶⁰

Pregled raziskav in razprav o migracijah v Sloveniji pokaže, da so bili v znanstvenih in strokovnih krogih do danes trije intenzivnejši valovi tematiziranja povratništva: konec sedemdesetih let, v devetdesetih letih, po nastanku države Slovenije, in danes, ko se te razprave ponovno obujajo – med drugim tudi zaradi vračanj, do katerih prihaja zaradi gospodarskih in političnih razmer v Argentini. Vse razprave so pokazale, da v Sloveniji o povratništvu težko govorimo, saj niso bili izpolnjeni pogoji, ki definirajo migracijska gibanja kot migracijski krog, katerega del so povratniki. Od tega izstopajo izjemni primeri, ko gre za vračanje posameznikov ali skupin zaradi specifičnih razmer, ali pa gre celo za vračanje potomcev slovenskih izseljencev. V slednjem primeru lahko pogojno govorimo o dvo- ali večgeneracijskem procesu "povratništva" ali "vračanja".

1.1 Povratništvo/remigracija kot del migracijskega kroga

Oprelitev pojma povratništvo/remigracija je tesno povezana z razumevanjem pojma migracija/selitev. Le-ta se deli na izselitev/emigracijo in priselitev/imigracijo. Ta gibanja so lahko notranja ali mednarodna. Koncept povratništva se izrazito veže na mednarodne migracije in je kot možnost (do katere lahko pride, ni pa nujno) logično nadaljevanje koncepta migracijskega kroga: emigracija – imigracija – remigracija. Ta krog je vezan na gibanje posameznika in ni mišljen večgeneracijsko. Z razpravami o povratništvu se srečujemo ves čas, odkar sledimo pojav izseljevanja iz slovenskega etničnega prostora. Razprave o izseljevanju so se pogosto dotikale vprašanj o vzrokih za izseljevanje, smereh izseljevanja, številu izseljencev itd. Pogosto pa so se avtorji spraševali tudi o možnostih vračanja mednarodnih selivcev. Sam koncept povratništva kot kategorija v migracijski teoriji pa se pojavi v Evropi po drugi svetovni vojni, točneje v šestdesetih letih v povezavi z modelom gostujočih delavcev. Le-ta soupada z modelom začasnega dela v tujini ali zdomstva.

²⁶⁰ Marina Lukšič Hacin

"Koncept gostov-delavcev je po svoji kulturološki konotaciji prav nacionalni koncept, ker se pod tem razume avtomatična vrnitev migrantov v državo, iz katere prihajajo, brž ko njihova delovna sila "gostitelju" ne bo več potrebna." (Mesić, 1993, 672) Tako se v državah zahodne Evrope vzpostavi pravno-politične kontekste, ki na različne načine težijo h krožni migraciji ali migracijskemu krogu ali »rotirajoči migraciji«, kot pravi M. Mesić (1993, 672). Temu P. Klinar dodaja, da so države gostiteljice dominantne pri vodenju takšne (krožne) migracijske politike. Z njo pa soglašajo tudi države izseljevanja, saj si prizadevajo za uveljavljanje alternativ izseljevanju, za različne načine sodelovanja s svojimi izseljenci oz. zdomci, za zaščito tistih kategorij, ki ohranjajo prvotno državljanstvo, za ohranjanje izvorne etnične identitete in nenazadnje tudi za njihovo vrnitev – za povratništvo (Klinar, 1990, 320). Pri povratnikih P. Klinar izpostavi, da so emigrantske države »zainteresirane za vračanje svojih emigrantov s kvalifikacijami, znanji, kapitalom,« medtem ko »imigrantske države vračajo predvsem negativno selekcionirane remigrante, neuspešne, neprilagojene. Nacionalni interesi razvitih imigrantskih držav prav tako prevladujejo pri iskanju razvojnih alternativ mednarodnim migracijam.« (Klinar, 1993, 664)

Za boljše razumevanje evropske situacije, predvsem pa problema (slovenskega) povratništva, si moramo v nadaljevanju pogledati že omenjene migracijske razmere in modele v Evropi in znotraj tega izpostaviti selitveno dinamiko in dogajanja v Sloveniji (Jugoslaviji) ter vprašanje povratništva.

1.2 Beg možganov kot ena od različic izseljevanja in povratništvo

Pojem beg možganov je opredeljen kot odhajanje izobraženega kadra na delo v tujino. Kateri nivo izobražencev zajame, je odvisno od izobrazbene strukture okolja izselitve. Pojem izobraženosti je namreč relativen in moramo ga razumeti v kontekstu časa, ki ga opazujemo. Še v sedemdesetih letih je bila visoka izobrazba v Sloveniji redkost. Srednja šola je že predstavljala izobraženost. Danes srednja šola predstavlja šele izhodišče. Podobno je na nek način statusna degradacija doletela višjo in visokošolsko izobrazbo. Meje kroga, ki ga pokriva pojem izobraženec, se postopno pomikajo proti stopnji magisterija in doktorata. Na kontekstualni pomen pojma izobrazba se navezuje tudi razumevanje bega možganov – torej moramo tudi beg možganov proučevati kontekstualno ob upoštevanju kontekstualnosti pomena pojma izobrazba. Tako podatki o begu možganov za šestdeseta in sedemdeseta leta

pokrivajo drugačno izobrazbeno strukturo kot pa podatki za osemdeseta, sploh pa za devetdeseta leta. Vseeno pa so ljudje, ki so bili upoštevani v sklopu proučevanja bega možganov, v svojem času predstavljali izobrazbeni (manjšinski) vrh različnih gospodarsko-družbenih sfer in pomemben razvojni potencial. Za tehnološko manj razvite države je ključno vprašanje, kako zamejiti njihovo odhajanje in zmanjšati obseg potencialnega bega možganov, po drugi strani pa zagotoviti vračanje znanstvenikov in strokovnjakov, ki so odšli na delo v tujino.

»Ko je govor o možnih aktivnejših politikah preusmeritve negativnih procesov bega možganov v Sloveniji se je treba najprej zavedati, da so bili vzrok za naš beg v bolj ali manj oddaljeni preteklosti vsi klasični dejavniki, ki jih sodobne migracijske teorije označujejo kot "pull" in "push" faktorje. Četudi se ocene o naših izgubljenih intelektualnih potencialih kot posledice množičnega bega Slovencev v preteklosti še vedno gibljejo v približkih, učinkujejo nekateri podatki, ki govorijo o strukturnih deležih strokovnjakov, ki so v posameznih obdobjih množičnih emigracij zapustili našo domovino in večinoma ostali na tujem, presenetljivo (npr. ocena, da je od letnikov 1951-60 kar 36 % tehnično-inženirskega kadra odšlo v tujino /.../). Hkrati dokazujejo, da je pri nas beg možganov v polpreteklosti, vsaj v primerjavi z drugimi jugoslovanskim prostorom in najbrž tudi drugimi nerazvitimi regijami v svetu, označevala dodatna (negativna) lastnost. Že takrat se naš beg možganov ni nanašal samo na znanstveno elito, kar naj bi veljalo za nekdanje jugoslovanske republike (...), temveč tudi na strokovnjake iz t. i. raziskovalno-razvojne baze.« (Mali, 1993, 657) Avtor še izpostavlja, da so, glede na značilnosti sodobnih migracijskih tokov, še toliko pomembnejša vsa prizadevanja za omejitev bega možganov in za vračanje znanstvenikov v matično državo. Ne glede na široko razprostranjenost strokovnih in političnih diskusij smo še daleč od tega, da bi se omenjena problematika reševala z globalno mednarodno migracijsko politiko. »Splahnela so tudi nerealistična pričakovanja o spontanah reemigracijah strokovnjakov. Že sama definicija bega možganov govori o enosmernosti pretoka intelektualnih zmožnosti. Zato so toliko pomembnejše vse pobude in praktični koraki, ki prihajajo iz že tradicionalnih emigrantskih okolji, in katerih namen je, da bi v tujini profesionalno delujoče znanstvenike in strokovnjake vključili v reševanje razvojnih vprašanj matične domovine.« (Mali, 1993, 656)

Pri begu možganov in povratništvu pa se za sedanjost, predvsem pa za prihodnost nujno odpira predvsem perspektiva zamejevanja in zmanjševanja obsega potencialnega bega možganov. Rezultati raziskovanj, ki se nanašajo na možnosti potencialnega bega možganov,

pri nas ne kažejo najugodnejše slike. Leta 1990 so v Centru za proučevanje znanosti opravili (F. Mali, 1990; F. Mali, S. Sorčan, 1990) opravili tovrstno raziskavo. Izidi empiričnega raziskovanja med študenti naravoslovnotehničnih fakultet ljubljanske univerze so pokazali, da je tudi v začetku devetdesetih let pri nas navzoča velika nevarnost potencialnega bega možganov. Na vprašanje, kaj nameravajo po diplomi, je 11,3 % vprašanih odgovorilo, da bodo odšli v tujino. Kar 62 % vprašanih je odgovorilo, da razmišljajo o svojem odhodu na delo v tujino in 4,2 %, da svoj odhod že trdno načrtujejo (Mali, 1993, 658). Problemov v zvezi s potencialnim begom možganov ni mogoče izločiti iz ukrepov, ki zadevajo vračanje znanstvenikov iz tujine. »Med dejavniki za pospešeno reemigracijo znanstvenikov v matično okolje se poudarja razvijanje ustreznih razmer, ki bodo spodbujale profesionalizacijo na vseh ravneh družbenega življenja (...). Ne gre torej zgolj za dvigovanje dohodkov znanstvenega in univerzitetnega osebja, saj bodo v postsocialističnih družbah, ki so nasploh v družbenoekonomskih težavah, obstajale – vsaj na kratek rok – očitne razlike v dohodkih med državnim (univerzo) in zasebnim sektorjem. Zdi se, da bo tudi za Slovenijo kot postsocialistično družbo odločilnega pomena vzpostavitev ustreznih delovnih razmer na univerzi in v znanstvenih organizacijah. Pri tem moramo, na kar je bilo pred časom že opozorjeno (...), slediti elementom kozmopolitskega in nacionalnega modela reševanja bega možganov.« (Mali, 1993, 658)

1.3 Različice strategij v odnosu do povratništva

Predstavljene empirične študije kažejo, da je v povojnem času kar nekaj ljudi zapustilo slovensko okolje. Delež povratnikov pa je sorazmerno majhen in pod pričakovanji. Temu moramo dodati dejstvo, da vsa leta ni zaslediti aktivne državne politike, ki bi dejansko spodbujala povratništvo. To velja za vse različice izseljevanja in povratništva, vključno z begom možganov. Analize F. Malija in M. Bevčeve celo kažejo, da se soočamo z novim begom možganov, predvsem pa s potencialno maso za beg možganov, ne pa da bi se približevali razmeram za povratništvo. Za večino tistih, ki so se vrnili, velja, da so odšli mladi, vrnili pa so se kot upokojenci. Izjema so predvsem povratniki, ki so prišli po konstituiranju Slovenije kot samostojne države – predvsem iz Argentine. V teh primerih pa velikokrat ne gre za klasično povratništvo, ampak povratništvo prek generacij. Prav te mesece pa se zaradi gospodarskih razmer v Argentini ponovno srečujemo z večjim številom povratnikov in humanitarno pomočjo Slovenije Slovencem in njihovim potomcem v Argentinii.

V odnosu do klasičnega povratništva se odpira več različic za strategijo, ki bi morala biti osnova za aktivno državno (povratniško) politiko. Prvi korak v tej smeri bi bilo že omenjeno preprečevanje bega možganov, pred katerim svarita M. Bevčeva in F. Mali. Nadgradnja tega pa je postaviti aktivno državno politiko do vračanja po vseh ciljnih skupinah in selitvenih različicah (ne le do bega možganov). »Četudi so v tem času bili tudi uspešni primeri sodelovanja, kar vse zadeve vendarle ne postavlja v tako slabo luč, pa se bo morala naša družba v celoti zavedati, kako pomembno je voditi aktivno politiko pri reemigraciji znanstvenikov. Ne pa samo čakati na njihovo morebitno vrnitev. Saj menda nihče ne pričakuje, da se bodo ljudje, ki so se z nadarjenostjo in trdim delom uveljavili v svetu neizprosne znanstvene konkurence in niso, kot je dejal eden izmed njih na že omenjenem posvetu o tretji univerzi, nikakršni zbeganci v tujem svetu, vračali domov samo zaradi hrepenenja po domačijskosti.« (Mali, 1993, 657)

Po drugi strani pa bi morali razmisliti tudi o dejstvu, da je morda star način razmisleka o povratnikih povozil čas. Danes se pogosto govori o svetu kot globalni vasi. Razvoj telekomunikacij je povzročil pomembne spremembe v pomenu prostora, oddaljenosti in časa. Morda ne bi smeli več toliko razmišljati o povratku, ampak o tem, kako lahko Slovence po svetu uporabimo, vključimo v pomembnejše družboslovne, humanistične, naravoslovne ali gospodarske projekte, kljub fizični distanci – ob uporabi alternativ, ki jih ponuja sodobna tehnologija, a ji žal domača zakonodaja le s težavo sledi. Naš način dela in mišljenja sta še vedno preveč rigidna in ne dopuščata alternativ, ki jih ponujajo deterritorializirani koncepti – pa naj omenim le nove komunikacijske možnosti v povezavi s konceptom t. i. »virtualnih etničnih skupnosti«.

Pravzaprav so se pred leti že razvijale pobude v tej smeri, a žal ni prišlo do njihove realizacije. Govorimo lahko predvsem o dveh zanimivih različicah.

1. Skupen slovenski kulturni prostor, mišljen kot »referenčna etnična tvorba« (Klinar, 1990, 321-322), ki jo sestavljajo Slovenci in njihovi potomci, živeči na teritorialno strnjenih področjih in tisti, ki bivajo razpršeno. Vezivo tako postavljene referenčne tvorbe bi bila etnična (samo)identifikacija posameznikov izseljencev ali njihovih potomcev. Takšna skupnost bi imela za Slovenijo kot neodvisno državo lahko velik pomen tudi za vpliv v mednarodnih odnosih.

2. Specifičen način organiziranja znanosti in izobraževanja bi omogočila način dela, ki ga je nekoč vsebovala ideja t. i. tretje univerze. »Pri nas je pred leti sproženi projekt tretje slovenske univerze kot akcija za vzpostavitev različnih oblik sodelovanja (znanstvenega, pedagoškega, informacijskega) z našimi uglednimi znanstveniki in profesorji, ki delujejo v razvitih znanstvenih centrih Zahoda, obetal, da bo postal eden izmed uspešnih zgledov za reševanje bega možganov. Pričakovanja se niso v celoti uresničila. Ne samo, da je sintagma 'tretja slovenska univerza' ki je bila še do nedavnega na različnih mestih in ob različnih priložnostih na široko (in konjunktorno) uporabljena, skorajda šla v pozabo in celo dobila nek drug pomen (ustanovitev nove univerze na Obali). Tudi odprto pismo petinšestdesetih slovenskih znanstvenikov, zvečine delujočih v tujini, ki so ga pred kratkim objavila javna glasila, in govori o nujnosti spremembe habilitacijskih postopkov na naši univerzi, dokazuje, da bo treba za uresničitev predlogov (na posvetu Univerza za devetdeseta leta in prenos znanja pred štirimi leti v Ljubljani so jih skupno pripravili strokovnjaki iz obeh slovenskih univerz in naši ugledni znanstveniki iz tujine) še veliko postoriti. Četudi so v tem času bili tudi uspešni primeri sodelovanja, kar vse zadeve vendarle ne postavlja v tako slabo luč...« (Mali, 1993, 657)

Danes, ko se v Sloveniji veliko govori o spremembah izobraževalnega sistema, na Univerzi pa predvsem o možnostih za uvedbo študija na daljavo, je čas, da se ponovno spomnimo na te ideje. Nov sistem bi lahko na sistemsko formalni ravni udejanil ugodne razmere tudi za morebitno sodelovanje uglednih slovenskih profesorjev in raziskovalcev, ki delujejo po svetu. Tu pa naletimo na novo področje morebitnih pomislekov, saj bi moralo priti do korenite redefinicije že kar stereotipnega odnosa Slovencev, ki živijo v Sloveniji, do Slovencev po svetu. Na načelni ravni se vsi zavzemamo za sodelovanje in "visokoleteče cilje", v praksi pa se potem izkaže, da Slovencev v Sloveniji ostali, ki živijo po svetu, ne zanimajo kaj dosti. O tem nam pričajo tudi dogodki v lanskem letu, ko so predstavniki izseljencev in manjšincev na srečanju v Državnem zboru govorili le sebi – tisti, ki naj bi jih poslušali, pa se srečanja niso udeležili ali pa so kaj kmalu nujno morali oditi po "po službenih dolžnostih". Prav tako so letna srečanja (v organizaciji SSS) slovenskih strokovnjakov, ki živijo po svetu, bolj sama sebi namen in pritegnejo le majhen krog slovenskih poslušalcev.

Omenjeni dogodki so vsekakor dosežek in pomemben korak v smeri krepiteve sodelovanja, a ne zadosten. Pomembno se je najprej srečati, spoznati in poslušati in potem narediti najpomembnejši korak k upoštevanju in dati prostor - kar pa nekateri doma že prepoznavajo kot nevarno konkurenčnost znotraj "domačijskega fevda".

IV. Literatura in viri

- Administrativni dogovor za izvajanje konvencije o socialni varnosti med Republiko Slovenijo in Argentinsko republiko – delovni material, Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, fond Splošno o slovenskem izseljenstvu (v tekstu: fond Splošno), Ljubljana.
- Bevc, Milena (1993): Emigracije, remigracije, beg možganov – primer Slovenije. Teorija in praksa. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, št. 7-8, str. 686–698.
- Bevc, Milena; Milena Prevolnik-Rupel (2000): Meddržavne selitve prebivalcev Slovenije ter obseg emigrantov in tujcev v Sloveniji – devetdeseta leta. Dve domovini/Two Homelands. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana, št. 11-12, str. 147-174.
- Bošnjak, Dragica (2002). Zdravstvo na prepihu idej. Medicina izgublja privlačnost. Delo (priloga Znanost), 243, str. 8–9.
- Boyle, Paul, Halfacree, Keith, Robinson, Vaughan (1998). Exploring Contemporary Migration. New York: Longman, 282 str.
- Brettell B., Caroline (2000). Theorizing Migration in Anthropology, Migration Theory. Talking across Disciplines, (uredila Caroline B. Brettell in James F. Hollifield), New York, London: Routledge, str. 97–135.
- Casar-Klopčič, Ivanka (1977). Vračanje pomurskih delavcev iz tujine in njihovo vključevanje v domače okolje, Migracije, Bilten 17, Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 85 str.
- Castles, Stephen; Mark J. Miller (1993): The age of migration. MacMillan, London.
- Čebulj Sajko, Breda (1999). Etnologija in izseljenstvo. Slovenci po svetu kot predmet etnoloških raziskav v letih 1926-1993. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, str. 182
- Čebulj Sajko, Breda (2004). Etnologija in povratništvo, Dve domovini/Two Homelands, 19, str. 197–211.
10. obletnica Izseljenskega društva Slovenija v svetu. Gradimo na vrednotah 1992-2002 (2002). 64 str.
- Gmelch, 1980. Return Migrants. Cultural Anthropology.
- Horvat, Marjan (2002). Sredi pušk in bajonetov. Panorama (31. 1. 2002), str
- Katunarić, Vjeran (1993): Ohranjanje pluralne družbe v kulturnem pomenu. Teorija in praksa. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, št. 7-8, str. 667–670.
- King, Rusell, Mortimer, Jill, Strachan, Alan, Viganola, Maria Teresa (1985). Emigrazione di ritorno e sviluppo di un comune rurale in Basilicata. Studii emigrazione, 78, str. 162–198.
- Klinar, Peter (1976): Mednarodne migracije. Obzorja, Maribor.
- Klinar, Peter (1985): Mednarodne migracije v kriznih razmerah. Obzorja, Maribor.
- Klinar, Peter (1985). Remigracije v kriznih razmerah, Migracije, Bilten 33, Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 55 str.
- Klinar, Peter (1990): Zamisli o sodelovanju med Slovenci in njihovimi potomci v matici in v tujini. Dve domovini/Two Homelands, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana, št. 1-2, str. 319–341.
- Klinar, Peter (1993a): Kontinuiteta prisilnih migracij. Teorija in praksa. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, št. 7-8, str. 615–624.
- Klinar, Peter (1993b): Osnove migracijske politike. Teorija in praksa. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, št. 7-8, str. 646.
- Klinar, Peter (1993c): Liberalizem in nacionalizem v migracijski politiki. Teorija in praksa. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, št. 7-8, str. 663–664.

- Klinar, Peter (1995). Nekateri sodobni vidiki slovenskih emigracijskih procesov, *Dve domovini/Two Homelands*, 6, str. 81–94.
- Kocmur, Boštjan (2002). Okrogla miza Repatriacija Slovencev v matično domovino. 10 obletnica Izseljenskega društva Slovenija v svetu. Gradimo na vrednotah 1992-2002, str. 9–12.
- Konvencija o socialni varnosti med Republiko Slovenijo in Argentinsko republiko – delovni material, Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.
- Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivanja (1998). (Urednik Emil Heršak). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 313 str.
- Lukšič-Hacin, Marina (1995): Ko tujina postane dom. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin, Marina (1999): Multikulturalizem in migracije. Založba ZRC, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin, Marina (2001): Zgodbe in pričevanja – Slovenci na Švedskem. Založba ZRC, Ljubljana.
- Lukšič-Hacin, Marina (2002). Povratniki kot del migracijskega kroga, *Dve domovini/Two Homelands*, 15, str. 163–178.
- Magnetogram – 4. vseslovensko srečanje, 1. delovna komisija, področje izobraževanja in šolstva (2004). Interni dokument državnega zbora (v programu lotusnotes, poslan po elektronski pošti 27. 9. 2004)
- Malačič, Janez (1993): Nekatera aktualna vprašanja demografskega in ekonomskega vidika raziskovanja slovenskega izseljenstva. *Dve domovini/Two Homelands*. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana, št. 4, str. 149-158.
- Mali, Franc (1993): Remigracija znanstvenikov. Teorija in praksa. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, št. 7-8, str. 656–659.
- Mesić, Milan (1988): Evropska migracijska situacija i perspektiva. *Migracijske teme*. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, št. 4, str. 371-394.
- Mesić, Milan; Emil Heršak (1989): Evropa, integracija i (jugoslovenska) migracija. *Migracijske teme*. Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, št. 1, str. 5-20.
- Mesić, Milan (1993): Strategije razvitih družb. Teorija in praksa. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, št. 7-8, str. 671–675.
- Mežnarić, Silva (1977). Motivi vračanja v domovino, *Migracije*, Bilten 15, Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, str. 72–86.
- Mlekuž, Jernej (2003). »Mali« prispevek k vprašanju »povratništva«: življenjske pripovedi migrantov povratnikov iz Beneške Slovenije – potovanja brez vrnitve?, *Dve domovini/Two Homelands*, 17, str. 67–94.
- Ollson, Eric (2004). Event or Process? Repatriation Practice and Open-ended Migration, *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*, (uredila Maja Povrzanović Frykman), Malmö: Malmö University (IMER), str. 151–168.
- Piore, Michael J. (1979). *Birds of passage*. Cambridge: Cambridge University Press, 229 str.
- Pogačnik, Milan (1984): Društva slovenskih delavcev v zahodnoevropskih državah. Slovenski izseljenski koledar '85. Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 114-118.
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002. Statistični urad Republike Slovenije.
- Ravter, Nada (2003). »Vrnitev domov«, *Rodna Gruda*, 3, 6 –7.
- Rihar Janez (2002). Okrogla miza Repatriacija Slovencev v matično domovino. 10 obletnica Izseljenskega društva Slovenija v svetu. Gradimo na vrednotah 1992-2002, str. 18–20.
- Skrbiš, Zlatko (1999). Long-distance Nationalism. *Diasporas, Homelands and Identities*. Singapore, Sydney: Ashgate Publishing Ltd., 201 str.
- Stare, Franci (1970): Slovenci na tujem. Slovenski izseljenski koledar '71. Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 50-54.

- Stare, Franci (1971): Zaposlovanje v tujini. Slovenski izseljenski koledar '72. Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 56-60.
- Stare, Franci (1973): Zaposlovanje v tujini. Slovenski izseljenski koledar '74. Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 212-215.
- Stare, Franci (1974): Zaposlovanje in vračanje iz tujine. Slovenski izseljenski koledar '75. Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 83-86.
- Stare, Franci (1976): Vračanje iz tujine. Slovenski izseljenski koledar '77. Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 60-63.
- Stare, Franci (1977): Organiziranje zunanje migracije Slovencev. RI FSPN, Ljubljana.
- Storhaug, Hans, ur. (2001). Stayers, Leavers and Returners. Aspects of Migration and Return Migration in European History, Immigrants & Minorities, 1 (20).
- Storhaug, Hans (2003). European Return Migration: Numbers, Reasons and Consequences, AEMI Journal, 1, str. 69–77.
- Šetinc, Franc (1968): Jugoslovani na delu v tujini. Slovenski izseljenski koledar '69. Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, str. 32-35.
- Švara, Sergej, Toš, Niko, Mežnarič, Silva, ur. (1977). Slovenci po povratku iz ZR Nemčije, sumarni podatki, Migracije, Bilten 14, Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 156 str.
- Taylor, Edward (1976). The Social Adjustment of Returned Migrants to Jamaica, Ethnicity in the Americas (uredil Frances Henry), The Hague, Paris: Mouton, str. 213–230.
- Toš, Niko, ur. (1978). Slovenci po povratku iz ZR Nemčije, drugo poročilo, Migracije, Bilten 19, Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, 132 str.
- Verlič Christensen, Barbara (2000): Migracijska politika Evropske skupnosti in Slovenija. Teorija in praksa. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, št. 6, str. 1117-1131.
- Virtanen, Keijo (1979). Settlement or Return. Finnish Emigrants (1860 – 1930) in the International Overseas Return Migration Movement. Turku: Migration Institute, 275 str.
- Zakon o priznavanju in vrednotenju izobraževanja (ZPVI). Uradni list Republike Slovenije, št. 73, 5. 7. 2004
- Žigon, Zvone (2002). Informacija o dejavnostih Urada RS za Slovence v zamejstvu in po svetu v zvezi z vprašanjem preseljevanja Slovencev iz izseljenstva v Republiko Slovenijo, 10. obletnica Izseljenskega društva Slovenija v svetu. Gradimo na vrednotah 1992-2002, str. 14–18.
- Walaszek, Adam (2000). Poland as the »Promised Land«: Polish-American corporations and Poland after World War I, Dve domovini/TwoHomelands, 11–12, str. 251–268.
- Walaszek, Adam (2003). Wychodźcy, Emigrants or Poles? Fears and Hopes about Emigration in Poland 1870 – 1939, AEMI Journal, 1, str. 78–93.
- Wallraff, Günter (1986): Čisto na dnu. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Wyman, Mark (2001). Return Migration – Old Story, New Story, Immigrants & Minorities, 1 (20), str. 1–18.

Elektronski viri:

- Bilateralni sporazumi s področja sistemov socialne varnosti (2004). http://www.sigov.si/mddsz/mednarodno_sodelovanje/koordinacija_sporazumi.htm (25. 8. 2004).
- Dobesedni zapisi sej – 12. redna, zasedanje 23. 1. 2002 (2004). http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spremljanje_sej/dobesedni_zapisi_sej/dobesedni_zapisi_sej.html (26. 8. 2004).
- Dobesedni zapisi sej – 44. izredna, zasedanje 7. 5. 2004 (2004). http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spremljanje_sej/dobesedni_zapisi_sej/dobesedni_zapisi_sej.html (26. 8. 2004).

Dovoljenje za prebivanje – pogoji (2004). <http://www.mnz.si/si/1332.php?ID=291> (25. 8. 2004).

Dovoljenje za stalno prebivanje (2004). <http://www.mnz.si/si/1332.php?ID=298> (25. 8. 2004).

Izhodišča in usmeritve nacionalnega raziskovalnega in razvojnega programa (2004). <http://www.mszs.si/slo/znanost/dejavnost/izhodosca> (25. 8. 2004).

Kaj se na področju prometa spreminja z vstopom Slovenije v EU? (2004). <http://www.mnz.si/si/12291.php?ID=266> (26.8.2004).

Koordinacija sistemov socialne varnosti (2004). http://www.sigov.si/mddsz/mednarodno_sodelovanje/koordinacija.htm (25. 8. 2004).

NATO štipendije za znanstvenike, ki se vračajo v Slovenijo (2004). http://www.mszs.si/container295/ECOS/nato_call.pdf (25. 8. 2004).

Oprelitev dovoljenja za prebivanje (2004). <http://www.mnz.si/si/1332.php?ID=292> (25. 8. 2004).

(Predlogi zakonov - Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (2004). http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spremljanje_zakonodaje/predlogi_zakonov/predlogi_zakonov.html (26. 8. 2004).

Pridobitev državljanstva Republike Slovenije z naturalizacijo (2004). <http://www.mnz.si/si/1331.php?ID=302> (25. 8. 2004).

Slovenija v svetu – informacije (2004). <http://www.drustvo-svs.si/informacije.html> (26. 8. 2004).

Slovenija v svetu – o društvu (2004). <http://www.drustvo-svs.si/odrustvu.html#Iz%20statuta%20SVS> (26. 8. 2004).

Sprejeti akti - Resolucija o migracijski politiki RS (2004). http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spremljanje_zakonodaje/sprejeti_akti/sprejeti_akti.html (26. 8. 2004).

Sprejeti akti - Resolucija o odnosih s Slovenci po svetu (2004). http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spremljanje_zakonodaje/sprejeti_akti/sprejeti_akti.html (26. 8. 2004).

Sprejeti zakoni - Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (2004). http://www.dz-rs.si/si/aktualno/spremljanje_zakonodaje/sprejeti_zakoni/sprejeti_zakoni.html (31. 8. 2004).

Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu (2004). <http://www.ok-slovenija.org/slourad.htm> (25.8.2004).

Uredba 1408/71 - koordinacija sistemov socialne varnosti (2004). http://www.sigov.si/mddsz/mednarodno_sodelovanje/koordinacija_uredba.htm (25.8.2004).

Veljavnost dovoljenja za prebivanje (2004). <http://www.mnz.si/si/1332.php?ID=294> (25.8.2004).

Vozniško dovoljenje (2004). <http://www.mnz.si/si/1313.php> (26. 8. 2004).

6. okvirni program EU. Program »Človeški viri in mobilnost – aktivnosti Marie Curie« (2004) <http://www.rtd.si/slo/6op/podr/mobil/predstavitev.asp> (25. 8. 2004).

www.mirovni-institut.si/slo_html/publikacije/Bester01.pdf

www.vijavaja.com/enter/cenca/forum_podrob.php

www.zdruzenje-sim.si/gruda/47_02_45.html

IV.

Predlogi za področne integracijske politike (nediskriminacija, šolstvo, kultura, mediji, politična participacija)

Če želimo zgraditi koherentno in konkurenčno družbo, je treba poskrbeti za ustrezno integracijo posameznikov, v našem primeru pripadnikov različnih nedominantnih narodnih skupnosti, v slovensko družbo. Toda kako pojmovati integracijo?

V Resoluciji o imigracijski politiki Republike Slovenije iz leta 1999¹ je integracija opredeljena kot:

»Upoštevajoč družbeno večkulturnost, s spoštovanjem bogastva različnosti, mirnega sožitja, družbene stabilnosti in kohezivnosti bo Republika Slovenija vodila integracijsko politiko, katere cilji so zasnovani na temeljnih načelih in vrednotah enakopravnosti, svobode in vzajemnega sodelovanja.

Pri tem je:

- *enakopravnost razumljena kot zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic;*
- *svoboda kot pravica do izražanja kulturne identitete ob zagotovitvi spoštovanja integritete in dostojanstva vsakega posameznika in gojitve lastne kulture v skladu z zakoni in temeljnimi vrednotami Republike Slovenije;*
- *vzajemno sodelovanje kot pravica do udeleževanja in odgovornosti vseh v neprekinjenem procesu ustvarjanja skupne družbe.*

Da bi omogočali čim večjo družbeno koherentnost, bo integracijska politika vsebovala določene pravne okvire in družbene ukrepe, ki bodo spodbujali integracijo priseljencev v slovensko družbo, preprečevali diskriminacijo in družbeno obrobnost in omogočali, da priseljenci izražajo in gojijo lastno kulturo in vrednote na podlagi spoštovanja osebne integritete in dostojanstva v skladu z zakoni Republike Slovenije.«

V Resoluciji o migracijski politiki Republike Slovenije, sprejeti leta 2002 (28. november 2002)² je zapisano, da se integracijska politika nanaša na

»ukrepe države in družbe, ki zagotavljajo ugodne pogoje za kakovost življenja priseljenih, vključno z aktivnim preprečevanjem diskriminacije, ksenofobije in rasizma, spodbujajo integracijo in omogočajo, da priseljenci postanejo odgovorni udeleženci družbenega razvoja Slovenije. Za uporabo te resolucije se za priseljenca/priseljenko šteje vsakdo po preteku enega leta od prijave prebivališča v Republiki Sloveniji«.

Integracijska politika mora sloneti na

»temeljnih načelih in vrednotah enakopravnosti, svobode in vzajemnega sodelovanja. V tem kontekstu enakopravnost pomeni zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic; svoboda pravice do izražanja kulturne identitete ob zagotovitvi spoštovanja integritete in dostojanstva vsakega posameznika in ohranjanja lastne kulture v skladu z zakoni in temeljnimi vrednotami Republike Slovenije; vzajemno sodelovanje pa pravico do udeleževanja in odgovornosti vseh v neprekinjenem procesu ustvarjanja skupne države;

¹ Ur. l. RS št. 40/1999.

² Ur. l. RS št. 106/2002 z dne 6. 12. 2002.

Integracijska politika pomeni

»sprejemanje ukrepov, s katerimi bi zagotovili nediskriminatorne postopke in ravnanja do priseljencev v ekonomskem, družbenem in kulturnem življenju ter dodeljevanje pravic in obveznosti, s katerimi bodo priseljenci v skladu z dolžino bivanja upravičeni do bolj enakopravnega statusa v razmerju do državljanov Republike Slovenije v smeri proti polnemu državljanstvu«.

Uveljavljanje izhodišč integracijske politike zahteva sprejem vrste ukrepov

» tako v okviru splošne družbene politike kot tudi za posamezne skupine priseljencev usmerjene programe, ki bodo spodbujali integracijo priseljencev v slovensko družbo, preprečevali diskriminacijo in družbeno obrobnost in omogočali, da priseljenci izražajo in gojijo lastno kulturo in vrednote na podlagi spoštovanja osebne integritete in dostojanstva v skladu z zakoni Republike Slovenije.«

O pomenu integracije je mogoče prebrati tudi v dokumentih EU. V t. i. Haškem programu, ki ga je Ministrski svet EU sprejel 4. novembra 2004³ je integraciji posvečena posebna točka⁴. Na podlagi tega načrta je Komisija evropskih skupnosti sprejela meseca maja 2005 The Hague Programme: Ten priorities for the next five years The Partnership for European renewal in the field of Freedom, Security and Justice⁵, kjer je o integraciji govora v točki 5⁶:

³ The Hague Programme: strengthening freedom, security and justice in the European Union. (dostopno na: <http://www.libertysecurity.org/article264.html>).

⁴ 1.5 Integration of third-country nationals

Stability and cohesion within our societies benefit from the successful integration of legally resident third-country nationals and their descendants. To achieve this objective, it is essential to develop effective policies, and to prevent the isolation of certain groups. A comprehensive approach involving stakeholders at the local, regional, national, and EU level is therefore essential.

While recognising the progress that has already been made in respect of the fair treatment of legally resident third-country nationals in the EU, the European Council calls for the creation of equal opportunities to participate fully in society. Obstacles to integration need to be actively eliminated.

The European Council underlines the need for greater coordination of national integration policies and EU initiatives in this field. In this respect, the common basic principles underlying a coherent European framework on integration should be established.

These principles, connecting all policy areas related to integration, should include at least the following aspects. Integration:

- is a continuous, two-way process involving both legally resident third-country nationals and the host society;
- includes, but goes beyond, anti-discrimination policy;
- implies respect for the basic values of the European Union and fundamental human rights;
- requires basic skills for participation in society;
- relies on frequent interaction and intercultural dialogue between all members of society within common forums and activities in order to improve mutual understanding;
- extends to a variety of policy areas, including employment and education.

A framework, based on these common basic principles, will form the foundation for future initiatives in the EU, relying on clear goals and means of evaluation. The European Council invites Member States, the Council and the Commission to promote the structural exchange of experience and information on integration, supported by the development of a widely accessible website on the Internet.

(dostopno na:

http://66.102.9.104/search?q=cache:YaVoA_9AYEgJ:europa.eu.int/comm/justice_home/news/information_dossiers/the_hague_priorities/doc/hague_programme_en.pdf)

⁵The Hague Programme: Ten priorities for the next five years (dostopno na:<http://www.libertysecurity.org/article257.html>)

»(5) *Vključevanje: čim bolj povečati pozitiven vpliv priseljevanja na našo družbo in gospodarstvo.*

Za čim večje povečanje pozitivnega vpliva priseljevanja na našo družbo in gospodarstvo ter, kar je najbolj pomembno, za preprečevanje osamitve in socialne izključenosti skupnosti priseljencev, je treba podpirati in spodbujati države članice za vzpostavitev boljše politike vključevanja. Uspešna politika vključevanja mora prispevati k razumevanju in dialogu med verstvi in kulturami .

Vključevanje državljanov tretjih držav zahteva aktiviranje vrste glavnih politik, med drugim tudi zaposlovanja in izobraževanja.

Potreben je večji stik med nacionalnimi organi zaradi izmenjave izkušenj in informacij o vključevanju.

Potrebna je tudi vzpostavitev evropskega okvira o vključevanju, ki bi temeljil na skupnih načelih, potrjenih v Evropskem svetu, in ki bi zagotavljal spoštovanje vrednot EU ter podpiral nediskriminacijo.«

1. Kako pojmovati integracijo v slovenskih razmerah?

Slovenska imigrantska situacija je specifična, saj pretežni del imigrantov tvorijo priseljenci iz republik nekdanje skupne jugoslovanske države. V večini so se v Slovenijo priselili v obdobju pred letom 1991. Povečini imajo slovensko državljanstvo, ohranili pa so tudi državljanstvo izvirne države. Ta ugotovitev velja za tisto kategorijo priseljenih, ki so si slovensko državljanstvo uspeli pridobiti v skladu z določili 40. člena Zakona o državljanstvu Republike Slovenije. V povezavi s pojmom integracije se pojavlja zanimiva dilema – ali se integracijska politika nanaša tudi na te populacije? Imajo državljanstvo t. i. tretjih držav; prav o državljanih teh držav pa govori Haški program Ministrskega sveta EU iz leta 2004.

⁶ (5) Integration: maximising the positive impact of migration on our society and economy

In order to maximise the positive impact of immigration on our society and economy and, as a matter of utmost importance, to prevent isolation and social exclusion of immigrant communities, it is necessary to support and encourage Member States to deliver better policies on integration. A successful integration policy must contribute to understanding and dialogue between religions and cultures .

The integration of third-country nationals requires mobilising a range of mainstream policies, also including employment and education.

Greater contact between national authorities is needed in order to exchange experiences and information on integration.

It is therefore necessary to establish a European Framework on Integration based upon the common principles endorsed by the European Council ensuring respect for EU values and upholding non-discrimination.

(dostopno na: [http://eur-](http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type_doc=COMfinal&an_doc=2005&nu_doc=184)

[lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type_doc=COMfinal&an_doc=2005&nu_doc=184](http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!DocNumber&lg=en&type_doc=COMfinal&an_doc=2005&nu_doc=184)

Omeniti velja še skupino njihovih potomcev, torej pripadnikov druge in tretje generacije. Rojeni so v Sloveniji, izobraževali so se v Sloveniji, živijo in delajo v Sloveniji ... Zanje je tvorba integracijskih politik, ki naj bi olajšale vstop v slovensko družbo nepotrebna.

Državljanstvo Republike Slovenije je po letu 1991 pridobilo določeno število oseb, ki so za sprejem v državljanstvo zaprosili po drugih členih Zakona o državljanstvu. Ti so le državljani Republike Slovenije, saj je v Zakonu o državljanstvu določen pogoj, da mora prosilec dokazati odpust iz prejšnjega državljanstva. So pa tudi izjeme.

Del imigrantske populacije ima status tujca. Po podatkih Urada za statistiko je 31. 12. 2005 živelo v Sloveniji 48.968 tujcev.

Tabela št. 1: Tujci s stalnim prebivališčem dne 32. 12. 2005⁷

Tujci s stalnim prebivališčem v Sloveniji	
Skupaj	24.345
Moški	15.926
Ženske	8.419
Tujci z začasnim prebivališčem v Sloveniji	
Skupaj	24.623
Moški	18.483
Ženske	6.140

⁷ Dostopno na: http://www.stat.si/novice_poglej.asp?ID=1087

Število tujcev po državi izvora na dan 31. 12. 2003¹⁾ je prikazano v tabeli št. 2.

Tabela št. 2: Tujci v Republiki Sloveniji po državi državljanstva (31. 12. 2003)

Država državljanstva	Skupaj Total	Moški Men	Ženske Women	Country of citizenship	Država državljanstva	Skupaj Total	Moški Men	Ženske Women	Country of citizenship
SKUPAJ	45294	32089	13205	TOTAL	Poljska	57	14	43	Poland
					Romunija	148	50	98	Romania
Evropa	44228	31514	12714	Europe	Ruska federacija	362	92	270	Russian Federation
Albanija	44	27	17	Albania	Švedska	27	17	10	Sweden
Avstrija	246	137	109	Austria	Švica	51	30	21	Switzerland
Belgija	22	14	8	Belgium	Ukrajina	863	238	625	Ukraine
Bolgarija	92	64	28	Bulgaria	Združeno kraljestvo	101	56	45	United Kingdom
Bosna in Hercegovina	21824	16658	5166	Bosnia and Herzegovina	Druge države	559	350	209	Other countries
Češka republika	79	26	53	Czech Republic					
Danska	14	9	5	Denmark	Afrika	49	36	13	Africa
Francija	146	77	69	France	Azija	558	306	252	Asia
Hrvaška	6992	4680	2312	Croatia	Južna Amerika	85	35	50	America, South
Italija	385	225	160	Italy	Severna in Srednja Amerika				America, North and Central
Srbija in Črna gora	7615	5486	2129	Serbia and Montenegro		251	128	123	
Madžarska	65	17	48	Hungary	Avstralija in Oceanija	36	23	13	Australia and Oceania
Makedonija, Nkd. jug. republ.	4057	3015	1042	Macedonia, FYRO					
Nemčija	428	198	230	Germany	Neznana država državljanstva	87	47	40	Unknown country of citizenship
Nizozemska	51	34	17	Netherlands					

1) Tujci in osebe z začasnim zatočiščem.
Foreigners and persons under temporary protection.

Po državi izvora je prebivalce Republike Slovenije, ki imajo status tujca smiselno razdeliti na državljane ene izmed držav EU ter na državljane tretjih držav. Znotraj te kategorije je največ državljanov držav, ki so nastale po razpadu SFRJ. Državljanji držav nastalih po razpadu SFRJ predstavljajo kar 90% vseh tujcev v Sloveniji.

Na katere populacije se v tej pestri sestavi imigrantov pojem **integracija nanaša**? Če integracijo pojmuje kot proces medsebojnega iskanja sožitja med različnimi subjekti določene družbe, potem se integracija ne more končati s pridobitvijo državljanstva. S pridobitvijo državljanstva se sicer poglobi pravna vez med posameznikom in državo, toda za poglobitev dejanske navezanosti na družbo in državo v kateri posameznik živi, je potrebno storiti še marsikaj. S pridobitvijo državljanstva dobijo procesi integracije nova imena, novo poimenovanje. Namen in vsebina integracije pa ostaja v osnovi enak – graditi homogeno, vendar pluralno družbo.

Migracijski procesi so se nadaljevali tudi po osamosvojitvi Slovenije. Največje »izmenjave« prebivalstva še vedno beležimo z državami, ki so nastale po razpadu SFRJ. V letu »2002 je njihov delež znašal 81,5% vseh priseljenih tujcev, medtem ko so državljani držav članic Evropske unije predstavljali le 4% vseh priseljenih tujcev.«⁸

Med priseljenimi tujci je bilo največ moških (70,4%). Med priseljenimi in odseljenimi državljani Slovenije je bilo razmerje po spolu enakomernejše (med priseljeni 55,4% moških, med odseljenimi pa 51,0% žensk).«⁹

2. Integracija vs. varstvo manjšin

V sodobni mednarodni skupnosti – to velja tudi za Slovenijo – je etnična struktura prebivalstva ena bolj spremenljivih, dinamičnih kategorij. Migracijski tokovi, še posebno v zadnjih nekaj desetletjih, so to dinamičnost le še okrepili. Države se tako srečujejo z vedno novimi izzivi glede upravljanja večetničnosti, večkulturnosti, verskih in jezikovnih razlik. Sodobne razmere postavljajo pred države nove izzive glede pojmovanja in priznavanja novih manjšin. Te skupnosti – za katere se v slovenskem prostoru postopoma uveljavlja izraz »nove« manjšinske skupnosti (Komac 2003) – res niso teritorialne skupnosti, jih pa sestavljajo posamezniki, ki se etnično opredeljujejo drugače od večinske etnične skupnosti in praviloma želijo ohranjati svojo etnično identiteto ali vsaj nekatere njene posebnosti, najpogosteje materni jezik.

Slovenske razmere so še posebej zanimive za raziskovanje pojmovanja manjšin v evropskem kontekstu, in sicer predvsem zaradi tega, ker številčno najmočnejše skupnosti, ki se pri popisih prebivalstva v etničnem smislu opredeljujejo za Neslovence, sestavljajo državljani Republike

⁸ Podatek urada za statistiko RS (dostopno na: <http://stat.si/doc/pub/rr816-2004/P-9/W09-01-02-SI.doc>)

⁹ Urad za statistiko RS (dostopno na: <http://stat.si/doc/pub/rr816-2004/P-9/W09-01-02-SI.doc>)

Slovenije. S tem je torej izpolnjen eden izmed petih kriterijev pojmovanja manjšin v evropskem kontekstu – državljanstvo. Težišče razprave o tem, ali so te neslovenske etnične skupnosti manjšine ali ne, bi se torej premaknilo h konceptu avtohtonosti – tj. k vprašanju, ali so vezi med njihovimi pripadniki in državo dovolj trdne, močne in dolgotrajne, da bi jih lahko poimenovali in obravnavali kot manjšine. Odločitev o avtohtonosti pa je kot taka subjektivna.

Če predpostavljamo, da »nove« narodne skupnosti v Sloveniji – **z izjemo ohranjanja dolgotrajnih in trajajočih vezi** (ob upoštevanju dejstva, da je ta kriterij nedorečen, čeprav praksa kaže, da nakazuje na teritorialne manjšine, ki so se znašle v manjšinskem položaju, ko je del poselitvenega območja prišel pod suverenost druge države) – izpolnjujejo vse t. i. objektivne in subjektivne kriterije, ki so se uveljavili tako na univerzalni kot na regionalni (evropski) ravni varovanja manjšin – da so torej to skupnosti posameznikov, ki so v nedominantnem položaju in ki jih družijo skupna etnična identiteta, hkrati pa imajo pozitiven odnos do te svoje posebne identitete v smislu, da želijo svoje posebnosti ohranjati (vsaj kot eno izmed več identitet, ki jo posameznik ima) – **potem ni nikakršnega formalnega kriterija več, ki bi preprečeval razumevanje teh skupnosti kot posebne vrste manjšin. Vendar pa te »posebne vrste manjšin« niso enake t. i. teritorialnim manjšinam, ki lahko uživajo posebne manjšinske pravice prav na svojem poselitvenem prostoru** (Roter 2005b: 191–192).

Ob obstoječem modelu varstva narodnih manjšin v Republiki Sloveniji, ki temelji na teritorialnem načelu (torej se pravice narodnih manjšin izvršujejo na narodnostno mešanem ozemlju in zadevajo vse prebivalce določenega ozemlja), je neizvedljivo razmišljati o širitvi istega modela varstva posebnih pravic na t. i. nove oziroma novodobne etnične skupnosti, ki živijo razpršeno. Hipotetično to pomeni, da bi morali v luči uresničevanja »posebnih« pravic »novih« narodnih manjšin na podlagi modela varovanja »klasičnih« narodnih manjšin celotno ozemlje Slovenije preoblikovati v narodno mešano ozemlje.

Hkrati pa ozemeljska razpršenost teh skupnosti ne pomeni, da država ne bi mogla dejavneje pomagati ohranjati njihovo posebno identiteto – da torej ne bi mogla zagotavljati spoštovanja tistih človekovih pravic, ki so posebej ključne za ohranjanje manjšinskih jezikov, kulture, običajev. Prav nasprotno: dejstvo, da t. i. nove manjšine v evropski praksi niso pojmovane in razumljene kot narodne manjšine, pa ne pomeni, kot pravilno opozarja Komac (2003: 14), **»da je država (ali države) 'oproščena' varovanja etničnih posebnosti 'novih' narodnih skupnosti«** (Roter 2005b: 192).

Pregled obstoječih integracijskih strategij in politik v posameznih državah kaže, da za reševanje te problematike ni edinstvenega oziroma univerzalnega modela integracijske politike. Vsaka država ima svojo zgodovino nastanka nacije, svoj način obravnave migracijskih tokov in priseljencev ter v skladu s tem specifično oblikovano integracijsko politiko. Podrobnejše preučevanje integracijskih pristopov oziroma ukrepov in njihovih učinkov v posameznih državah pokaže, da ne moremo govoriti o bolj ali manj uspešnem integracijskem modelu, saj ima vsak pozitivne in negativne učinke na določenih ravneh: ekonomski, socialni, kulturni in politični.

Kakšni naj bi bili ukrepi oziroma kakšna so priporočila za oblikovanje integracijske politike, oziroma področnih integracijskih politik v Sloveniji, ki jih je mogoče izluščiti iz izsledkov projekta *Percepcije slovenske integracijske politike*?

1) Kultura

Iz stališč anketirancev v raziskavi je mogoče razbrati njihovo željo in potrebo po ohranjanju »prinesenih« kulturnih vzorcev.

Leta 2004 je bil sprejet *Nacionalni kulturni program 2004–2007*,¹⁰ v njem je poudarjen kulturni pluralizem, ki je »že vgrajen v slovensko kulturo« in že izvajanje tega programa bi v mnogočem prispevalo k integraciji priseljencev iz nekdanje Jugoslavije. Nacionalni kulturni program v povezavi z narodnima skupnostma, romsko skupnostjo ter drugimi manjšinskimi etničnimi skupnostmi in priseljenci opredeljuje dva splošna cilja:

1. Spodbujanje kulturne raznolikosti v programih javnih zavodov¹¹ in
2. Povečati delež vsebin z raznoliko etnično tematiko pri izvajalcih javnih kulturnih programov in kulturnih projektov, kar pomeni: a) spodbujanje kulturnega pluralizma;¹² b) zagotavljanje

¹⁰ Državni zbor Republike Slovenije je na podlagi 107. člena v zvezi s 109. členom *Poslovnika državnega zbora* (Ur. l. RS, št. 35/02) ter v zvezi z 10. in 11. členom *Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo* (Ur. l. RS, št. 96/02) na seji dne 27. 2. 2004 sprejel *Resolucijo o nacionalnem programu za kulturo 2004–2007*.

¹¹ To pomeni, da bo do leta 2007 najmanj polovica javnih zavodov na področju kulture v svoje programe vključila tudi vsebine z raznoliko etnično tematiko. Ena najpomembnejših sestavin kulturne raznolikosti je spoštovanje in razvijanje etnične raznolikosti. Cilj je usmerjen v vključevanje programov in projektov pripadnikov različnih manjšinskih skupnosti v programe javnih zavodov s področja kulture ter tudi v zviševanje občutljivosti za etnično tematiko.

¹² Potrebno je zagotavljanje kulturnih pravic kot razsežnosti človekovih pravic, spodbujanje kulturnega pluralizma ter zagotovitev pogojev za posebno obravnavo kulturnih pravic manjšinskih skupnosti s poudarkom na pogojih za njihovo kulturno ustvarjalnost in dostopnost do kulturnih dobrin. To naj bi povzročilo višjo stopnjo ustvarjalnosti,

pogojev za avtentično izražanje kulturnih potreb različnih manjšinskih skupnosti, spodbujanje razvoja manjšinskih kultur za njihov avtentični izraz ter zagotavljanje temeljnih pogojev za ohranjanje in razvoj njihovih kulturnih identitet; c) povečati delež manjšinskih programov, ki jih skupaj podpirajo Ministrstvo za kulturo in lokalne skupnosti; d) zagotavljanje dostopnosti celostnih informacij o kulturni dejavnosti manjšinskih skupnosti. Slaba dostopnost do celostnih informacij je namreč pojmovana kot ena ključnih ovir pri krepitvi kulturnega pluralizma. Večji dostop do celostnih informacij se bo doseglo s prednostno podporo programom in projektom, ki zagotavljajo izoblikovanje ustrezne informacijske podpore na področju kulturnega delovanja manjšinskih skupnosti.

Iz rezultatov raziskovanj je jasno razvidna želja pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti po ohranitvi oddelka na Ministrstvu za kulturo, ki podpira kulturno ustvarjanje narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih etničnih skupnosti in priseljencev. Uresničevanje sprejetega nacionalnega kulturnega programa bi v mnogočem prispevalo h kulturni integraciji etničnih skupnosti. Na žalost pa je obseg sredstev, ki jih država namenja za kulturno »integracijo« premajhen, da bi izpolnili tisto, kar jim obljublja nacionalni kulturni program. Trenutno se kulturna društva večinoma financirajo z lastnimi sredstvi (donacije), Ministrstvo za kulturo, Javni sklad RS za ljubiteljske kulturne dejavnosti in lokalne skupnosti so le skromni sofinancerji¹³ (Medvešek, Vrečer 2005).

Predlogi:

1. Iz rezultatov raziskovanj je jasno razvidna želja pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti po ohranitvi oddelka na Ministrstvu za kulturo, ki podpira kulturno ustvarjanje narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih etničnih skupnosti in priseljencev. Uresničevanje sprejetega nacionalnega kulturnega programa bi v mnogočem prispevalo h kulturni integraciji etničnih skupnosti.

Vendar bi veljalo upoštevati tudi njihova opozorila, da sam način financiranja kulturnih (umetniških) projektov manjšinskih skupnosti ni pravi oz. zadosten in kot tak ne pripeva v

večjo kulturno raznolikost, socialno kohezivnost, večjo kakovost bivanja, spodbujanje kulturnega sodelovanja s sosednjimi državami in državami nekdanje Jugoslavije na različnih področjih itd.;

¹³ O pomenu posebne skrbi države za kulturno delovanje govori Resolucija, ki jo je sprejel ministrski odbor 14. 6. 2006 in tretji alineji 2. točke pravi: »look for ways to increase the level of state assistance granted to non-Slovenes from former Yugoslavia (SFRY) and to the German-speaking persons in their efforts to develop their identity through education, culture and the media;«

Dostopno na:

[http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2._framework_convention_\(monitoring\)/2._monitoring_mechanism/6._resolutions_of_the_committee_of_ministers/1._country-specific_resolutions/2._second_cycle/2nd_CM_Resolution_Slovenia_eng.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/2._framework_convention_(monitoring)/2._monitoring_mechanism/6._resolutions_of_the_committee_of_ministers/1._country-specific_resolutions/2._second_cycle/2nd_CM_Resolution_Slovenia_eng.asp#TopOfPage). (16. 6. 2006).

zadostni meri k ohranjanju manjšinskih kultur v Sloveniji ter k razvoju interkulturalizma. Za ohranjanje manjšinskih kultur bi bolj kot projektno financiranje umetniških del predstavnikov etničnih manjšin (gledališke in glasbene predstave, knjižne publikacije ipd.), potrebovali organiziranje in dolgoročno financiranje različnih dejavnosti, ki bi omogočale druženje pripadnikov njihovih skupnosti (športna društva, pevski zbori, prireditve ob praznovanju kulturnih praznikov ipd.).

2. Trenutno priseljenske skupnosti za ohranjanje svojih kulturnih značilnosti sredstva črpajo samo iz programov Ministrstva za kulturo. Veljalo bi razmisliti in podoben program oblikovati tudi na Ministrstvu za šolstvo in šport, saj bi si marsikatera priseljenska skupnost želela pridobiti sredstva za izvajanje projektov tudi na področju izobraževanja oziroma športa.

3. V luči uresničevanja določb 61. člena Ustave RS velja **spodbujati nastajanje javnih ali zasebnih centrov** (arhivskih, informacijskih, kulturnih, ekonomskih), ki bi jih vodili primerno usposobljeni pripadniki skupnosti. Takšna rešitev bi močno ublažila očitke o diskriminaciji med »klasičnimi« manjšinami in »novimi« narodnimi skupnostmi. S takšno rešitvijo bi bilo možno odgovarjati tudi na očitke, da se je Slovenija s sprejetjem Zakona o odnosih Republike Slovenije zunaj njenih meja postavila na »brambovska« stališča. Omenjeni zakon v svojem 28. členu, točka 1 pravi: »Republika Slovenija spodbuja nastajanje javnih ali zasebnih centrov (arhivskih, informacijskih, kulturnih, ekonomskih) v tistih državah, kjer živi večje število Slovencev«. ¹⁴

2) Šola in jezik

Iz odgovorov na vprašanja o učenju jezika je možno razbrati željo, da bi se otroci neslovenskih staršev v šolah učili jezik svojih staršev. V raziskavi smo še ugotovili, da anketiranci jasno zaznavajo tudi potrebo – ne le željo – da bi se otroci v šolah seznanjali s kulturo, z zgodovino in jezikom neslovenskih etničnih/narodnih skupnosti, ki živijo v Sloveniji.

Na področju izobraževanja se zdi izvajanje t. i. jezikovnih pravic manjšin relativno enostavno. Vsaj na ravni osnovnega šolstva že obstaja določena praksa učenja jezikov, kot so hrvaški, srbski, makedonski, albanski in bosanski.¹⁵ Večji del obstoječega pouka jezikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije poteka kot dopolnilni oziroma fakultativni pouk (pouka se je v letu 2003/2004 udeleževalo 106 učencev) ali pa pouk organizirajo društva priseljskih skupnosti (nimamo točnega podatka o številu otrok, ki se udeležujejo tečajev jezika narodov in

¹⁴ Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja. Ur.list RS, št.43/2006

¹⁵ Fakultativno učenje maternega jezika za učence migrantov temelji na 8. členu *Zakona o osnovni šoli*, na priporočilih Sveta Evrope in Evropske unije in na obsežnih izkušnjah dopolnilnega učenja slovenskega jezika v zahodnoevropskih državah.

narodnosti nekdanje Jugoslavije v organizaciji društev). Vsekakor pa število otrok, ki se dodatno (zunaj doma) učijo jezik svojih staršev, ni prav veliko. Glede na to, da večina anketiranih v raziskavi PSIP meni, da bi bilo dobro, da bi se otroci učili tudi jezik staršev, če ta ni slovenščina, lahko predvidevamo, da relativno majhno število otrok, ki dejansko obiskuje pouk neslovenskih jezikov, ni posledica pomanjkanja interesa, temveč gre tu za bolj pragmatične odločitve. Dejstvo je, da so otroci obremenjeni z obveznimi šolskimi dejavnostmi ter drugimi interesnimi dejavnostmi. Učenje jezikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije bi moralo biti **omogočeno kot izbirni predmet**, če se na posamezni šoli ali šolskemu okolišu pokaže interes. K poučevanju jezikov narodov in narodnosti nekdanje skupne države, Slovenijo zavezujejo tudi bilateralni sporazumi (Roter 2005c).

Priporočljivo bi bilo, da bi se v okviru Ministrstva za šolstvo in šport oblikoval oddelek za »manjšinsko šolstvo« novih etničnih skupnosti, ki bi skrbel za organizacijsko in vsebinsko izvedbo učenja manjšinskih jezikov.

Predlogi:

- 1. Učenje jezikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije bi moralo biti **omogočeno kot izbirni predmet**, če se na posamezni šoli ali šolskemu okolišu pokaže interes. K poučevanju jezikov narodov in narodnosti nekdanje skupne države, Slovenijo zavezujejo tudi bilateralni sporazumi.*
- 2. Priporočljivo bi bilo, da bi se v okviru Ministrstva za šolstvo in šport oblikoval **oddelek za »manjšinsko šolstvo«** novih etničnih skupnosti, ki bi skrbel za organizacijsko in vsebinsko izvedbo učenja manjšinskih jezikov.*
- 3. V šolski kurikulum in šolska gradiva **vnesti vsebine** o večetničnem slovenskem okolju, o pomenu medsebojne tolerance in sožitja.*

3) Mediji

Ustavna določba (61. člen Ustave RS) pravi, da ima vsakdo pravico, »da svobodno izraža pripadnost svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo«. Dolžnost države bi torej bila, da ustvari ustrezne razmere za ohranjanje in uveljavljanje kulturne in jezikovne identitete vseh njenih prebivalcev. Glede na povedano bi bilo treba **slovensko zakonodajo o medijih ustrezno dopolniti z obveznostmi javnih medijev, v prvi vrsti javne RTV**, da omogočijo »novim« manjšinskim skupnostim uresničevanje pravice

do pristopa (vstopa) v medije in s tem do sodelovanja v kulturnem življenju. **Ignoranca, tudi medijska, vodi v različne oblike getoizacije**; to pa je v nasprotju z želenim procesom integracije. Pregled medijske zakonodaje kaže na **najlažjo in najbolj elegantno pot za izhod iz medijskega mrka** – oblikovanje narodnostnega programa v okviru RTV, kar bi bilo mogoče doseči z dopolnilom zakona o RTV. Če bi bilo dopolnilo napisano v duhu določb, ki veljajo za klasični manjšini, bi se izognili prenekateri nevšečnosti (Komac 2005a).

Predlog:

Oblikovanje „narodnostnega programa“ v okviru RTV, kar bi bilo mogoče doseči z dopolnilom zakona o RTV, oziroma statuta RTV. Če bi bilo dopolnilo napisano v duhu določb, ki veljajo za klasični manjšini, bi se izognili prenekateri nevšečnosti.

4) Socioekonomski položaj

Socioekonomski položaj proučevane populacije je po nekaterih objektivnih kazalcih (npr. položaj na delovnem mestu) primerljiv s slovenskim povprečjem, po drugih (npr. stopnja brezposelnosti in poklicna struktura) pa se razlikuje od položaja slovenskega prebivalstva, in sicer je nekoliko slabši od slovenskega povprečja. Vzroke za to lahko delno iščemo v izobrazbeni strukturi, delno pa jih lahko pripišemo tudi etnični diskriminaciji. K slednji trditvi nas napeljujejo subjektivne ocene proučevane populacije o njihovih dejanskih možnostih na ekonomskem področju v primerjavi z ostalimi Slovenci. Dobršen (čeprav vseeno manjšinski) del proučevane populacije namreč meni, da se kot pripadniki manjšinskih etničnih skupin na področju dela (zaposlovanje, napredovanje, plačila) v Sloveniji srečujejo z diskriminacijo in svojega položaja ne zaznavajo kot enakopravnega z drugimi Slovenci. Približno 12 odstotkov proučevane populacije meni, da nima enakih možnosti za zaposlitev kot drugi Slovenci. Prav tako 12 odstotkov jih meni, da nimajo enakih možnosti za napredovanje na delovnem mestu v primerjavi z drugimi Slovenci. Kar dobrih 23 odstotkov pa ima občutek, da so dobro plačana delovna mesta rezervirana za Slovence.

Subjektivni občutki proučevane populacije so vsaj delno upravičeni in razlike med pripadniki »novih« etničnih skupnosti in večinsko populacijo, na katere kažejo objektivni kazalci, so lahko tudi posledica (predvsem prikrite) etnične diskriminacije (Bešter 2005).

Kakšni naj bi bili ukrepi za odpravljanje diskriminacije na socioekonomskem področju?

Svet EU je leta 2000 sprejel direktivi, ki naj bi bili vodilo za boj proti diskriminaciji. To sta *Direktiva o rasni enakosti 2000/43/E* in *Direktiva o enakosti pri zaposlovanju 2000/78/EC*. Direktivi določata, da mora imeti vsak, ki je postal žrtev diskriminacije, oziroma tisti, ki meni, da je bil neenako obravnavan zaradi osebnih lastnosti, na voljo ustrezno pravno varstvo in pravico do učinkovite odprave posledic neenake obravnave.

Na nacionalni ravni je v skladu z uresničevanjem direktiv Državni zbor RS leta 2004 sprejel *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja* (Ur. l. RS, št. 50/2004), ter prilagodil *Zakon o delovnih razmerjih* (Ur. l. RS, št. 4/02), ki vsebuje posebno določbo v zvezi z prepovedjo (tudi etnične) diskriminacije pri iskalcih zaposlitve in delavcih, ki so že v delovnem razmerju.

Na mikro ravni, na ravni podjetij, organizacij ter javnih služb pa bi bilo treba opredeliti postopke oziroma procedure v primeru zaznave diskriminacijskega obravnavanja posameznika. Poleg tega pa bi morale biti javne in zasebne organizacije »odprte« za vse prebivalce, ne glede na njihovo etnično poreklo. Vključevanje priseljencev v organizacije, zavode, institucije itd. jim omogoča, da postanejo »del« družbe. Vendar pa delovanje organizacij ter institucij na nediskriminacijski osnovi ni avtomatičen proces. Treba je odstraniti ovire, ki so pri vključevanju priseljencev pogojene z jezikom, s kulturnimi razlikami itd. Najboljša strategija za to je sprememba kulture zaposlovanja in poslovanja v organizacijah. To pomeni zagotovitev prisotnosti pripadnika(ov) priseljskih skupnosti v organih odločanja (afirmativna politika) ter ustrezno kontinuirano izobraževanje o večkulturnosti, kot tudi nagrajevanje dodatnega znanja jezikov zaposlenih, ki so v neposrednem stiku s strankami.

Predlog:

Pripraviti politike za preprečevanje pojavov diskriminacije na etnični osnovi v vseh njenih pojavnih oblikah ter oblikovati ustrezne mehanizme nadzora.

5) Politična participacija

Glede na izide projekta in dane pobude o priznanju »skupnosti/manjšin« je razvidno, da obstaja subjektivna volja priseljencev iz nekdanje Jugoslavije – po ohranjanju drugačnosti, ki jo želijo zavarovati tudi z obilnejšim sodelovanjem v sferi politike. Obstajajo pa razlike med posameznimi etničnimi skupinami. Pripadniki, opredeljeni kot Bošnjaki, Muslimani in Srbi nekoliko bolj kot drugi čutijo, da niso »polni« državljani, da nimajo pristopa (ali da so

konfrontirani z družbenimi in političnimi dejavniki, ki ovirajo njihovo polno participacijo) do procesov odločanja in drugih oblik participacije v javni sferi, zlasti na področjih, ki so zanje posebno pomembna (šolstvo in kulturna politika). Zato se dojemajo kot politično marginalizirane skupine, kar vodi do bolj organiziranih izrazov njihovih želja in potreb ter »politike priznanja«. Tako ni presenetljivo, da se dojemajo kot »deskriptivno politično podprezentatirane« in visoko podpirajo vse načine predstavnštva, ki smo jih v vprašalniku v obliki stališč ponudili, razen t. i. etničnih političnih strank. Vendar so izidi, nekoliko paradoksalno s pobudo po »manjšinskem/skupnostnem« statusu pokazali, da si želijo predvsem sogovornika na ravni vlade in da se njihovi interesi, želje in potrebe vključijo v »mainstream« politiko. To pa kaže pozitiven odnos do integracije. **Temeljno spoznanje je, da te skupnosti želijo locirati sogovornika v državni upravi, s katerim bi komunicirali pri razreševanju njihovih vprašanj.** Ta naj bi bil po njihovem mnenju Urad za narodnosti. O podobni komunikaciji pa bi veljalo razmisliti tudi na ravni lokalne samouprave, predvsem mestnih občin, kjer je koncentracija največja (Medved 2005).

Predlog:

Ustanoviti sosvet za nove" narodne skupnosti pri predsedniku vlade.

Rezultati raziskovanja v okviru PSIP kažejo potrebo po operacionalizaciji integracijske politike po posameznih področjih (status, kultura, šolstvo, raba jezika, stiki z »matico«, predstavnštvo, financiranje) ter določitvi institucionalnih nosilcev področnih integracijskih politik. Ignoriranje zajetnega korpusa prebivalstva Slovenije, ki se po narodni pripadnosti opredeljuje drugače kot pripadniki večinske in dominantne narodne skupnosti, zna spodbuditi procese homogenizacije na etnični/narodni osnovi. Delitev nacije po etničnih/narodnih šivih in »zapiranje« posameznikov v lasten etničen okvir pogosto vodi, kot nas uči zgodovina (pa tudi sodobna praksa), v etnične/narodne tenzije in konflikte.

3. Predlog

Inštitucije EU posvečajo problematiki integracije in večkulturnosti v zadnjih letih vse več pozornosti. Med aktivnostmi, ki se bodo odvijale v bližnji prihodnosti velja omeniti, da je bilo **leto 2007 razglašeno za leto enakih možnosti**, leto **2008 pa je leto medkulturnega dialoga** (gradiva o obeh pobudah so priložena v prilogi). K implementaciji obeh pobud bi s svojimi dejanji lahko prispevala tudi Slovenija. Menimo, da bi v duhu teh aktivnosti veljalo razmisliti o pripravi in sprejetju posebne

Listine o spoštovanju in ohranjanju jezikovne, kulturne in verske raznolikosti

Na nacionalnem nivoju je podlago za sprejem takšne deklaracije mogoče najti v 61. členu slovenske ustave. Verjamemo, da bi operacionalizacija določb tega člena ustave, ki bi vključevala povabilo vsem prebivalcem Republike Slovenije po graditvi skupne slovenske nacije, bistveno pripomogla k usmerjanju človeških potencialov k ključnim razvojnim problemom slovenske družbe.

4. Literatura

- Bešter Romana (2005). Ekonomska integracija priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 559-590.
- Hafner-Fink Mitja (2005). Državljanstvo, (nacionalna) identiteta ter integracija »priseljencev«. V: Percepcije slovenske integracijske politike / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 423-454.
- Komac Miran (2003). »Varstvo "novih" narodnih skupnosti v Sloveniji« Razprave in gradivo. št. 43, str. 6-33.
- Komac Miran (2005a). Mediji in »nove« narodne skupnosti. V: Percepcije slovenske integracijske politike / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek. Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 379-400.
- Komac Miran (2005b). Varstvo »novih« narodnih skupnosti. V: Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo /uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek; 2. natis. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 207-235.
- Medved Felicita (2005). Politična integracija državljanstvo, politična participacija in reprezentacija. V: Percepcije slovenske integracijske politike / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 453-558.
- Medvešek Mojca, Vrečer Natalija (2005). Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti: nove manjšine v Sloveniji. V: Percepcije slovenske integracijske politike / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 271-377.
- Medvešek Mojca (2005). Interakcijska dimenzija integracije: znotraj skupinski in medskupinski stiki/odnosi. V: Percepcije slovenske integracijske politike / uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 591-640.
- Roter Petra (2005a). Integarcija. V: Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo /uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek; 2. natis. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 199-207.
- Roter Petra (2005b). Opredeljevanje manjšin. V: Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo /uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek; 2. natis. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 169-198.
- Roter Petra (2005c). Vloga jezika v integracijskem procesu. V: Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo /uredila Miran Komac [vodja projekta] in Mojca Medvešek; 2. natis. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 239-270.

5. Priloga

KOMISIJA EVROPSKIH SKUPNOSTI

Bruselj, 1.6.2005
KOM(2005) 225 končno

2005/0107 (COD)

Predlog

SKLEP EVROPSKEGA PARLAMENTA IN SVETA

**o evropskem letu enakih možnosti za vse (2007)
Pravični družbi naproti**

(predložena s strani Komisije)

{SEK(2005) 690}

OBRAZLOŽITVENI MEMORANDUM

1. UVOD

Komisija je v svojem sporočilu „Skupna prizadevanja za gospodarsko rast in nova delovna mesta – nov začetek za Lizbonsko strategijo“¹ poudarila, da je „obnovitev gospodarske rasti izredno pomembna za blaginjo, da lahko povrne polno zaposlenost in da je temelj socialne pravičnosti in možnosti za vse“.

Ambiciozne cilje Lizbonske strategije bo težko uresničiti, če bodo velike skupine prebivalcev EU izključene iz delovnega razmerja, usposabljanja in drugih možnosti. Odpravljanje diskriminacije, da bo mogoče izkoristiti prednosti raznolikosti, je pomembna prvina pri oblikovanju konkurenčnejšega in dinamičnejšega gospodarstva oziroma družbe. Sporočilo Komisije o socialni agendi za obdobje 2005–2010 je poudarilo pomen uveljavljanja enakih možnosti za vse pri ustvarjanju tesneje povezane družbe. Navedlo je namen Komisije, da oblikuje novo okvirno strategijo v zvezi z nediskriminacijo in enakimi možnostmi za vse (kot je navedena v sporočilu, priloženem k temu osnutku sklepa).

Med glavnimi pobudami, ki jih prinaša Sporočilo, je predlog, da se leto 2007 razglasi za evropsko leto enakih možnosti za vse. Evropsko leto je odgovor na enega izmed glavnih izzivov, ki so se pojavili v odzivih na Zeleno knjigo Komisije o *enakosti in nediskriminaciji v razširjeni Evropi*². V večini prispevkov je bila izražena potreba po novih pobudah v zvezi z ozaveščanjem ljudi z namenom premagovanja diskriminacijskega odnosa in vedenja ter seznanjanja ljudi o njihovih zakonskih pravicah in dolžnostih. Splošni cilj evropskega leta bo ozaveščanje javnosti o prednostih pravične, tesno povezane družbe, v kateri imajo vsi enake možnosti. Pri tem se bo treba lotiti ovir za udeležbo v družbi in ustvariti okolje, ki bo v raznolikosti Evrope videlo vir socialno-ekonomske vitalnosti.

2. PRAVICA DO ENAKOSTI IN ZAŠČITE PRED DISKRIMINACIJO

V preteklih tridesetih letih je v prizadevanju po odpravi spolne diskriminacije pri plačah, delovnih pogojih in socialni varnosti nastala obsežna zbirka evropske zakonodaje. Uveljavljanje enakosti med ženskami in moškimi velja danes za eno najpomembnejših nalog Skupnosti (člen 2 Pogodbe ES). Skupnost si mora pri vseh svojih dejavnostih prizadevati odpraviti neenakosti in uveljaviti enakost med ženskami in moškimi (člen 3(2) Pogodbe ES).

Sprejetje Amsterdamske pogodbe leta 1997, ki je v Pogodbo ES uvedla nov člen 13, je pomenilo ogromen korak naprej v boju proti diskriminaciji. Na podlagi tega člena je Evropska skupnost soglasno in v rekordnem času sprejela celovit sveženj, ki je tedaj obsegal dve direktivi³ in akcijski program Skupnosti. S sprejetjem tega svežnja je Evropska unija pokazala svojo zavezanost družbi, v kateri ni diskriminacije. Z njim je tudi dala vedeti državam zunaj EU, da je načelo enakosti in nediskriminacije del tistih temeljnih pravic, na katerih temelji EU. Bolj nedavno je Svet v zvezi z enakostjo med spoloma sprejel pravni akt (Direktiva

¹ COM(2005) 24.

² COM(2004) 379.

³ Direktiva Sveta 2000/43/ES z dne 29. junija 2000 in Direktiva Sveta 2000/78/ES z dne 27. novembra 2000.

2004/113/ES) o izvajanju načela enakega obravnavanja moških in žensk pri dostopu do blaga in storitev ter oskrbi z njimi.

Leto 2007 bo pomembno za evropski zakonodajni okvir na področju boja proti diskriminaciji. Takrat se bo iztekel dodatni čas, ki je bil nekaterim državam članicam dodeljen za prenos določb Direktive 2000/78/ES glede invalidnosti in starosti. Po vsej EU bo poslej vsak posameznik ne glede na raso ali etnično pripadnost, vero ali prepričanje, invalidnost, starost in spolno usmerjenost imel pravico do enake zaščite pred diskriminacijo. Poleg tega bodo morale države članice do 31. decembra 2007 v svojo zakonodajo prenesti določbe Direktive 2004/113/ES o enakosti med spoloma.

Prizadevati si je treba, da bodo ti zakoni EU, ki lahko močno vplivajo na vsakodnevno življenje ljudi, javnosti bolj znani in lažje dostopni. Sem bo sodilo spodbujanje boljšega razumevanja težav, ki jo lahko povzroči diskriminacija, in poudarjanje zakonske obveznosti, ki preprečuje diskriminacijo drugih.

3. ODZIVANJE NA NOVE POLITIČNE IZZIVE

Kljub uzakovitvi vplivne zakonodaje EU na področju enakosti in boja proti diskriminaciji sta diskriminacija in neenakost še naprej značilnost vsakdanjega življenja v EU.

3.1. Odpravljanje trdovratnih neenakosti

Ženske so že več kot 30 let zakonsko zaščitene pred diskriminacijo, vendar še vedno dobivajo za enako delo povprečno 15 % nižje plačilo kot moški. Evropska družba še vedno ni zastopnica svojih različnih prebivalcev – kar je najbolj očitno na področju odločanja in oblikovanja politike. Ženske na primer zasedajo samo 23 % sedežev v današnjih parlamentih EU.

Obsežne raziskave, ki jih je vodila Mednarodna organizacija dela v nekaterih državah EU, so pokazale, da na možnost zaposlitve ob enaki izobrazbi in izkušnjah vplivajo osebne značilnosti, kot so etnična pripadnost, invalidnost in starost.

Druge skupine še naprej doživljajo visoko stopnjo socialne izključenosti, ki se kaže v udeležbi na trgu dela in v revščini. Priseljenci in pripadniki etničnih manjšin, ki živijo v socialno ogroženih mestnih predelih, se pogosto znajdejo pred dvojno socialno izključenostjo – zaradi kraja svojega bivališča in zaradi svoje etnične pripadnosti. Študija EU o „položaju Romov v razširjeni Uniji“⁴ kaže, da imajo v državah, za katere so podatki na voljo, Romi precejšnje težave pri zaposlovanju in izobraževanju.

3.2. Priznavanje spreminjajoče se narave evropske družbe

Prebivalstvo Evrope se stara, kar je posledica upada rodnosti in umrljivosti, in to bo močno vplivalo na trg dela. Aktivno prebivalstvo v Evropi se bo v naslednjih 25 letih zmanjšalo za več kot 20 milijonov. Iz tega gibanja je jasno razvidno, da je treba učinek demografskih sprememb na trg dela uravnovežiti z večjo stopnjo udeležbe tistih, ki so iz kakršnega koli razloga izključeni iz trga dela.

⁴ na voljo na spletni strani:
http://europa.eu.int/comm/employment_social/fundamental_rights/pdf/pubst/roma04_en.pdf.

Zaradi mednarodne migracije in povečane mobilnosti se v mnogih državah EU še krepi etnična, kulturna in verska raznolikost. Pojav druge in tretje generacije potomcev priseljencev bo morda zahteval oblikovanje novih politik. Širitev Unije je še močneje opozorila na položaj Romov, ki so najbolj prikrajšana etnična manjšina v Evropi.

Gradnja družbene solidarnosti je ključni izziv Unije. To pomeni, da se vsem pripadnikom raznolike evropske družbe omogoči uresničiti njihov potencial in polno sodelovati v gospodarskem, socialnem in političnem življenju.

4. EVROPSKO LETO ENAKIH MOŽNOSTI ZA VSE

4.1. Splošni cilji

Kljub dosedanjemu napredku na ravni EU pri odpravljanju diskriminacije in uveljavljanju enakih možnosti je na tem področju še veliko dela. Še tako skrbno zasnovana zakonodaja se bo pokazala za neustrezno brez politične volje, ki bi jo udejanila, in brez močne podpore javnosti.

Evropsko leto enakih možnosti za vse, ki se bo naslonilo na dosežke prejšnjih evropskih let in jih nadaljevalo, predvsem evropskega leta boja proti rasizmu leta 1997, nedavnega evropskega leta invalidov leta 2003 in vseevropske informativne kampanje „Za različnost – proti diskriminaciji“⁵ bo priložnost za uveljavljanje tesneje povezane družbe, ki v okviru temeljnih vrednot EU, kakršna je enakost med spoloma, ceni različnost. Prizadevalo si bo povečati ozaveščenost glede obsežnega pravnega reda EU na področju enakosti in nediskriminacije ter spodbuditi razpravo, dialog in izmenjavo dobrih praks.

4.2. Posebni cilji – pravice – zastopnost – priznavanje – in spoštovanje

4.2.1. Pravice – ozaveščanje javnosti glede pravice do enakosti in nediskriminacije

Treba je povečati ozaveščenost javnosti glede zakonodaje EU na področju enakosti in nediskriminacije. Zakonodajni okvir EU na tem področju je med najnaprednejšimi na svetu, videti pa je, da se javnost slabo zaveda pravic in dolžnosti, ki izhajajo iz te zakonodaje. Evropsko leto bo poudarilo sporočilo javnosti, da imajo vsi ljudje, ne glede na spol, raso ali etnično pripadnost, vero ali prepričanje, invalidnost, starost in spolno usmerjenost pravico do enakega obravnavanja.

4.2.2. Zastopnost – spodbujanje razprave o tem, kako povečati udeležbo v družbi

Razprava in dialog sta ustrezen način uveljavljanja večje udeležbe slabše zastopanih skupin na vseh področjih in ravneh družbe. Politika enakih možnosti ni omejena le na odpravljanje diskriminacije. Pomeni tudi uveljavljanje polne in enake udeležbe vseh. Prikrajšanost nekaterih skupnosti, npr. Romov, je tako velika in tako vpeta v zgradbo družbe, da bo morda potrebno pozitivno ukrepanje za spreminjanje narave njihove izključenosti. S tem v zvezi si bo evropsko leto prizadevalo opozoriti na potrebo po uveljavljanju in oblikovanju politik in pobud za večjo udeležbo skupin, ki so v družbi premalo zastopane.

4.2.3. Priznavanje – praznovanje in sprejemanje različnosti

⁵ www.stop-discrimination.info

Cilj evropskega leta je ozaveščanje glede pozitivnega prispevka, ki ga družbi kot celoti lahko dajo ljudje ne glede na spol, raso ali etnično pripadnost, vero ali prepričanje, invalidnost, starost in spolno usmerjenost. Prizadevalo si bo za množično sodelovanje javnosti v odprti razpravi o tem, kaj v današnji Evropi pomeni različnost in kako ustvariti pozitivno okolje, ki ceni različnost in spoštuje zlasti pravico do zaščite pred diskriminacijo. Evropsko leto bo raznolikost Evrope priznalo za vir socialno-ekonomske vitalnosti, ki jo je treba izrabiti, ceniti in se je veseliti, saj bogati družbeno tkivo Evrope in je pomembna prvina njene gospodarske blaginje.

4.2.4. Spoštovanje in strpnost – uveljavljanje tesneje povezane družbe

Evropsko leto si bo prizadevalo ozavestiti javnost glede pomena, ki ga ima uveljavljanje dobrih odnosov med različnimi skupinami v družbi, še zlasti med mladimi. Prizadevalo si bo tudi povezati različne ljudi ali skupine in tako uveljavljati in širiti vrednote enakega obravnavanja in boja proti diskriminaciji. Ključno pri tem bo prizadevanje za odpravo stereotipov in predsodkov.

4.3. Uresničevanje sprememb

Evropsko leto bo usmerjeno v skupne ovire in neenakosti, ki prizadevajo več skupnosti. Pojav diskriminacije bo obravnavalo večplastno. Zagotovilo bo, da bodo vprašanja enakosti med spoloma vključena v vse sorodne dejavnosti. Prizadevalo si bo uveljavljati dobre odnose med različnimi skupnostmi in tako širiti zaupanje in razumevanje, ki bosta prispevala k tesneje povezani družbi.

Evropsko leto bo upoštevalo tudi dosežen napredek na nacionalni ravni ter socialno-ekonomsko in kulturno okolje v sodelujočih državah. Komisiji se zato zdi ustrezno decentralizirati glavni sklop dejavnosti evropskega leta in ga prenesti na nacionalno raven. Dejavnosti se opredelijo na evropski ravni, da se tako zagotovi usklajen pristop, vsaka sodelujoča država pa jih potem lahko prilagodi svojim posebnostim.

4.3.1. Delo v partnerstvu s sodelujočimi državami

Unija lahko zagotovi okvir za ukrepanje v podporo enakim možnostim za vse, toda oprijemljiv napredek je mogoče doseči samo s tesnim partnerstvom med Komisijo in sodelujočimi državami. Komisija bo zato v zvezi z dejavnostmi na nacionalni, regionalni in lokalni ravni prenesla svoje pristojnosti za izvrševanje proračuna na ustrezne nacionalne organe.

EU si bo zaradi večje uspešnosti prizadevala pritegniti najrazličnejše interesne skupine in jih vključiti v sedanji dialog o prednostnih nalogah evropskega leta in mehanizmih njihovega uresničevanja. Da bi se mobilizirala družba v celoti, bo zato evropsko leto pri vprašanjih enakosti in nediskriminacije moralo pritegniti tudi skupine zunaj tradicionalnega kroga interesnih skupin.

Službe Komisije bodo zaradi uspešnejšega uresničevanja ciljev pripravile operativne smernice za izvedbo evropskega leta. Smernice bodo izhodiščna točka za pripravo nacionalnih načrtov za izvedbo evropskega leta, ki jih bodo sodelujoče države morale predložiti Komisiji najpozneje decembra 2006. Ti načrti bodo po odobritvi Komisije pogoj za prenos pristojnosti Skupnosti za izvrševanje proračuna na ustrezne nacionalne posredniške organe.

4.3.2. Skupno prizadevanje

Ukrepanje na področju enakosti seveda ni le dolžnost nacionalnih organov oblasti. Zaradi uspešnejšega uresničevanja ciljev mora evropsko leto spodbuditi udeležbo vseh interesnih skupin, ki lahko uveljavljajo enakost in nediskriminacijo, npr. socialni partnerji, zastopniki civilne družbe itd. Okrepiti mora ozaveščenost navedenih interesnih skupin, jih mobilizirati in pridobiti njihovo sodelovanje in dolgoročno zavezanost, da bodo tako postali dejavni ustvarjalci uspešnega evropskega leta.

Sodelujoče države bodo zato morale:

- imenovati nacionalni koordinacijski organ, v katerem bodo predstavniki vlade, socialnih partnerjev, ciljnih skupnosti in drugih delov civilne družbe;
- vzpostaviti široko partnerstvo in tako vključiti vprašanja enakih možnosti v vsa ustrezna področja politike, vključno z zaposlovanjem in izobraževanjem, mediji ter poslovnim sektorjem in oblikovanjem politike.

5. DOPOLNJEVANJE

Komisija bo zagotovila, da se bodo dejavnosti, ki se bodo financirale med evropskim letom, dopolnjevale z drugim ustreznim ukrepanjem Skupnosti na področjih, kot so strukturni skladi, razvoj podeželja, izobraževanje in usposabljanje, kultura, medkulturni dialog, mladina, državljanstvo, zaposlovanje, socialne zadeve in enake možnosti, temeljne pravice, priseljevanje in azilska politika itd. Zato bo vzpostavila koordinacijske mehanizme, ki bodo preprečili prekrivanje in usmerili podporo h glavnim sporočilom evropskega leta.

6. DODANA VREDNOST EU (SUBSIDIARNOST IN SORAZMERNOST)

Predlagani ukrepi za evropsko leto enakih možnosti za vse so oblikovani tako, da dodajo vrednost na evropski ravni z večanjem ozaveščenosti o evropskih temeljnih vrednotah (pravica do enakosti in nediskriminacije) in s spodbujanjem javne razprave v čedalje bolj raznoliki evropski družbi. Glede na naravo in velikost teh ukrepov jih je najbolje izvesti – ali se jih lahko izvede le – na evropski ravni. Predlog je torej v skladu z načelom subsidiarnosti, določenim v členu 5 Pogodbe.

Predvidene dejavnosti so povezane z zagotavljanjem in izmenjavo informacij ter dobrih praks. Za področja, na katerih sedaj primanjkuje informacij, se bo pripravila tudi nova študija. Predlog za evropsko leto poudarja, kako pomembno je spoštovati različne tradicije in nacionalne posebnosti držav članic in tako omogočiti prožnost pri izvajanju in preprečiti vmešavanje v dobre prakse, ki že obstajajo v nekaterih državah članicah. Tako je predlog usklajen tudi z načelom sorazmernosti.

7. ZUNANJE POSVETOVANJE

Ta predlog za evropsko leto enakih možnosti za vse je neposreden odgovor na izziv, ki je bil jasno razviden v številnih prispevkih k Zeleni knjigi o „enakosti in nediskriminaciji v razširjeni Uniji“, ter na različne zunanje ocene ustreznih programov Skupnosti.

8. PREDHODNA OCENA

Predhodna ocena evropskega leta je priložena k temu predlogu sklepa Evropskega parlamenta in Sveta. Izvedla jo je Komisija. Razpoložljivi rezultati izkazujejo pomen predlaganih podpornih dejavnosti za uresničevanje zgoraj opisanih ciljev ter dodano vrednost ukrepanja Skupnosti na tem področju.

9. PODROBNEJŠA RAZLAGA ČLENOV

Člen 1 razglasi leto 2007 za evropsko leto enakih možnosti za vse.

Člen 2 opredeli cilje evropskega leta.

Člen 3 predstavi vsebino dejavnosti in glede podrobnosti napoti bralca k Prilogi.

Člen 4 opredeli pogoje sodelovanja in izvedbe na ravni Skupnosti in določi način izvajanja dejavnosti evropskega leta na evropski ravni.

Člen 5 opredeli pogoje sodelovanja in izvedbe na ravni držav članic in določi način izvajanja dejavnosti evropskega leta.

Člen 6 ustanovi svetovalni odbor za pomoč Komisiji pri odločitvah glede izvedbe evropskega leta.

Člen 7 določi finančno ureditev za dejavnosti, ki se izvajajo na ravni Skupnosti in držav članic.

Člen 8 določi postopek za izbor dejavnosti na ravni Skupnosti in držav članic.

Člen 9 zahteva, da Komisija v sodelovanju z državami članicami zagotovi usklajenost in dopolnjevanje z drugimi dejavnostmi in pobudami Skupnosti.

Člen 10 opredeli pogoje sodelovanja sodelujočih držav.

Člen 11 v skladu z Medinstitucionalnim sporazumom o pravni podlagi določi proračun za ukrepanje. Predlagani znesek se lahko revidira na podlagi končnega sporazuma o novi finančni perspektivi 2007–2013.

Člen 12 določa, da Komisija lahko sodeluje z mednarodnimi organizacijami.

Člen 13 zagotovi okvir spremljanja in vrednotenja evropskega leta.

Člen 14 opredeli datum začetka veljavnosti Sklepa.

Predlog

SKLEP EVROPSKEGA PARLAMENTA IN SVETA

**o evropskem letu enakih možnosti za vse (2007)
Pravični družbi naproti**

(Besedilo velja za EGP)

EVROPSKI PARLAMENT IN SVET EVROPSKE UNIJE STA –

ob upoštevanju Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti in zlasti člena 13(2) Pogodbe,

ob upoštevanju predloga Komisije⁶,

ob upoštevanju mnenja Evropskega ekonomsko-socialnega odbora⁷,

ob upoštevanju mnenja Odbora regij⁸,

v skladu s postopkom iz člena 251 Pogodbe,

ob upoštevanju naslednjega:

- (1) Na podlagi člena 13 Pogodbe o ustanovitvi Evropske skupnosti je Svet sprejel Direktivo 2000/43/ES o izvajanju načela enakega obravnavanja oseb ne glede na raso ali etnično pripadnost med drugim na področju zaposlovanja, poklicnega usposabljanja, izobraževanja, blaga in storitev ter socialne zaščite; Direktivo 2000/78/ES o splošnih okvirih enakega obravnavanja pri zaposlovanju in delu, ki prepoveduje diskriminacijo na podlagi vere ali prepričanja, invalidnosti, starosti in spolne usmerjenosti, ter Direktivo 2004/113/ES o izvajanju načela enakega obravnavanja žensk in moških pri dostopu do blaga in storitev ter oskrbi z njimi.
- (2) Nediskriminacija je temeljno načelo Evropske unije. Člen 21 Listine Evropske unije o temeljnih pravicah prepoveduje najrazličnejše oblike diskriminacije.
- (3) Enakost med moškimi in ženskami je temeljno načelo Evropske unije. Člena 21 in 23 Listine Evropske unije o temeljnih pravicah prepovedujeta kakršno koli diskriminacijo in zahtevata, da se enakost med moškimi in ženskami zagotovi na vseh področjih.
- (4) Člen 3(2) Pogodbe zahteva, da si Skupnost prizadeva odpraviti neenakosti in uveljaviti enakost med moškimi in ženskami v vseh svojih dejavnostih.

⁶ UL C, str.

⁷ UL C, str.

⁸ UL C, str.

- (5) Socialna agenda 2005–2010, ki dopolnjuje in podpira Lizbonsko strategijo, ima ključno vlogo pri uveljavljanju socialnih razsežnosti gospodarske rasti. Ena od prednostnih nalog socialne agende je uveljavitev enakih možnosti za vse kot vektorja tesneje povezane družbe.
- (6) Leta 2007 bo minilo deset let od evropskega leta boja proti rasizmu, med katerim je bil dosežen precejšen napredek pri odpravljanju rasne diskriminacije.
- (7) Evropska zakonodaja je po vsej EU znatno povečala stopnjo zajamčene enakosti in zaščite pred neenakostjo in diskriminacijo in je bila katalizator pri oblikovanju skladnejšega, na pravicah temelječega pristopa k enakosti in nediskriminaciji.
- (8) Za uspešnost zakonodajnega okvira Skupnosti na področju nediskriminacije je ključnega pomena obseg množične javne podpore. Evropsko leto bi moralo biti katalizator večje ozaveščenosti in zagona. Pomagati bi moralo osredotočiti politično pozornost in mobilizirati vse zainteresirane posameznike in skupine ter tako uresničevati novo okvirno strategijo enakih možnosti Evropske unije.
- (9) Zaradi neenakomernega napredka po državah članicah in različnega socialno-ekonomskega in kulturnega okolja ter posebnosti je treba glavni del dejavnosti evropskega leta decentralizirati in prenesti na nacionalno raven s sistemom neposrednega centraliziranega upravljanja v skladu s postopkom, določenim v členu 54(2)(c) finančne uredbe in njenih izvedbenih pravil⁹.
- (10) Sodelovanje v evropskem letu enakih možnosti za vse bi moralo biti odprto za države članice, države EFTA/EGP v skladu s pogoji iz Sporazuma o evropskem gospodarskem prostoru (EGP), države kandidatke, ki so deležne ugodnosti predpristopne strategije, in za države zahodnega Balkana v skladu s pogoji, določenimi na podlagi njihovih posameznih sporazumov, ter za države, ki so zajete z evropsko sosedsko politiko v skladu z določili strateškega dokumenta iz maja 2004 in akcijskimi načrti držav.
- (11) Potrebna je usklajenost in dopolnjevanje z drugimi ukrepi Skupnosti, zlasti na področju boja proti diskriminaciji in socialni izključenosti ter uveljavljanja temeljnih pravic, izobraževanja in usposabljanja, kulture in medkulturnega dialoga, mladine, državljanstva, priseljevanja in azilske politike ter enakosti med spoloma.
- (12) Ta sklep je vzpostavil finančni okvir za celotno obdobje programa, ki mora biti glavna izhodiščna točka za proračunski organ v smislu točke 33 Medinstitucionalnega sporazuma z dne 6. maja 1999 med Evropskim parlamentom, Svetom in Komisijo o proračunski disciplini in izboljšanju proračunskega postopka¹⁰.

⁹ Uredba Sveta (ES, Euratom) št. 1605/2002 z dne 25. junija 2002 o finančni uredbi, ki se uporablja za splošni proračun Evropskih skupnosti, UL L 248, 16.9.2002; Uredba Komisije (ES, Euratom) št. 2342/2002 z dne 23. decembra 2002 o določitvi podrobnih pravil za izvajanje Uredbe Sveta (ES, Euratom) št. 1605/2002 z dne 25. junija 2002 o finančni uredbi, ki se uporablja za splošni proračun Evropskih skupnosti, UL L 357, 31.12.2002.

¹⁰ UL C 172, 18.6.1999, str. 1.

- (13) Ukrepe, potrebne za izvajanje tega sklepa, je treba sprejeti v skladu s Sklepom Sveta 1999/468/ES z dne 28. junija 1999 o določitvi postopkov za uresničevanje Komisiji podeljenih izvedbenih pooblastil.
- (14) Ker se cilji predlaganega evropskega leta ne morejo v celoti uresničiti na ravni držav članic, saj so za to potrebni med drugim večstransko partnerstvo, nadnacionalna izmenjava informacij in širjenje dobrih praks po vsej Skupnosti, in jih je torej zaradi obsega ukrepanja lažje uresničiti na ravni Skupnosti, lahko Skupnost sprejme ukrepe v skladu z načelom subsidiarnosti, kakor je določen v členu 5 Pogodbe. V skladu z načelom sorazmernosti, kakor je določen v navedenem členu, ta sklep ne presega tega, kar je potrebno za uresničitev navedenih ciljev –

SKLENILA:

Člen 1

Določitev evropskega leta enakih možnosti za vse

Leto 2007 se razglasi za „evropsko leto enakih možnosti za vse“ (v nadaljnjem besedilu „evropsko leto“).

Člen 2

Cilji

Cilji evropskega leta so:

- (a) Pravice – ozaveščanje javnosti glede pravice do enakosti in nediskriminacije: evropsko leto bo poudarilo sporočilo, da imajo vsi ljudje ne glede na spol, raso ali etnično pripadnost, vero ali prepričanje, invalidnost, starost in spolno usmerjenost pravico do enakega obravnavanja.
- (b) Zastopanost – spodbujanje razprave o tem, kako povečati udeležbo premalo zastopanih skupin v družbi: evropsko leto bo spodbudilo premislek in razpravo o potrebi po večji udeležbi teh skupin na vseh področjih in vseh ravneh družbe.
- (c) Priznavanje – praznovanje in sprejemanje različnosti: evropsko leto bo poudarilo pozitiven prispevek, ki ga lahko družbi kot celoti dajo ljudje ne glede na spol, raso ali etnično pripadnost, vero ali prepričanje, zmožnosti, starost in spolno usmerjenost, zlasti z izpostavljanjem prednosti različnosti.
- (d) Spoštovanje in strpnost – uveljavljanje tesneje povezane družbe: evropsko leto bo povečalo ozaveščenost glede pomena, ki ga ima uveljavljanje dobrih odnosov med vsemi pripadniki družbe, še zlasti med mladimi, ter uveljavljanje in širjenje vrednot, ki so osnova boja proti diskriminaciji.

Člen 3

Vsebina dejavnosti

1. Dejavnosti, namenjene uresničevanju ciljev iz člena 2, obsegajo pripravo ali zagotovitev podpore:

- (a) srečanjem in prireditvam;
- (b) informativnim in promocijskim kampanjam;
- (c) sodelovanju z mediji, poslovnim in podjetniškim sektorjem;
- (d) anketam in študijam na ravni Skupnosti ali držav članic.

2. Podrobnosti o dejavnostih iz odstavka 1 so navedene v Prilogi.

Člen 4

Sodelovanje in izvajanje na ravni Skupnosti

Komisija zagotovi, da se dejavnosti Skupnosti, ki so zajete s tem sklepom, izvedejo v skladu s Prilogo.

Komisija zlasti ukrene vse potrebno za zagotovitev usklajenosti in dopolnjevanja med ukrepi Skupnosti in pobudami iz člena 9 ter tako pomaga uresničiti cilje iz člena 2.

Komisija redno izmenjuje mnenja z interesnimi skupinami zlasti na evropski ravni glede priprave in izvajanja evropskega leta ter nadaljnjega ukrepanja. Takšne interesne skupine zato dobijo od Komisije ustrezne informacije. Komisija o njihovih stališčih obvesti odbor, ustanovljen v skladu s členom 6(1).

Člen 5

Sodelovanje in izvedba na nacionalni ravni

1. Vsaka država članica ustanovi ali imenuje nacionalni koordinacijski organ ali enakovredni upravni organ za pripravo sodelovanja v evropskem letu. Vsaka država članica zagotovi, da so v tem organu zastopane različne organizacije - predstavnice ljudi, ki so morebiti izpostavljeni diskriminaciji ali neenakemu obravnavanju, ter druge interesne skupine.

Vsaka država članica zagotovi, da ta organ sodeluje pri pripravi, opredelitvi in izvedbi nacionalnega načrta, ki ga je treba Komisiji predložiti najpozneje 31. decembra 2006. Nacionalni načrti umestijo cilje, navedene v členu 2, v nacionalno in kulturno okolje.

2. V skladu z določbami člena 54(2)(c) finančne uredbe Komisija prenese svoja pooblastila za izvrševanje proračuna na nacionalne posredniške organe, ki jih izberejo sodelujoče države in jih odobri Komisija v skladu s postopkom, določenim v delu II(1) Priloge.

Ko se Komisija prepriča, da so bili upoštevani postopek in pogoji, navedeni v delu II(1) Priloge, odobri izbrani posredniški organ in prenese nanj ustrezna proračunska pooblastila.

3. Nacionalni posredniški organi sprejmejo vse potrebne ukrepe za izvrševanje nanje prenesenih izvedbenih nalog, kot so podrobneje navedene v delu II(2) Priloge, v

zvezi z izbiro in upravljanjem lokalnih, regionalnih in nacionalnih dejavnosti, navedenih v delu II(4) Priloge.

Komisija mora s posredniškim organom podpisati sporazum o prenosu pooblastil, kar je predpogoj za izvrševanje prenesenih nalog s strani organa. Komisija ima pravico spremljati in nadzorovati posredniške organe v skladu z zahtevami finančne uredbe.

Člen 6 *Odbor*

1. Komisiji pomaga odbor, ki ga sestavljajo po en predstavnik iz držav članic, predseduje pa mu zastopnik Komisije. Zastopnika iz države članice imenuje nacionalni posredniški odbor, omenjen v členu 5(2).
2. Pri sklicevanju na ta odstavek se uporabita člena 3 in 7 Sklepa 1999/468/ES ob upoštevanju določb člena 8 Sklepa.
3. Odbor sprejme svoj poslovnik.

Člen 7 *Finančna ureditev*

1. Ukrepi, ki se izvajajo po vsej Skupnosti, kakor je opisano v delu I Priloge, se lahko subvencionirajo v višini do 80 % ali pa se zaradi njih razpišejo javna naročila, ki se financirajo iz splošnega proračuna Evropskih skupnosti.
2. Ukrepi na lokalni, regionalni ali nacionalni ravni, opisani v delu II(4) Priloge, se lahko sofinancirajo iz splošnega proračuna Evropskih skupnosti v višini največ 50 % vseh konsolidiranih stroškov izvedenih dejavnosti na lokalni, regionalni ali nacionalni ravni, in sicer v skladu s postopkom iz člena 5(2).

Člen 8 *Predložitev zahtevkov in postopek izbire*

1. Odločitve o financiranju ukrepov iz člena 7(1) sprejme Komisija v skladu s postopkom iz člena 6(2).
2. Zahtevki za finančno pomoč za ukrepe iz člena 7(2) se predložijo nacionalnim posredniškim organom, ki jih ustanovijo države članice. Nacionalni posredniški organi na podlagi mnenja nacionalnih koordinacijskih organov izberejo upravičence in dodelijo finančno pomoč vlagateljem zahtevkov, izbranim v skladu s postopkom iz člena 5(3).

Člen 9
Usklajenost in dopolnjevanje

Komisija skupaj s sodelujočimi državami zagotovi usklajenost med ukrepi, predvidenimi s tem sklepom, in drugim ukrepanjem in pobudami na ravni Skupnosti ter na nacionalni in regionalni ravni.

Skupaj zagotovijo kar največje dopolnjevanje med dejavnostmi evropskega leta in drugimi obstoječimi pobudami in viri na ravni Skupnosti ter na nacionalni in regionalni ravni, kadar slednji lahko pripomorejo k uresničevanju ciljev evropskega leta.

Člen 10
Sodelujoče države

Sodelovanje pri dejavnostih evropskega leta je odprto za:

- (a) države članice;
- (b) države EFTE, ki so podpisnice Sporazuma EGP, v skladu z določbami navedenega sporazuma;
- (c) države kandidatke, ki so deležne ugodnosti predpristopne strategije, in sicer v skladu s splošnimi načeli ter splošnimi pogoji, ki veljajo za sodelovanje teh držav v programih Skupnosti in so navedeni v okvirnem sporazumu oziroma sklepu pridružitvenih svetov;
- (d) države zahodnega Balkana v skladu z ureditvijo, ki jo je po okvirnih sporazumih o splošnih načelih za njihovo sodelovanje v programih Skupnosti treba vzpostaviti s temi državami;
- (e) partnerske države v okviru evropske sosedске politike v skladu s splošnimi načeli in splošnimi pogoji, ki veljajo za sodelovanje teh držav v programih Skupnosti in so navedeni v strateškem dokumentu iz maja 2004 in akcijskih načrtih držav. Vsako finančno podporo ES dejavnostim v teh partnerskih državah v tem okviru ureja instrument evropske sosedске politike v skladu s prednostnimi nalogami in postopki, določenimi v splošnem sodelovanju s temi državami.

Člen 11
Proračun

Finančni okvir za izvajanje dejavnosti iz tega sklepa za obdobje od 1. januarja 2006 do 31. decembra 2007 znaša 13,6 milijonov EUR.

Člen 12
Mednarodno sodelovanje

Komisija lahko v okviru evropskega leta sodeluje z ustreznimi mednarodnimi organizacijami.

Člen 13
Spremljanje in vrednotenje

Komisija najpozneje 31. decembra 2008 predloži Evropskemu parlamentu, Svetu, Evropskemu ekonomsko-socialnemu odboru in Odboru regij poročilo o izvajanju, rezultatih in celoviti oceni ukrepov, predvidenih s tem sklepom.

Člen 14
Začetek veljavnosti

Ta sklep začne veljati dvajseti dan po objavi v Uradnem listu Evropske unije.

V Bruslju,

Za Evropski parlament
Predsednik

Za Svet
Predsednik

PRILOGA

Narava dejavnosti, omenjenih v členu 3

(I) DEJAVNOSTI PO VSEJ SKUPNOSTI

1. Srečanja in prireditve:

- (a) organizacija srečanj na ravni Skupnosti;
- (b) organizacija prireditev za ozaveščanje glede ciljev evropskega leta, vključno z otvoritveno in zaključno konferenco evropskega leta, in sicer z dodelitvijo podpore državam, ki bodo takrat predsedovale EU, ter organizacija prvega letnega „vrha o enakosti“.

2. Informativne in promocijske kampanje, ki obsegajo:

- (a) oblikovanje logotipa in gesel za evropsko leto, ki se bodo uporabili pri vseh dejavnostih v povezavi z evropskim letom;
- (b) informativno kampanjo po vsej Skupnosti;
- (c) ustrezne ukrepe za izpostavitve rezultatov ter večjo odmevnost dejavnosti in pobud Skupnosti, ki prispevajo k uresničevanju ciljev evropskega leta;
- (d) organizacijo evropskih natečajev, ki izpostavljajo dosežke in izkušnje na tematskih področjih evropskega leta.

3. Druge dejavnosti.

Sodelovanje z gospodarskimi družbami, radijskimi in televizijskimi ter časopisnimi hišami, zlasti kot s partnerji, ki širijo informacije o evropskem letu.

Ankete in študije po vsej Skupnosti, vključno z vprašanji v zvezi z oceno učinka evropskega leta, ki se vključijo v poročilo Eurobarometra o anketah in vrednotenju uspešnosti in učinka evropskega leta.

4. To financiranje je lahko v obliki:

- neposredne nabave blaga in storitev, zlasti na področju komunikacij, z odprtimi in/ali omejenimi javnimi razpisi;
- neposredne nabave svetovalnih storitev z odprtimi in/ali omejenimi javnimi razpisi;
- subvencij za stroške posebnih prireditev na evropski ravni, ki opozarjajo na evropsko leto in ozaveščajo javnost: to financiranje ne preseže 80 % vseh izdatkov, ki jih ima prejemnik.

Komisija lahko v obojestransko korist Komisije in sodelujočih držav članic izkoristi tehnično in/ali upravno pomoč, na primer za financiranje zunanjega izvedenskega mnenja v zvezi z določenim vprašanjem.

(II) NACIONALNA RAVEN

1. Dejavnosti na lokalni, regionalni ali nacionalni ravni so lahko upravičene do sredstev iz proračuna Skupnosti v višini največ 50 % vseh stroškov države članice.

Komisija v ta namen prenese svoja pooblastila za izvrševanje proračuna na nacionalne posredniške organe. V skladu s členi 35, 38 in 39 izvedbenih pravil finančne uredbe vsaka država članica predlaga svoj nacionalni posredniški organ in Komisiji predloži pisno izjavo, da posredniški organ izpolnjuje naslednje zahteve:

- (a) je javni organ ali subjekt zasebnega prava, ki opravlja javne storitve, in je pod nadzorom nacionalnega revizijskega organa;
- (b) zavezan je zakonodaji države članice, v kateri je bil ustanovljen;
- (c) izpolnjuje zahteve zdravega finančnega poslovanja, kar izkazuje predhodna analiza;
- (d) še pred začetkom opravljanja nalog je vzpostavil notranji nadzorni sistem, računovodstvo in postopek dodeljevanja pomoči;
- (e) v preteklosti se je uspešno ukvarjal z vprašanji nediskriminacije in enakega obravnavanja;
- (f) ponuja ustrezna finančna poročila, ki jih po možnosti izda javni organ, zlasti v zvezi s celotnim vračilom dolgovanj zneskov Komisiji.

Vsaka država članica Komisiji predloži pisno izjavo, da je bil izbor predlaganega organa objektivno in pregleden v skladu z opredeljenimi zahtevami Komisije.

2. Vsak posredniški organ, na katerega Komisija prenese pooblastila za izvrševanje proračuna, izvaja naslednje naloge:
 - (a) na podlagi javnega razpisa, pripravljenega v skladu z nacionalnim načrtom, izbere lokalne, regionalne in nacionalne dejavnosti in opravlja vse dejavnosti, potrebne za izvedbo takega razpisa;
 - (b) dodeli in izplača subvencije ter upravlja posebne sporazume o subvencijah za izbrane dejavnosti, ki zajemajo vse dejavnosti, potrebne za začetek in sklenitev subvencijskih postopkov, tudi podpis sporazumov in po potrebi vračilo izplačanih subvencij;
 - (c) preveri, ali so bile storitve v okviru izbranih dejavnosti pravilno izvedene;
 - (d) poroča Komisiji o opravljenih storitvah, predloži ji vse zahtevane podatke in jo nemudoma obvesti o vsaki pomembnejši spremembi svojega postopka ali sistemov ter o razlogih zanjo;

- (e) sprejme ustrezne ukrepe za preprečitev nepravilnosti in goljufij ter po potrebi sproži kazenski pregon v zvezi z vračilom izgubljenih, nepravilno izplačanih ali nepravilno porabljenih sredstev, kar ne vpliva na odgovornost Evropske komisije v skladu z uredbami št. 2988/95, št.2185/96 in št.1073/99;
 - (f) Komisiji in zlasti Evropskemu uradu za boj proti prevaram (OLAF) nemudoma posreduje vse informacije v zvezi z domnevnimi ali dejanskimi primeri goljufije ali korupcije ali kake druge nezakonite dejavnosti.
3. Računsko sodišče in Evropski urad za boj proti prevaram imata enake pravice kot Komisija, zlasti v zvezi z dostopom.

Komisija lahko izvede kontrolo upravičencev naročil in subvencij, ki jim jih je dodelil nacionalni posredniški organ.

Komisija lahko sklene, da prekliče odgovornost za izvedbo dodeljenih nalog, kadar niso več izpolnjeni pogoji, ki določajo, da mora biti poslovanje nacionalnega posredniškega organa v popolni skladnosti z načelom zdravega finančnega poslovanja ter z zakonskimi in finančnimi pogoji glede prenosa pooblastil.

V ta namen izvedbeni ukrepi in sporazumi o subvencijah, ki izhajajo iz tega sklepa, predvidijo zlasti nadzor in finančno kontrolo s strani Komisije (ali katerega koli pooblaščenega predstavnika), revizije s strani Računskega sodišča ter preveritvene obiske s strani Evropskega urada za boj proti prevaram ali katerega koli oddelka Komisije v skladu s postopki Uredbe Sveta št. 2185/96.

4. Dejavnosti na lokalni, regionalni in nacionalni ravni lahko obsegajo:
- (a) srečanja in prireditve v zvezi s cilji evropskega leta, vključno z otvoritveno prireditvijo evropskega leta;
 - (b) informativne kampanje in ukrepe na nacionalni ravni za širjenje načel in osnovnih vrednot, ki jih praznuje evropsko leto, vključno s podeljevanjem nagrad in pripravo natečajev;
 - (c) sodelovanje z gospodarskimi družbami, radijskimi in televizijskimi ter časopisnimi hišami, zlasti kot s partnerji, ki širijo informacije o evropskem letu na nacionalni ravni;
 - (d) ankete in študije razen tistih, navedenih v 1(a) zgoraj.

(III) DEJAVNOSTI, ZA KATERE NI FINANČNE POMOČI IZ PRORAČUNA SKUPNOSTI

Komisija bo moralno podprla, tudi s pisno odobritvijo uporabe logotipa in drugega gradiva v zvezi z evropskim letom, pobude javnih in zasebnih organizacij, kadar navedene organizacije Komisiji zadovoljivo dokažejo, da se zadevne pobude izvajajo ali se bodo izvajale v evropskem letu 2007 in bodo po vsej verjetnosti pomembno prispevale k uresničitvi enega ali več ciljev evropskega leta.

LEGISLATIVE FINANCIAL STATEMENT

1. NAME OF THE PROPOSAL: European Year of Equal Opportunities for All

2. ABM / ABB FRAMEWORK

Policy Area(s) concerned and associated Activity/Activities:

Policy Area: Employment and Social Affairs

Activity : European Year of Equal Opportunities for All

3. BUDGET LINES

3.1. Budget lines (operational lines and related technical and administrative assistance lines (ex- B.A lines)) including headings:

New budget line 04.04.12 aimed at supporting activities carried out in the framework of the Year

3.2. Duration of the action and of the financial impact:

01.01.2006 – 31.12.2007

3.3. Budgetary characteristics (*add rows if necessary*) :

Budget line	Type of expenditure		New	EFTA contribution	Contributions from applicant countries	Heading in financial perspective
	Non-comp	Non-diff ¹¹				
04.04.12	Non-comp	Non-diff ¹¹	YES	YES	YES	No [3...]

¹¹ Non-differentiated appropriations here after referred to as NDA.

4. SUMMARY OF RESOURCES

4.1. Financial Resources

4.1.1. Summary of commitment appropriations (CA) and payment appropriations (PA) in current prices

EUR million (to 3 decimal places)

Expenditure type	Section no.		2006	2007	2008	2009	2010	n + 4 and later	Total
------------------	-------------	--	------	------	------	------	------	-----------------	-------

Operational expenditure¹²

Commitment Appropriations (CA)	8.1	a	6,000	7,600					13,600
Payment Appropriations (PA)		b	2,410	7,480	3,250	0,460			13,600

Administrative expenditure within reference amount¹³

Technical & administrative assistance (NDA)	8.2.4	c	0	0	0	0	0	0	0
---	-------	---	---	---	---	---	---	---	---

TOTAL REFERENCE AMOUNT

Commitment Appropriations		a+c	6,000	7,600					13,600
Payment Appropriations		b+c	2,410	7,480	3,250	0,460			13,600

Administrative expenditure not included in reference amount¹⁴

Human resources and associated expenditure (NDA)	8.2.5	d	0,432	0,540	0,432				1,404
Administrative costs, other than human resources and associated costs, not included in reference amount (NDA)	8.2.6	e	0,026	0,095	0,026				0,147

¹² Expenditure that does not fall under Charter xx01 of the Title xx concerned.

¹³ Expenditure within article xx0104 of Title xx.

¹⁴ Expenditure within charter xx01 other than articles xx0104 or xx0105.

Total indicative financial cost of intervention

TOTAL CA including cost of Human Resources	a+c +d+ e	6,458	8,235	0,458				15,151
TOTAL PA including cost of Human Resources	b+c +d+ e	2,868	8,115	3,708	0,460			15,151

Co-financing details

If the proposal involves co-financing by Participating States, or other bodies (please specify which), an estimate of the level of this co-financing should be indicated in the table below (additional lines may be added if different bodies are foreseen for the provision of the co-financing):

EUR million (to 3 decimal places)

Co-financing body		2006	2007	2008	2009	n + 3	n + 4 and later	Total
Participating States	f	0,100	6,500					6,600
TOTAL CA including co-financing	a+c +d+ e+f	6,558	14,735					21,293

4.1.2. Compatibility with Financial Programming

- Proposal is compatible with existing financial programming and with next financial programming (Commission's February 2004 Communication on the financial perspectives 2007-2013 COM(2004) 101)
- Proposal will entail reprogramming of the relevant heading in the financial perspective.
- Proposal may require application of the provisions of the Interinstitutional Agreement¹⁵ (i.e. flexibility instrument or revision of the financial perspective).

4.1.3. Financial impact on Revenue

- Proposal has no financial implications on revenue
- Proposal has financial impact – the effect on revenue is as follows:

¹⁵ See points 19 and 24 of the Interinstitutional agreement.

NB: All details and observations relating to the method of calculating the effect on revenue should be shown in a separate annex.

EUR million (to one decimal place)

Budget line	Revenue	Prior to action [Year n-1]	Situation following action							
			[Year n]	[n+1]	[n+2]	[n+3]	[n+4]	[n+5] 16		
	<i>a) Revenue in absolute terms</i>									
	<i>b) Change in revenue</i>	Δ								

(Please specify each revenue budget line involved, adding the appropriate number of rows to the table if there is an effect on more than one budget line.)

4.2. Human Resources FTE (including officials, temporary and external staff) – see detail under point 8.2.1.

Annual requirements	2006	2007	2008	2009	2010	n + 4 and later
Total number of human resources	4	5	4			

5. CHARACTERISTICS AND OBJECTIVES

Details of the context of the proposal are required in the Explanatory Memorandum. This section of the Legislative Financial Statement should include the following specific complementary information:

5.1. Need to be met in the short or long term

The changing nature of our societies poses significant, complex and new challenges to social, economic and political life.

Women, who have benefited from legal protection against discrimination for more than 30 years, continue to be paid on average 15% less than men for comparable work. European society continues to fall short of being representative of its diverse populations

¹⁶ Additional columns should be added if necessary i.e. if the duration of the action exceeds 6 years.

– most visibly in the decision and policy-making arena. For example, only 23% of parliamentary seats in the EU are currently occupied by women.

Large-scale surveys conducted by the International Labour Organisation in some EU countries have shown that with equal qualifications, personal characteristics such as ethnicity, disability and age have a bearing on the prospects of finding a job. Other groups continue to experience high levels of exclusion, both in terms of labour market participation and of poverty. Migrants and ethnic minorities living in deprived urban areas often face a double risk of being socially excluded - due to local urban residence and due to their ethnicity. Although there is a lack of ethnic data on this issue across Europe, figures from the United Kingdom¹⁷ show that ethnic minorities face significant differences in their labour market achievements compared with the majority of the population in comparable situations. An EU study on "the situation of Roma in an enlarged Union"¹⁸ reports that, in countries where data are available, the Roma population experience significant barriers in employment and education.

Europe's population is ageing as a result of the decline in fertility and mortality rates and this will have huge consequences for the labour market. Europe will see its working age population decline by over 20 million during the next 25 years. This development clearly underlines the need for offsetting the demographic effects on labour supply by raising the participation rates of those excluded, for whatever reason, from the labour market. Figures consolidated by the European Community Household Panel¹⁹ suggest that there is a correlation between ageing and disability.

In many EU countries, international migration and increased mobility have accentuated the trend towards more ethnic, cultural and religious diversity. The emergence of 2nd and 3rd generations of the descendants of migrants may require the development of new policies. The enlargement of the Union has drawn more attention to the situation of Roma people, who constitute the most disadvantaged ethnic minority group in Europe.

Building social cohesion is a key challenge for the Union. This implies allowing all members of Europe's diverse society to realise their potential and to participate fully in economic, social and political life. Equality within an increasingly diverse society is not just an issue for those who experience discrimination, it is central to the well-being, prosperity, unity and cohesiveness of European society as a whole. Equality is a mainstream, not a minority concern – it is a matter for all.

5.2. Value-added of Community involvement and coherence of the proposal with other financial instruments and possible synergy

¹⁷ UK Strategy Unit - "Ethnic minorities and the Labour Market" –2003 available at: <http://www.number-10.gov.uk/su/ethnic%20minorities/report/index.htm>.

¹⁸ available at: http://europa.eu.int/comm/employment_social/fundamental_rights/pdf/pubst/roma04_en.pdf.

¹⁹ "Disability and social participation in Europe", European Commission, Eurostat, theme 3 "Population and social conditions", 2001, ISBN92-894-1577-0.

The measures proposed for the European Year of Equal Opportunities for All are designed to add value at European level by raising awareness about European issues (rights to equality and non-discrimination), by promoting and stimulating debate on questions which are of interest to individuals in all Participating States and by stimulating a public debate about the increasing diversity of European society. Given their scale and nature, these are actions which are best – or which can only be – carried out at European level. The proposal therefore conforms to the principle of subsidiarity set out in Article 5 of the Treaty.

The activities foreseen relate to the provision and exchange of information and good practice. It also involves the further study of areas where there is a currently a lack of information. The proposal for the Year emphasises how important it is to respect the different traditions and national contexts of the Participating States, both to enable flexibility in implementation and to avoid interfering with the good practices which already exist in some Participating States. In this way, the proposal also respects the principle of proportionality.

Strong coordinated implementation of interventions related to the objectives of the Year should be managed at Commission and MS levels. It could be recommended that the coordinating structures for the Year should build on, or involve the bodies already active in those fields. To ensure mainstreaming, it is recommended to involve the institutions, DG's and actors responsible for those actions. In any case, particular attention will be paid to the implementation of relevant programmes and the coordination of the results. The European Year would thus provide for the platform to diffuse the achievements realised by the Union in support to a more just and inclusive society and to inform about possibilities of cooperation offered by the Community in support to these general objectives.

5.3. Objectives, expected results and related indicators of the proposal in the context of the ABM framework

General objectives

Building and learning on the achievements of previous Years, notably the 1997 European year Against Racism and most recently the European Year of People with Disabilities in 2003, the European Year of Equal Opportunities will provide an unique opportunity and platform to raise awareness on a more cohesive society that celebrates differences and respect the substantial EU acquis in equality and non-discrimination. It will also stimulate debate and dialogue on questions which are central to achieving a just and inclusive society.

Specific objectives will be framed against four key messages – Rights – Recognition – Representation and Respect

Rights – Raising awareness on the right to equality and non-discrimination

There is a need for much more public awareness about EU legislation on equality and non-discrimination which constitute EU common values and principles. The Year will seek to highlight to the public at large, the message that all people, irrespective of their sex, racial or ethnic origin, religion or belief, disability, age and sexual orientation are entitled to equal treatment. A key challenge will be to demonstrate that the notion of "equality" does not mean "sameness" but rather taking account of differences and diversity to ensure equal treatment.

Representation – Stimulating a debate on ways to increase the participation in society

Debate and dialogue should be engaged on the most appropriate manner to promote a greater participation of under-represented groups in society in all sectors and at all levels, in particular in the business sector and decision and policy-making arena. Equal opportunities policy is not simply limited to the elimination of discrimination. It also requires equalising the opportunities to full and equal participation for all. The disadvantages experienced by some communities e.g the Roma are so wide-scale and embedded in the structure of society that positive action may be necessary to remedy the nature of their exclusion. In this regard, the Year will seek to highlight the need to promote and develop policies and initiatives to increase the participation of groups under-represented in society.

Recognition - Celebrating and accommodating diversity

A third challenge will be to raise awareness on the positive contribution that people, irrespective of their sex, racial or ethnic origin, religion or beliefs, disability, age and sexual orientation make to society as a whole. The Year will seek to engage the wider public in an open debate on what diversity means in today's Europe and will contribute to create a positive climate in which differences are valued in society and in particular the right to protection against discrimination is respected.

Respect and tolerance – Promoting a more cohesive society

The Year will seek to raise awareness about the importance of promoting good relations between all in society, and in particular young people. It will bring together different people or groups with a view to promoting and disseminating the values of equal treatment and fight against discrimination. Key to this will be to work on eliminating stereotypes and prejudices.

Expected Impact beyond the European Year

In line with these developments, the European Year should contribute on a longer term towards:

- Ensuring the correct and uniform application of the EU legislative framework throughout Europe by highlighting its central concepts and gaining the active support of the public towards non-discrimination and equality legislation.

- Contributing to promote a cross-ground approach to non-discrimination by encouraging the development of initiatives that will address all grounds of discrimination, by setting-up appropriate coordination structures encompassing all communities at the national level. At the same time, such cross-ground approach will not impede the development of targeted actions when particularities command it.

5.4. Method of Implementation (indicative)

Show below the method(s)²⁰ chosen for the implementation of the action.

x *Centralised Management*

x Directly by the Commission

x Indirectly by delegation to:

Executive Agencies

Bodies set up by the Communities as referred to in art. 185 of the Financial Regulation

x National public-sector bodies/bodies with public-service mission

Shared or decentralised management

With Member states

With Third countries

Joint management with international organisations (please specify)

Relevant comments:

²⁰ If more than one method is indicated please provide additional details in the "Relevant comments" section of this point.

6. MONITORING AND EVALUATION

6.1. Monitoring system

Commission and MS should ensure the consistency of the measures financed. Monitoring should facilitate the quality of the activity financed and the consistency with the objectives of the Year. The monitoring should therefore be implemented in order to ease the exchanges of experiences between Participating States and capitalisation of results achieved at EU level.

The design of the monitoring framework will be mainly the responsibility of the Commission in consultation with the Participating States. The implementation of monitoring systems will be in accordance with the responsibilities for the financing of activities. Reporting on objectives and results achieved will be included in the conditions to receive financing.

Examples of indicators are indicated below:

Example of actions to achieve the operational objectives	Example of outcome indicators	Example of impact indicators
EU level conferences Events	N° and type of participants relevance of the timing Satisfaction rate Type of learning effects	Coverage of the event (media) Publication on the related subject Quality in the message communicated Improvement of the awareness Influence on policy process and discourse
Seminar / conferences	N° and type of participants Satisfaction rate	Type of learning effects Improvement of the knowledge base Relevance of the topic to the objectives of the Year
Information and promotion activities	N° and type of information and promotion activities relevance of timing and message provided	Coverage of the media Quality in the communication Influence on policy process and public discourse Improvement of the awareness and public support
Publication	N° of publication relevance of timing and	% of target population addressed

	message provided	Quality in the message communicated Improvement of the awareness
Survey / Studies	% of topics covered key issues and relevance of recommendations	Coverage of publication Improvement of knowledge base Use in the programming decisions

6.2. Evaluation

6.2.1. Ex-ante evaluation

The ex-ante evaluation of the European Year is attached to this proposal for a European Parliament and Council Decision. It has been carried out by the Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. The evaluation results available show the relevance of the different actions supported to achieve the objectives described above, as well as the value-added of a Community level action in this area.

It mainly considers research documents, either produced or commissioned by the Commission services, or by other types of organisations (including national administrations, research institute, European agencies etc). It additionally pays attention to existing Community evaluations (in particular the evaluations of the Community programmes to combat discrimination and to promote equality) including the most directly connected to the objectives of a European Year. This concerns the 1997 European Year against Racism and the 2003 European Year of people with disabilities. European Years have proven to be an efficient instrument in putting European political issues on the top of the EU Agenda and in ensuring political commitment from all the EU actors. This type of intervention has increased added-value compared to single interventions carried out by Participating States. The Union-wide scale of such intervention has created a momentum throughout Europe to take action.

6.2.2. Measures taken following an intermediate/ex-post evaluation (lessons learned from similar experiences in the past)

An external evaluation will be launched in n-1 of the Year in order to follow the monitoring of the year and provide interim results if needed. The evaluation results should be available mid n+1.

The impact of the Year will be measured with two Eurobarometer surveys, one before the start and one towards the end of the Year.

6.2.3. Terms and frequency of future evaluation

7. ANTI-FRAUD MEASURES

The Commission shall ensure that, when actions financed under the present decision are implemented, the financial interests of the Community are protected by the application of preventive measures against fraud, corruption and any other illegal activities, by effective checks and by the recovery of amounts unduly paid and, if irregularities are detected, by effective, proportional and dissuasive penalties, in accordance with Council Regulations (EC, Euratom) N° 2988/95 and (Euratom, EC) n° 2185/96 and with Regulation (EC) n° 1073/1999 of the European Parliament and of the Council.

For the Community actions financed under this decision, the notion of irregularity referred to in Article 1, paragraph 2 of Regulation (EC, Euratom) n°2988/95 shall mean any infringement of a provision of Community law or any breach of a contractual obligation resulting from an act or omission by an economic operator, which has, or would have, the effect of prejudicing the general budget of the Communities or budgets managed by them, by an unjustifiable item of expenditure.

8. DETAILS OF RESOURCES

8.1. Objectives of the proposal in terms of their financial cost

Commitment appropriations in EUR million (to 3 decimal places)

(Headings of Objectives, actions and outputs should be provided)	Type of output	Av. cost	2006		2007		2008		2009		2010		Year n+4 and later		TOTAL	
			No. outputs	Total cost	No. outputs	Total cost	No. outputs	Total cost	No. outputs	Total cost	No. outputs	Total cost	No. outputs	Total cost	No. outputs	Total cost
OPERATIONAL OBJECTIVE of Organisation of European Year																
Action 1: Community-wide measures																
- Output 1	Meeting and Events	0,500	1	0,500	1	0,500									2	1,000
- Output 2	Information and action support campaign	4,500	1	4,500											1	4,500
- Output 3	Eurobarometer surveys	0,700	1	0,700	1	0,700									2	1,400
- Output 4	Ongoing evaluation	0,300	1	0,300											1	0,300
Action 2: Nation-wide measures																
- Output 5	Grants to national intermediary bodies	0,220			29	6,400									29	6,400
TOTAL COST			4	6,000	31	7,600									35	13,600

(Output 5: average cost of 0,255 is in reality 0,2551724)

8.2 Calculation of costs of measures

Action 1: European-wide measures

Output 1: The opening and closing of the Year will be marked by two high-level and high-profile *conferences*. For such conferences (to be held by the MS holding the EU Presidency) it is reasonable to expect a cost of around 0,500€ for a two-day event for around 300 persons (incl. travel, subsistence, cost of hiring venue accessible for disabled persons, facilities, technical equipment, interpretation, conference organisation, etc.)

Output 2: *Information and action support campaign*: A Community-side information and action support campaign associated with the Year will include development of a logo and slogan(s), the production of awareness-raising tools and aids, co-operation with the media and promotion of and support to activities organised at national level in the MS (including candidate and EFTA countries). If the Year is to achieve its objective, the information and promotional campaign will have to be supported from the 2006 budget. This will also enable to secure the full involvement of all actors concerned with the drafting of the main messages as well as the smooth management of all administrative steps involved. It will also enable to prepare the public for the official launch of the Year with broad publicity given to this event as from mid 2006 onwards. It is reasonable to estimate the likely value of the contract with an external communication organisation which will manage the principal part of the Year at 4,500€ to be committed in 2006. Part of the 4.500€ will enable the coordination of the campaign at European level, while the bulk will be dedicated to provide support to the campaigns at national level.

Output 3: To measure the impact of the Year two *Eurobarometer* surveys will take place, one before the start of the Year and one towards the end of the Year. As the Year encompasses a large number of target groups, sufficient funds have to be reserved for these surveys.

Output 4: There will be an on-going *evaluation* of all activities developed in the framework of the Year; after the closing of the Year an evaluation report will be published.

Action 2: Nation-wide activities

Output 5: While the European Union can provide a framework for action to promote awareness, it must be recognised that much of the progress will have to be achieved by involving the Member States, as well as the candidate and EFTA countries themselves in a major way.

Building on the experience of the European Year of People with Disabilities 2003, such action can be financed up to 50% from the Community budget. It will be designed to act in synergy with the Community-wide action described above, creating a structure whereby larger and smaller-scale measures will share the same objectives and contribute to each other's success. The support will be provided under the form of global grants where the minimum amount necessary to ensure active involvement of Participating States in implementing the Year at national, regional and local level is estimated at 0,100€. The repartition of the funds between Participating States will be based on voting rights of the relevant Member State in the Council of the European Union.

8.3. Administrative Expenditure

8.3.1. Number and type of human resources

Types of post		Staff to be assigned to management of the action using existing and/or additional resources (number of posts/FTEs)					
		Year -n	Year n	Year n+1	Year n+2	Year n+3	Year n+4
Officials or temporary staff ²¹ (XX 01 01)	A*/AD	2	2	2			
	B*, C*/AST	2	3	2			
Staff financed ²² by art. XX 01 02							
Other staff ²³ financed by art. XX 01 04/05							
TOTAL		4	5	4			

8.3.2. Description of tasks deriving from the action

A officials: Advisory committee, drafting of calls for tender, follow-up of Member State grants, of the information campaign, event, studies and press releases

B officials: financial follow-up of tenders and grants, overall assistance to A officials in all tasks

C official: assistance in all above tasks

8.3.3. Sources of human resources (statutory)

Posts currently allocated to the management of the programme to be replaced or extended (1B)

Posts pre-allocated within the 2006 APS/PDB exercise for year n -1 (1A+1B)

Posts to be requested in the 2007 APS/PDB procedure(1C)

Posts to be redeployed using existing resources within the managing service (internal redeployment) (1A)

²¹ Cost of which is NOT covered by the reference amount.

²² Cost of which is NOT covered by the reference amount.

²³ Cost of which is NOT covered by the reference amount.

Posts required for year n although not foreseen in the APS/PDB exercise of the year in question

Other Administrative expenditure included in reference amount (XX 01 04/05 – Expenditure on administrative management)

NON APPLICABLE

EUR million (to 3 decimal places)

Budget line (number and heading)	Year n	Year n+1	Year n+2	Year n+3	Year n+4	Year n+5 and later	TOTAL
1 Technical and administrative assistance (including related staff costs)							
Executive agencies ²⁴							
Other technical and administrative assistance							
- <i>intra muros</i>							
- <i>extra muros</i>							
Total Technical and administrative assistance							

8.2.4. Financial cost of human resources and associated costs not included in the reference amount

EUR million (to 3 decimal places)

Type of human resources	Year -n	Year n	Year n+1	Year n+2	Year n+3	Year n+4 and later
Officials and temporary staff (XX 01 01)	0,4320	0,540	0,432			
Staff financed by Art XX 01 02 (auxiliary, END, contract staff, etc.) (specify budget line)						
Total cost of Human Resources and associated costs (NOT in reference amount)	0,4320	0,540	0,432			

²⁴ Reference should be made to the specific legislative financial statement for the Executive Agency(ies) concerned.

Calculation– *Officials and Temporary agents*

Reference should be made to Point 8.2.1, if applicable

Guidelines indicate a standard cost for officials (staff cost and associated cost) of 108.000€

Calculation– *Staff financed under art. XX 01 02*

Reference should be made to Point 8.2.1, if applicable

8.2.5. Other administrative expenditure not included in reference amount

EUR million (to 3 decimal places)

	Year - n	Year n	Year n+1	Year n+2	Year n+3	Year n+4 and later	TOTAL
XX 01 02 11 01 – Missions	0,007	0,056	0,007				0,070
X 01 02 11 02 – Meetings & Conferences							
XX 01 02 11 03 – Committees ²⁵	0,019	0,039	0,019				0,077
XX 01 02 11 04 – Studies & consultations							
XX 01 02 11 05 - Information systems							
2 Total Other Management Expenditure (XX 01 02 11)							
3 Other expenditure of an administrative nature (specify including reference to budget line)							
Total Administrative expenditure, other than human resources and associated costs (NOT included in reference amount)	0,026	0,095	0,026				0,147

Calculation - *Other administrative expenditure not included in reference amount*

Missions: average of 3 missions to 29 MS/candidate/EFTA x 800€

²⁵ Specify the type of committee and the group to which it belongs.

Advisory committee: 4 meetings x 29 participants (25 MS + 4 candidate/EFTA) x 665€

The human resources and administrative requirements will be covered within the global envelope allocated to the authorising DG of reference in the framework of the annual allocation procedure.

EN

EN

EN

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES

Brussels, 5.10.2005
SEC(2005) 1202

COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT

Annex to the

Proposal for a

DECISION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL

concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008)

Impact assessment

{COM(2005) 467 final}

TABLE OF CONTENTS

1.	Introduction.....	4
2.	What problem is the proposed Year designed to tackle?.....	5
2.1.	Principles	5
2.2.	The problems in societal terms	5
2.3.	Stakeholder consultation and lessons learned.....	8
2.3.1	Building on recent consultations	8
2.3.2	Lessons learned from the evaluation of previous European Years.....	10
2.4.	The target group and its needs	10
3.	What are the objectives that the Year is expected to achieve?	11
3.1.	General objectives	11
3.2.	Specific objectives	12
3.3.	Operational objectives	13
3.3.1	Actions at Community level	13
3.3.2	Support of actions at Community level	13
3.3.3	Co-financing of actions at national level	14
3.3.4	Actions for which non financial aid is available	14
3.4.	Objectives and related indicative indicators	14
4.	What are the main policy options and alternative delivery mechanisms?16	
4.1	What is the basic approach chosen to reach the overall policy objective?.....	16
4.2	What other policy instruments, besides a "European Year", were considered?.....	16
4.2.1.	No action.....	16
4.2.2	Regulatory Action.....	16
4.2.3	Mainstreaming	17
4.2.4	Multi-annual programme and/or an Action Plan for Intercultural Dialogue	17
4.2.5	European Year of Intercultural Dialogue 2008	17
4.3	What modes of intervention for the Year were considered?	17
4.3.1	Geographical coverage	19
5.	Risks and assumptions.....	20

6.	What positive and negative impacts are expected from the option selected?	21
6.1.	Social impact	21
6.2.	Economic impact	21
6.3.	Environmental impact.....	21
6.4.	Intense impacts on particular social groups, economic sectors or regions	21
6.5.	Impact outside the EU on candidate and/or other countries	22
6.6.	Manifestation of impacts over time	22
7.	Added value of EU involvement.....	22
7.1.	Complementarity and synergies	22
7.2.	Subsidiarity	25
7.3.	Proportionality	25
8.	Helping to achieve cost-effectiveness.....	26
8.1	Cost implications of the action: 10 € million.....	26
8.2	Could the same results be achieved at lower costs?	26
9.	Monitoring and evaluation.....	26
9.1.	Monitoring	26
9.2.	Evaluation	27
10.	References.....	27

1. INTRODUCTION

There is clear and growing recognition as well as awareness in Europe of the need for deeper and more structured intercultural dialogue, involving not only public authorities but also civil society as a whole.

The diversity of the Union has increased with the accession of 10 new Member States on 1 May 2004, and by 2007 the total population will approach 500 million, representing an immense richness of cultural, social and linguistic diversity. This diversity already existed in Europe, whether within the Union or not, but enlargement of the Union has brought increased interaction through trade, education, leisure and many other fields. This coincides with major demographic changes resulting in an ageing population, as well as from old and new immigration flows¹. Diversity – cultural, linguistic, ethnic and religious in particular – is becoming ever greater. Moreover, globalisation, whether perceived negatively or positively, has also increased the diversity of cultures and languages with which European citizens and all those living in the European Union permanently or temporarily deal, either abroad or at home.

The recent Commission Communication "*Building our Common Future: Policy Challenges and Budgetary Means of the Enlarged Union 2007-2013*"², proposes developing European citizenship as a main priority for EU action, including the objective of making citizenship a reality by fostering European culture and diversity. In such a context, the shared values of freedom, fairness, tolerance and solidarity that hold our societies together can be sustained and fostered by intercultural dialogue.

The progressive affirmation of cultural diversity at international level since 1998 is a contributory response to the growing concerns of civil society and governments regarding the preservation of the constitutive elements of cultural identities as well as the promotion of living cultures and creative capacity challenged by the globalisation process. The protection and promotion of cultural diversity are part of the founding principles of the EU and should be incorporated into the global governance system soon³.

At the same time, it is essential that the EU upholds and promotes its values, both internally and in its relations with the outside world. Intercultural dialogue shall therefore be clearly based on respect for human dignity, freedom, democracy, equality, non-discrimination, the rule of law as well as respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities. In light of these factors and developments, the Commission proposes that 2008 be designated as the "European Year of Intercultural Dialogue". It will promote a deeper and more structured dialogue within civil society during the actual Year and thereafter. It will help provide citizens with the knowledge and skills needed to successfully master a more open, but also more complex environment, and enable them to take advantage of its opportunities whilst managing the potential difficulties.

¹ COM (2003) 336 final of 3.6.2003 on immigration, integration and employment

² COM(2004) 101, 10/2/2004

³ A Convention on the protection and the promotion of the diversity of cultural expressions is expected to be adopted by the General Conference of UNESCO in October 2005.

This impact assessment report presents the context of the proposed Year, the different elements that have led to this proposal, and the expected results of the Year itself. The structure of the report is as follows: the problems that the proposal is expected to tackle (2), the Year's objectives (3), the main policy options and alternative delivery mechanisms (4), risks and assumptions (5), the expected positive and negative impacts of the chosen option (6), the added value of Community involvement (7), helping to achieve cost-effectiveness (8), monitoring and evaluation (9), and references (10).

2. WHAT PROBLEM IS THE PROPOSED YEAR DESIGNED TO TACKLE?

2.1. Principles

The proposed European Year of Intercultural Dialogue 2008 will articulate and give concrete form to several fundamental principles of the European Union:

- The treaty establishing the European Community mandates the latter to create an ever closer union between the peoples of Europe and to contribute to the flowering of the cultures of the Member States while respecting their national and regional diversity and, at the same time, bringing the common cultural heritage to the fore. It stipulates moreover that « *the Community shall take cultural aspects into account in its action under other provisions of this Treaty, in particular in order to respect and to promote the diversity of its cultures*⁴ ».
- According to the Preamble of the Charter of Fundamental Rights of the Union, "the Union is founded on the indivisible, universal values of human dignity, freedom, equality and solidarity; it is based on the principles of democracy and the rule of law as well as respect for human rights, including the rights of persons belonging to minorities. It places the individual at the heart of its activities, by establishing the citizenship of the Union [...]. The Union contributes to the preservation and to the development of these common values while respecting the diversity of the cultures and traditions of the peoples of Europe as well as the national identities of the Member States". The Charter establishes among others the principle of non-discrimination⁵, as well as the respect for cultural, religious and linguistic diversity⁶.

2.2. The problems in societal terms

The combined effect of the successive enlargements of the Union, the increased mobility resulting from the Single market, old and new migratory flows, the broader exchanges with the rest of the world, through trade, education, leisure and globalisation in general, increase the interactions between the European citizens and the various cultures, languages, ethnic groups and religions in Europe and elsewhere.

Therefore, European citizens and all those who live in the Union temporarily or permanently, need to acquire the knowledge, skills and abilities that will allow them to successfully master a more open, but also more complex environment, to manage its difficulties and tensions in

⁴ Article 151.4 of the treaty establishing the European Community.

⁵ Article 21 of the Charter of fundamental rights.

⁶ Article 22 of the Charter of fundamental rights.

order to take advantage of the opportunities such a society offers, not only in Europe, but also in the world.

Intercultural dialogue appears to be the favoured means for engaging citizens into the management of the complex reality of our societies and to instigate active and opened European citizenship based on common values. Intercultural dialogue can thus contribute to achieving several of the Unions strategic priorities, including:

- respecting and promoting cultural diversity in Europe, in a world where globalisation pushes towards homogeneity; and establishing an active European citizenship based on common values in the European Union;
- the reinvigorated Lisbon strategy, where the knowledge economy needs people who can embrace change and can draw on all possible sources of innovation to improve prosperity;
- the Union's commitment to solidarity, social justice and strengthening of cohesion in the respect of common values in the European Union;
- allowing Europe to have a stronger voice in the world and establish effective partnerships with neighbouring countries, extending the zone of stability and democracy beyond the Union itself, and thus influence the well-being and security of European citizens and all those living in the European Union.

Growing diversity may also lead to tension. A recent survey⁷ shows that the majority of citizens in the EU are open to diversity. According to the 2003 European Social Survey, 79 % of the respondents had no problem interacting with cultural, religious or ethnic minorities but, almost half of the respondents displayed a critical attitude towards cultural and religious diversity. According to the 2003 Eurobarometer survey, 60 % of the respondents in the EU-15 expressed the view that multiculturalism had certain limits. According to a 2002 Eurobarometer survey on "Discrimination in Europe", a striking majority of European citizens acknowledged the existence of discrimination and condemn it⁸. The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia also drew up a series of reports⁹ on the rise of intolerance with respect to Islam after the attacks of 11 September 2001, noting a considerable increase in the number of anti-Semitic incidents in recent years in several Member States¹⁰. In addition, the Observatory notices in a recent study¹¹ that the new Member States are confronted with challenges with regard to the participation of cultural, religious or ethnic minorities in the labour market and in social life.

⁷ "Attitude towards Migrants and Minorities in Europe", The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, Key findings from the Eurobarometer and the European Social Survey on 15 March 2005

⁸ The majority of people throughout Europe were opposed to discrimination on each of these grounds, with the highest scores in Spain (89%); Luxembourg (88%) and the United Kingdom (87%).

Ex-ante evaluation and impact assessment European Year of equal opportunities for all 2007

⁹ Synthesis and country reports on Anti-Islamic reactions within the European Union after the acts of terror against the USA

¹⁰ "Manifestations of Anti-Semitism in the EU 2002–2003", The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.

¹¹ "Attitudes towards Migrants and Minorities", The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.

Intercultural dialogue must therefore not end with European citizens and all those living in the European Union. A common approach concerning rights and obligations of immigrants should be developed, and migrants from inside and outside the Union require support with integration into their new societies. Intercultural dialogue should enable them to explore ways of integrating our common values in the European Union into an active citizenship. Such a policy needs to be long-term.

In this overall context, the Union's key institutions have expressed their support for intercultural dialogue as an instrument to address several policy priorities of the Union:

- The European Council stressed the importance of cultural diversity and intercultural dialogue and in particular pointed out that it is essential to « *encourage a dialogue of equals between our civilisations*¹² ». The European Council asked that priority be given to the dialogue between cultures and incorporated into its declaration on the guidelines of sustainable development, under social equity and cohesion with the objective of « *promoting a democratic, socially inclusive, cohesive, healthy, safe and just society with respect for fundamental rights and cultural diversity that creates equal opportunities and combats discrimination in all its forms*¹³ ». To conclude, it stated that « *integration relies on frequent interaction and intercultural dialogue between all members of society within common forums and activities in order to improve mutual understanding*¹⁴ ».
- The “Education, Youth and Culture” Council also marked « the increasing importance of intercultural dialogue » and noted that « the improvement of transborder cultural mobility and the cultural dialogue support European citizenship¹⁵ ».
- The European Parliament considered that « the preservation and promotion of cultural diversity are among the founding principles of the European model » and that « cultural dialogue fosters mutual understanding between peoples in the interests of peace, whereas intercultural dialogue is an appropriate method for effectively counteracting racism and xenophobia »¹⁶. In this context, the EP invited the Commission to « foster cultural dialogue with national, federal and regional Ministers of culture and education, associating civil society and civil servants » and recalled that the EP « reaffirms its vigilance concerning the treatment of minority populations and minority languages, including indigenous languages, in the context of the enlarged Europe »¹⁷. The reports of the European Parliament, in particular through its Culture, Youth, Education, Media and Sports Committee, are also eloquent. Indeed, it is considered that « culture is an essential element of European integration and constitutes an indispensable part of historical, economic and social development, contributing to the mutual understanding of people, social inclusion, citizenship and mutual enrichment in cultural terms and can thereby help to overcome

¹² Ghent European Council, 19.10.2001

¹³ Brussels European Council, 16-17 June 2005

¹⁴ Brussels European Council, 4-5 November 2004

¹⁵ Council « Culture/Audiovisual » of 23.05.2002

¹⁶ Resolution of the European Parliament on the preservation and the promotion of cultural diversity: the role of the European regions and the international 'organisations such as 'UNESCO and the Council of Europe - 2002/2269(INI)

¹⁷ Idem supra

racism and xenophobia¹⁸», and that «intercultural dialogue is an appropriate method for effectively counteracting racism and xenophobia¹⁹».

- Regional and international organisations such as the Council of Europe and UNESCO have already recognised the priority that the intercultural dialogue represents in a prominent way²⁰.

The political debate emerging from these realities is contrasted and important. In many respects, intercultural dialogue is a cross-cutting issue in all these debates. At the heart of the European project, the priority is on a reinforced and more structured intercultural dialogue, to involve the European citizens and all people living in the EU, in particular the young people, in coherence with the new approach of dialogue desired by the Commission.

2.3. STAKEHOLDER CONSULTATION AND LESSONS LEARNED

2.3.1 Building on recent consultations

As intercultural dialogue is a cross-cutting issue concerning all sectors of society, there is no specialised sector or actors dedicated to it. There is no ready-made formula or privileged environment for intercultural dialogue. All citizens are interested and shall be invited to participate in this dialogue.

A number of recent relevant consultation processes have however substantively covered different segments of the society at European level:

- public consultations relating to the impact assessments of the Commission's proposals for new programmes in the active citizenship, youth, culture and lifelong learning (education and training) domains²¹,

¹⁸ Report on the cultural industries of the European Parliament (July 2003)

¹⁹ Resolution of the European Parliament on the preservation and the promotion of cultural diversity: the role of the European regions and the international 'organisations such as 'UNESCO and the Council of Europe - 2002/2269(INI)

²⁰ UNESCO website :
http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=11406&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

²¹ For the education, training and youth domains, see: *Analyse des résultats de la consultation européenne sur le développement futur des programmes de l'Union Européenne dans les domaines de l'Education, de la Formation et de la Jeunesse après 2006, Pôle Universitaire Européen de Lorraine, 2004, <http://europa.eu.int/comm/education/newprogconsult/report.pdf>*

and the stakeholder consultation sections of the following impact assessment reports:
- lifelong learning:

http://europa.eu.int/comm/dgs/education_culture/evalreports/index_en.htm#LLL2007 (section 8.2)

- youth: http://europa.eu.int/comm/dgs/education_culture/evalreports/index_en.htm#YouthInAction (section 3)

For the culture and active citizenship domains, see the following impact assessment reports:

- culture: http://europa.eu.int/comm/dgs/education_culture/evalreports/index_en.htm#Culture2007 (section 8)

- citizenship: http://europa.eu.int/comm/dgs/education_culture/evalreports/index_en.htm#ActiveCitP (section 3)

- a series of recent EU intercultural dialogue conferences held under the aegis of the Jean Monnet Action²²,
- the consultation process held on the basis of the Green Paper '*Equality and non-discrimination in an enlarged European Union*' adopted by the Commission in May 2004²³.

Given the existence and recent provenance of the above, no additional, specific consultation exercise was felt necessary for the European Year of Intercultural Dialogue.

The wide consultations undertaken within the framework of the preparation of the new generation of Community programmes in the fields of active citizenship, youth, culture and lifelong learning generally show, that a large number of people consulted consider that:

- Intercultural dialogue has a real role to play, at local level, to help citizens mastering increasingly multicultural life and work spaces;
- It has an important place, at European level, to encourage the emergence of the common values celebrated in the diversity of the cultural expressions;
- A large number of initiatives exist, but they are scattered and lack consistency and visibility;
- It is necessary to evolve from a dialogue between already-convinced elites to a dialogue involving the man or woman in the street;
- While it is true that all age-groups and all social groups are concerned, youth is a priority for intercultural dialogue;
- The media plays an important role in the reproduction of stereotypes or, on the contrary, in the development of positive images of diversity.

In the specific case of the active citizenship domain, the following points emerged:

- The actions proposed included the development of innovative partnerships/cooperation with new partners and major events mobilizing people at EU level, notably in the context of intercultural dialogue. The intercultural dimension was underlined. It was suggested that there should be more scope for events with a certain visibility and to celebrate together certain achievements and key moments of our history.
- Those consulted stressed the essential importance of promoting mutual understanding and intercultural dialogue; they also underlined the necessary focus on European values, culture and history as building elements of our European identity and the wish to develop opportunities for celebrating, exchanging experiences and debating at European level.

²² Notably several of the Jean Monnet Conferences, including most recently in February 2005: http://europa.eu.int/comm/education/programmes/ajm/organisation/overview_en.html

²³ Brussels, 28.05.2004 COM (2004) 379 final. The Green Paper was the subject of a consultation process from 1 June until 31 August 2004. In total, 1443 responses were submitted to the questionnaire. The results of the consultation process were presented and discussed at the Dutch Presidency Conference 'Equality in a future Europe' on 22-23 November 2004 in Scheveningen, the Netherlands.

With respect to the Jean Monnet conferences referred to, the following points emerged:

- The Conference on Intercultural Dialogue of February 2005 entitled “*Dialogue between Peoples and Cultures: the Artists and the Cultural Actors*” brought together many prominent artistic, cultural, academic and political personalities. Prominent personalities in arts and culture took an active part in the plenary sessions as well as the conference’s various workshops. This conference recalled the importance of intercultural dialogue in a Union which has a multitude of cultures, languages, beliefs and wants to be open to other extra-European cultures. The meeting also demonstrated the important role of the EU to facilitate intercultural dialogue at grass roots level and the sincere will within the cultural community to take an active part in the promotion of intercultural dialogue.
- The Conference on Intercultural Dialogue of March 2002 considered that “*a policy of intercultural dialogue, next to traditional economic and diplomatic relations ought to play a vital role*”. Intercultural dialogue constitutes an exchange based on openness and equality between cultures which is designed to lead to mutual understanding and a concerted effort to seek shared values and interpretations, whilst respecting fundamental human rights and the principle of cultural diversity. Intercultural dialogue must take place both with third countries (cultural diplomacy and dialogue between world cultures) and within the borders of the European Union.

Overall, what emerges from these different consultation processes is that the fostering of intercultural dialogue is perceived by the vast majority of stakeholders as a priority, in particular in terms of raising the awareness of young people about the importance of developing mutual knowledge and understanding founded on common values.

2.3.2 Lessons learned from the evaluation of previous European Years

The evaluations of the European Year of Languages, of People with Disabilities and of Education through Sport have been analysed. The main results of these evaluations are reported in annex 1. The main conclusions can be summarised as follows:

- European Years have proved to be effective in raising political issues to the top of the policy agenda and in ensuring the political commitment and buy-in of EU actors (EU institutions, Member States, regional and local bodies, social partners, civil society, etc.). European Years appear to be efficient instruments for creating synergies between different areas of intervention at EU, Member State and regional/local levels.
- European Years are typically conceived as a way of involving a wide range of stakeholders with the view to publicising and raising awareness on a specific theme. The broad level of participation within a limited time-frame has successfully contributed to harnessing political support and paving the way for broader political commitments and policy development.

2.4. The target group and its needs

The European Year of Intercultural Dialogue puts the citizen at the centre of its activities, with a particular focus on youth. One can indeed rightly assume that youth constitutes the privilege group to be involved in the actions to be carried out during the European Year of Intercultural Dialogue.

Even if a well-conceived action could reach a significant proportion of citizens, it is the case that in order to reach such a wide target group efficiently, and given the scale of the available resources, the Year will need to closely involve Member States and to establish strong partnerships with civil society.

On this basis, the Year will need to work through intermediaries and multipliers within the whole civil society at European, national, regional and local levels.

The strengthening of mainstreaming of intercultural dialogue in the relevant Community programmes²⁴ will make it possible not only to have a critical mass of projects and initiatives on intercultural dialogue on a European scale, but will also provide a series of networks for the involvement of the general public: the European networks which are active in numerous sectors (school, higher education, companies, youth, culture, sport etc) and the national and agencies' contact point networks of the relevant Community programmes should play a key role.

The media, and in particular audio-visual media and community media, will be major partners in reaching citizens and young people in particular. Also, particular attention will be given to the use of Information and Communications Technologies (ICTs) for the purpose of the European Year, including the Internet.

Other partners will include NGOs, foundations, unions, and any other type of institution that can contribute to the involvement of citizens and young people in particular in the dialogue.

3. WHAT ARE THE OBJECTIVES THAT THE YEAR IS EXPECTED TO ACHIEVE?

3.1. General objectives

The general objectives of the European Year of inter-cultural dialogue are:

- To promote intercultural dialogue as an instrument to help European citizens and all people living in the EU, temporarily or permanently, to acquire knowledge, skills and abilities that will allow them to master a more open, but also more complex environment and to manage its potential difficulties in order to take advantage of the opportunities such a diverse and dynamic society offers, not only in Europe, but also in the world;
- Raising awareness of European citizens and all people living in the EU on the importance of developing an active European citizenship, with an open attitude to the world, respecting cultural diversity and based on common values in the European Union of respect for human dignity, freedom, equality, non-discrimination, solidarity and principles of democracy and rule of law as well as respect for human rights of persons belonging to minorities.

These objectives are linked to article 151 of the Treaty, which states that “action by the Community shall be aimed at encouraging cooperation between Member States and, if necessary, supporting and supplementing their action in (...) improvement of the knowledge and dissemination of the culture and history of the European (...)”.

The reference to this legal basis is therefore appropriate.

²⁴ See point 7.1

3.2. Specific objectives

Taking account of the current situation and the needs identified, the most appropriate specific objectives that will be implemented are to:

- *To increase the visibility and consistency of all Community programmes and actions contributing to the promotion of intercultural dialogue*

The Commission already has a wide range of instruments (programmes and actions) at its disposal in the field of intercultural dialogue, described in section 7 below. Generally speaking, in 2008, intercultural dialogue can be given attention in each relevant programme, provided that this is compatible with the design and the management of the programme concerned. Such strengthening of mainstreaming of intercultural dialogue within the programmes and their relevant networks should particularly concern programmes in the following sectors: education, citizenship, youth, culture, audio-visual, fight against discrimination and social exclusion, fight against racism and xenophobia, immigration and research.

The Year will facilitate the identification of the relevant Community actions for promoters of projects on intercultural dialogue, as well as the development of synergies between these Community actions. The Year will strengthen the visibility of Community intervention in this field as well as provide opportunities to strengthen its consistency and effectiveness.

- *To underline the contribution of different cultures to our heritage and lifestyles ; raising awareness of European citizens and all people living in the EU, in particular young people, on the importance of exploring the means to be implemented to develop, through intercultural dialogue, an active European citizenship, with an open attitude to the world, respecting cultural diversity and based on common values in the European Union.*
- *To encourage the development of innovative types of initiatives, in particular those promoting trans-sectoral and horizontal approaches to intercultural dialogue and/or targeting young people*

The Year will stress the promotion and the development of initiatives that bring together different communities and social groups, and approach intercultural dialogue from multiple perspectives. In promoting cross-sectoral cooperation, the Year will also contribute indirectly to the exchange of good practices and experimental initiatives regarding the promotion of intercultural dialogue.

In line with these operational objectives, the European Year will contribute in the longer term towards:

- Ensuring that the wider public is aware of cultural dialogue. This implies a continued effort to establish, share and compare facts and trends (work on methodology, networking of existing Observatories). It is important to continue the reflection beyond 2008 and to make use of the new ideas which have been developed with the support of the Year;
- Developing critical mass of recurring events (e.g. European day of Intercultural Dialogue) or emblematic places (“espaces de dialogue”);

- Focusing policy priorities and encouraging a more coordinated action at EC level. The European Year should also be a stepping stone for strengthened action at national, regional and local levels;
- Developing a collaborative framework with the media.

3.3. Operational objectives

These specific objectives will be realised by three sets of actions, which constitute the operational objectives.

3.3.1 Actions at Community level

1) *Information and promotion campaigns including:*

- a) the design of a logo and slogans for the European Year of intercultural dialogue, which will be associated with all the activities connected with it;
- b) an information campaign on a Community scale and its localisation at the national level paying particular attention to young people;
- c) cooperation with the private sector, broadcasting companies and other media as partners to disseminate information concerning the European Year;
- d) production of tools and supports intended to stimulate the interest of the public, and in particular of the young people, which will be available throughout the Community;
- e) appropriate measures to disseminate the results and reinforce the visibility of the Community programmes, actions and initiatives contributing to the objectives of the European Year;
- f) appropriate initiatives of educational institutions and the general public in order to disseminate information on the European Year of intercultural dialogue in particular to young people;
- g) the set-up of an information website on the Internet, on the Europa server, including a portal for the promoters of projects relating to intercultural dialogue, in order to guide them through the various relevant Community programmes and actions.

2) *Other actions:*

- surveys and studies on a Community scale, with a view to evaluating the effectiveness and the impact of the European Year of intercultural dialogue, its preparation and its long term follow up.

Funding will generally take the form of direct purchasing of goods and services by means of open and/or restricted calls for tenders. It may also take the form of subsidies.

3.3.2 Support of actions at Community level

A limited number of emblematical actions of European scale aiming at awareness-raising, in particular of young people, vis-à-vis the objectives of the European Year can benefit from Community support. Such funding shall not exceed 80% of the total costs.

These actions may for instance include events, including opening and closing events of the Year.

3.3.3 *Co-financing of actions at national level*

Actions at national level with a strong European dimension can meet the requirements to benefit from Community support – such funding shall not exceed 50% of the total cost:

These actions will cover in particular the co-financing of one national initiative per Member State;

3.3.4 *Actions for which non financial aid is available*

The Community will offer its non financial support, including written authorisation to use the logo and other materials associated with the European Year of intercultural dialogue, for initiatives undertaken by public or private organisations, where those organisations can satisfy the Commission that the initiatives involved are or will be in progress during the year 2008 and are likely to contribute significantly to achieving the objectives of the European Year of intercultural dialogue.

3.4. Objectives and related indicative indicators

The expected overall impact of the Year consists in raising awareness of the positive contribution that intercultural dialogue makes to society. The actual contribution of the Year to the achievement of the stated objectives will be measured by a series of indicators, as listed below:

Objectives	Indicators (indicative)
General	
Promote intercultural dialogue as an instrument to help European citizens and all people living in the EU, temporarily or permanently, to acquire knowledge, skills and abilities that will allow them to master a more open, but also more complex environment and to manage the its potential difficulties in order to take advantage of the opportunities such a diverse and dynamic society offers, not only in Europe, but also in the world	Number and type of initiatives funded or sponsored by the Year Change in perceptions of people who have taken part in the activities of the Year
Raising awareness of European citizens and all people living in the EU on the importance of developing an active European citizenship, with open attitude to the world, respecting cultural diversity and based on common values in the European Union of respect for human dignity, freedom, equality, non-discrimination, solidarity and principles of democracy and rule of law as well as respect for human rights of persons belonging to minorities.	Number of citizens taking part in the events related to the Year Change in perceptions of participants in the activities of the Year

Specific	Indicators
Increase the visibility and consistency of all Community programmes and actions contributing to the promotion of intercultural dialogue	Access to and use of information tools established and disseminated by the Year about relevant Community programmes; Awareness of participants in the activities of the Year about these programmes and actions.
Underline the contribution of different cultures to our heritage and lifestyles; raising awareness of European citizens and all people living in the EU, in particular young people, on the importance of exploring the means to be implemented to develop, through intercultural dialogue, an active European citizenship, with an open attitude to the world, respecting cultural diversity and based on common values in the European Union.	Change in perceptions of participants (in particular young people) in the activities of the year; Extent and tone of press and media coverage of the events (qualitative and quantitative);
Contribute to innovation and to the horizontal and trans-sectoral dimension of the approaches aiming at promoting the intercultural dialogue, in particular to young people	Number of projects involving promoters or networks from different sectors
Operational :	Indicators
Information and awareness raising campaigns at European level :	Number and type of information and promotion activities Improvement of the public's awareness, in particular young people Media coverage of events supported by the Year; % of population reached Production of tools to stimulate the interest of the general public;
Surveys and studies:	Coverage of the publication of the surveys and study on the theme of the Year
Events and initiatives at Community level:	Number of organised events and share of the Community support; Media coverage of events; Number of participants in events supported by the Year (in particular young people) Improvement of the public's awareness Proportion of the total budget used in order to support this operational objective (indicative target: 24 %).

Events and initiatives at national level	Number of organised events and share of the Community support; Media coverage of national initiatives Multiplier effect (number of actions and initiatives at national, regional and local level sponsored but not financed by the Year) Proportion of the total budget used in order to support this operational objective (indicative target: 25%).
--	--

Indicators will be assessed on the basis of data collected by different sources: data collected by surveys and focus groups, continuous evaluation of the Year, and data collected by national organisms and relevant EC programmes managers.

4. WHAT ARE THE MAIN POLICY OPTIONS AND ALTERNATIVE DELIVERY MECHANISMS?

4.1 What is the basic approach chosen to reach the overall policy objective?

A European Year centred around three actions which are voluntarily focussed on the fields of awareness-raising and communication, and resting on the richness and the diversity of a critical mass of concrete projects implemented in 2008 through DG EAC and other services' programmes incorporating the intercultural dialogue dimension.

4.2 What other policy instruments, besides a "European Year", were considered?

Several options were carefully considered but had to be discarded given their negative or limited impact. Regulatory options (see point 4.2.2 below) were also discarded, given the absence of any relevant competencies at EC level.

4.2.1. No action

The absence of action beyond what is already implemented in specific and sectoral activities would deprive of visibility a political priority of the Union, and would especially cause opportunity costs:

Not allowing the mainstreaming actions implemented significantly in many fields to reach a critical mass and increase overall visibility. Limiting the field of the intercultural dialogue to the sectors where suitable programs exist and not allowing other fields to be explored as well as trans-sectoral approaches of the intercultural dialogue. Not allowing actions undertaken so far to reach an audience beyond the specific circles (e.g. educational circles, academics, cultural operators, etc.) to which they are often confined. Not allowing broader co-operation, coordination and synergies between them. Making it harder to involve the general public and the European society as a whole.

4.2.2 Regulatory Action

Article 151 of the Treaty excludes “any harmonisation of the laws and regulations of the Member States”. Therefore, any regulatory tools (Directive, Decision, and Regulation) are to be discarded. The Treaty however provides that “action by the Community shall be aimed at encouraging cooperation between Member States and, if necessary, supporting and supplementing their action”. This option is ruled out by virtue of the principle of subsidiarity.

4.2.3 Mainstreaming

Intercultural dialogue is largely mainstreamed throughout Community policies and instruments. It is particularly prominent in the fields of education, culture, youth and citizenship, immigration and asylum, the fight against discrimination and social exclusion, in audiovisual policy and in the research programmes. Community initiatives in these sectors have led to numerous projects approaching intercultural dialogue from different viewpoints and engaging with different sectors of society. They have also allowed the involvement of civil society in the development of forms of dialogue which are adapted to the realities experienced by citizens. However, Community action in intercultural dialogue sphere lacks overall coherence and visibility.

Although mainstreaming in many policy areas is already significantly implemented and should continue, this option alone would not be sufficient, as it would not be able to reach the necessary critical mass and raise visibility to achieve the goals pursued. Mainstreaming would also limit the scope of intercultural dialogue to sectors where adequate programmes exist and thus would not permit the exploration of other areas as well as trans-sectoral approaches to the intercultural dialogue.

Furthermore, actions undertaken in sectoral contexts are often confined to specialised circles (e.g. education circles, academics, cultural operators...) without cooperation among these sectors, when the real need is to involve citizens (in particular young people) and European society as a whole.

4.2.4 Multi-annual programme and/or an Action Plan for Intercultural Dialogue

A multi-annual programme and/or an Action Plan would increase the visibility of intercultural dialogue, would allow the possibility of multi-annual activities, and would create a strong European added value as well as a strong involvement of civil society.

However, experience so far has shown that such an option would be premature. As a first step, it is essential to test the reality on the ground. The suitability of a multi-annual programme and/or an action plan could be one of the outcomes of the European Year but should not be presumed at this stage.

4.2.5 European Year of Intercultural Dialogue 2008

The European Year of Intercultural Dialogue 2008 will seek to raise the visibility and importance of intercultural dialogue as a useful tool for addressing challenges and policy priorities. It will promote a deeper and more structured dialogue between the actors concerned during the year itself and also afterward.

The European Year of the Intercultural Dialogue will get a high visibility with a strong European added value. It will also encourage the involvement of civil society.

4.3 What modes of intervention for the Year were considered?

Two methods of intervention for a European year were considered:

1. Calls for proposal for intercultural dialogue projects at national/regional and local level:

A considerable number of previous European Years, while supporting a few major events, gave priority to this approach – launching calls for proposals for many different concrete projects. These calls, depending on the cases, were managed on a centralised basis or delegated to the Member States. On the basis of these experiences²⁵, this approach was ruled out for the following reasons:

- The launch of open calls for proposals in a field where various Community programmes intervene would have led to inconsistencies and duplication;
- The budgetary amount that it would have been possible to allocate to the specific projects within the framework of the Year would have been lower than that which can be mobilised within the framework of the existing programmes and actions ;
- Considering the field covered by intercultural dialogue, the number of projects likely to be proposed would be disproportionate in relation to the budgetary resources available, involving a very high disappointment level of project sponsors;
- The cost of management of the calls for proposal in terms of human resources would be also disproportionate.

2. Centralised action at Community level with association of the Member States:

An alternative option to centralised management is offered by a coordinated approach, whereby a set of core horizontal actions is managed at Commission level and funded with the operational budget for the Year while the implementation of concrete projects at national level takes place within the framework of the existing EC programmes concerned with the themes of inter-cultural dialogue. Financing of these projects comes in total or in part from the budget of the relevant programmes, in accordance with their specific rules and procedures.

At central level, the European Year would be centred around three actions focusing on communication and awareness-raising. In particular, it would support a limited number of high visibility Community events, with a specific focus on those targeting young people. The organisation of these events will take into account the need to ensure synergy with already scheduled major events at national level and to promote, when possible cross-sectoral partnerships. In some cases, the organisation of the initiatives will be assigned to promoters on the basis of a restricted call for proposals. In addition, Member States, which will be closely associated with the definition and implementation of the Year, will receive Community funding for the organisation of one initiative at national level of major visibility and importance.

This model of shared implementation seems the most appropriate to achieve the objectives of the year in a proportionate and efficient manner. The coordination with existing EC programmes ensures synergies and leverage effect. It allows for greater participation and active involvement of national authorities and stakeholders. It maximises the impact of the budget available for the Year, which can be directed towards a limited set of core actions necessary to ensure consistency and coherence. Finally, it imposes a reasonable and manageable administrative burden on Community and Member States administrations.

²⁵ See Annex 1

4.3.1 *Geographical coverage*

The question of the geographical coverage of the Year was also studied in the knowledge that different formulas have been retained for previous Years.

Intercultural dialogue is relevant not only within the European Union but also in its relations with third countries. This is particularly so with respect to candidate countries, but also in the relationship between the EU and EFTA countries Parties to the EEA agreement, the Western Balkans as well as third countries which are EU partners within the new European neighbourhood policy.

However, the basis for intercultural dialogue within the EU on the one hand, and between the EU and third countries on the other, is nevertheless distinct:

The priority of the Year is to raise the awareness of European citizens and all those living in the European Union, in particular young people, about intercultural dialogue. This dialogue is comprised of a high European citizenship dimension.

Intercultural dialogue between the EU and Candidate countries is already foreseen as a constitutive element of the pre-accession strategy. Intercultural dialogue between the EU and other third countries, based on different and very distinct realities and prospects varying from one country or one region to another, is also pursued within very varied institutional contexts and frameworks.

Combining these different dimensions of intercultural dialogue in a single instrument would generate confusion and could weaken and reduce the perception, messages and impact of the Year.

Therefore, the European Year is addressed to EU Member States. Candidate countries will be closely associated to the Year through their participation in the relevant Community programmes as well as other initiatives promoting intercultural dialogue that will be developed within the appropriate frameworks of cooperation and dialogue (in particular within the framework of the dialogue between civil societies of the European Union and Candidate countries²⁶).

It will also be important to seek to optimise relationships between this Year and other initiatives of intercultural dialogue developed within appropriate frameworks with third countries, including those EFTA countries party to the EEA agreement, the Western Balkans, and the countries that are partners to the EU within the new European neighbourhood policy.

Close coordination with the Year will maximise the potential synergies, in particular as regards visibility and communication.

Any other initiative of cooperation with third countries, in particular developing countries, relevant for the objectives of intercultural dialogue of the Year, shall also be adequately coordinated.

²⁶ See The Communication of the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of Regions concerning the Dialogue between civil societies from the EU and from the Candidate Countries from 29.6.2005 - COM(2005) 290 final

5. RISKS AND ASSUMPTIONS

Assumption	Risk	Assessment
Interest of citizens and all those living in the European Union permanently or temporarily taking part in the events relating to intercultural dialogue will remain high or even increase	A lack of interest or outreach of citizens (no involvement)	Intercultural dialogue is a topic which relates to everyone because it touches on the identity of each individual. There is a real request to promote the dialogue with and between citizens
Civil society, including religious and ethnic communities, will react positively to this Year and will actively take part in it	There is a risk of a negative reception of the activities of the Year	The positive tone of the Year, with its framework of shared values, should be widely accepted by the overwhelming majority of stakeholders
Increased visibility of intercultural dialogue	Lack of visibility	The Commission already has a wide range of instruments (programmes and documents) at its disposal in the field of intercultural dialogue; all the projects (and programmes which support them) will profit from the additional visibility that the Year will bring. Significant part of the Year's budget is allocated to the information and communication campaign
EU Member States will react positively and will participate in the events; good cooperation between Member States	political refusal from the Member States	The risk that the Year is perceived as negative by the Member States is weak because there is a real desire to promote the dialogue with and between citizens at a political level
Interest and involvement of the media	Negative degree of co-operation with the media	The risk that the media do not take part in the events of the Year is weak because it is an up to date topic which is citizen and youth oriented
Actions are easy to implement and the Year can easily manage the volume of applications	Impossibility to manage the volume of applications proposed under the call for proposals	The Year does not want to finance mini projects but will concentrate on a limited number of major events and the support of one initiative at national level
Strong European added value	Weak European added value	Many actions of the Commission are already involved in the wider field of intercultural dialogue. One aspect of the Year could be to develop critical mass of recurring events or emblematic places. Indeed, it seems that the impact could be to encourage a more coordinated action at EC level.

6. WHAT POSITIVE AND NEGATIVE IMPACTS ARE EXPECTED FROM THE OPTION SELECTED?

6.1. Social impact

Direct impact:

The Year aims to achieve a high participation of citizens and all those living in the European Union permanently or temporarily in intercultural dialogue and to build on what citizens will bring into the dialogue. The Year will contribute to the development of an active citizenship based on common values.

Indirect impact:

- The Year will foster social cohesion on a geographic basis through cooperation between regions or within a region between the different cultures.
- The Year will improve living and working conditions through better integration of intercultural dimensions which contribute to the overall strength of the economic environment.
- The increased intercultural dialogue will contribute to the fostering of mutual understanding and solidarity.

6.2. Economic impact

The Year is not designed to pursue direct economic policy objectives and is not likely to have a direct measurable impact on business and the economy as a whole. However, as the development and support of an active civil society, especially its capacity to build shared values from the wealth of diversity at local and national levels, is one of the fundamental contributors to a dynamic and innovative society, the Year may have indirect positive economic effects in the long run.

6.3. Environmental impact

The Year does not have direct environmental objectives.

On a short-term basis as well as in the long term, there seem to be no potential conflicts between social, economic and environmental impacts for this programme. In accordance with the Lisbon strategy, the positive economic and social effects combined are likely to have a positive impact on growth and employment, as well as on social cohesion.

6.4. Intense impacts on particular social groups, economic sectors or regions

The Year is intended to have a particular impact on youth.

6.5. Impact outside the EU on candidate and/or other countries

The Year, even if addressed to EU Member States, should have a positive impact on the relation between the EU and third countries through appropriate association of candidate countries, and coordination with other initiatives with respect to other third countries²⁷.

6.6. Manifestation of impacts over time

The impact created through awareness and visibility should be delivered during the Year itself. Impact on perceptions, mutual understanding and behaviours will start during the Year and continue over time.

It is also important to continue the reflection beyond 2008 and to make use of the new ideas which will have been developed with the support of the Year. One aspect could be to develop a critical mass of recurring events (e.g. European day of Intercultural Dialogue) or emblematic places (“espaces de dialogue”).

The year could also impact on existing Community actions in this field, through better coordination. The European Year should also be a stepping stone for strengthened action at national level and for transnational exchange of experience and best practices.

7. ADDED VALUE OF EU INVOLVEMENT

7.1. Complementarity and synergies

The added value of the European Year of intercultural dialogue has to be looked at in the light of its articulation with the various Community initiatives which have a link or an impact on intercultural dialogue. A significant number of Community actions are concerned with the general theme of intercultural dialogue, but with different objectives and targets. Important initiatives as regards intercultural dialogue were launched or were planned, for example in the following fields:

- **Culture**

The Culture 2000 Programme²⁸ comprises of actions relating to intercultural dialogue. More fundamentally, ever since it began, the programme has been in fact centred on intercultural dialogue in the broadest sense, because of the type of subsidised actions and of the operators benefiting from the programme. Intercultural dialogue is one of the three objectives of the Culture Programme planned for 2007-2013. Two or three objectives will have to be present in a project to obtain financing in the new programme.

²⁷ See supra point 4.3

²⁸ Cultural Policies, European Commission, http://europa.eu.int/comm/culture/eac/index_en.html

- **Lifelong Learning**

Intercultural dialogue has always been a priority under Community lifelong learning and education programmes²⁹. This dimension is, for example, present in the Erasmus Programme³⁰, the Leonardo Da Vinci Programme (in particular in regard to intercultural dialogue in the workplace and the integration of immigrants or certain populations such as the Roma³¹) and in the Jean Monnet action³². It is also a constant priority of the Tempus³³ and Erasmus Mundus³⁴ Programmes. Furthermore, Community Mobility Programmes, i.e. Marie Curie Actions for researchers, also contribute to cultural exchanges, both on social and working levels.

- **Youth**

The future programme "Youth in action" (2007-2013) will aim in particular to encourage mutual comprehension through young people, and to develop exchanges and intercultural dialogue among young Europeans.

- **Citizenship**

The future "Citizens for Europe" (2007-2013) programme will aim in particular to improve the mutual comprehension of the European citizens by respecting and celebrating cultural diversity, while contributing to intercultural dialogue.

- **Fight against discrimination and social exclusion**

The Community Action Programme to combat discrimination (2001-2006)³⁵ is one of the two cornerstones of the "anti-discrimination package" that aims to combat all forms of discrimination, including on grounds of race or ethnic origin, religion or belief³⁶. One of the purposes of the Programme Progress (covering the period 2007-2013) is to combat discrimination based on such motives and will, therefore, promote intercultural dialogue.

²⁹ Nancy - Metz Report, « Analyse des résultats de la consultation européenne sur le développement futur des programmes de l'Union européenne dans les domaines de l'Education, de la Formation et de la Jeunesse après 2006 », 18/02/2004

³⁰ Erasmus Mundus Programme, European Commission :
http://europa.eu.int/comm/education/programmes/mundus/index_en.html

³¹ Leonardo da Vinci/intercultural dialogue brochure.

³² Jean Monnet Action – Activities and projects on the dialogue between peoples and cultures et
http://europa.eu.int/comm/education/programmes/ajm/index_en.html

³³ TEMPUS Programme, European Commission :
http://europa.eu.int/comm/education/programmes/tempus/index_fr.html

³⁴ Education and Training programmes, European Commission,
http://europa.eu.int/comm/education/programmes/mundus/index_en.html

³⁵ Community programme of fight against discrimination, DG EMPL,
http://europa.eu.int/comm/employment_social/fundamental_rights/index_en.htm

³⁶ Treaty of Amsterdam, Article 13.

- **Asylum and immigrants integration policies**

Under the Hague Programme (2005-2010), the successful integration of third-country nationals, as legal residents, and of their descendants, is considered beneficial for the stability and the cohesion of our societies. Actions will aim to define a coherent European framework as regards integration, knowing that it rests on frequent exchanges and intercultural dialogue between all the members of the society, within the framework of bodies and common activities, in order to improve mutual comprehension.

- **Audio-visual Policy**

The new programme of support for the European audio-visual sector (MEDIA 2007)³⁷ will aim in particular to preserve and emphasise European cultural diversity and its cinematographic and audio-visual heritage, to guarantee its access to the European citizens and to encourage intercultural dialogue.

- **Research**

In the context of its research activities, the Sixth Framework Programme for Research and Technological Development covers scientific research on the implications of European integration and enlargement; resolution of conflicts and new forms of citizenship and cultural identities.

The Framework Programme further explores ways to bridge the gap between science and society, by supporting research and the setting up of networks on participatory processes for civil society organisations, the pursuit on an international dialogue on ethics and sciences, connecting the media with the sources of knowledge and innovation, and turning human diversity into a competitive advantage in education and research.

- **Fight against racism and xenophobia**

The prime objective of the European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC) is to provide the Community and its Member States with data at the European level on the phenomena of racism, xenophobia and anti-semitism in order to help them take measures or formulate courses of action within their respective spheres of competence. The EUMC also studies the extent and development of the phenomena and manifestations of racism, xenophobia and anti-Semitism, analyse their causes, consequences and effects, and examine examples of good practice in dealing with them.

Conclusion

The European Year will constitute an opportunity for the strengthening of mainstreaming of intercultural dialogue in all relevant programmes and Community actions in 2008, in order to increase overall visibility and the impact of these actions under the Year. This will allow the promotion of a coherent image of the multiplicity of Community projects contributing to intercultural dialogue while developing synergies between programmes.

³⁷ COM (2004) 470 final, Nouveau programme de soutien au secteur audiovisuel européen (MEDIA 2007), Evaluation d'impact.

Communication and awareness-raising actions during the Year will thus be able to rest on a critical mass of concrete projects of intercultural dialogue in numerous sectors. All these projects (and the programmes which support them) will benefit from the additional visibility that the "European Year of the intercultural Dialogue" will bring them.

The preparation of the Year will have to be closely coordinated with the preparation and the implementation of the European Year of Equal Opportunities for All in 2007³⁸ in order to maximise the synergies and the complementarity of these two initiatives.

7.2. Subsidiarity

The promotion of the intercultural dialogue requires an action on a variety of dimensions and on many levels, in fields where national and local authorities have a very broad competence (in particular in cultural policies and education). The Community has a complementary role insofar as its action, while being concentrated on the individual citizen, would have more effects at community level than at Member State level. Indeed, an action at only national level would be likely to limit the scope of intercultural dialogue and not sufficiently take into account the dimension of European citizenship attached to this dialogue.

Due to its visibility, the Community action concerned (the European Year and the strengthening of mainstreaming of intercultural dialogue in Community programmes) has to be a factor of mobilisation of complementary measures at national, regional and local level. These actions will be able to benefit from the visibility of the Year.

Realities and priorities of intercultural dialogue are clearly different according to the country, taking into account the regional and the local aspects (rural area, cities...) considered. The information and communication campaign will really have to take into account this diversity and will have to have a strong « localisation ». Similarly, Member States will be able to benefit from a Community subsidy for a nationwide initiative reflecting their individual perspective, but with a strong European dimension. The partnership with a network of representatives from the Member States will be crucial to ensure the overall consistency of the Year.

7.3. Proportionality

The Year based on the critical mass of projects supported by the Community programs, aims to make a significant impact in terms of awareness-raising with a strong European Added Value. The year does in no way limit action at national level as it just aims at giving a Community impetus. In addition, the selected methods of intervention are simple and do not impose any disproportionate management constraints on the administrations responsible for implementing the Year.

Therefore, the actions foreseen here do not go beyond what is necessary in order to achieve the goals, in accordance with the principle of proportionality.

³⁸ COM (2005) 225 final, 1.06.2005. Proposition de décision du PE et du Conseil relative à l'Année européenne de l'égalité des chances pour tous (2007). Vers une société juste.

8. HELPING TO ACHIEVE COST-EFFECTIVENESS

8.1 Cost implications of the action: 10 € million

€ Millions

Actions	Type of output	Average cost	2007		2008		TOTAL	
			Number	Total cost	Number	Total cost	Number	Total cost
Action A: Community measures	Information and communication campaign	2.250	1	1.900	1	2.600	2	4.500
	Surveys and studies	0.200	1	0.100	2	0.500	3	0.600
Action B: Co-financing of actions at Community level	Emblematic actions, including opening and closing events	0.300	2	0.600	6	1.800	8	2.400
Action C: Co-financing of actions at national level	National initiatives	0.100	4	0.400	21	2.100	25	2.500
TOTAL COST			8	3.000	30	7.000	38	10.000

8.2 Could the same results be achieved at lower costs?

As the Year will build on the critical mass of projects supported by Community programmes, a significant awareness raising process can be achieved by the Year with a foreseen budget of **€ 10 million**.

Financial leverage effect could be produced through the momentum created. The non financial support actions could be used to increase the number of actions using the communication tools of the Year therefore, strengthening its visibility.

In conclusion, the cost of the action is the lowest possible.

9. MONITORING AND EVALUATION

9.1. Monitoring

The Commission and the Member States should ensure the consistency of the measures financed. Monitoring should facilitate the quality of financed initiatives and coherence with the objectives of the Year. The monitoring should therefore be implemented in order to ease the exchanges of experiences between Member States and capitalisation of results achieved at EU level. The design of the monitoring framework will be mainly the responsibility of the Commission in consultation with the Member States.

The monitoring system must be coherent with the data needed to satisfy with the indicators (point 3.4).

9.2. Evaluation

The approach adopted will be one of continuous evaluation followed by an assessment of the implementation and impact of the Year. An external evaluation exercise will be launched in 2007 in order to gather baseline data, monitor the implementation of the Year and provide interim results if needed. The evaluation results should be available by mid-2009. This arrangement will allow the Commission to report to the EU institutions by the end of 2009 on the results achieved (ex-post evaluation).

The objective of this report will be to assess the results achieved by the Year in the light of its objectives. Attention will be particularly focused on the following issues:

- the distribution of responsibility between Commission and Member States should be further underlined in order to ensure that the synergies are fulfilled;
- a budget should be taken into account in order to launch a call for proposals for the external evaluation;
- the implementation of the Year should be synchronised appropriately in order to finalise the implementation of activities within the tight one-year timeframe. This implies clear deadlines for establishing the Committee, the launching of the calls, including those linked to the external evaluation. Previous evaluations have shown that the preparation period and implementation deadlines are crucial issues for the success of an event such as a European Year.

10. REFERENCES

Studies and evaluations / Public and experts consultations:

(1) Experience of previous European Years

- Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions: “*The Implementation and Results of the European Year of Languages 2001*” (COM (2002) 597 of 4.11.2002)
- Evaluation report of the European Year of Languages 2001 (final Report to the Directorate General Education and Culture, August 2002)
- Evaluation of the 2003 European Year of People with Disabilities – October 2004 http://europa.eu.int/comm/education/policies/lang/doc/evaluation_report_final_en.pdf
- Ex-ante evaluation of the European Year of Education through Sport 2004 and Interim evaluation of the European Year of Education through Sport 2004
- Commission Disability Action Plan as a follow-up to the European Year of People with Disabilities 2003 http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2003/oct/en.pdf

- PV de la rencontre avec les responsables de l'Année Européenne de lutte contre le racisme (1997)

(2) Research and analysis on intercultural dialogue in different contexts

- European Commission Conference on “*Intercultural Dialogue*” (2002)
http://europa.eu.int/comm/education/programmes/ajm/dialogue/index_fr.html
- European Commission Conference on «*Dialogue between peoples and cultures : actors in the dialogue*» (2004)
http://europa.eu.int/comm/education/programmes/ajm/people_culture/dial2004_fr.html
- ECSA Conference on «Peace, Security and Stability, International Dialogue and the role of the European Union» (2002) <http://www.ecsanet.org/ecsaworld6/>
- European Commission Conference on “*The European Union and Emerging World Orders: Perceptions and Strategies*” (2004)
http://europa.eu.int/comm/education/programmes/ajm/ecsa_world/index_en.html
- Report of the Committee of the Wise Men on “*Dialogue between cultures and peoples*”(2003)
http://europa.eu.int/comm/dgs/policy_advisers/experts_groups/dei_saggi_group/index_fr.htm
- European Commission Conference "Dialogue between peoples and cultures: the role of artists and cultural actors“(February 2005)
- Nancy Metz Report, «Analyse des résultats de la consultation européenne sur le développement futur des programmes de l'Union européenne dans les domaines de l'Education, de la Formation et de la Jeunesse après 2006 », 18/02/2004
- Ex-ante evaluation and impact assessment of the European Year of equal opportunities for all 2007
- “*Attitude towards Migrants and Minorities in Europe*”, The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia, Key findings from the Eurobarometer and the European Social Survey on 15 March 2005
- «*Racist Violence in 15 EU Member States* ». A Comparative Overview of Findings from the RAXEN National Focal Points Reports 2001-2004, The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia
- Rapports d'urgence sur l'islamophobie après le 11 septembre 2001, The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia
- “Manifestations de l'antisémitisme dans l'Union européenne en 2002-2003”, The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia
- Report on “*Attitudes towards Migrants and Minorities*”, The European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia

- Rapport sur les industries culturelles (juillet 2003). Rapport sur la préservation et la promotion de la diversité culturelle: le rôle des régions européennes et d'organisations internationales telles que l'UNESCO et le Conseil de l'Europe (janvier 2004) - (2002/2269(INI)), Rapporteur: Mme Christa PRETS.

Other

- Communication from the Commission: “Building our common Future: Policy challenges and Budgetary means of the Enlarged Union 2007-2013” COM (2004) 101 of 10.02.2004.
- Communication from the Commission: “Making citizenship work: fostering European culture and diversity through programmes for Youth, Culture, Audiovisual and Civic Participation” - COM (2004) 154 of 9.03.2004 - Commission Staff Working Document on the Structural Funds and culture - SEC (2004) 237.
- Communication from the Commission: “Commission strategic objectives 2005-2009: A Partnership for European Renewal. Prosperity, Solidarity and Security” COM (2005) 12 final of 26.01.2005.
- Charte des droits fondamentaux
- New Programme for the period 2007-2013 to promote active European citizenship “Citizens for Europe”
- Ex-ante evaluation and impact assessment European Year of equal opportunities for all 2007
- Nouveau programme de soutien au secteur audiovisuel européen (MEDIA 2007), COM (2004) 470 final, Evaluation d’impact
- Brochure Leonardo da Vinci/dialogue interculturel, Commission européenne, Direction Générale de l’Education et de la Culture

Evaluation of the 2001 European Year of Languages – August 2002
--

The evaluation underlined the following recommendations to be taken into account for the preparation of other European years:

- Time and resources

A Year is a short period of time in which to achieve ambitious objectives and hitting the ground running is an important factor in future success. A European Year should be planned with a three-year timescale: one year for preparation, one year for implementation and monitoring and one year for consolidation and follow-up

- Information and communication campaign

The information and communication activities are an important aspect of the Year. The inclusion of a website should be maintained but its role and focus should be carefully considered, given the short timeframe of the Year. If a more long-term resource is envisaged, mechanisms for encouraging the development of a community of users should be considered, including mechanisms for improving knowledge and awareness of the issues involved in the Year's topic area. The website should also be tested with and by users in order to ensure that needs are met and its compatibility with Europa should be a prerequisite.

The visual logo for a European Year is very useful. It provides an identity for the Year.

The need for a common slogan should be re-considered. Participating countries may be encouraged to adopt a slogan relevant to national circumstances.

The importance of good media coverage cannot be emphasized strongly enough. This should be aimed at both improving awareness of the European Year as well as stimulating the participation of independent projects.

The central production of promotional items was broadly successful and cost-effective

European Year framework

A strategy for the potential continuation of the objectives of the European Year should be foreseen. This may build upon existing funding opportunities and will offer pointers to those interested. Such an ongoing strategy would be assisted by ensuring that central information resources such as the European website are maintained after the end of the Year. This will need a strategy to be put in place at the point at which the website is first designed.

Evaluation of the 2003 European Year of People with Disabilities – October 2004
--

A European initiative was a prerequisite for the type of intervention undertaken. While national years for people with disabilities could have been organised by individual countries, the Europe-wide scale required some central co-ordination initiative.

The scale of the Year that derived from the fact that the EYPD was a European intervention added to the mobilisation and commitment of the stakeholders involved, and thus augmented

the results. In several instances the European-level co-ordination fostered co-operation among stakeholders in the disability field and promoted the exchange of good practice.

Synergy activities at different levels, in particular between the Information and Promotional Campaign and the national actions, contributed considerably to achieving the aims of the intervention.

The Year generated considerable funding for disability-related projects and thereby also helped to strengthen the organisational capacity many operators.

Finally, the Year contributed European added value by raising awareness and laying the groundwork for sustainable impacts, in particular concerning the creation of sustainable networks and legal and policy initiatives that would be capable of influencing the lives of people with disabilities.

Evaluation ex ante of the 2004 European Year of Education through Sport

As to the justification for Community-level action, it has to be said that sport is undoubtedly the best organised social sector at this level. Hardly any other cultural or educational network has built up permanent European structures. Furthermore, its activities have a European dimension thus permitting the mobility of those practising sport. Taking action on education through sport thus virtually automatically means action at the Community level, given the organisational configuration of the various partners concerned.

The evaluation also highlights the need to act within a partnership:

- essentially a partnership between the education and sports organisations at the national and European levels,
- but also a partnership between the institutions, states and media in order to raise public awareness as to the educational values of sport,
- and, lastly, a partnership between the various tiers of public administration as a precondition for the year to be a success.

On the organisational front, the following points have to be underlined:

- ensuring that the funding procedure for the actions envisaged do not generate an excessive administrative workload with which the department responsible would be unable to cope and which would severely hamper the progress of the year;
- give priority to actions with a real communication dimension and capable of reaching very substantial tiers of the population and at the same time of testing the effectiveness of the practical arrangements for subsequent proposals

Bruselj, 5 oktobra 2005

Evropska komisija predlaga leto 2008 za „evropsko leto medkulturnega dialoga“

Komisija je danes sprejela predlog sklepa Evropskega parlamenta in Sveta o razglasitvi leta 2008 za „evropsko leto medkulturnega dialoga“. To zamisel je prvotno predlagal evropski komisar za kulturo Ján Figel' na zaslišanju pred Evropskim parlamentom septembra 2004. Evropsko leto se bo s skupnim proračunom v višini 10 milijonov evrov opiralo na bogastvo in raznovrstnost sklopa posebnih projektov, ki se bodo izvajali v letu 2008 v okviru programov in drugih oblik dejavnosti Skupnosti. Zajeli bodo kulturo, izobraževanje, mladino, šport in državljanstvo.

Ján Figel', evropski komisar za izobraževanje, usposabljanje, kulturo in večjezičnost je v okviru predstavitve predloga izjavil: „V zadnjih letih je Evropa z zaporednimi širitvami Unije, povečano mobilnostjo zaradi enotnega trga ter povečanim pretokom ljudi in blaga preko svojih meja doživela pomembne spremembe. To je sprožilo medsebojno vplivanje med Evropejci in različnimi kulturami, jeziki, etničnimi skupinami in religijami na kontinentu in drugod. **Dialog med kulturami** je nepogrešljivo sredstvo za zблиževanje evropskih narodov tako med njimi samimi kot med kulturami, ki jih sestavljajo.“

Zato Komisija predlaga, naj se **leto 2008 razglasi za „leto medkulturnega dialoga“**, evropsko leto torej, ki se bo zaradi svoje obsežne in povezovalne narave razvilo v edinstveno sredstvo za ozaveščanje državljanov in predvsem mladih o tej temi.

Splošni cilji evropskega leta so:

- **spodbujati medkulturni dialog** kot sredstvo za pomoč državljanom pri pridobivanju znanja in razvoju zmožnosti, ki bi jim omogočali obvladovanje bolj odprtega in raznovrstnega okolja;
- **ozavestiti evropske državljane** in vse, ki živijo v Evropski uniji, o pomembnosti **razvoja dejavnega in v svet odprtega evropskega državljanstva**, ki spoštuje kulturno raznolikost in temelji na skupnih vrednotah.

Evropsko leto medkulturnega dialoga predstavlja edinstveno priložnost za okrepitev „**poenotenja**“ v vseh programih in dejavnostih Skupnosti v letu 2008 in s tem povečanje opaznosti in vpliva teh dejavnosti v okviru tega leta. Na ta način se bo krepila skladna podoba **dejavnosti Skupnosti, ki prispevajo k medkulturnemu dialogu**, obenem pa se bodo razvijale sinergije med programi, predvsem tistimi, usmerjenimi k sosednjim in tretjim državam. Poleg tega bo to leto od držav članic zahtevalo tesno sodelovanje pri usmerjanju njihovih naporov v dejavnosti za ozaveščanje in sporazumevanje.

Komisija predlaga, da se za to leto nameni **proračun v višini 10 milijonov evrov**, s pomočjo katerega bi se oblikovale **tri vrste dejavnosti**, ki bodo določale operativne cilje:

- za **obveščevalno kampanjo**, ki bi spodbujala cilje evropskega leta – opremljenega z razpoznavnim logom –, bi bila namenjena polovica proračuna;
- **nepovratna sredstva na ravni Skupnosti**, namenjena omejenemu številu simboličnih dejavnosti na evropski ravni (npr. veliki praznični ali športni dogodki), ki bi predvsem mlade ozaveščale o ciljih evropskega leta;
- **sofinanciranje dejavnosti** z močno evropsko razsežnostjo **na nacionalni ravni**.

Priprave na to leto bodo morale biti tesno povezane s pripravami za evropsko leto enakih možnosti za vse in njegovo izvedbo v letu 2007, da se čim bolj okrepijo sinergije in medsebojno dopolnjevanje obeh pobud.

Ta predlog morata proučiti Evropski parlament in Svet, da bo lahko s postopkom soodločanja **sprejet do konca leta 2006**.

Dodatne informacije:

http://europa.eu.int/comm/culture/portal/index_en.htm